

سنجش و رتبه‌بندی محلات شهری گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری

علی بیروتی

دانشجوی دکتری گروه شهرسازی، واحد دبی، دانشگاه آزاد اسلامی، دبی، امارات متحده عربی.

کرامت الله زیاری*

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حسین سلطانزاده

دانشیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۹

چکیده

هدف این تحقیق، ارزیابی و رتبه‌بندی محلات شهر گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب (مشارکت، کارایی و اثربخشی، مسئولیت-پذیری، ثبات سیاسی، عدالت اجتماعی، دسترسی و اطلاعات، قانونمندی و اجتماع محوری) می‌باشد. روش پژوهش توصیفی-ترکیبی و نوع آن کاربردی است. روش گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای، میدانی و طراحی پرسشنامه از متخصصان و مسئولان بوده است. جهت اولویت‌بندی محلات شهر گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری از مدل ویکور فازی (Fuzzy Vikor) و جهت وزن دهی به شاخص‌ها از مدل تحلیل شبکه (ANP) استفاده شده است. نتایج ویکور فازی نشان می‌دهد که محله فرمانداری با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول محلات شهر گناوه قرار دارد. محله نوروزآباد با وزن ۰/۰۸۹ در رتبه دوم، محله کوی مطهری با وزن ۰/۱۵۹ در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن ۰/۳۱۸ در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن ۰/۴۰۳ در رتبه پنجم، محله بازار با وزن ۰/۵۸۸ در رتبه ششم، محله چاه‌جو با وزن ۰/۶۴۹ در رتبه هفتم، محله بابا علی‌شاه با وزن ۰/۸۱۲ در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۷۷ در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن ۰/۹۶۷ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین، از نظر سطح مطلوبیت محله‌ها به چهار سطح رتبه‌بندی شدند که محله‌های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله‌های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله‌های بازار و چاه‌جو در سطح متوسط و محله‌های بابا علی‌شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند. با توجه به نتایج حاصله، در پایان راهکار متناسب و مدل حکمروایی خوب شهری ارائه گردید.

واژگان کلیدی: حکمروایی، حکمروایی خوب شهری، محله، شهر گناوه.

مقدمه

طی چند دهه گذشته، سرعت شهرنشینی در جهان به شدت افزایش یافته و در حال حاضر جمعیت شهری جهان با 60 میلیون نفر در سال به سرعت در حال رشد است که این رقم تقریباً سه برابر رشد جمعیت روستایی است (Wamukoya et al., 2020). مهم‌ترین ویژگی تغییر شهری معاصر، مقیاس عظیم رشد جمعیت شهری بین سال‌های 1990 تا 2000 و در حدود 576 میلیون نفر است. آمار نشان می‌دهد در سال 2000 در برابر هر دو نفر ساکن شهری در کشورهای در حال توسعه، یک نفر شهرنشین در کشورهای توسعه‌یافته وجود دارد. این نسبت در سال 2025 به رقم چهار به یک خواهد رسید (Hekmatonia, et al., 2017: 143).

در مواجهه با این مشکلات، دولت‌های ملی و محلی، مشروعیت و کارآمدی چندانی ندارند. سرمایه انسانی و اقتصادی در کنار ساختارهای اداره امور مشارکت‌گریز، به افزایش دامنه مسائل شهری انجامیده است. برای برون‌رفت از این بحران، جامعه جهانی، به این نتیجه رسیده است که مشکل عمده مدیریت شهری، کمبود منابع مالی یا فناوری مدرن و یا نیروی انسانی ماهر نیست، بلکه مشکل اصلی شیوه اداره این عوامل است. چراکه اگر شهرها به خوبی مدیریت شوند، فرصت‌های مهمی را برای توسعه اقتصادی و اجتماعی عرضه می‌کنند (Hosseini, 2016: 44).

اگر رژیم‌های سیاسی را به دودسته عمده دموکراتیک و اقتدارطلب تقسیم کنیم، از رژیم‌های دموکراتیک با ویژگی‌هایی چون ساخت چندجانبه قدرت و سازمان فضایی متکثر، منعطف، همگرا، پایدار و انسان‌محور، در عرصه مدیریت، حکمروایی خوب شهری^۱ منتج می‌شود. در میان رویکردهای گوناگون در عرصه مدیریت شهری، حکمروایی خوب شهری از مطرح‌ترین رویکردهاست (Rahnama, et al., 2019: 199). مدیریت شهری در کشور ما همچنان در پارادایم‌های مدیریت سنتی و مدیریت دولتی نوین سیر می‌کند؛ حال آنکه، در سطح جهانی به‌ویژه در کلان‌شهرها پارادایم غالب، حکمروایی خوب شهری است (Barari, et al., 2019: 35).

تجارب جهانی بیانگر آن است که در کشورهای توسعه‌یافته و نیز در کشورهای در حال توسعه حکمروایی خوب در جهت رفع چالش‌ها و تقاضاهای هزاره سوم میلادی و به‌ویژه مسائل مدیریت شهری امری اجتناب‌ناپذیر است (Esmailzadeh, et al., 2016: 3). حکمروایی شهری رویکردی جدید در بحث تحولات مدیریت شهری است که مدیریت آگاهانه ساختارهای حکومتی را با قصد تقویت حوزه‌های عمومی در برمی‌گیرد. دولت در ارتقای حکمروایی خوب، نقش دارد. دولتی که ادعای حکمروایی خوب دارد، از ذی‌نفعان، اعتماد بیشتری جلب می‌کند و کسب‌وکار و فرهنگ‌سازمانی مناسبی ایجاد خواهد کرد (Sukmadilaga, et al., 2015). درکل، حکمروایی خوب شهری را می‌توان شیوه اداره امور شهری با مشارکت و تعامل سازنده‌ی سه بخش دولتی، خصوصی و مدنی جهت نیل به شهر سالم، باکیفیت و زیست‌پذیر تعریف کرد (Hatami Nejad, et al., 2017:600).

وضع موجود شهر گناوه، نشان‌دهنده حرکت به سمت پایداری و تاب‌آوری در این شهر است. وجود امکانات و پتانسیل‌های بالفعل و بالقوه در این منطقه گویای این مطلب است. تحولات جمعیتی و هجوم جمعیت به این منطقه باعث توسعه گسترده و ساختمان‌سازی جدید در محدوده شهری و محدوده‌های اطراف شهر شده است. بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران، جمعیت شهر گناوه به 73472 نفر در سال 1395 رسیده است (Genaveh General Population and Housing Census, 1335-1395). به علت رشد روزافزون و شتابان و خارج از طرح و برنامه در شهر گناوه، مدیریت شهری دچار مشکلات متعددی چون سطح پایین توان پاسخگویی به شهروندان، عدم ارائه خدمات و چالش در سطوح اقدامات، شده است که نظام مدیریتی به تنهایی با اتکا به سیستم سنتی و قدیمی خود توان پاسخ و حل این مشکلات را ندارد. با توجه به موارد مذکور، تغییر در سیستم سنتی تنها با مشارکت مردمی و حضور نهادهای مردم‌نهاد امکان‌پذیر خواهد بود؛ بنابراین با ایجاد و به‌کارگیری سیستم مدیریتی نو می‌توان چالش‌های شهری گناوه را روزبه‌روز کاهش داد. سؤال تحقیق این است که؛ اولویت‌بندی محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص‌های حکمروایی خوب شهری کدام‌اند؟ فرضیه تحقیق چنین است: به نظر می‌رسد بین محلات شهر گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری، نابرابری وجود دارد.

مبانی نظری:

چارچوب نظری

امروزه تغییر از حکومت به حکمروایی، چیزی بیشتر از تغییر در ساختار نهادی می‌باشد این تغییرات شامل: تغییر در سبک، بیان و گفتمان حکومت است. دیگر این تصور وجود ندارد که دولت دارای حق انحصاری حکمروایی است و همچنین در مورد مسئولیت‌های دولت و بخش‌های دیگر، قطعیت وجود ندارد نقش دولت به‌عنوان فراهم‌کننده کالاهای عمومی نیست؛ بلکه نقش یک تسهیلگر را بر عهده دارد که جوامع محلی را قادر می‌سازد امور خود را اداره کنند (Pourahmad, et al., 2021: 85). در ابتدا، معنای حکومت‌داری محدود به اعمال قدرت سیاسی برای مدیریت امور یک ملت بود (Biswas et al, 2019: 225). برایان مک لالین^۱ اولین نظریه‌پرداز است که در سال 1973 مفهوم حکمروایی خوب را مطرح کرد (Kazemian, 2007:5). حکمروایی^۲ از نظر گاس^۳، مفهومی برای تشریح شکل جدیدی از تصمیم‌گیری جمعی در سطح محلی است که به توسعه روابط مختلف، نه تنها میان عوامل و بنگاه‌های عمومی بلکه میان شهروندان و بنگاه‌های عمومی می‌انجامد. به اعتقاد راکودی^۴، جوهره حکمروایی وجود روابط متعامل بین و درون حکومت و نیروهای غیر حکومتی است. به هر ترتیب، حکمروایی طی دهه 1990 میلادی، به یکی از واژه‌های محوری علوم اجتماعی، به‌ویژه در حوزه نظریه

1. McLain, Brian

2. Governance

3. Goss

4. Rakodi

سیاسی، علوم سیاسی و جغرافیای انسانی تبدیل شده است و به بیانی دیگر، حکمروایی را می‌توان کنش، شیوه یا سیستم اداره دانست که در آن مرزهای بین سازمان‌ها و بخش عمومی و خصوصی در سایه یکدیگر محو می‌شوند. با چنین رویکردی، معیارهای حکمروایی خوب از سوی سازمان‌های توسعه و صاحب‌نظران ارائه شده است. از نظر بانک جهانی، حکمروایی خوب شامل اداره کارآمد، باصلاحیت و کفایت و نیز حکومت شهری مشروع، منتخب و دمکراتیک است (Basirat, et al., 2012:7-8)(Abdali, et al., 2019). از نظر کالبعج^۱، این واژه جدید بیان‌کننده شرایط جدیدی از انجام امور است. حکومت قبلاً حکم و دستور می‌راند، اما اکنون مذاکره می‌کند (Mosavi, et al., 2017:513). حکمروایی محصولی انسانی می‌باشد و به همین خاطر فعالیتی است که برای تعریف روابط و اثرات متقابل دولت و جامعه مفید است (Bhuiyan, 2011: 414). با وجود اینکه مفهوم حکمروایی به‌طور گسترده‌ای در میان سیاست‌گذاران و محققان مورد بحث قرار گرفته است، هنوز هیچ اجماع قوی در مورد یک تعریف واحد از حکمروایی یا کیفیت نهادی ارائه نشده است (Kaufman et al, 2010: 3). بانک جهانی^۲ اصطلاح «حکمروایی مطلوب» را اولین بار وارد گفتمان توسعه کرد و سپس از طریق نهادهای مهم بین‌المللی توسعه، همانند بانک توسعه آسیا در سال 1995، صندوق بین‌المللی پول با توجه به شفافیت مالی در سال 1996، برنامه توسعه سازمان ملل متحد در سال 1997 به جریان عادی ادبیات موجود تبدیل شد. سازمان اخیر حکمروایی مطلوب را مشارکت برابر همه شهروندان در تصمیم‌گیری می‌داند که نه تنها شامل دولت بلکه همچنین شامل جامعه مدنی و بازار است که نهایتاً به ایجاد شرایط قانونمندی و کنش جمعی کمک می‌کند (Pour mohammadi, et al., 2019: 42).

جدول ۱. سیر تحول رویکردهای مدیریت شهری

Table1. The evolution of urban management approaches

مشخصه‌ها	رویکردهای عملکردی
رویکرد عرضه محور (1970)	برنامه‌ریزی بلندمدت و جامع برای تأمین خدمات در مقیاس وسیع
رویکرد پروژه‌گرا (1980)	مداخله در قالب پروژه‌های کوچک آزمایشی و اجتماعات محلی خودیار
رویکرد بلندمدت نگر (1990)	تأکید بر ظرفیت‌سازی محلی و تقویت نهادی سازمانی برای مدیریت فرایند توسعه شهری
رویکرد حکمروایی شهری (2000)	تأکید بر توسعه نهادی و مداخلات جامعه مدنی، بخش خصوصی، مشارکت و انعطاف‌پذیری
رویکرد حکمروایی دانش‌بنیان (2007)	تحولات ساختاری، استفاده از فناوری‌های جدید و تأکید بر مشارکت شهروندان، بخش خصوصی و دولت در ایجاد، اشتراک‌گذاری و کاربست دانش برای حل مسائل شهری

Source: Babaei Morad, 2022

1. Colebatch

2. World Bank

برنامه توسعه سازمان ملل متحد توضیح می‌دهد که حکمرانی خوب شهری تمرینی است برای ارتقاء مدیریت سازمانی در شهرهای یک کشور که می‌تواند موجب بهبود سایر سطوح مدیریتی کشور شود. حکمرانی خوب شهری شامل مکانیسم پیچیده‌ای از فرایندهای نهادی است که شهروندان، بخش خصوصی و همچنین دولت، منافع خودشان را در آنجا بیان و تفاوت‌هایشان را به میان می‌گذارند و حقوق شرعی و تعهداتشان را درک می‌کنند (Ziari, et al., 2018: 5). سازمان ملل در چارچوب فعالیت‌های خود به منظور استقرار حکمروایی شهری در شهرهای جهان و در قالب برنامه ابتکار عمل حکمروایی شهری^۱ در بیانیه‌ای تحت عنوان منشور حکمروایی شهری اصول نه‌گانه زیر را به‌عنوان معیارهای حکمروایی خوب برشمرده است. 1- مشارکت 2- قانون‌مندی^۲ 3- شفافیت^۳ 4- پذیرا بودن و پاسخ‌ده بودن^۴ 5- جهت‌گیری توافقی^۵ 6- عدالت (برابری)^۶ و همه‌شمولی 7- اثربخشی و کارایی^۷ 8- مسئولیت و پاسخگویی^۸ 9- بینش راهبردی^۹ (UNDP, 2000: 1). در مورد ارتباط این دو مفهوم، مباحث مرتبط با حکمروایی برای توسعه پایدار با دو دهه تأخیر در اواخر قرن 20 و اوایل قرن 21 به‌صورت گسترده مورد توجه متفکرین قرار گرفت. توسعه پایدار و حکمروایی هر دو مفاهیم پیچیده‌ای هستند و دستیابی به توسعه پایدار بدون حکمروایی ممکن نیست، استدلال برای این موضوع ویژگی‌های مفهومی توسعه پایدار است.

- از منظر محتوا^{۱۰} برای دستیابی به جهانی پایدارتر، بیشتر موضوعات پایداری می‌تواند به‌عنوان مسائل پیچیده^{۱۱} نگریسته شود که نیاز به تغییر در نهادهای مربوطه دارد.

---

1. The Urban Governance Initiative

2. Rule of Law

3. Transparency

4. Responsiveness

5. Orientation (Consensus)

6. Equity and Inclusiveness

7. Effectiveness & Efficiency

8. Accountability

9. Strategic Vision

10. Content

11. Wicked problems

از منظر فرآیندها^۱ به منظور شمول انبوهی از بخش‌های جامعه، سیاست‌ها و پروژه‌های پایداری مجبور به سروکار داشتن با پیچیدگی اجتماعی^۲ از نظر اختلاف نظر بخش‌ها و قدرت و آگاهی توزیع شده در بین آن‌ها هستند. از منظر زمینه^۳ - محیط نهادی - بسیاری از فعالیت‌های پایداری با نهادسازی ضعیف^۴ مواجه بوده که محدودکننده اقدامات پایداری محسوب می‌شود (Rabbani, et al., 2015: 126-127).

محلّه بزرگ‌ترین و درعین حال، صمیمی‌ترین گروه اجتماعی در یک جامعه شهری است. اندازه محیط اجتماعی، اشتراک در محل اقامت و کیفیت روابط اجتماعی از عناصر مهم در تعریف محلّه محسوب می‌شوند (Ghaffari Gilandeh & Hashemi, 2019: 145). در نوشتارهای جهانی تعاریف متعددی برای محلّه ارائه شده است. تعریف کلی محلّه به این صورت است که: محلّه مسکونی کوچک‌ترین ناحیه برای برنامه‌ریزی است که ساکنان آن دارای تسهیلات عمومی و نهادهای اجتماعی مشترک‌اند و در آن به صورت پیاده رفت‌وآمد می‌کنند (Davidson, 2007: 280). محلّه را می‌توان در ابعاد مختلف تعریف کرد. برای مثال، محلّه از نظر کالبدی با دیوار، راه یا مرزهای تعیین شده؛ از نظر اجتماعی با ادراک ساکنان محلی؛ از نظر عملکردی با حوزه‌های خدماتی؛ از نظر محیطی با خصوصیات ترافیکی، کیفیت و امنیت و از نظر زیبایی با داشتن ویژگی‌ها یا سن مشخص (Zare, et al., 2020: 104).

پیشینه این پژوهش بدین قرار است:

کاکومو^۵ (2023) در پژوهش خود به این موضوع می‌پردازد که آمارها شاخص‌های مفیدی هستند که ممکن است تصمیمات توسعه شهری و مدیریت را تعیین کنند، بنابراین در مقاله خود به بررسی تولید آمار رسمی در کنیا می‌پردازد تا پیامدهای آن‌ها را برای سیاست‌گذاری و حکومت شهری بیان کند.

هیرا شیخ و همکاران^۶ (2023) رویکردهای تکنوکراتیک برای حکمرانی شهری هوشمند را به طور انتقادی بررسی کرده‌اند و چرخش بیش از انسان را در سه‌گانه شهرها، فناوری‌های دیجیتال و داده‌ها و سیاست شرح داده‌اند. نویسندگان خطوط کلی یک رویکرد جدید فراتر از انسان را برای حکمرانی شهری هوشمند ترسیم کرده‌اند.

---

1. Process

2. Social complexity

3. Context

4. Weak institutionalization

5. O.A. K'Akumu

6. Hira Sheikh, et. al.

ماریوس پیترز^۱ (2022) در پژوهش خود با توجه به نقش فزاینده‌ای که قدرت شرکتی در حاکمیت شهری ایفا می‌کند، در پژوهش خود به این مقوله می‌پردازد که چگونه، در ساختار تعامل بین شرکت‌ها و دولت محلی در ترتیبات حاکمیت شهری معاصر، قوانین شهری می‌تواند ارزش‌های عمومی و پاسخگویی عمومی را افزایش دهد.

بیسواس و همکاران^۲ (2019) در تحقیق، یک چارچوب حکمروایی خوب برای مدیریت شهری، دریافتند پژوهشگران و سیاست‌گذاران از روشی بهره‌مند می‌شوند که این روش در ارزیابی حاکمیت هرگونه خدمات عمومی در قبال اصلاحات بیشتر سیاست کمک می‌کند.

پال وست و همکاران^۳ (2020) در مقاله‌ای به افزایش ظرفیت حکمروایی آب برای مقابله با چالش‌های پیچیده مدیریت: چارچوبی از تحلیل پرداختند. نتایج نشان داد باوجود تلاش‌های بی‌شمار برای ترویج و اجرای رویکردهای یکپارچه‌تر، مشکلات هماهنگی همچنان ادامه دارد و مانع از حکمروایی و مدیریت پایدار آب می‌شود.

شماعی و یوسفی‌بابادی (1396) به تحلیل نقش حکمروایی خوب شهری بر درآمدهای پایدار گردشگری (مورد مطالعه: شهر مسجدسلیمان) پرداختند. یافته‌ها نشان می‌دهد که در بین متغیرهای حکمروایی خوب شهری مؤثر بر درآمدهای پایدار شهری، شاخص‌های تجهیز زیرساخت‌ها، امکانات و تسهیلات ویژه برای جلب سرمایه‌گذاری خصوصی در گردشگری، بیشترین وزن را دارد.

نتایج تحقیق هادی‌بیگلو و همکاران (1397) تبیین تحقق‌پذیری حکمروایی خوب شهری با تأکید بر هوشمندسازی مکان؛ مورد کاوی شهر تهران نشان می‌دهد که نخست، وضعیت حکمروایی از نظر متخصصان و خبرگان، مطلوب نیست (نمره میانگین 4/79 و انحراف معیار 0/21) و دیدگاه غالب آن است که هوشمندسازی کلان‌شهر تهران به تحقق حکمروایی مطلوب شهری خواهد انجامید.

شاهینی فر و چاره‌جو (1397) به ارزیابی شاخص‌های مؤثر در تحقق حکمروایی خوب شهری در کلان‌شهرها (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه) پرداختند. نتایج پژوهش نشان داد که تفاوت معناداری بین میانگین نظرات مردم و کارشناسان در خصوص شاخص‌های حکمروایی خوب شهری وجود دارد.

براری و همکاران (1398) در تحقیقی به فرایندها و راهکارهای استقرار حکمروایی خوب شهری در کلان‌شهرهای کشور مورد مطالعه: مشهد پرداختند. در این پژوهش با بررسی پیشینه پژوهش از الگوهای موفق حکمروایی خوب شهری در جهان بهره‌برداری شد و سپس اقدام به بومی‌سازی و متناسب‌سازی آن با شرایط کشور و شهر مشهد مورد مطالعه گردید.

1. Marius Pieterse

2. Biswas, et. al.

3. Pahl-Wostl, et. al.

سبحانی و همکاران (1398) در تحقیق؛ بررسی و تحلیل روابط علی و معلولی شاخص‌های تأثیرگذار بر مدیریت یکپارچه حریم پایتخت را بررسی کردند. نتایج نشان داد عواملی چون مدیریت مجمع‌الجزایری حریم از لحاظ عملکردی، قلمروی و جغرافیایی، نبود حکمروایی خوب شهری، ضعف مدیریتی در تأمین زیرساخت‌ها برای عرضه مسکن مناسب و وجود اقتصاد غیررسمی در کانون‌های اسکان مستقر در حریم، بیشترین تأثیر را بر وضعیت حریم شهر تهران داشته‌اند.

تاری و رضایی (1398) در پژوهشی به سنجش و ارزیابی میزان حکمروایی خوب شهری در محله‌های شهر فردوسیة شهرستان شهریار پرداختند. بر اساس این نتایج می‌توان به‌خوبی دریافت که در منطقه ارومیه، نیل به توسعه در هر فعالیتی مستلزم توجه و اولویت ملاحظات محیطی و مدیریت پایدار منابع طبیعی منطقه است.

پوراحمد و همکاران (1399) در پژوهشی به تحلیل فضایی آثار حکمروایی مطلوب بر زیست‌پذیری شهری، مطالعه موردی: کانون‌های جرم‌خیز مناطق 11 و 12 شهر تهران پرداختند. نتایج پژوهش نشان داد وضعیت شاخص‌های حکمروایی خوب شهری و زیست‌پذیری در کانون‌های جرم‌خیز بخش مرکزی شهر تهران نامطلوب است.

با توجه به اهمیت و ضرورت حکمروایی خوب شهری، پژوهش‌های زیادی در سال‌های اخیر در این زمینه از جمله (Tavakoli Nia, et al., 2012)؛ (Khosravi Hajivandi, et al., 2020)؛ (Abdali, et al., 2019)؛ (Pourhossein & Akhbari, 2019)؛ (Tavakoli Nia, et al., 2012) و غیره به رشته تحریر درآمده‌اند.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق

روش پژوهش توصیفی-ترکیبی و نوع آن کاربردی است و روش‌های گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و میدانی است که با طراحی پرسشنامه به روش مدل تحلیل شبکه (ANP)، از 15 نفر از اساتید، متخصصان و مسئولان که به این منطقه آگاهی داشته‌اند، خواسته شد تا هرکدام از معیارها امتیازدهی کرده و ارجحیت هرکدام از شاخص‌های حکمروایی خوب شهری (مشارکت، کارایی و اثربخشی، مسئولیت‌پذیری، ثبات سیاسی، عدالت اجتماعی، دسترسی و اطلاعات، قانونمندی و اجتماع-محوری) در سطح محلات شهر گناوه شامل: (چاه‌جو، فرمانداری، کوی مطهری، مال سادات، عبد امام، ارشاد، باباعلی‌شاه، بعثت، بازار و نوروزآباد) را مشخص سازند. به‌منظور تعیین سطح هر یک از محلات در شاخص‌های حکمروایی خوب شهری، از مدل ویکور فازی (Fuzzy Vikor) بهره گرفته شده است. جهت ترسیم نقشه‌ها از نرم‌افزار Arc Gis استفاده شده است.

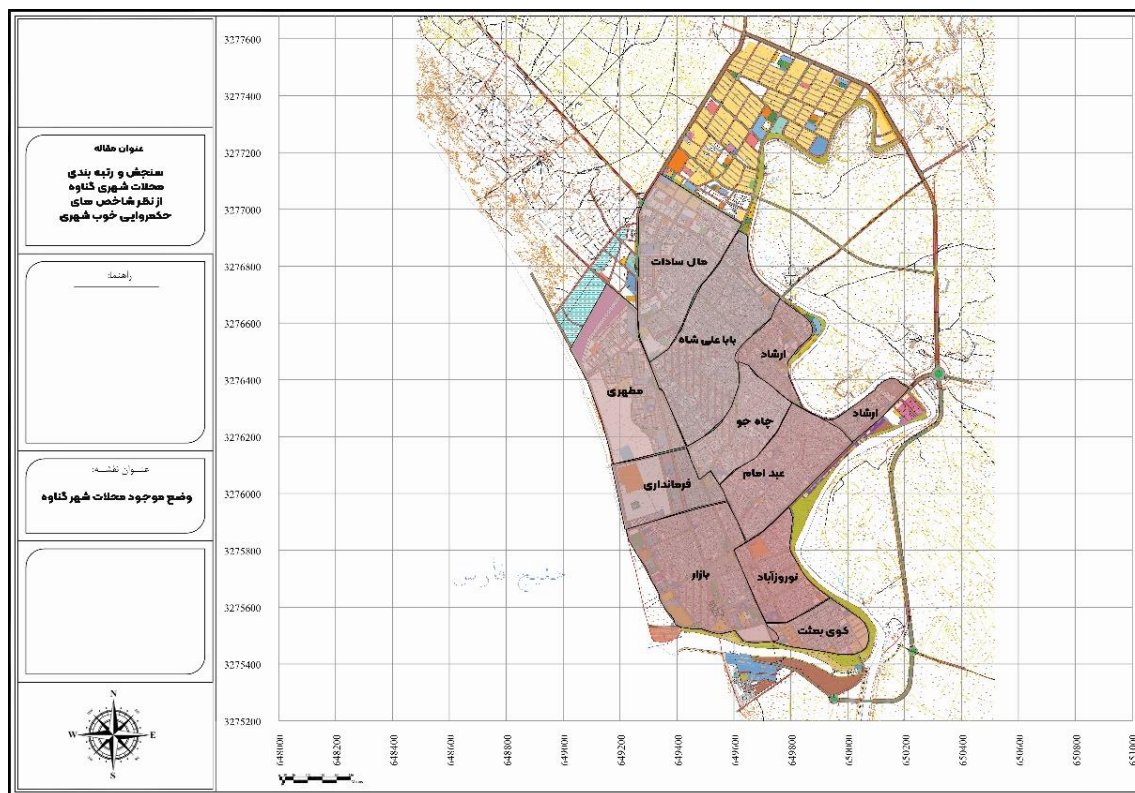
مدل تحلیل شبکه (ANP): واژه ANP مخفف عبارت (Analytical Network Process) به معنی فرایند تحلیل شبکه است. فرآیند تجزیه و تحلیل شبکه‌ای یا ANP یکی از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره است که «فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی» یا AHP با جایگزینی «شبکه» بجای «سلسله‌مراتب» بهبود می‌بخشد. فرآیند تحلیل شبکه‌ای چون حالت عمومی AHP

و شکل گسترده آن است، بنابراین تمام ویژگی‌های مثبت از آن جمله سادگی، انعطاف‌پذیری، به‌کارگیری معیارهای کمی و کیفی به‌طور هم‌زمان و قابلیت بررسی سازگاری در قضاوت‌ها را دارا بوده و می‌تواند ارتباطات پیچیده (وابستگی‌های متقابل و بازخورد) بین و میان عناصر تصمیم را با به‌کارگیری ساختار شبکه‌ای بجای ساختار سلسله‌مراتبی در نظر بگیرد. فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP) هر موضوع و مسئله‌ای را به‌مثابه شبکه‌ای از معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌ها (همه این‌ها عناصر نامیده می‌شوند) که با یکدیگر در خوشه‌هایی جمع شده‌اند، در نظر می‌گیرد. تمامی عناصر در یک شبکه می‌توانند، به هر شکل، دارای ارتباط با یکدیگر باشند (Ghanbari, 2017: 142).

محدوده مورد مطالعه

شهر بندری گناوه در طول جغرافیایی 50 درجه و 31 دقیقه تا 50 درجه و 51 دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی 29 درجه و 34 دقیقه تا 29 درجه و 58 دقیقه شمالی قرار دارد. جمعیت این شهر در سال 1395، برابر با 73472 نفر می‌باشد (Genaveh General Population and Housing Census, 1335-1395). وضعیت اقتصادی شهر گناوه موجب جذب گردشگران زیادی از شهرهای هم‌جوار شده است که خود دلیلی بر تبدیل گناوه به یک شهر توریستی است. ساحل بکر آن به سبب دید زیبایی که دارد، از طرفی می‌تواند به‌عنوان نماد و معرف فرهنگی شهر مطرح شود و از طرفی، بستری برای تحقق فرصت‌های گردشگری باشد. زیارتگاه بی‌مره (محل امامزاده گناوه)، امامزاده سلیمان بن علی گناوه، برج خان گناوه، تل‌گوری و شاه صدرالدین، غار تودیو (در نزدیکی روستای قائد حیدر)، پناهگاه صخره‌ای مال قائد (در 10 کیلومتری شمال غربی بندر گناوه)، پارک گردشگری ساحلی و جزیره جنوبی میرمهنا نزدیک بندر ریگ از جمله دیدنی‌های بندر گناوه به حساب می‌آیند (Moghani, et al., 2017: 113).

شکل ۱. موقعیت محلات شهر گناوه.

Figure 1: The location of the neighborhoods of Ganaveh city,

Source: Author, 2021 (Based on Genaveh Master Plan)

یافته‌ها (تجزیه و تحلیل)

رتبه‌بندی محلات شهر گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی شهری با استفاده از ویکور فازی

در این بخش، محلات شهر گناوه از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری با استفاده از مدل ویکور فازی رتبه‌بندی شده است. مدل ویکور، به‌عنوان یک روش تصمیم‌گیری چندمعیاره برای حل یک مسئله تصمیم‌گیری گسسته که با معیارهای نامتناسب و متعارض همراه هستند، استفاده می‌شود (Mafi & Abdolah zadeh, 2017: 70). این روش بر رتبه‌بندی و انتخاب بهترین گزینه از میان گروهی از گزینه‌ها، تمرکز دارد (Amanpour, et al., 2017:106). در این مدل مبنا برگرفته از روش برنامه‌ریزی سازشی، یعنی حداقل نمودن بردار ارزیابی آلترناتیوها از نقطه ایده‌آل مثبت و منفی است که محاسبه آن برای تعیین شاخص مطلوبیت از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$S_j = \sum_{j=i}^n w_j \cdot (f^* - f_{ij}) / (f^* - f^-)$$

$$R_j = \max[w_j \cdot (f^* - f_{ij}) / (f^* - f^-)]$$

رابطه ۱.

f^* بزرگ‌ترین عدد ماتریس نرمال وزنی - f_{ij} عدد گزینه موردنظر برای معیار ماتریس نرمال وزنی - f کوچک‌ترین عدد ماتریس نرمال وزنی برای هر ستون

به ازای هر معیار، یک شاخص مطلوبیت به دست می‌آید که مجموع آن‌ها شاخص نهایی S_j را مشخص می‌کند.

مراحل روش ویکور در یک مسئله تصمیم‌گیری چندمعیاره با n معیار و m آلترناتیو به شرح زیر است:

۱- تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری که با توجه به ارزیابی همه آلترناتیوها برای معیارهای مختلف تشکیل می‌شود.

۲- تعیین بردار وزن معیارها: در این مرحله با توجه به ضریب اهمیت معیارهای مختلف در تصمیم‌گیری، با استفاده از روش‌هایی مانند آنتروپی، **AHP**، **ANP** و... بردار وزن تعریف می‌شود.

۳- تعیین نقطه ایده‌آل مثبت و منفی: برای هر معیار، بهترین و بدترین هر یک را تعریف کرده و به ترتیب f^* و f_j می‌نامیم.

۴- محاسبه مقدار سودمندی و آسیب‌پذیری معیارها.

۵- محاسبه شاخص ویکور: برای هر گزینه شاخص ویکور با رابطه زیر محاسبه می‌شود:

$$Q_j = \left(V \cdot \frac{s_j - s^+}{s^- - s^+} \right) + (1 - V) \cdot \left(\frac{R_j - R^+}{R^- - R^+} \right) \quad \text{رابطه ۲}$$

۶- رتبه‌بندی آلترناتیوها (Haji Nazhad, et al., 2015: 177-178).

مشارکت و دسترسی و اطلاعات

جدول ۲ رتبه‌بندی محلات شهر گناوه را از نظر شاخص مشارکت و دسترسی و اطلاعات نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که محله فرمانداری با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول، محله نوروزآباد با وزن ۰/۱۰۹ در رتبه دوم، محله کوی مطهری با وزن ۰/۱۷۷ در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن ۰/۳۳۲ در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن ۰/۴۲۲ در رتبه پنجم، محله بازار با وزن ۰/۵۲۳ در رتبه ششم، محله چاه‌جو با وزن ۰/۶۶۵ در رتبه هفتم، محله بابا علی‌شاه با وزن ۰/۷۵۶ در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۱۲ در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن ۰/۹۰۳ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت، محله‌های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله‌های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله‌های بازار و چاه‌جو در سطح متوسط و محله‌های بابا علی‌شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (جدول ۲، شکل ۲).

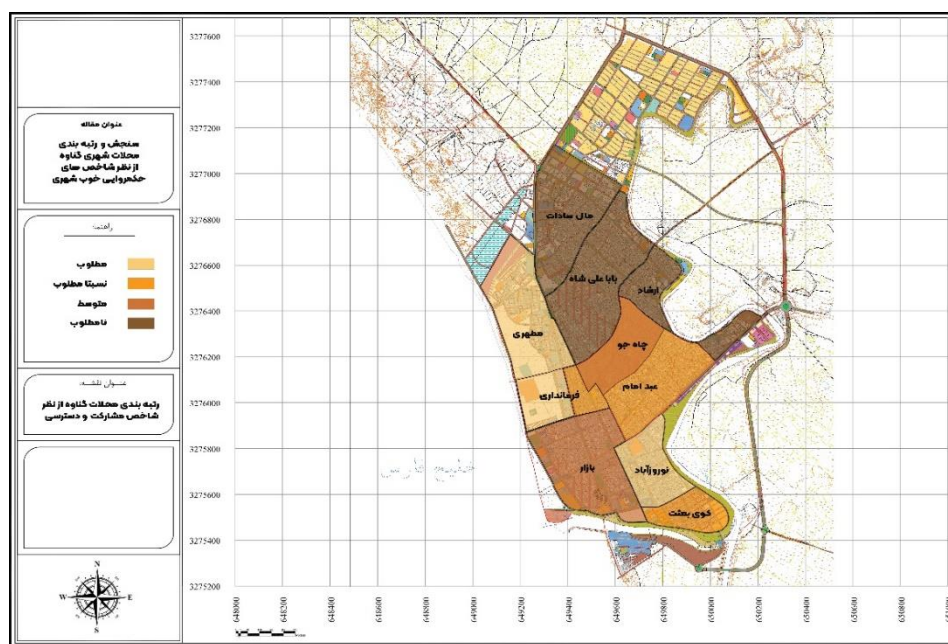
۱۲. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال شانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۳

جدول ۲. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص مشارکت و دسترسی به اطلاعات

Table 2. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of participation and access to data

سطح مطلوبیت	رتبه در بین محلات	وزن	محلات
متوسط	7	0/665	محلۀ چاه‌جو
مطلوب	1	0/000	محلۀ فرمانداری
مطلوب	3	0/177	کوی مطهری
نامطلوب	9	0/812	محلۀ مال سادات
نسبتاً مطلوب	5	0/422	محلۀ عبد امام
نامطلوب	10	0/903	محلۀ ارشاد
نامطلوب	8	0/756	محلۀ بابا علی شاه
نسبتاً مطلوب	4	0/332	کوی بعثت
متوسط	6	0/523	محلۀ بازار
مطلوب	2	0/109	نوروزآباد

Source: Author, 2021

شکل ۲. سطح‌بندی محلات از نظر شاخص مشارکت و دسترسی.

Figure 2: Leveling of neighborhoods in terms of participation and access index,

Source: Author, 2021

کارایی و اثربخشی

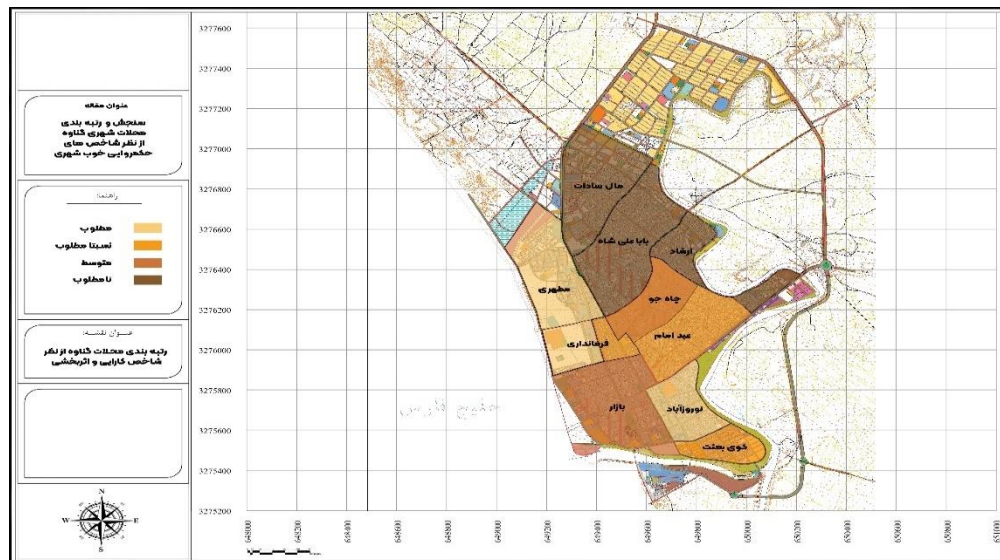
جدول ۳ رتبه‌بندی محلات شهر گناوه را از نظر شاخص کارایی و اثربخشی نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که محله نوروزآباد با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول، محله فرمانداری با وزن ۰/۰۹۸ در رتبه دوم، محله کوی مطهری با وزن ۰/۱۹۹ در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن ۰/۳۰۴ در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن ۰/۳۹۹ در رتبه پنجم، محله بازار با وزن ۰/۶۱۲ در رتبه ششم، محله چاه‌جو با وزن ۰/۶۴۵ در رتبه هفتم، محله بابا علی شاه با وزن ۰/۸۰۲ در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۴۳ در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن ۰/۹۳۴ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت محله‌ها به چهار سطح رتبه‌بندی شدند که محله‌های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله‌های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله‌های بازار و چاه‌جو در سطح متوسط و محله‌های بابا علی شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (جدول ۳، شکل ۳).

۳. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص کارایی و اثربخشی

Table 3. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of efficiency and effectiveness index

سطح مطلوبیت	رتبه در بین محلات	وزن	محلات
متوسط	۷	۰/۶۴۵	محله چاه‌جو
مطلوب	۲	۰/۰۹۸	محله فرمانداری
مطلوب	۳	۰/۱۹۹	کوی مطهری
نامطلوب	۹	۰/۸۴۳	محله مال سادات
نسبتاً مطلوب	۵	۰/۳۹۹	محله عبد امام
نامطلوب	۱۰	۰/۹۳۴	محله ارشاد
نامطلوب	۸	۰/۸۰۲	محله بابا علی شاه
نسبتاً مطلوب	۴	۰/۳۰۴	کوی بعثت
متوسط	۶	۰/۶۱۲	محله بازار
مطلوب	۱	۰/۰۰۰	نوروزآباد

Source: Author, 2021

شکل ۳. سطح بندی محلات از نظر شاخص کارایی و اثربخشی

Figure 3: Leveling of neighborhoods in terms of efficiency and effectiveness index,

Source: Author, 2021

قانون مندی و مسئولیت پذیری

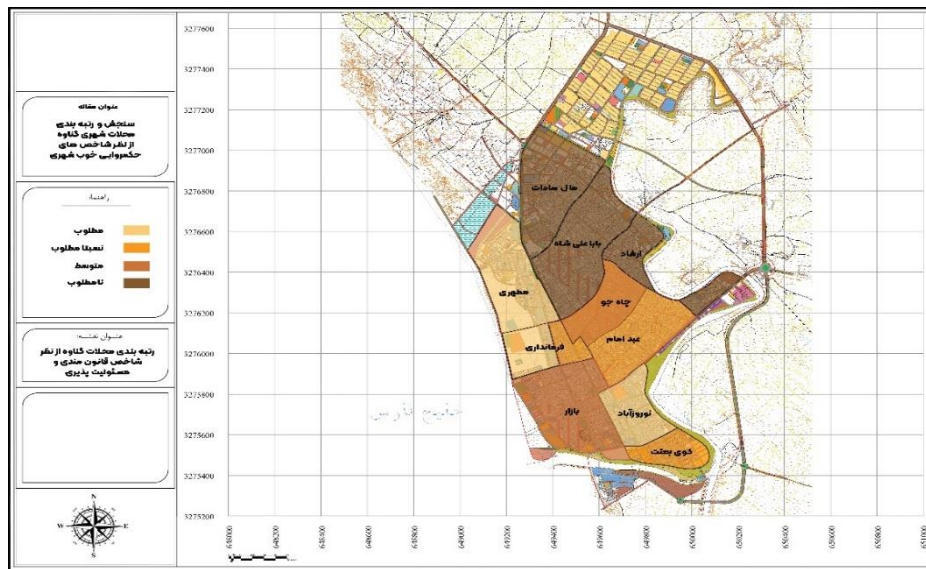
جدول ۴ رتبه بندی محلات شهر گناوه را از نظر شاخص قانون مندی و مسئولیت پذیری نشان می دهد. نتایج نشان می دهد که محله فرمانداری با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول، محله کوی مطهری با وزن ۰/۰۷۷ در رتبه دوم، محله نوروزآباد با وزن ۰/۱۴۳ در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن ۰/۲۸۸ در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن ۰/۳۴۴ در رتبه پنجم، محله بازار با وزن ۰/۵۶۷ در رتبه ششم، محله چاه جو با وزن ۰/۶۶۴ در رتبه هفتم، محله بابا علی شاه با وزن ۰/۷۹۸ در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۶۷ در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن ۰/۹۳۴ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت، محله های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله های بازار و چاه جو در سطح متوسط و محله های بابا علی شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (شکل ۴، جدول ۴).

جدول ۴. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص قانون‌مندی و مسئولیت‌پذیری

Table 4. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of legality and responsibility index

محللات	وزن	رتبه در بین محللات	سطح مطلوبیت
محلله چاه‌جو	۰/۶۶۴	۷	متوسط
محلله فرمانداری	۰/۰۰۰	۱	مطلوب
کوی مطهری	۰/۰۷۷	۲	مطلوب
محلله مال سادات	۰/۸۶۷	۹	نامطلوب
محلله عبد امام	۰/۳۴۴	۵	نسبتاً مطلوب
محلله ارشاد	۰/۹۵۴	۱۰	نامطلوب
محلله بابا علی شاه	۰/۷۹۸	۸	نامطلوب
کوی بعثت	۰/۲۸۸	۴	نسبتاً مطلوب
محلله بازار	۰/۵۶۷	۶	متوسط
نوروزآباد	۰/۱۴۳	۳	مطلوب

Source: Author, 2021

شکل ۴ سطح‌بندی محلات از نظر شاخص قانون‌مندی و مسئولیت‌پذیری.

Figure 4: Leveling of neighborhoods in terms of legality and responsibility index,

Source: Author, 2021

عدالت اجتماعی و اجتماع‌محوری

جدول ۵ رتبه‌بندی محلات شهر گناوه را از نظر شاخص عدالت اجتماعی نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد که محلله فرمانداری با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول محلات شهر گناوه قرار دارد. محلله نوروزآباد با وزن ۰/۱۰۱ در رتبه دوم، محلله کوی مطهری با وزن ۰/۱۴۳ در رتبه سوم، محلله عبد امام با وزن ۰/۳۴۴ در رتبه چهارم، محلله کوی بعثت با وزن ۰/۴۰۹ در رتبه

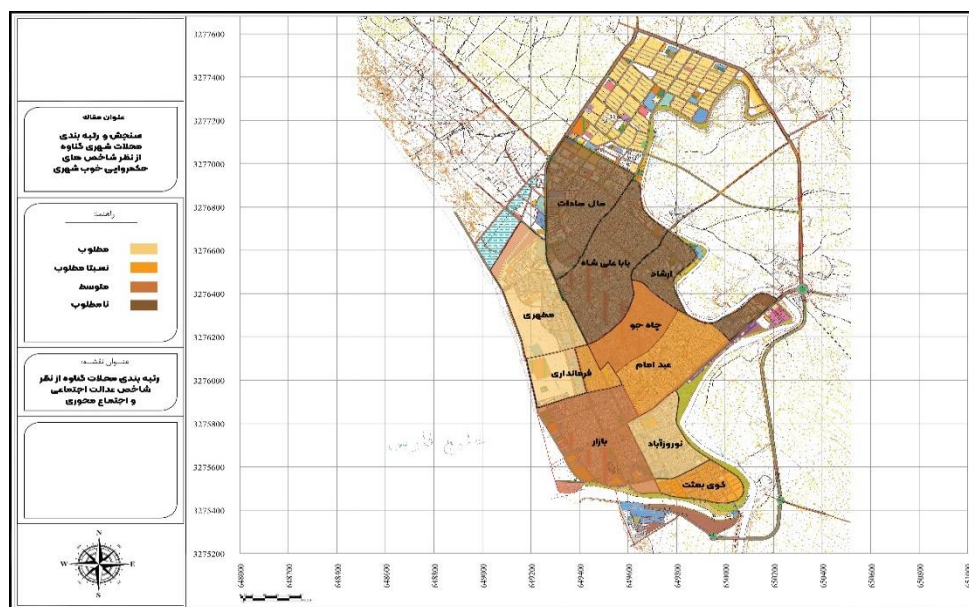
پنجم، محله چاه‌جو با وزن ۰/۵۵۶ در رتبه ششم، محله بازار با وزن ۰/۶۰۹ در رتبه هفتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۰۶ در رتبه هشتم، محله ارشاد با وزن ۰/۸۹۹ در رتبه نهم و محله بابا علی شاه با وزن ۰/۹۳۴ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت، محله‌های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله‌های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله‌های بازار و چاه‌جو در سطح متوسط و محله‌های بابا علی شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (شکل ۵، جدول ۵).

جدول ۵. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص عدالت اجتماعی و اجتماع‌محوری

Table 5. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of Social justice index

محلّات	وزن	رتبه در بین محلّات	سطح مطلوبیت
محله چاه‌جو	۰/۵۵۶	۶	متوسط
محله فرمانداری	۰/۱۰۰	۱	مطلوب
کوی مطهری	۰/۱۶۵	۳	مطلوب
محله مال سادات	۰/۸۰۶	۸	نامطلوب
محله عبد امام	۰/۳۴۴	۴	نسبتاً مطلوب
محله ارشاد	۰/۸۹۹	۹	نامطلوب
محله بابا علی شاه	۰/۹۲۷	۱۰	نامطلوب
کوی بعثت	۰/۴۰۹	۵	نسبتاً مطلوب
محله بازار	۰/۶۰۹	۷	متوسط
نوروزآباد	۰/۱۰۱	۲	مطلوب

Source: Author, 2021

شکل ۵. سطح‌بندی محلات از نظر شاخص عدالت اجتماعی و اجتماع‌محوری.

Figure 5: Leveling of neighborhoods in terms of Social justice index,

Source: Author, 2021

ثبات سیاسی

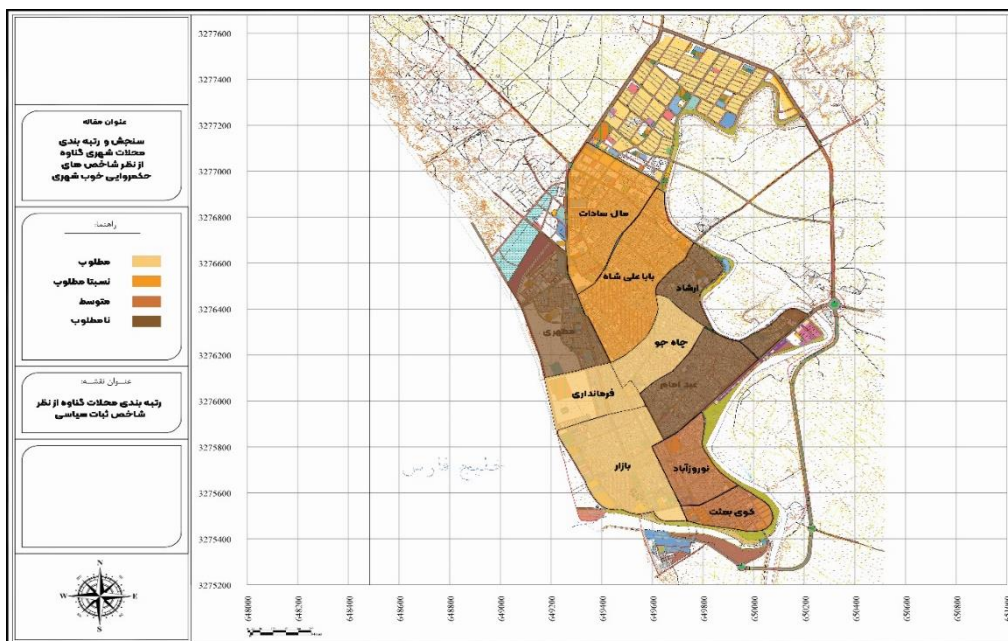
جدول ۶ رتبه‌بندی محلات شهر گناوه را از نظر شاخص ثبات سیاسی نشان می‌دهد. محله فرمانداری با وزن ۰/۰۰۰ در رتبه اول، محله نوروزآباد با وزن ۰/۰۶۶ در رتبه دوم، محله کوی مطهری با وزن ۰/۱۵۵ در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن ۰/۳۰۹ در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن ۰/۳۹۶ در رتبه پنجم، محله بازار با وزن ۰/۵۰۷ در رتبه ششم، محله چاه‌جو با وزن ۰/۶۱۶ در رتبه هفتم، محله بابا علی شاه با وزن ۰/۸۰۴ در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن ۰/۸۴۹ در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن ۰/۹۵۱ در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت، محله‌های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله‌های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله‌های بازار و چاه‌جو در سطح متوسط و محله‌های بابا علی شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (شکل ۶، جدول ۶).

جدول ۶. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ شاخص ثبات سیاسی

Table 6. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of political stability index

سطح مطلوبیت	رتبه در بین محلات	وزن	محلات
مطلوب	۷	۰/۶۱۶	محله چاه‌جو
مطلوب	۱	۰/۰۰۰	محله فرمانداری
نامطلوب	۳	۰/۱۵۵	کوی مطهری
نسبتاً مطلوب	۹	۰/۸۴۹	محله مال سادات
نامطلوب	۵	۰/۳۹۶	محله عبد امام
نامطلوب	۱۰	۰/۹۵۱	محله ارشاد
نسبتاً مطلوب	۸	۰/۸۰۴	محله بابا علی شاه
متوسط	۴	۰/۳۰۹	کوی بعثت
مطلوب	۶	۰/۵۰۷	محله بازار
متوسط	۲	۰/۰۶۶	نوروزآباد

Source: Author, 2021

شکل ۶. سطح بندی محلات از نظر شاخص ثبات سیاسی.

Figure 6: Leveling of neighborhoods in terms of political stability index,

Source: Author, 2021

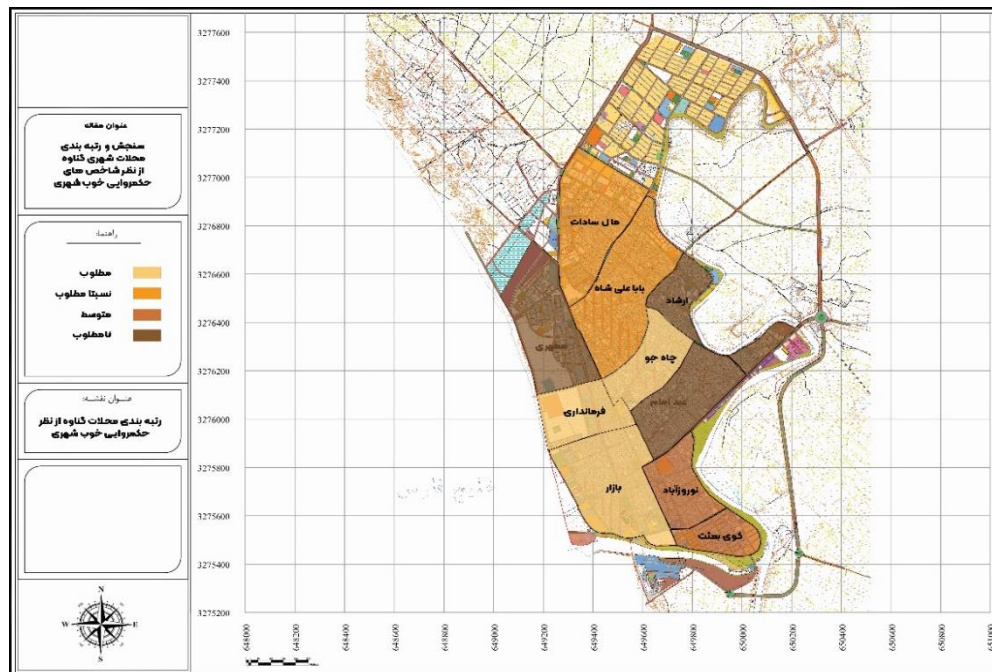
جدول ۷ رتبه بندی محلات شهر گناوه را از نظر حکمروایی خوب شهری نشان می دهد. نتایج حاکی از آن است که محله فرمانداری با وزن 0/000 در رتبه اول محلات شهر گناوه قرار دارد. محله نوروزآباد با وزن 0/089 در رتبه دوم، محله کوی مطهری با وزن 0/159 در رتبه سوم، محله کوی بعثت با وزن 0/318 در رتبه چهارم، محله عبد امام با وزن 0/403 در رتبه پنجم، محله بازار با وزن 0/588 در رتبه ششم، محله چاه جو با وزن 0/649 در رتبه هفتم، محله بابا علی شاه با وزن 0/812 در رتبه هشتم، محله مال سادات با وزن 0/877 در رتبه نهم و محله ارشاد با وزن 0/967 در رتبه دهم و آخر قرار دارد. همچنین از نظر سطح مطلوبیت، محله های فرمانداری، کوی مطهری و نوروزآباد در سطح مطلوب، محله های کوی بعثت و عبد امام در سطح نسبتاً مطلوب، محله های بازار و چاه جو در سطح متوسط و محله های بابا علی شاه، مال سادات و ارشاد در سطح نامطلوب قرار دارند (شکل ۷، جدول ۷).

۷. وضعیت، رتبه و درجه پایداری محلات شهر گناوه به لحاظ حکمروایی خوب شهری

Table 7. The status, rank and degree of stability of Ganaveh neighborhoods in terms of good urban governance

سطح مطلوبیت	رتبه در بین محلات	وزن	محلات
مطلوب	۷	۰/۶۴۹	محله چاه‌جو
مطلوب	۱	۰/۰۰۰	محله فرمانداری
نامطلوب	۳	۰/۱۵۹	کوی مطهری
نسبتاً مطلوب	۹	۰/۸۷۷	محله مال سادات
نامطلوب	۵	۰/۴۰۳	محله عبد امام
نامطلوب	۱۰	۰/۹۶۷	محله ارشاد
نسبتاً مطلوب	۸	۰/۸۱۲	محله بابا علی شاه
متوسط	۴	۰/۳۱۸	کوی بعثت
مطلوب	۶	۰/۵۸۸	محله بازار
متوسط	۲	۰/۰۸۹	نوروزآباد

Source: Author, 2021

شکل ۷. سطح‌بندی محلات از نظر شاخص‌های حکمروایی خوب شهری.

Figure 7 Leveling of neighborhoods in terms of good urban governance,

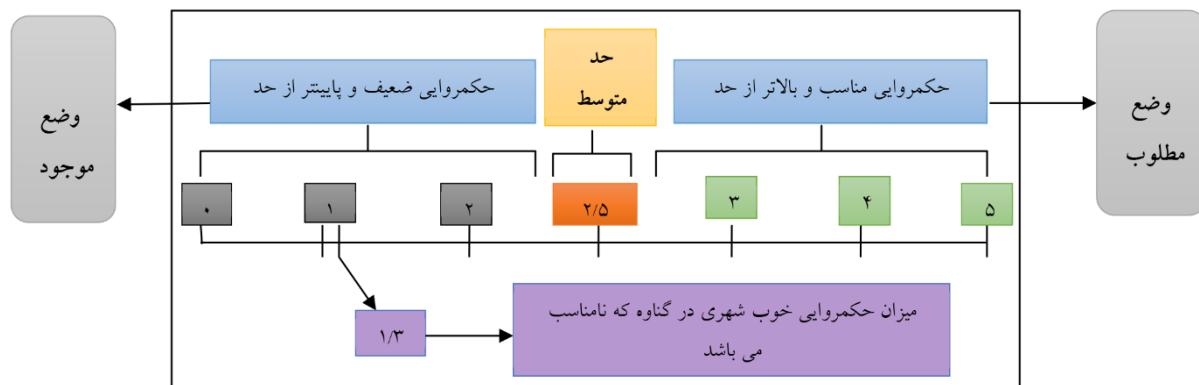
Source: Author, 2021

با توجه به وضعیت فعلی (پایین بودن سطح مدیریت شهری در شهر گناوه) به نظر می‌رسد به سیستم مدیریتی پویا و جدیدی نیاز است تا میزان در شهر افزایش یابد. همچنین محلات شهر گناوه به دلیل نبود سیستم مدیریتی کارآمد و رشد

و گسترش ناموزون، مسائل و مشکلات متعددی در ارتباط با مدیریت شهری و خدمات دارد. در سال‌های اخیر، برای مدیریت شهری هر چه بهتر و کاستن از مشکلات و نارسایی‌های شهروندان گناوه، اقدام مثبتی صورت نگرفته است؛ بنابراین، برای رفع نارسایی‌های توسعه اجتماعی و فضایی این شهر، ارزیابی الگوهای مدیریتی در چارچوب حکمروایی خوب شهری لازم است. از این طریق، مشارکت شهروندان افزایش می‌یابد و بنابراین، توجه به سرعت دقت، صحت کیفیت ارائه خدمات، افزایش پاسخگویی مدیران شهری، کارآمدتر شدن روند مدیریت و خدمات ارائه‌شده در شهر نمود یافته و باعث پویایی و رشد به جلو شهر و در همه ابعاد زندگی شهروندان محلات شهر گناوه خواهد شد.

دستاورد پژوهشی و نتیجه‌گیری

آنچه امروز در اداره امور شهر مورد توجه است و به‌عنوان پارادایمی در مدیریت شهرها معرفی می‌شود، بهره‌گیری از الگوی حکمروایی شهری بوده که در آن دولت، شهروندان و نهادهای خصوصی در یک جریان افقی و فرابخشی به مشارکت می‌پردازند. در این بستر می‌توان امید به حل مشکلات و معضلات ساختاری و کارکردی شهرها داشت؛ اما یکی از مشکلات اصلی مدیریت شهری در ایران عدم وجود مشارکت بین دولت، شهروندان و نهادهای خصوصی است که باعث عدم اجرای مناسب حکمروایی شهری شده است. در این پژوهش، وضعیت شاخص‌های حکمروایی خوب شهری (مشارکت، اثربخشی و کارایی، ثبات سیاسی، دسترسی و اطلاعات، قانون‌مندی، عدالت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و اجتماع‌محوری) در محلات شهر گناوه بررسی و ارزیابی گردید. نتایج آزمون ویکور فازی نشان می‌دهد که میانگین میزان حکمروایی خوب شهری گناوه بسیار پایین می‌باشد. شکل شماره ۸ میزان حکمروایی خوب شهر گناوه را بر اساس یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد.

شکل ۸ وضعیت حکمروایی خوب شهری شهر گناوه.

Figure 8: The state of good urban governance in Ganaveh city,

Source: Author, 2021

همان‌طور که قبلاً نیز گفته شد حکمروایی خوب شهری مقوله‌ای چندبعدی محسوب می‌شود که بالطبع برنامه‌ریزی برای این مقوله نیز باید از خصیصه جامعیت برخوردار باشد؛ همچنین باید شرایط ایجاد و تداوم آن نیز فراهم گردد. شرایطی که

اگر با مطالعه، برنامه‌ریزی و طراحی جامع و چندبعدی صورت گیرد می‌تواند باعث احساس علاقه و تعلق خاطر به محل و مکان مورد زندگی گردد. یکی از آسیب‌های بسیار مهم عدم استقرار حکمروایی خوب، تضعیف مشارکت ساکنان خواهد بود و با توجه به اینکه برای رسیدن به الگوی توسعه مطلوب یا استفاده صحیح از منابع و فرصت‌ها و توزیع عادلانه امکانات، مشارکت مردم راهکار اصلی و محوری به شمار می‌رود که تلفیق و ترکیب عناصر اصلی در جریان توسعه و به فعلیت درآوردن آن‌ها بر عهده دارد و همچنین افزایش مشارکت مردم در امور شهری، نقش ارزنده‌ای در ایجاد تعادل شهری، به عهده دارد. این موارد نقش مهم و جایگاه بالای مشارکت در توسعه را مشخص می‌کند. مسائل مطرح‌شده فوق با استناد به مطالعات صورت گرفته در تحقیق حاضر به‌خوبی خود را در موضوع حکمروایی خوب شهری گناوه نشان می‌دهد. به‌طوری‌که حکمروایی خوب شهر گناوه بسیار پایین می‌باشد. در مجموع، موضوع حکمروایی خوب شهری به‌وسیله سازمان ملل و بانک جهانی باهدف عالیه رفع فقر و مشارکت شهروندان در کشورها کلید خورد منتها وجود خلأهایی در زمینه‌های برنامه‌ریزی و اجرای آن، سبب ایجاد کژ رفتاری‌ها و بروز ناهنجاری‌های مختلفی گشت. این ضعف‌ها و ناهنجاری‌ها و آسیب‌ها، به‌نوبه خود می‌تواند در کیفیت مشارکت ساکنین شهروندان شهر گناوه تأثیرگذار باشد با توجه به نتایج حاصله، در وضعیت فعلی شهر گناوه، عدم به‌کارگیری و بی‌توجهی به شاخص‌های حکمروایی خوب شهری و عدم اجرای آن در مدیریت شهری این شهر، مشکلات مختلفی را در زمینه‌ی مشارکت مردم و تعاملات مختلف در زمینه توسعه شهری به وجود می‌آورد و محلات شهر را از رسیدن به توسعه پایدار و حالت ثبات دور می‌سازد؛ بنابراین، با توجه به وضعیت فعلی (پایین بودن سطح مدیریت شهری در شهر گناوه)، به سیستم مدیریتی پویا و جدیدی نیاز است تا میزان مشارکت شهروندان و کارایی امور در این محلات شهر افزایش یابد. همچنین، محلات شهر گناوه به دلیل نبود سیستم مدیریتی کارآمد و رشد و گسترش ناموزون، مسائل و مشکلات متعددی در ارتباط با مدیریت شهری و خدمات دارد. سرانجام اینکه، بررسی حکمروایی خوب شهری و تدوین برنامه‌ها و سیاست‌ها در زمینه بهبود و ارتقای آن برای محلات شهر گناوه از نکات بسیار مهمی است که لازم است تدابیری مناسب برای آن اندیشیده و اتخاذ گردد.

راهکارها

بنا بر ارزیابی‌های صورت گرفته در شاخص‌های حکمروایی خوب شهری در گناوه، راهکارهای ذیل به تفکیک محلات جهت بهبود وضعیت شهری گناوه پیشنهاد شده است:

تقویت و توسعه اقتصاد محلی و همچنین اقتصاد شهر تجاری- بندری از طریق بسط مشاغل و ایجاد فرصت‌های شغلی متناسب با شرایط منطقه بندری و تجارت آزاد در منطقه در محلات مطهری، فرمانداری و بازار. ارائه قوانین و مقررات واحد در شهرهای تجاری به‌خصوص در محله بازار و بخش تجاری شهر. اخذ اختیارات مالی به مدیران و مسئولین شهری جهت تدوین احکام متناسب با شرایط و پتانسیل منطقه.

ایجاد فرصت‌های مناسب و برابر برای تمامی مردم برای عضویت در انجمن‌های محلی و شورایاری محلات شهر گناوه به‌خصوص با اولویت محلات ارشاد و عبد امام و همچنین محلات مال سادات و بابا علی شاه.

ایجاد، تقویت و توانمندسازی تشکل‌های مردمی در سطح کل محله‌های شهر گناوه.

برگزاری جلسات عمومی در محله‌ها برای ارائه گزارش عملکرد و تشویق شهروندان برای شرکت در بحث‌های عمومی مربوط به محله و بحث‌های موردعلاقه آن‌ها در تمامی محلات.

برگزاری جلسات منظم و پیوسته در شهرداری توسط مسئولان مدیریتی و برنامه‌ریزی شهری و رایزنی درباره مشکلات شهر با شوراهای و شورایاران محلات شهر به‌خصوص در محلات مال سادات، ارشاد و بابا علی شاه.

برگزاری کلاس‌های آموزشی برای کارکنان جهت تکریم ارباب‌رجوع و افزایش نگرش و دانش آن‌ها به ترتیب در محلات مال سادات، ارشاد و بابا علی شاه در مرحله اول و سپس در محلات عبد امام، کوی بعثت، چاه‌جو و بازار.

یادگیری و آشنایی شهروندان تمام محلات شهر گناوه به حقوق و قوانین مربوط به خود و شهر جهت ارتقاء بینش، دانش و آگاهی شهروندان در تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها.

افزایش توان و تخصص کارکنان در جهت ایجاد ارتباط مستحکم با شهروندان و پاسخگویی مناسب به آنان.

قانون مداری سازمان‌ها و جلوگیری از دخالت گروه‌های غیررسمی در مدیریت شهری.

گزارش سالانه شهرداری به شهروندان تمام محلات.

دعوت به مشارکت و همکاری شهروندان به‌خصوص افراد تحصیل‌کرده و دانشجویان در زمینه‌های مختلف مدیریت و اداره شهر به‌خصوص از متخصصین محلات فرمانداری و بازار.

تقویت و احیاء سازوکار مدیریتی شهرداری و شورای شهر به‌عنوان سازمان‌های محلی در جهت تقویت مدیریت محلات شهر.

با توجه به اینکه یکی از مهم‌ترین اصول بنیادی فرایند برنامه‌ریزی، تقدم شناخت بر اجرا است؛ شناختی که بستر را برای تعیین استراتژی و به دنبال آن طراحی برنامه‌ها و پروژه‌ها فراهم می‌سازد تا زمینه برای تحقق طرح و برنامه موردنظر فراهم شود. مقاله حاضر با این هدف، سعی در فراهم آوردن بستری همراه با شناخت در محله‌های شهر گناوه در مورد اصول و شاخص‌های حکمروایی خوب شهری را دارد تا این شناخت، بستری برای پیاده‌سازی شایسته‌تر اصول موردنظر در مقیاس محلات باشد. بستری که در آن اولویت‌ها و کیفیت‌ها مشخص باشد و خود در مرحله بعد، مشخص‌کننده اولویت‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌ها باشد؛ چراکه طرح‌ریزی برنامه‌ها و پروژه‌ها، بدون داشتن بستری ناشی از شناخت، از واقعیت‌ها و اولویت‌ها فاصله داشته و چه‌بسا سبب فاصله گرفتن از تحقق شود. آنچه از نتایج مقاله حاضر می‌توان استنباط کرد این است که وضع موجود محلات شهر گناوه نامناسب است و با این فضای فعلی، ساکنین نمی‌توانند فرصت‌های اشتغال و پیشرفت را برای خود (محله) و ساکنینشان فراهم آورند. به همین خاطر لزوم حرکت به سمت بازآفرینی فضای این محلات

به‌شدت احساس می‌شود. یکی از طرح‌ها و برنامه‌هایی که می‌تواند در راستای بازآفرینی این محلات استفاده شود؛ حکمروایی خوب شهری است. طرحی که اولویت اصلی آن بازآفرینی یک متن فضایی جدید است. متن فضایی جدیدی با قابلیت زندگی مناسب، پویا و قوی که توانایی رقابت با دیگر فضاها (محلات، شهرها) را داشته باشد. روشن است که اتخاذ و پیاده‌سازی این طرح و برنامه (حکمروایی خوب شهری) نیز نیازمند آگاهی و شناخت است. تحقیق حاضر نیز سعی در فراهم آوردن این مهم داشته است تا زمینه را برای تحقق فرآیند شناخت حکمروایی خوب شهری داشته باشد. (به عبارتی حکمروایی خوب شهری می‌تواند استراتژی به‌منظور بازآفرینی متن فضایی محلات (شهر گناوه) البته در بستری ناشی از شناخت) باشد.

با توجه به این موضوع که نهادهای ضعیف و سازوکارهای ضعیف حکمرانی خطر عملکرد پایین، اتلاف منابع، مداخلات ناکارآمد بخشی، نقض حقوق بشر و عدم پیشرفت کلی را افزایش می‌دهد. نهادها و سازوکارهای حاکمیتی مؤثر، چه رسمی (قانون اساسی، قانون و مقررات) و چه غیررسمی (هنجارهای اجتماعی، آداب و رسوم و سنت‌ها)، باهم تعیین می‌کنند که مردم و سازمان‌های بخش دولتی و خصوصی چگونه تصمیمات اقتصادی، اجتماعی یا سیاسی را اتخاذ کنند و باعث به حداکثر رساندن منابع بالقوه و بهینه‌سازی منابع شوند. حاکمیت شهری شامل روش‌های مختلف مشارکت نهادهای عمومی و خصوصی و افراد در برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت امور مشترک یک شهر و فرایندهایی است که برای تحقق مؤثر در دستور کار کوتاه‌مدت و بلندمدت توسعه یک شهر استفاده می‌شود. حاکمیت شهری می‌تواند توسعه پایدار را به همراه داشته باشد، سازگار با محیط‌زیست، مشارکتی، پاسخگو، شفاف، مؤثر، عادلانه و فراگیر هم در قانون و هم در عمل؛ بنابراین مدل حکمروایی خوب شهری تحت عنوان مدل سه‌گانه خلاق یا *The Creative Multiple models of Good Urban Governance* ارائه می‌گردد.

یک مدل جدید مدیریت شهری به‌منظور بهبود و ارتقاء حکمروایی در شهر تجاری گناوه ارائه شده است. این مدل چندگانه بر مبنای چند مؤلفه و پایه نظری چون فشردگی، ارتباط سازمان‌ها و نهادها و هماهنگی و یکپارچگی و ایجاد هاب لجستیکی به‌منظور توسعه اقتصادی شهر تجاری و باهدف ایجاد مسیریابی با مزایای اقتصادی و تجاری برای شهرهای بندری به‌خصوص شهر تجاری گناوه ارائه می‌شود. زیربنای اصلی این مدل چهار رکن اساسی است که به‌قرار زیراند:

رکن اول رشد فشرده شهری از طریق گسترش و توسعه مدیریت شده و یا مقاوم‌سازی است که تراکم متناسب، توسعه به‌هم‌پیوسته کل شهر و محله‌های مختلط را تشویق می‌کند. این نوع توسعه در مورد محدوده‌های شهری دارای محدودیت نیست، بلکه در مورد چگونگی مدیریت شهری و اجرای حاکمیت شهری است.

رکن دوم در مورد ارتباط سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط به‌منظور یکپارچه‌سازی زیرساخت‌ها از طریق سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و فن‌آوری نوآورانه شهری مانند سیستم‌های حمل‌ونقل شهری، راه‌سازی، تعبیه وسایل نقلیه الکتریکی، ایجاد شبکه‌های هوشمند شهری، ایجاد ساختمان‌های با مصرف انرژی و توزیع عادلانه خدمات ضروری آب، بهداشت و زیاده

در تمام مناطق شهری است. یکی از مباحث مستتر در این بحث منطقه‌گرایی و توجه به پتانسیل‌های موجود در شهر تجاری است.

رکن سوم حاکمیت هماهنگ و یکپارچه است که از طریق نهادی مؤثر و پاسخگو اجرا می‌شود که از برنامه‌ریزی و اجرای هماهنگ برنامه‌های فعالانه و سرمایه‌گذاری در بخش‌های دولتی و خصوصی و جامعه مدنی پشتیبانی می‌کند. همان‌طور که در پیشنهادها نیز ارائه گردید بحث شهردار محله به‌عنوان میانجی بین مردم و سازمان‌های دولتی می‌تواند باعث ایجاد این هماهنگی شود. تمرکز رساله حاضر و مدل ارائه‌شده بر رکن سوم است.

حاکمیت یکپارچه و هماهنگ به‌ویژه در بسیاری از شهرهای تجاری که سطح فعلی ظرفیت آن‌ها برای اجرای برنامه‌های موردنیاز جهت حرکت به سمت رشد فشرده شهری و ارائه زیرساخت‌های متصل و مؤثر کافی نیست، بسیار مهم خواهد بود. چهارعنصر حاکمیت هماهنگ شهری در برنامه‌ریزی شهری شامل موارد زیر است:

(۱) حکمرانی چند سطحی با هماهنگی مؤثر سیاست‌های ملی، منطقه‌ای و شهری جهت جلوگیری از موازی کاری و ایجاد تعامل میان سازمان‌های مدیریتی و برنامه‌ریزی؛

(۲) رهبری شهر و اختیارات مالی؛ متمرکز کردن اختیارات مدیریتی و هزینه‌ها که همانند کشورهای پیشرفته هر شهر متناسب با پتانسیل و شرایط منطقه‌ای خود احکام ویژه‌ای را وضع نماید و جهت اجرای طرح و برنامه‌های متناسب با شهر بودجه مصوبی را در نظر گیرد.

(۳) شفافیت و پاسخگویی؛ جهت اطلاع‌رسانی و آگاهی دادن به شهروندان در خصوص طرح‌ها و برنامه‌های مدیریتی و شهری و عملکرد شهرداری و دیگر نهادها و سازمان‌های دخیل در شهر.

و (۴) ادغام سیاست‌ها در سطح محلی جهت یکسان‌سازی اصول اجرائی و جلوگیری از تبعیض در مناطق. شهرداری همچنین می‌تواند از شبکه‌های بین‌المللی و منطقه‌ای شهرها برای انتقال مؤثر دانش و نوآوری استفاده کند.

رکن چهارم: ایجاد هاب لجستیکی به‌منظور توسعه اقتصادی شهر تجاری و باهدف ایجاد مسیریابی با مزایای اقتصادی و تجاری برای شهرهای بندری به‌خصوص شهر تجاری گناوه. این هاب یا مرکز دارای تحت عنوان پارک لجستیکی، ترمینال و پلتفرم باربری، مرکز حمل‌ونقل و دهکده اقتصادی می‌تواند فعالیت نماید. این هاب‌ها و مراکز لجستیک اقتصادی برای تقویت نقش حمل‌ونقل چندوجهی، باید حتی‌الامکان از طریق روش‌های حمل‌ونقل گوناگون (جاده‌ای، ریلی، دریایی و هوایی) قابل‌دسترس باشند که به دلیل موقعیت شهر گناوه به نظر می‌رسد سرمایه‌گذاری در بخش دریایی می‌تواند باعث تقویت و رونق اقتصادی شهر شود.

با توجه به اصول برنامه‌ریزی شهری و زیربنایی شهر گناوه می‌توان موارد زیر را به‌عنوان مزایای ایجاد هاب لجستیک در شهرهای تجاری اقتصادی و برنامه شهری مانند گناوه مطرح نمود:

✓ فرصت‌های سرمایه‌گذاری خارجی در شهرهای تجاری - بندری با موقعیت ویژه اقتصادی.

- ✓ توسعه اراضی و پس‌کرانه‌های بندری.
- ✓ ساخت اسکله‌های تجاری و بارانداز کشتی‌های تجاری و بازرگانی در خور رودخانه بلال یا خور گناوه همانند کشورهای عربی چون امارات و خور جبل علی.
- ✓ ایجاد صنایع تبدیلی و ارزش‌افزوده با ایجاد زیرساخت‌های لازم بر اساس طراحی یک مدل کسب‌وکار اقتصادی و توسعه پایدار شهری در بندر تجاری گناوه.
- ✓ ایجاد صنایع مونتاژ همانند صنایع مونتاژ کشورهای عربی حوزه خلیج فارس.
- ✓ ایجاد پایانه صادراتی و ترانزیت کالا به کشورهای همسایه به علت نزدیک بودن شهر گناوه.
- ✓ راه‌اندازی خط مسافری بین بندر گناوه و بوشهر و کشورهای عربی (عمان، امارات، قطر، کویت، بحرین) جهت توسعه حمل‌ونقل دریایی و بازرگانی.
- ✓ تأمین شناورهای تفریحی و مسافری و ارائه خدمات گردشگری دریایی جهت ارتقاء و بهبود قابلیت راه‌اندازی سفرهای دریایی و توسعه صنعت توریسم در خلیج فارس و کمک به اقتصاد بازار و ساخت هتل جهت اسکان مسافری و مواردی از این قبیل.
- ✓ ایجاد، گسترش و رونق صنعت کشتی‌سازی به‌جای واردکردن کشتی‌های دست‌دوم و قدیمی از ژاپن و دیگر نقاط جهان.
- ✓ ایجاد مرکز تأمین و شارژ تجهیزات ایمنی و تعمیرات کشتی‌ها جهت اشتغال‌زایی.
- ✓ تهیه و تدوین طرح ویژه اقتصادی در شهرهای تجاری بندری به‌عنوان جایگزین طرح‌های جامع منسوخ‌شده.

شکل ۹. مدل حکمروایی خوب شهری.

Figure 9: Good urban governance model,

Source: Author, 2021

منابع

- اسماعیل زاده، حسن، کوزه گر، لطفعلی، علیان، مهدی، آدینه‌وند، اصغر (۱۳۹۵)، فراتحلیلی بر پژوهش‌های حوزه حکمروایی شهری در ایران، *مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۲۰ (۲)، ۴۰-۱.
- امانپور، سعید، ملکی، سعید، حسینی‌شه‌پریان، نبی‌الله (۱۳۹۶)، تحلیل فضایی پراکنش جمعیت و توزیع خدمات در مناطق کلان‌شهر اهواز، *جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای*، ۲۲، صص ۹۶-۱۱۶.
- بابائی مراد، بهناز. (۱۴۰۱). ارزیابی عملکرد مدیریت شهری در چهارچوب حکمرانی خوب و ارتباط آن با کیفیت زندگی شهری و سرمایه اجتماعی. *معماری و شهرسازی آرمان شهر*، ۱۵ (۳۹)، ۲۲۷-۲۳۸.
- براری، احسان، کاظمیان، غلامرضا، شریف‌زاده، فتاح، قربانی‌زاده؛ ووجه‌اله (۱۳۹۸). فرایندها و راهکارهای استقرار حکمروایی خوب شهری در کلان‌شهرهای کشور مورد مطالعه: مشهد. *مدیریت شهری و روستایی*. ۱۸ (۵۶): ۳۵-۵۴.
- بصیرت، میثم، عزیزی، محمدمهدی، زبردست، اسفندیار، احمدآخوندی، عباس (۱۳۹۱)، فرصت‌ها و چالش‌های حکمروایی کلان‌شهری خوب در عصر جهانی‌شدن؛ مطالعه موردی تهران، *نشریه هنرهای زیبا*، ۱۷ (۱)، ۱۶-۵.

- پوراحمد، احمد، ابدالی، یعقوب، الله قلی پور، سارا. (۱۳۹۹). تحلیل فضایی آثار حکمروایی مطلوب بر زیست‌پذیری شهری؛ مطالعه موردی: کانون‌های جرم‌خیز مناطق ۱۱ و ۱۲ شهر تهران. *برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، ۱۰(۲)، ۸۳-۱۰۴.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ حسین‌زاده دلیر، کریم؛ پیری، عیسی (۱۳۸۹)، حکمروایی مطلوب شهری بر بنیان سرمایه اجتماعی، *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، شماره ۱، صص ۴۰-۵۶.
- تاری، مهتا، رضائی، میثم. (۱۳۹۸). سنجش و ارزیابی میزان حکمروایی خوب شهری در محله‌های شهر فردوسیه شهرستان شهریار. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۱ (۱)، ۲۳-۴۰.
- حاتمی‌نژاد، حسین، بذرافکن، شهرام، آروین، محمود (۱۳۹۶). تحلیل نقش الگوی حکمروایی خوب شهری در کاهش آسیب‌پذیری مسکن شهری در برابر زلزله، *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، ۱۲(۳)، ۵۹۹-۶۱۷.
- حسینی، سید هادی. (۱۳۹۵). تحلیل شاخص‌های حکمروایی خوب شهری با تأکید بر نظرات شهروندان و مدیران؛ مطالعه موردی: شهر تربت‌حیدریه. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۵(۲۰)، ۴۳-۵۲.
- حکمت‌نیا، حسن، ملکی، محمد، موسوی، میرنجف، افشانی، علیرضا (۱۳۹۶)، بررسی و تحلیل حکمروایی خوب شهری در ایران: مورد مطالعه: شهر ایلام، *مجله آمایش جغرافیایی فضا*، ۷(۲۴)، ۱۵۲-۱۴۳.
- ربانی، طاهار، رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا، مشکینی، ابوالفضل، رفیعیان، مجتبی (۱۳۹۷)، تحلیل موانع نهادی آینده حکمروایی توسعه پایدار کلان‌شهر تهران، *فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، ۲۲ (۱)، صص ۱۵۳-۱۲۴.
- رهنما، محمدرحیم، مافی، عزت‌الله، اسدی، روح‌الله. (۱۳۸۹). تحلیل جایگاه حکمروایی خوب شهری در مشهد با الگوی SWOT. *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۸(۱۵). ۲۲۴-۱۹۷.
- زارع، الهام، فرامرزی اصل، مهسا، عباسی پارام، الناز. (۱۳۹۹). بررسی نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه پایدار اجتماعی شهرها (مطالعه موردی: محله سنگلج تهران). *معماری و شهرسازی پایدار*، ۸(۱)، ۱۰۱-۱۱۷.
- زیاری، کرامت‌الله، پوراحمد، احمد، حاتمی‌نژاد، حسین، باستین، علی (۱۳۹۷)، سنجش و ارزیابی اثرات حکمروایی خوب شهری بر زیست‌پذیری شهرها (مطالعه موردی: شهر بوشهر)، *نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۹(۳۴)، ۱۸-۱.
- سبحانی، نوبخت، زیویار، پروانه، سرور، رحیم. (۱۳۹۸). بررسی و تحلیل روابط علی و معلولی شاخص‌های تأثیرگذار بر مدیریت یکپارچه حریم پایتخت. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۱ (۲)، ۴۲۹-۴۵۱.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهر گناوه (۱۳۹۵-۱۳۳۵)، درگاه ملی آمار ایران.
- شاهینی‌فر، مصطفی، چاره‌جو، فرزین. (۲۰۱۹). ارزیابی شاخص‌های مؤثر در تحقق حکمروایی خوب شهری در کلان‌شهرها (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه). *جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۵(۲)، ۲۱۹-۲۰۱.
- شماعی، علی، یوسفی‌بابادی، سعید (۱۳۹۷). تحلیل نقش حکمروایی خوب شهری بر درآمدهای پایدار گردشگری (مورد مطالعه: شهر مسجدسلیمان). *فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری*، ۶(۲۴): ۶۳-۷۹.
- غفاری‌گیلاننده، عطا، هاشمی معصوم‌آباد، رضا. (۱۳۹۸). ارزیابی میزان حس تعلق محله‌ای با افزایش مشارکت شهروندان در طرح‌های توسعه محله‌ای (مطالعه موردی: محله پیرمادر، اردبیل). *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۱(شماره ۲)، ۱۴۳-۱۵۵.
- کاظمیان، غلامرضا، (۱۳۸۶)، درآمدی بر الگوی حکمرانی شهری، *فصلنامه جستارهای شهرسازی*، شماره ۱۹-۲۰، صص ۲۸-۴۰.
- مافی، عزت‌اله، عبدالله‌زاده، مهدی (۱۳۹۶)، ارزیابی پایداری اجتماعی کلان‌شهر مشهد، *دو فصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، ۸(۱)، صص ۷۸-۶۵.

- مغانی، بهنام، سلیمانی دامنه، مجتبی، صباحی گراغانی، مجتبی (۱۳۹۶)، سنجش میزان احساس امنیت و آسایش گردشگران داخلی (مطالعه موردی: شهر ساحلی بندر گناوه)، نشریه گردشگری شهری، ۴ (۴)، ۱۰۷-۱۲۱.
- موسوی، سیدعارف، طالشی، مصطفی، دربان استانه، علیرضا (۱۳۹۶)، تدوین و اعتبارسنجی شاخص‌های بومی حکمروایی خوب روستایی، فصلنامه مدیریت شهری، ۴۹، ۵۳۳-۵۱۱.
- هادی بیگلر، حسین، سرور، رحیم، نوری، علی (۱۳۹۷). تبیین تحقق‌پذیری حکمروایی خوب شهری با تأکید بر هوشمندسازی مکان؛ موردکاوی شهر تهران. مدیریت شهری و روستایی. ۱۷ (۵۲): ۱۸۹-۲۰۴.

References

- Abdali, A., Zabihi, Hossein, Majedi, H. (2019). Explaining the conceptual framework of good urban governance based on integrated urban management (Case study: Tehran metropolis). *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 12 (1): 293-309. (In Persian)
- Amanpour, S., Maleki, S., Hosseini Shahparian, N. (2017). Spatial Analysis of Population Distribution and Distribution of Services in Ahvaz Metropolitan Area, *Geography and Urban-Regional Planning*, 22:116-96. (In Persian)
- Babaei Morad, B. (2022). Evaluating the Performance of Urban Management within the Good Urban Governance Framework and its Relationship with the Quality of Urban Life and Social Capital. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 15(39), 227-238. (In Persian)
- Barari, E., Kazemian, Gh., Sharifzadeh, F., Ghorbanizadeh;V. (2019). Processes and strategies for establishing good urban governance in the metropolises of the country under study: Mashhad. *Urban and rural management*, 18 (56): 35-54. (In Persian)
- Basirat, M., Azizi, M.M., Zabrdast, E., Ahmad Akhundi, A. (2012). Opportunities and Challenges of Good Metropolitan Governance in the Age of Globalization; Case Study of Tehran, *Journal of Fine Arts*, 17 (1): 16-5. (In Persian)
- Bhuiyan, S. (2011). Transition Towards a Knowledge-Based Society in Post-communist Kazakhstan: Dose Good Governance matter? *Journal of African Studies*, Vol 463: 404-421.
- Biswas, R., Jana, A., Arya, K., & Ramamritham, K. (2019). A good-governance framework for urban management. *Journal of Urban Management*. Doi: 10.1016/j.jum.2018.12.009
- Bushehr Meteorological Organization*, (2019). (In Persian)
- Esmailzadeh, H., Koozegar, L., Alyan, M., Adinehvand, A. (2016). A meta-analysis of research in the field of urban governance in Iran, *Journal of Spatial Planning and Planning*, 20 (2): 40 -1. (In Persian)
- Genaveh General Population and Housing Census (1956-2016)*, National Statistics Portal of Iran. (In Persian)
- Ghaffari Gilande, A., Hashemi Masoumabad, R. (2019). Assessing the sense of belonging to a neighborhood by increasing citizen participation in neighborhood development projects (Case study: Pirmadar neighborhood, Ardabil). *Iranian Social Development Studies*, 11 (No. 2):143-155. (In Persian)
- Hadi Begloo, H., Sarvar, R., Nouri, A. (2018). Explanation of good governance of good urban governance with emphasis on location smart growth; case study: city of Tehran. *Urban Management Journal*, 17 (52): 189-204. (In Persian)
- Hatami Nejad, H., Bazrafkan, Sh., Arvin, M. (2017). Analysis of the role of good urban governance model in reducing the vulnerability of urban housing to earthquakes, *Quarterly Journal of Human Settlement Planning Studies*, 12 (3): 599- 617. (In Persian)
- Hekmatonia, H., Maleki, M., Mousavi, M.N, Afshani, A. (2017). A Study and Analysis of Good Urban Governance in Iran: Case Study: Ilam City, *Journal of Space Geography*, 7 (24): 152-143. (In Persian)

- Hosseini, S.H. (2016). Analysis of indicators of good urban governance with emphasis on the opinions of citizens and managers; Case study: Torbat-e Heydarieh. *Journal of Urban Studies*, 5 (20): 43-52. (In Persian)
- K'Akumu, O.A. (2023). Compilations of official statistics in Kenya: Assessing their adequacy for urban policy and governance. *Habitat International*, 133, 102755.
- Kaufman, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues*. World Bank Policy Research Working Paper, No.5430.
- Kazemian, Gh. (2007). An Introduction to the Model of Urban Governance, *Quarterly Journal of Urban Studies*, No. 19-20:28-40. (In Persian)
- Khosravi Hajivand, I., Khadem Al-Husseini, A., Saberi, H., Momeni, M. (2020). Assessing the managerial coordination of the new city of Fooladshahr with the surrounding settlements. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 13 (1): 536-551. (In Persian)
- Mafi, E., Abdollahzadeh, M. (2017). Assessing the social sustainability of Mashhad metropolis, *Bi-Quarterly Journal of Urban Ecology Research*, 8 (1):78-65. (In Persian)
- Moghani, B., Soleimani Damaneh, M., Sabahi Graghani, M. (2017). Measuring the feeling of security and comfort of domestic tourists (Case study: coastal city of Genaveh port), *Journal of Urban Tourism*, 4 (4): 121-107. (In Persian)
- Mousavi, S.A, Taleshi, M., Darban Astaneh, A. (2017). Codification and validation of indigenous indicators of good rural governance, *Quarterly Journal of Urban Management*, 49: 533-511. (In Persian)
- Pahl-Wostl, C. (2020). Enhancing the capacity of water governance to deal with complex management challenges: A framework of analysis, *Environmental Science & Policy*, Volume 107: 23-35.
- Pieterse, M. (2022). Corporate power, urban governance and urban law. *Cities*, 131, 103893.
- Pour Mohammadi, M.R. Hosseinzadeh Dalir, K.; Piri, I. (2019). Optimal Urban Governance Based on Social Capital, *Geographical Studies of Arid Areas*, No. 1:40-56. (In Persian)
- Pourahmad, A., Abdali, Y., Allah Gholipour, S. (2021). Spatial analysis of the effects of favorable governance on urban viability; Case study: Crime centers in districts 11 and 12 of Tehran. *Spatial Planning (Geography)*, 10 (2): 83-104. (In Persian)
- Pourhossein, F., Akhbari, M. (2019). Explain the geopolitical effects of ISIL's political thought and action to establish a country and an ideological government in the Middle East. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11 (2): 31-52. (In Persian)
- Rabbani, Taha, Rokn al-Din Iftikhari, Abdolreza, Meshkini, Abolfazl, Rafieian, Mojtaba (2015), Analysis of Future Institutional Barriers to Sustainable Development Governance in Tehran, *Space Planning and Planning Quarterly*, 22 (1), pp. 153-124. (In Persian)
- Rahnama, M.R., Mafi, E., Asadi, R. (2010). Analysis of the position of good urban governance in Mashhad with SWOT model. *Geography and Regional Development*, 8 (15): 224-197. (In Persian)
- Shahinifar, M., Charejoo, F. 2019. Evaluation of effective indicators in achieving good urban governance in metropolises (Case study: Kermanshah). *Geography and Urban Development*, 5 (2): 219-201. (In Persian)
- Shamaei, A., Yousefi Babadi, S. 1397. Analysis of the role of good urban governance on sustainable tourism revenues (Case study: Masjed Soleiman city). *Quarterly Journal of Urban Economics and Management*, 6 (24): 63-79. (In Persian)
- Sheikh, H. Mitchell, P. Foth. M. (2023). More-than-human smart urban governance: A research agenda , *Digital Geography and Society* , 4 , 100045. <https://doi.org/10.1016/j.diggeo.2022.100045>.
- Sobhani, N., Ziviar, P., Sarvar, R. (2019). Investigation and analysis of causal relationships of indicators affecting the integrated management of the capital. *Human Geography Research*, 51 (2): 429-451. (In Persian)

- Sukmadilaga, C., Pratama, A., & Mulyani, S. (2015). *Good Governance Implementation in Public Sector: Exploratory Analysis of Government Financial Statements Disclosures across ASEAN Countries*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211: 513-518.
- Tari, M., Rezaei, M. (2019). Measuring and evaluating the rate of good urban governance in the neighborhoods of Ferdowsieh city of Shahriar city. *Human Geography Research*, 51 (1): 23-40. (In Persian)
- Tavakoli Nia, J., Eskandarpour, M., Barghomdi, M. (2012). An Introduction to Good Urban Governance: Necessities, Requirements and Challenges in Iran. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 5 (1): 135-152. (In Persian)
- UNDP. (2008). *Characteristics of good governance' the urban governance initiative (TUGI)*.
- Wamukoya, Marylene; Kadengye, Damazo T.; Iddi, Samuel; Chikozho, Claudious (2020). *The Nairobi Urban Health and Demographic Surveillance of slum dwellers, 2002–2019: Value, processes, and challenges*. *Global Epidemiology*, 2: 1-10. doi:10.1016/j.gloepi.2020.100024
- Zare, E., Faramarzi Asl, M., Abbasi Param, E. (2020). Investigating the role of participation of local communities in sustainable social development of cities (Case study: Sangalaj neighborhood of Tehran). *Sustainable Architecture and Urbanism*, 8 (1): 101-117. (In Persian)
- Ziari, K., Pourahmad, Ahmad, H. Nejad, H., Bastin, A. (2018). Measuring and evaluating the effects of good urban governance on the viability of cities (Case study: Bushehr), *Journal of Urban Research and Planning*, 9 (34): 18-1. (In Persian)

Evaluation and ranking of Genaveh urban neighborhoods in terms of indicators of good urban governance

Ali Beiruti

Ph.D. Candidate, Department of Urban planning, Islamic Azad University, Dubai, UAE.

*Keramatollah Ziari

Professor, Department of Geography and Urban planning, University of Tehran, Tehran, Iran.

Hossein Soltanzadeh

Associate Professor, Department of Architecture and Urban planning, Tehran markaz, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract

Introduction: Global experience shows that in developed countries as well as in developing countries, good governance to address the challenges and demands of the third millennium AD, especially urban management issues, is inevitable. Although the concept of governance has been widely discussed among policymakers and scholars, no strong consensus has yet been reached on a single definition of the concept. The purpose of this study is to evaluate and rank the neighborhoods of Genaveh in terms of indicators of good governance (participation, efficiency and effectiveness, accountability, political stability, social justice, access and information, legitimacy and community-based).

Materials and Methods: The research method is descriptive-compositional and its type is applied and the data collection methods are library and field which was designed by a questionnaire from 15 professors, specialists and officials. In order to prioritize the neighborhoods of Genaveh city in terms of indicators of good urban governance, the Fuzzy Vikor model has been used and to weight the indicators, the network analysis model (ANP) has been used.

Results and Discussion: The results of Fuzzy Vikor show that the governorate neighborhood with a weight of 0.000 is in the first rank of Genaveh neighborhoods. Nowruzabad neighborhood with a weight of 0.089 in the second rank, Motahhari alley neighborhood with a weight of 0.159 in the third rank, Besat alley neighborhood with a weight of 0.318 in the fourth rank, Abd Imam neighborhood with a weight of 0.403 in the fifth rank, Bazaar neighborhood with Weight 0.587 in the sixth rank, Chahjoo neighborhood with the weight of 0.649 in the seventh rank, Baba Ali Shah neighborhood with the weight of 0.812 in the eighth rank, Malsadat neighborhood with the weight of 0.877 in the ninth rank and Ershad neighborhood with the weight of 0.967 in It is ranked tenth and last.

Conclusion: Also, in terms of the level of desirability, the neighborhoods were ranked into four levels: the governorate neighborhoods, Motahhari and Nowruzabad alleys at the desired level, Besat and Abd Imam alley neighborhoods at the relatively desirable level, Bazaar and Chahjoo neighborhoods at the average level and Baba Alishah, Malsadat and Guidance is at an unfavorable level.

Keywords: Governance, Good Urban Governance, Neighborhood, Genaveh City

---

*(Corresponding Author): Zayyari@ut.ac.ir

اهمیت ایوان و بازآفرینی نقش آن در آپارتمان از منظر روش‌های جدید برنامه‌ریزی شهری

حسین عزت پناه

دانشجوی دکتری گروه معماری واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

*دکتر حسینعلی جمشیدی

استادیار گروه معماری واحد سوادکوه، دانشگاه آزاد اسلامی، سوادکوه، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۸

چکیده

در دهه‌های اخیر گسترش عمودی مسکن و افزایش آپارتمان‌نشینی رشد بی‌سابقه‌ای پیدا کرده است. کمبود زمین مناسب، تمایل به همجواری با مراکز شهری و تجاری شدن مسکن سبب افزایش تراکم و آپارتمان‌نشینی شد. اما در این میان خلأ ناشی از حذف فضاهای اصیل و کیفی، مانند حیاط و ایوان، پس از دهه‌ها شدیداً احساس می‌شود. این پژوهش با عنوان اهمیت ایوان در آپارتمانها از منظر برنامه‌ریزی انجام پذیرفته است. روش تحقیق در این پژوهش در بخش مرور ادبیات، روش توصیفی-تحلیلی و در بخش مطالعات میدانی با روش کمی انجام پذیرفته است. همچنین بررسی تطبیقی فضاهای بینابینی در مسکن سنتی و مسکن معاصر از طریق مشاهده و مطالعه اسنادی در کنار مطالعه استانداردهای طراحی فضاهای مسکونی صورت گرفته و نقش و اهمیت ایوان در خانه انجام پذیرفته است. ابزار ساخته شده، با استفاده از ضرایب آزمونه‌های آلفای کرونباخ و با استفاده از نرم‌افزار آماری spss24 و مدل معادلات ساختاری با استفاده از pls مورد سنجش قرار گرفت. پایایی متغیرها، محاسبه و مناسب ارزیابی شد که بر اساس آن ضرایب متغیرهای پژوهش و ابعاد آن بیش از ۰٫۷ بدست آمد. نتایج حاکی از آن است که در مدل خروجی یافته متغیرهای پژوهش، رابطه معنی‌داری بین متغیرهای تحقیق و مدل نهایی وجود دارد.

واژگان کلیدی: ایوان، بازآفرینی، آپارتمان، نظام کالبدی.

مقدمه

امروزه با وجود پیشرفت دانش و توان مهندسی و تکنولوژی ساخت، هیچ‌کدام نتوانسته‌اند در بالا بردن کیفیت فضاها و ارزش‌های معماری متناسب با زندگی انسان معاصر کمک شایانی کنند؛ به گونه‌ای که فضاهای معماری امروز به فضاهای تک بعدی و فاقد معنی تبدیل شده و کیفیت یکسانی پیدا کرده‌اند. علاوه بر این، تکنولوژی موجب شده برخلاف تفاوت‌های فرهنگی، اقلیمی، بومی که در محیط موجود می‌باشد، بناها در نقاط مختلف کشور یکسان شده و آنچنان تفاوتی با هم نداشته باشند (Razjoo et al., 2020). این موضوع موجب تقلیل کیفیت فضاها گشته و باعث شده فضاها آنچنان دلچسب و مطبوع نباشند و کیفیت فضاها از بین برود؛ در حالیکه با دقت در مسکن سنتی ایرانی که بر اساس تکنولوژی بومی شکل گرفته است. می‌توان با استفاده از تکنولوژی بومی در تمام نقاط خانه، حال و هوا و کیفیت‌های متفاوتی را بسته به کاربرد آن فضا بوجود آورد (Moshk bid, 2021). در دهه‌های اخیر گسترش عمودی مسکن و افزایش آپارتمان‌نشینی رشد بی‌سابقه‌ای پیدا کرده است. با افزایش جمعیت و پدیده مهاجرت از یک سو و کاهش بعد خانوار از سوی دیگر، شهرهای زیادی متولد و شهرهای موجود به صورت بی‌رویه رشد کردند. کمبود زمین مناسب، تمایل به همجواری با مراکز شهری و تجاری شدن مسکن سبب افزایش تراکم و آپارتمان‌نشینی شد اما در این میان خلاء ناشی از حذف فضاهای اصیل و کیفی، مانند حیاط و ایوان یا تجلی آنها در کالبد تراس‌های نامناسب، پس از دهه‌ها شدیداً احساس می‌شود. رشد شهر و افزایش تراکم شهری به تنهایی به منظور جوابگویی به مشکلات، نگاهی با مختصات کمی بوده و کیفیات در آن نادیده انگاشته می‌شود (Eslami and Irvani, 2008: 4). آپارتمان‌سازی هرچند تا حدودی در پاسخگویی به نیازهای کمی مسکن موفق بوده است اما به دلیل عدم هماهنگی با نیازهای ساکنین، خود به عنوان معضلی جدید جلوه پیدا کرده است. ساکنانی که بخش عمده‌ای از خاطرات جمعی و فردی آنها در فضاهایی مانند حیاط و ایوان شکل می‌گرفت اکنون در یک چهاردیواری بسته که با چند پنجره و یک بالکن کوچک محصور شده‌اند زندگی می‌کنند و به دلیل اشراف واحدهای همسایه، از تراس و ایوان محقر استفاده نمی‌کنند. یکی از راه‌های دست‌یابی به این کیفیت‌های از دست رفته، رجوع به تکنیک‌ها و روش‌های ساخت پیشین است که با توجه به جزئیات، مصالح و همچنین همنشینی آنها و ترکیب مناسب اجزاء بتوان به سوی کیفیت مطلوب در خانه معاصر دست یافت. این کیفیات در معماری بومی ایرانی تجلی پیدا کرده است که در صورت توجه به آن می‌توان در طراحی مسکن امروزی از آن استفاده کرد (Jafari Najafabadi, 2013).

مبانی نظری پژوهش:

معنی و مفهوم ایوان در معماری مسکونی

ایوان در لغت‌نامه دهخدا به معنای صفه، طاق، نشستگاه بلند که بر آن سقف باشد، همچنین پیش‌گشاده و درگاه آمده است. و در فرهنگ عمید به معنای صفه، پیشگاه اتاق، قسمتی از ساختمان که جلوی آن باز و بدون پنجره باشد. اصل این کلمه فارسی است. ایوان از مهم‌ترین فضاهای معماری ایرانی است و در بیشتر خانه‌های سنتی به چشم می‌خورد، به لحاظ

فرم، ابعاد و جایگاه متنوع است و عملکردهای زیادی دارد (Khan Mohammadi et al.2016). فضاهای زیادی مترادف ایوان هستند، به عنوان مثال نوع بدون سقف آن را گاه بهارخواب و در برخی شهرها مهتابی می‌گویند (Eslami,2008). گونه دیگری از آن با ستون‌های متعدد در جلو و ارتفاعی برابر سقف و عرضی کم، رواق نام دارد. رواق نیز از سه سو بسته و از یک سو باز است. (شکل ۱).

شکل ۱: انواع فضاها (Source: Authors, ۲۰۲۱)

در کتاب حس وحدت در باره مفهوم ایوان و رواق آمده است "مفهوم ایوان و رواق در سراسر تاریخ اسلام متضمن تلویحات ژرفی بوده است. ایوان نمایشگر امکانات تعیین و تحدید فضاست و همانا «طریقت» یا فضای انتقالی بین عوالم زمینی و زمانی است. از دیدگاه مابعدالطبیعی ، ایوان خود مقام نفس می‌تواند به شمار آید که میان باغ یا حیاط در حد روح و اتاق در حد جسم سیر می‌کند (Ardalan & Bakhtiar, 2003: 23). با مقدمات بالا می‌توان ایوان را فضایی دانست که هم

به لحاظ صوری و هم مفهومی نقطه گذار از زمین به آسمان است که این مهم در طاق برافراشته آن بیش از پیش خود را نشان می‌دهد. ایوان واسطه است و این واسطه بودن از لحاظ شکلی در فرم دوگانه آن (از سه سو بسته و از یک سو باز و ...) به تمامی، نمود یافته است. در دید از بیرون به درون، می‌توان ایوان را از آنجا که زودتر به چشم می‌آید، همانا معرفی کننده و پیشانی بنا دانست که اعتبار نماهای داخلی حیاط بسته به قدر و ارزش آن می‌شود (Razjoo et al, 2020). در دید از درون به بیرون نیز، ایوان گشادگی فضای برجسته و محصور و چشم خانه است رو به سوی باغ کوچک درون (حیاط) که خود در معنی و مفهوم پردیس است و با فرم چهارگوش و مرکز آن (حوض و آب) نمادی است از کمال (شکل ۲). پس در کامل‌ترین حیاط که حیاط چهارایوانه است، نمادی است از عالم که بی‌جهت است و ایستا (Ardalan & Bakhtiar, 2003: 45).. اما چهارایوان از چهار سو در حکم چهار جهت عالم‌اند که به مرکز این جهان کوچک نظر می‌کنند. به این ترتیب در دل کوچک‌ترین واحد شهر سنتی (خانه) یک مندل (کیهان نگاشت) کامل شکل می‌گیرد.

شکل ۲: ایوان خانه زینت الملک. (Source: Authors, ۲۰۲۱)

الگوی ایوان در معماری مسکونی ایران

ایوان یکی از فضاهای مهم و شاخص معماری ایرانی است که سابقه حضور آن به محوطه تاریخی حسنلو (طبقه چهارم، سده ۹ تا ۱۱ ق.م) می‌رسد. استفاده از ایوان، طی سده‌ها و هزاره‌ها در معماری ایران نشان می‌دهد ایوان صورت پایدار و الگویی کهن در معماری ایرانی است که تداوم خود را از کهن‌ترین شواهد تا نمونه‌های متأخر همچنان حفظ کرده است.

الگوی سنتی معماری مسکونی ایران مملو از ارزش‌ها و الگوهایی است که در بستر زمان و تحت تأثیر عوامل محیطی، اعتقادی و فرهنگی پدید آمده و تکامل یافته‌اند. تأثیر فرهنگ ایرانی در معماری که ناشی از باورهای مردم است، بر ساماندهی اندام‌های گوناگون ساختمان خانه‌های سنتی، سبب شده است تا نتوان مشخصه‌های کیفی معماری را جدا از فرهنگ آن مورد مطالعه قرارداد. فرهنگ، سازنده رفتارها و عملکردها است (Emami et al., 2020: 816).

ایوان‌ها علاوه بر ایفای نقش ارتباطی با سایر فضاها، سبب بوجود آمدن طرح‌های یک یا چند محوری در بناها شده‌اند. چنانکه به صورت یک واحد منفرد، زوجی، سه‌گانه یا چهارگانه به نمایش درآمده‌اند. تداوم ایوان در صورتهای متنوع، ارزش و اهمیت این فضا را در سنت معماری ایرانی نشان داده و تجلی آن در ترکیب‌های مختلف موجب شده است تا ایوان به شاخص معماری ایرانی تبدیل شود.

تأثیر جغرافیای اقلیمی بر معماری و فضاهای مسکونی

اوضاع اقلیمی از عوامل مهم و مؤثر در آسایش زیستی در محیط‌های انسانی است. برای نمونه معماری سنتی کشور ما، سرشار از تجارب و نمونه‌هایی است که نشان‌دهنده راه‌حل‌های بسیار دقیق و حساب‌شده در سازگاری فضاهای کالبدی با اوضاع اقلیمی است. این ساختمان‌ها و فضاهای کالبدی در هماهنگی با محیط طبیعی و فرهنگی چهره‌ای خاص یافته‌اند و در بهره‌گیری از انرژی‌های طبیعی، مقابله با شرایط نامساعد و بسیار سخت اقلیمی کاملاً موفق بوده‌اند. اهمیت تأثیر اقلیم بر معماری، انجام مطالعات و پژوهش‌های جامعی را در این زمینه ایجاب می‌کند. بویژه در کشور ما که تنوع شرایط اقلیمی در آن کاملاً مشهود است. لذا انجام تحقیقات گسترده در این زمینه امری اجتناب‌ناپذیر است (Rapaport, 2009). معماری و اقلیم، پیوندشان بیشتر به رابطه نوزاد و آغوش می‌ماند، یا نسبت هر رستنی با خاک، حریم امن و بستر بالیدن. با بستگی‌ای تکامل آفرین؛ الهام‌بخش و البته، نه محیط‌زا. در این معنا، آغوش، خاک و اقلیم، رابط حیات و سرزندگی و نبودشان نمود میرایی است. تجربیات معماری بومی در پهنه جهان در معماری ایران‌زمین نیز، خود گواه تأکیدی بر اندیشه‌ی فرم‌زایی ملاحظات اقلیمی در معماری است تا عاملی بر محدودیت آن یا اسارت معمار، میزان متفاوت و ترکیب گوناگون عوامل اقلیمی که خود ناشی از تفاوت موقعیت جغرافیای مناطق مختلف است، حوزه‌های اقلیمی متفاوتی در جهان پدید آورده که هر یک ویژگی‌های خاصی دارد (Moradi, 2004).

موقعیت اقلیمی ایران شرایطی را فراهم نموده که گونه‌های مختلف فرهنگ معماری با توجه به آن میکروکلیمای هر منطقه را بوجود آورده است. سازگاری مناسب، اقتصادی بودن و... از جمله پارامترهایی است که معماری سنتی متناسب با اقلیم هر منطقه را توجیه می‌کند. با توجه به پیشرفت‌های چشمگیر تکنولوژی؛ معماری سنتی می‌تواند به عنوان یک تکنولوژی و فرهنگ مورد اعتماد در برخی از نقاط کشور بکار گرفته شود و بافت‌های سنتی بهترین کارایی را داشته باشد. محیط جغرافیایی، طبیعت و عناصر طبیعی به عنوان یکی از سازنده‌ترین اعضای فرآیند شکل‌گیری فضاهای زیست انسانی است. اگر ما بخواهیم هماهنگ با محیط خود زندگی کنیم، باید به اختیار هر آنچه را پدران ما از روی اجبار انجام داده‌اند انتخاب

کنیم. اگر به این موضوع توجه نکنیم، بسیاری از کیفیت‌های پایداری طبیعی بافت و محیط اطرافش را از دست می‌دهیم. توجه به توپولوژی طبیعی و اقلیمی و محیط جغرافیایی، بخشی از مهارت‌های بشری بشمار می‌آید. توانایی کامل در استفاده از انرژی خورشیدی، لطافت آب، الگوی گردش هوا و دیگر عناصر موجود در محیط جغرافیایی مانند شیب زمین، مورفولوژی زمین، آلاینده‌ها را از فضاهای بافت شهری دور نگه می‌دارد و ساکنین این مناطق از شرایط آسایش اقلیمی لذت می‌برند. بافت شهری قدیم با این نوع طراحی کمترین خطر بلایای طبیعی را به خود می‌دیده است. در این میان چگونگی برخورد با طبیعت و معماری در آن، واکنشی است که هر انسانی در نقاط مختلف کره زمین داشته و خواهد داشت. و معماری با ارزش باقیمانده از دوران گذشته نشان‌دهنده فائق آمدن او به صورت کامل یا ناقص بر عواملی همچون مسائل اقلیمی، آب و هوا هست. از اینجاست که ما شاهد معماری سنتی گوناگونی در کشورهای مختلف جهان همخوان با اقلیم و فرهنگ می‌باشیم که ویژگی‌های خاص منطقه خود را نشان می‌دهند. در ایران به علت دارا بودن شرایط گوناگون اقلیم و فرهنگ، ویژگی خاصی دارد و معماری‌های متفاوتی هماهنگ با اقلیم در آن به وجود آمده است (Shahin, 2009).

جدول ۱: نقش جغرافیا و مولفه‌های آن در شکل‌گیری فرم خانه با طراحی مبتنی بر اصول جغرافیایی (۲۰۲۰، Authors Source)

نام و دوره تاریخی بنا	نور	باد	آب	گیاه
خانه محتشم - دوره زندیه	وجود ایوان در زمستان نشین برای ورود تابش در زمستان و عدم نفوذ تابش در تابستان وجود راهرو در سمت جنوب شرقی تابستان نشین و نفوذ تابش در زمستان و گرم شدن هوا و عدم نفوذ تابش در تابستان عقب‌رفتگی پنجره‌های شمال غربی تابستان نشین و کنترل ورود حداقل تابش گره‌کاری چوبی در پنجره‌های زمستان نشین و کنترل تابش بسته به ارتفاع تابش گره‌کاری آجری در نمای رو به جنوب شرقی زمستان نشین و سایه‌اندازی گره‌کاری‌ها بر روی خود در تابستان و نفوذ تابش زمستان با ارتفاع کم به اجزاء	کشیدگی حیاط مرکزی در راستای باد غالب و ایجاد جریان هوا در این امتداد؛ قرارگیری تابستان نشین در امتداد باد غالب جهت استفاده از آن	وجود دو حوض در امتداد باد غالب و کشیدگی حیاط مرکزی جهت کمک به تلطیف هوای تابستان نشین	وجود باغچه‌ها در امتداد باد غالب جهت تصفیه هوای ورودی به تابستان نشین
خانه فروغ الملک - دوره قاجاریه	دارای ایوان در جبهه جنوب شرقی در حیاط مرکزی برای استفاده از آفتاب زمستان و کنترل تابش در تابستان وجود زمستان نشین در حیاط مرکزی بزرگ رو به جنوب شرقی برای ایجاد عایق جهت فضای پشتی در تابستان وجود بازشوهای عقب‌رفته با جرزهای قطور جهت کنترل تابش در جبهه‌های شمال شرقی و جنوب غربی اطراف حیاط بزرگ وجود جرزهای قطور با پنجره‌های عقب‌رفته جهت کنترل نور برای ایجاد تابستان نشین در قسمت رو به شمال بنا کمک به ایجاد هوا و فضای مطلوب با در نظر گرفتن کنترل تابش زیرزمین	وجود تابستان نشین‌ها در جنوب شرقی بنا رو به باد غالب شیراز جهت کوران هوا	وجود دو حوض در حیاط‌های بنا و کمک به تلطیف هوا در امتداد باد غالب. وجود یک حوض در حوضخانه بدون دریافت نور مستقیم برای تعدیل دمای هوای تابستان نشین پشتی	استفاده از گیاه به عنوان شکننده تابش در جبهه‌های شمال شرقی و جنوب غربی حیاط بزرگ. قرارگیری گیاهان در امتداد حیاط و باد غالب برای کمک به تصفیه هوا

خانه شاپوری - دوره پهلوی			
وجود انبوه گیاهان در حیاط بنا به خصوص در جبهه‌های غربی و شمال غربی برای کنترل تابش وجود گیاهان در جهت باد غالب برای تلطیف هوای ورودی به بنا	استفاده از همرفت هوا از سطح آب حوض بزرگ درون حیاط به سمت همکف بنا وجود حوضخانه در جبهه مواجه با باد غالب در طبقه همکف برای ایجاد جریان هوای مطبوع در درون بنا	امکان ورود باد غالب از شمال غربی توسط بازشوهای تعبیه شده و هدایت به فضای داخل. ایجاد یک قسمت قیف مانند در پلان در سمت باد غالب برای کمک به جریان هوا	جهت‌گیری اصلی نورگیر و ایوان‌ها و شاه‌نشین‌ها به سمت جنوب‌شرقی کنترل تابش توسط ایوان و سایبان در جبهه اصلی بنا وجود یک دسترسی فرعی در جبهه غربی همراه با یک ایوان ستون‌دار و بازشوهای غربی محدود از نظر اندازه جهت کنترل تابش ورودی وجود سرپله بر روی هسته مرکزی دارای شیشه جهت نفوذ تابش مایل در زمستان به درون بنا وجود بازشوهای کم در جبهه شمال‌شرقی مواجه با تابش صبح تابستان

فضای نیمه‌باز در پهنه اقلیمی - فرهنگی ایران

حضور فضاهای نیمه‌باز در پهنه جغرافیایی و اقلیمی، دلیلی دیگر بر اهمیت و توان تطابق‌پذیری این فضاها در شرایط محیطی مختلف، فرهنگ‌های متفاوت و شیوه‌های زندگی متنوع است. در تمام این موارد ایوان و حیاط جایگاه خاص خود را حفظ کرده و «از وحدت خاصی برخوردار است از جمله عواملی که باعث تفاوت در تعداد، نحوه قرارگیری و همچنین شکل و تزئینات ایوان در مناطق مختلف کشور می‌شود یکی اقلیم و محیط طبیعی و دیگری خرده فرهنگ‌هاست» (Khan Mohammadi, 2016) در اقلیم گرم معمار در حیاط محصور، دنیای متفاوت و دلپذیری می‌سازد که کالبد خانه به مثابه روح زندگی آن را در بر می‌گیرد. ایوان نه تنها محافظ فضاهای داخلی و رابط آن با حیاط است بلکه خود به عنوان یک فضای چند عملکردی در طول شبانه‌روز در اختیار خانواده است (شکل ۳). در اقلیم شمالی، این طبیعت است که خانه را احاطه کرده و حریم آن را صیانت می‌کند. در این معماری فضای نیمه‌باز «تلاز» با چهره‌ای گشاده بسوی طبیعت، پذیرای اعضای خانواده بوده و در آن فضاهای بسته با محیط سبز خصوصی به همدیگر دوخته می‌شوند (شکل ۴). این روند در مناطق سرد با حیاط مرکزی و ایوان امتداد می‌یابد. در مناطق کوهستانی و معماری پلکانی نیز با «وَرولا»ها و در مناطق گرم و مرطوب با «شناشیر»ها دنبال می‌شود (شکل ۵). وجود اشتراک و تفاوت‌هایی که در ایوان‌های مناطق مختلف کشور دیده می‌شود، قواعد و الگوهای راهگشایی را برای طراحی ایوان‌های مناسب در بسترهای مختلف در اختیار قرار می‌دهد. گاه ایوان‌هایی در کنار فضاهای باز خصوصی قرار می‌گیرند (شمال و مناطق کویری) که ترکیب راحت و آزادی با محیط پیرامون دارند. در صورتی که وقتی ایوان‌ها با محیط عمومی مرتبط می‌شوند (مانند وَرولا) در دل حجم استقرار می‌یابند و در هر صورت رابطه آن‌ها با فضاهای داخلی خانه برقرار است و حریم آن را تأمین می‌کنند (Eslami et al. 2008).

شکل ۳: خانه افضل‌ی اردکان یزد، (۲۰۲۱، Authors, Source)

شکل ۴: ایوان و حیاط در اقلیم معتدل و مرطوب، گیلان (۲۰۲۱، Authors, Source)

طارمه بطور کلی همان ایوان یا صفه است که در معماری بیشتر نقاط ایران رواج دارد. طارمه فضایی است از یک طرف باز و گاهی بدون سقف و به عنوان نشیمن موقت فصلی و ارتباط دهنده چند فضا مورد استفاده قرار می‌گیرد. ایوان، تالار و صفه‌های مناطق مرکزی ایران، هر چند می‌تواند بخشی و یا در بعضی موارد همه عملکردهای یادشده را داشته باشد ولی اصلی‌ترین کارکرد آن همان فضای نشیمن موقت فصلی است. شناسیل یا شناسیر از عناصر معماری بومی سواحل خلیج فارس است که عاملی مهم در معماری اقلیمی خانه‌های بوشهر به عنوان حلقه‌ای از برونگرایی و درون‌گرایی محسوب می‌شود. در عربی شناسیل به معنای "بالکن چوبی کرکره‌دار که جلوی پنجره‌های طبقات فوقانی خانه‌ها قرار دارد" می‌باشد. شناسیل معمولاً چوبی کرکره‌ای یا میله‌ای مشرف بر حیاط یا کوچه است که نور و هوا را به داخل راهرو یا اتاق هدایت می‌کند. شیب کرکره از بالا به پائین است به طوری که از بالا کوچه پایین دیده می‌شود اما از پایین نمی‌توان بالا و داخل اتاق را دید.

از ویژگی‌های مهم معماری مسکونی شهرهای ساحلی همچون بوشهر، ایجاد حیاط مرکزی همراه با فضاهای جنب آن و در عین حال ارتباط بصری مستقیم با بیرون خانه به وسیله عناصری به نام طارمه و شناسیل است. تراکم زیاد خانه‌ها و کوچه‌های باریک، امکان عبور جریان هوا و گذر آن از داخل خانه‌ها را میسر نمی‌ساخته است. با توجه به گرما و رطوبت زیاد هوا در این شهر، با ایجاد روزنه‌های متعدد در پوسته بیرونی خانه و اتصال این روزنها با حیاط، مسیری برای گردش جریان باد مناسب در نظر گرفته شده است. بخشی از این وظیفه به عهده طارمه‌ها و شناسیل‌های بیرونی است. افزون بر این با توجه به منظره زیبای ساحل نیلگون خلیج فارس، این دو، وسیله مفیدی برای بهتر دیدن این چشم‌انداز زیبا می‌باشد. در واقع حیاط علاوه بر سازماندهی فضاهای مختلف در جوار خود و ارتباط این فضاها با هم، یک نوع هواکش مصنوعی نیز محسوب می‌شده است.

شکل ۵: طارمه و شناسیل خانه مسکونی در نواحی ساحلی مناطق گرم و مرطوب، بوشهر

(Source: Authors, ۲۰۲۱)

نابسامانی‌های موجود در مجتمع‌های مسکونی و آپارتمان‌ها:

پوسته خارجی ساختمان به عنوان یکی از مؤثرترین عناصر زیبایی‌شناسی در نمای شهری و همچنین به عنوان مفصل درون و بیرون فضای مسکونی، نقش مهمی بر سیمای شهر دارد (Shirazian et al., 2012).

خانه‌های قدیمی ایرانی با الهام‌گیری از معماری سنتی دارای فضاهای باز و نیمه‌باز بسیاری مانند حیاط، ایوان، نورگیر و بهارخواب برای ایجاد آرامش هر چه بیشتر ساکنان منزل بودند اما امروزه در آپارتمان‌های کوچک و به عبارتی "نُقلی" دیگر خبری از این فضاها نیست بلکه جای خود را به ساختمان‌هایی تمام‌ساز داده‌اند که در برخی از آنها شاید به زحمت بتوان روزنه‌ای به فضای بیرون از خانه پیدا کرد. امروزه در شهرهای بزرگ و کلان‌شهرها، آسمان‌خراش‌ها و آپارتمان‌های کوچک و بزرگ جای خانه‌های ویلایی حیاطدار را گرفته‌اند و با توجه به افزایش تراکم و هزینه خرید زمین و مسکن، روزبه‌روز از مساحت و ابعاد خانه‌ها، کاسته و فضاهای زندگی، بسته‌تر و تاریک‌تر می‌شود. آپارتمان‌های با مساحت کم، نور ناکافی، تهویه نامناسب و فاقد فضاهای نیمه‌باز مانند بالکن از چالش‌های امروز زندگی شهرنشینی است که باید با فرهنگ‌سازی، برنامه‌ریزی، اجرای ضوابط شهرسازی و ساخت‌وسازهای علمی نسبت به رفع آن اقدام کرد (Rezaei, 2017).

خانه سنتی تلفیقی بود از فضاهای متنوع با کیفیت‌های مختلف مانند: اتاق، حیاط، ایوان، رواق و مهتابی، که می‌توانستند به خوبی جوابگوی نیازهای عملکردی و روانی آدمی بوده و بر غنای معماری بیفزایند. اما امروزه با حذف حیاط و ایوان در طراحی واحدهای آپارتمانی، کارایی کیفی مسکن کاهش یافته است. در برخی جاها، فضای باز وجود دارد اما چشم‌های خانه به روی آن بسته است. در شهرهای بزرگ، خانه تبدیل به مکانی شده است که اعضای آن در طی روز و شب به اتاق‌های فاقد چشم‌انداز و ارزش فضایی خود پناه می‌برند. دیگر سخن گفتن از تجربه خوابیدن بر روی ایوان، مهتابی و بهارخواب و چشم‌دوختن به ستاره‌ها و بارش شهاب‌ها، تجربه بازی با حوض آب و مخفی شدن در فضاهای دنج خانه، تجربه ارتباط ملموس و بی‌واسطه با درختان و گل‌ها برای کودکان، تبدیل به خوابی دور و غیرقابل دسترس شده است. دیگر پنجره‌ای رو به منظره فصل‌ها گشوده نمی‌شود.

معماران قدیمی در بالکن‌ها از دیوارهای مشبک که به آن اورسی می‌گفتند استفاده کرده بودند. در کشورهای مسلمان عربی همین شیوه را بکار می‌بردند که به آن مشربی می‌گفتند. اورسی و مشربی هر دو یک کارآمدی دارند و آن پوشش حریم خانواده از دید نامحرم و درعین‌حال عملکرد خوب سیرکولاسیون هوا و تغذیه اتاق پشت بالکن با نور طبیعی از محاسن خوب این معماری بود ولی استفاده از بالکن‌ها به عنوان انباری و محلی برای گیرنده تلویزیون و رخت‌آویز جهت خشک کردن البسه و قالی در اسفندماه به هنگام خانه‌تکانی و... آن را به عنصری بی‌شکل و شمائل و بی‌هویت تبدیل کرده است. (شکل ۶)

شکل ۶: خانه‌های طبقاتی قدیمی و جدید در تهران، (۲۰۲۱، Authors: Source)

تصویب قانون تملک آپارتمانی در سال ۱۳۴۴ ه.ش نشان از تحول قطعی در شیوه زیست دارد، دگرگونی محتوایی در روابط فرهنگی - اجتماعی اولین جرقه‌های خود را آشکار می‌کند (Habibi&Ahari,2005). امروزه با جبر زندگی در بلوکهای مسکونی، خانه آدمی در پشت چند پنجره یکنواخت و هم‌شکل با دیگران مخفی شده است. خانه‌های پرآرامش و بی‌التهاب گذشته که سالم‌ترین فضای رشد و تعالی فرزندان و خانواده بود جای خود را به فضای تنگ و تاریک و محدود و پرغبار و سروصدا داده است. (Sheie,1384:54).

از سوی دیگر حذف حیاط از معماری خانه‌های مسکونی و ایجاد ارتباط مستقیم فضای بیرون با درون در طرح‌های جدید آپارتمانی و نادیده گرفتن طبیعت پیرامون، امنیت روانی انسان را به مخاطره انداخته و زندگی اجتماعی درون خانه را دشوار ساخته است (Heidari, Hosseini,2019:36). فضای نیمه‌باز که همراه خود تجربیات بسیار متنوع و با ارزشی از درک فضا و درک طبیعت را بهمراه می‌آورد و از نظر فرمی و عملکردی نیز در بالا بردن ارزش خانه بسیار موفق بود، یا حذف شده است یا جای خود را به بالکنی محقر داده است که همانند زائده‌ای از نما کننده شده و محل ظروف و لباس گردیده است. (شکل

شکل ۷: ناکارآمدی بالکن و اغتشاش در سیمای ساختمان (Source: Authors, ۲۰۲۱)

پیشینه تحقیق و میزان همسویی با تحقیقات گذشته:

از پژوهش‌های صورت‌پذیرفته در سلسله مباحث ضرورت وجودی فضای بینابینی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود. طبیعی‌خواه و بخارائی (۱۳۹۸) به نقش بالکن در عرصه‌ی مسکن به عنوان یک فضای نیمه‌باز پیوند دهنده‌ی درون و بیرون، در صورت برخورداری از برخی کیفیت‌های فضایی که می‌تواند از قابلیت احیاگری بالایی برخوردار باشد، اشاره می‌نمایند. بر اساس نتایج این پژوهش وسعت بالکن به شرط امکان استقرار مبلمان کافی و امکان انجام فعالیت در آن، عمق بالکن به شرط تأمین حریمت نسبی و موقعیت بالکن از سطح زمین به شرط تأمین دید و منظر مناسب، قابلیت احیاگری بالکن را به طور قابل توجهی افزایش می‌دهد نتایج این پژوهش ضمن آشنا کردن معماران و طراحان محیط با موضوع احیاگری، آنان را نسبت به لزوم ارتباط با طبیعت از طریق تخصیص سطوح مناسب به بالکن در ساختمان‌های مسکونی حساس می‌نماید. ضیابری و مظفری (۱۳۹۷)، در پژوهشی به تأثیر بالکن بر تهویه طبیعی، آسایش حرارتی و کاهش سروصدای بیرونی در ساختمان‌های مسکونی اشاره نموده‌اند همچنین نتایج نشان‌دهنده آن است که بالکن می‌تواند در بهبود تهویه طبیعی داخلی و کاهش مصرف انرژی تهویه مطبوع نقش مؤثری داشته باشد. علاوه بر آن بالکن در کاهش سروصدای خارجی ساختمان (چالش متداول در استفاده از تهویه طبیعی) اثرات مطلوبی فراهم می‌کند. تمامی پژوهش‌های صورت گرفته به این واقعیت اشاره دارند که آپارتمانهای با مساحت کم، نور ناکافی، تهویه نامناسب و فاقد فضاهای نیمه‌باز مانند بالکن از چالش‌های امروز زندگی شهرنشینی است که باید با فرهنگ‌سازی، برنامه‌ریزی، اجرای ضوابط شهرسازی و ساخت‌وسازهای علمی نسبت به رفع آن اقدام کرد.

با توجه به زندگی آپارتمان‌نشین امروز، محیط‌های نیمه‌بازی مانند بالکن از محدود فضاهایی است که می‌توان از طریق آن به هوای بیرون دسترسی داشت، در آن نفسی تازه کرد و از مناظر، آسمان و نور مستقیم خورشید بهره برد.

مواد و روش‌ها:

این پژوهش با بررسی فضاهای بینابینی در مسکن از طریق مشاهده و مطالعه اسنادی در کنار مطالعه استانداردهای طراحی فضاهای مسکونی به یافتن راهکارهایی در زمینه ارتقای فضای بینابینی می‌انجامد. نقش مطالعه اسنادی در این پژوهش پررنگ بوده و ساختار کلی پژوهش به صورت ترکیبی است. به طور کیفی به بررسی کالبدی فضای مسکونی پرداخته شده است. منابع کتابخانه‌ای و استانداردهای طراحی مسیر تحقیق را نمایان کرده و در نهایت استنتاج نهایی به صورت کیفی قیاسی صورت پذیرفته است. روش پژوهش در این مقاله روش تحلیل عامل تأییدی فرضیه اصلی و متغیرهای پژوهش است. قبل از آزمون متغیرها در نرم‌افزارهای معادلات ساختاری و با استفاده از نرم‌افزار اموس ۲۴ مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت. داده‌های این تحقیق از روش استاندارد کردن داده‌ها در مسیر تحلیلی آنالیز رگرسیون در SPSS مورد ویرایش قرار خواهد گرفت.

روش‌های جدید برنامه‌ریزی شهری:

۱- طرح‌های شهری را برای "فردا" خلق کنید، نه فقط برای کاربرد "امروز"

فارغ از اینکه از صفر در حال طراحی یک فضای اجتماعی کاملاً جدید هستید یا یک ناحیه‌ی جدید را به یک طرح شهری موجود اضافه می‌کنید، غالباً ممکن است محدود به این مسئله شوید که چه چیز در حال حاضر برایتان امکان‌پذیر است. طبق تعریف، برنامه‌ریزی باید بر اهداف آینده و آرزوهای یک جامعه متمرکز باشد. برای جلوگیری از گرفتار شدن در دام خشنودی از طرح‌ها و برنامه‌های خود، مدام از خودتان بپرسید آیا این برنامه‌ها را برای "دیروز" طراحی می‌کنید یا برای "امروز" یا "فردا". احتمالاً اگر پاسخ شما به دو مورد اول مثبت باشد، امکان دارد فرصتی رو به رشد را برای کاشتن بذر موفقیت‌های بالقوه در آینده از دست بدهید. سعی کنید فکرتان را از سطوح راحت و امن امروز فراتر ببرید، و به چالش‌های فردا فکر کنید. گرایش‌های اجتماعی، اقتصادی، و محیطی آینده را چگونه خواهند کرد، و برنامه‌ریزی شهری شما چگونه می‌تواند با نیازها و فرصت‌هایی که در آینده ایجاد خواهند شد، رو به رو شود؟

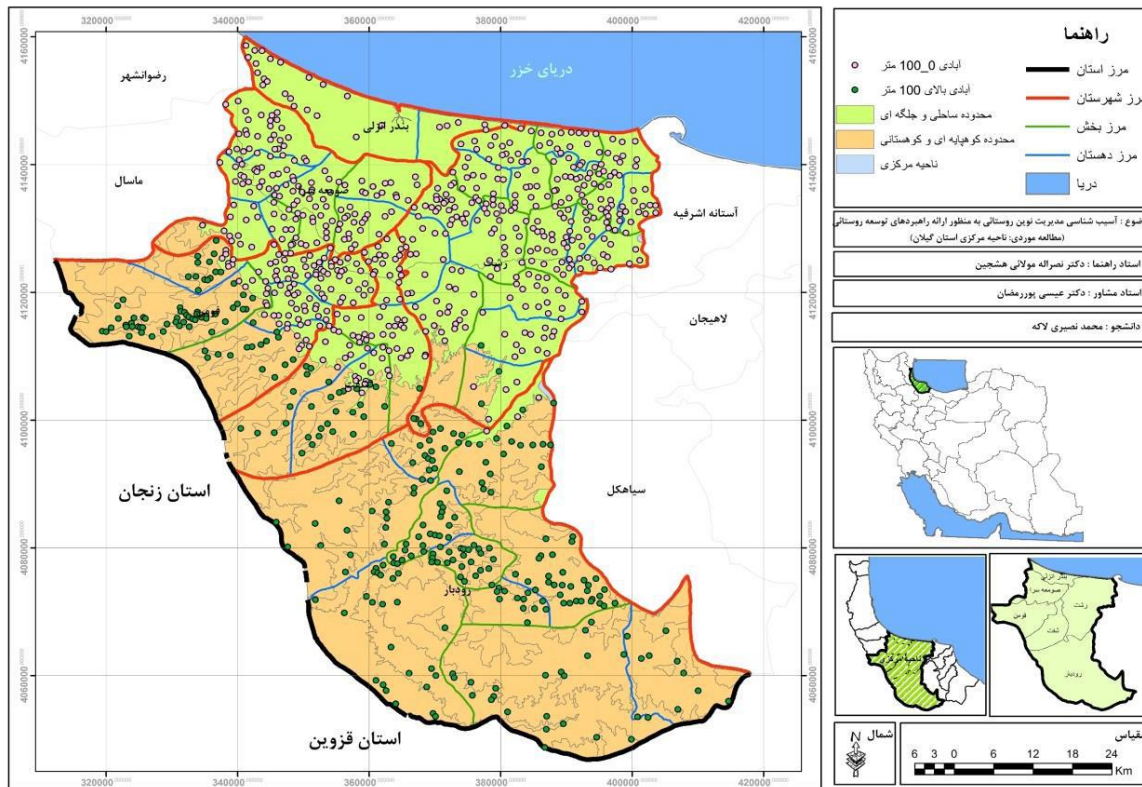
۲- به جای چارچوب‌های زمانی، به چشم‌انداز بزرگ‌تری از آینده فکر کنید

نکته‌ی دوم این است که بزرگ فکر کنید نه اینکه فقط به آینده‌ی قابل پیش‌بینی خودتان فکر کنید. به طور کلی، بیشتر برنامه‌های توسعه‌ی شهری برای تکمیل در یک چارچوب زمانی ۲۰ ساله تعیین می‌شوند، و متغیرهایی نظیر تخمین‌های

جمعیتی و هم‌چنین، پیش‌بینی‌های مربوط به درآمد سرانه در آنها لحاظ می‌شوند. با وجود این، همه‌ی این اعداد و ارقام صرفاً پیش‌بینی هستند. این مسئله باعث می‌شود تصمیم‌های کلیدی و برنامه‌ها فقط حول سطوح جمعیتی خاصی اتخاذ شوند که گاهی اوقات ممکن است رشد واقعی جمعیت و ماهیت این رشد در جامعه‌ی مورد نظر در این پیش‌بینی‌ها نادیده گرفته شود. به جای خلق یک طرح شهری بر اساس تخمین‌ها و تقریب‌ها، برنامه‌ها باید بر مبنای محیط شهری پایدار طراحی شود.

معرفی جغرافیای منطقه:

در طرح کالبدی گیلان و مازندران، مصوب سال ۱۳۹۷، استان گیلان به سه بخش، گیلان شرقی، غربی و میانی تقسیم شده است. در این تقسیم‌بندی، مرکزیت بخش میانی شهر رشت، مرکزیت بخش شرقی، شهر لاهیجان و فومن به عنوان مرکزیت بخش غربی انتخاب شده است. بر اساس نتایج مطالعات پروژه موزه میراث روستایی گیلان، حوزه فرهنگی معماری گیلان بدون در نظر گرفتن تقسیمات کشوری و سیاسی به نه زیر حوزه فرهنگی معماری دسته‌بندی شده است (Ahmadizadeh et al, 2018). تقسیم‌بندی این حوزه‌ها بر اساس عوامل زیست محیطی (توپوگرافی، اقلیم و...)، نوع فعالیت کشاورزی، فرهنگ، مذهب (گویش، زبان و...) و نوع معماری بومی روستایی صورت پذیرفته است. این نه حوزه فرهنگی معماری عبارت‌اند از دو حوزه سرشاخه- شرق و غرب با چهار زیرشاخه ساحلی، جلگه‌ای، کوهپایه‌ای، کوهستانی و حوزه جلگه مرکزی. این پهنه‌های جغرافیایی به لحاظ اقلیمی دارای شرایط یکسان نبوده و هرکدام دارای مؤلفه‌های اقلیمی خاص خود می‌باشند که تأثیر آن در تنوع کالبد معماری آنها قابل مشاهده است.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی ناحیه مرکزی گیلان (Source: Authors, 2021)

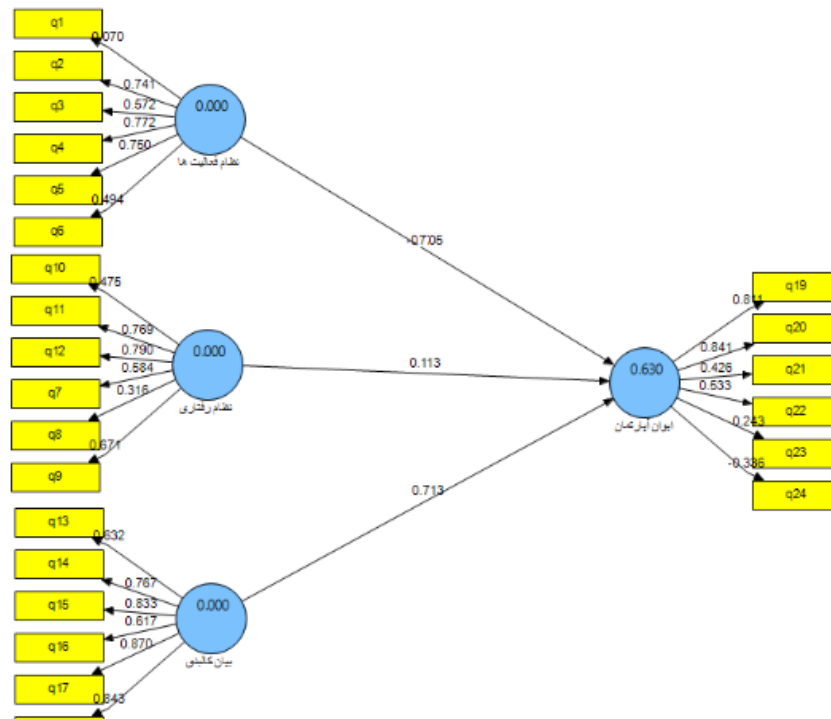
یافته‌ها:

بررسی مدل نظری پژوهش با روش مدل‌سازی معادلات ساختاری

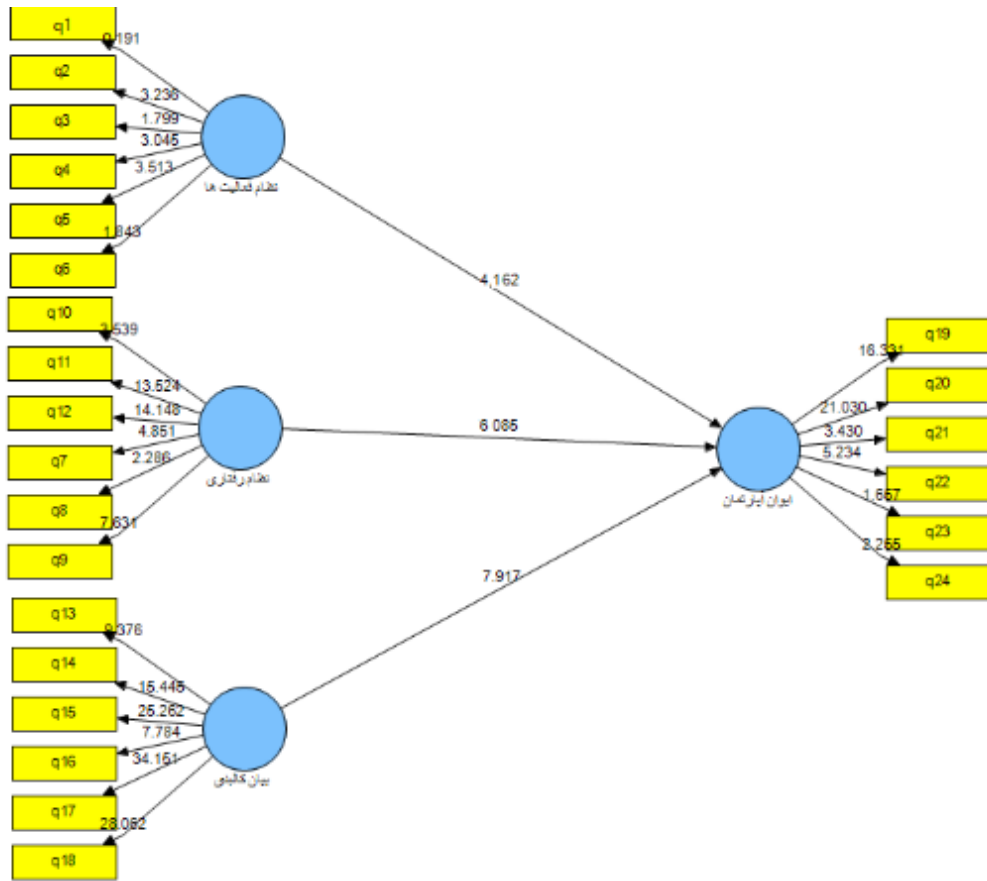
برای آزمون صحت مدل نظری تحقیق و محاسبه ضرایب تأثیر از روش مدلیابی معادلات ساختاری بوسیله نرم افزار PLS استفاده شده است. مدلیابی معادلات ساختاری یک تکنیک تحلیل چند متغیری بسیار کلی و نیرومند از خانواده رگرسیون چند متغیری و به بیان دقیقتر بسط "مدل خطی کلی" است که به پژوهشگر امکان می‌دهد مجموعه‌ای از معادلات رگرسیون را به گونه همزمان مورد آزمون قرار دهد. مدلیابی معادله ساختاری یک رویکرد جامع برای آزمون فرضیه‌ها و یا سوالات در باره روابط متغیرهای مشاهده شده و پنهان است. در میان تمامی شیوه‌های تحلیل چندمتغیره تنها روش معادلات ساختاری است که همزمان هم از تحلیل رگرسیون چندگانه و هم از تحلیل عاملی استفاده میکند.

آنچه باعث می‌شود روش معادلات ساختاری روشی قدرتمند و مورد استفاده در میان محققان باشد، این است که علاوه بر ظاهر گرافیکی آن که تفسیر را آسان می‌کند، این روش می‌تواند مجموعه‌ای از روابط میان متغیرها را بصورت همزمان محاسبه کند. همانطور که هیر معتقد است "هیچکدام از روشهای پیشین نمی‌توانستند همزمان هم مدل اندازه‌گیری را بررسی کنند و هم روابط مدل علی را محاسبه کنند. بطور کلی روش معادلات ساختاری از طریق مجموعه‌ای از معادلات

شبهه به رگرسیون چندگانه ساختار روابط درونی متغیرها را آشکار می‌کند. لذا برای پاسخ به پرسش‌های این تحقیق، از روش معادلات ساختاری با استفاده از نرم افزار PLS استفاده شده است.

نمودار ۱. مدل پژوهش با ضرایب استاندارد شده بارهای عاملی و ضرایب مسیر (ارزیابی مدل‌های اندازه‌گیری) (Source: Authors, 2021)

نمودار ۲. مدل پژوهش با ضرایب t-Values (ارزیابی مدل‌های اندازه‌گیری) (Source:Authors,2021)

جداول فوق نشان می‌دهد که مقدار آماره تی و بارعاملی استاندارد شده بین گویه‌ها و متغیرهای موجود در تمامی موارد بترتیب بیشتر از ۱,۹۶ و ۰,۴ محاسبه شده است. لذا نتایج حکایت از آن دارد که با توجه به داده‌های گردآوری شده سوالات بدرستی وارد مدل و تحقیق شده و نیاز به حذف یا تغییری در سوالات پرسشنامه احساس نمی‌شود. همچنین مقادیر ضریب پایایی ترکیبی و ضریب آلفای کرونباخ و AVE سازه‌ها در حد بسیار مطلوبی قرار دارند.

جدول ۲- مدل پژوهش با ضرایب t-Values (Source:Authors,2021)

متغیرها	(Alpha >0.7)	(CR>0.7)	AVE>0.5	نتیجه
نظام فعالیت‌ها	۰,۹۳۱	۰,۹۳۹	۰,۶۱۵	مطلوب
نظام رفتاری	۰,۹۴۸	۰,۹۵۲	۰,۵۳۰	مطلوب
بیان کالبدی	۰,۸۹۸	۰,۹۱۵	۰,۶۸۰	مطلوب
ایوان	۰,۸۶۳	۰,۷۹۸	۰,۷۲۸	مطلوب

بحث و نتیجه‌گیری و راهکارها:

امروزه آپارتمان‌سازی و زندگی در اینگونه مسکن یک الزام است. زندگی در طبقات بالا، انسان را با زمین و طبیعت غریب کرده است، تراس و بالکن یکی از مطلوب‌ترین فضاهای آپارتمان است که تا حدی می‌تواند حلاء حیاط و ایوان را جبران کند. علاوه بر نیاز ذاتی ارتباط با طبیعت و هوای آزاد، عملکردهای مطلوب فضای بینابینی، انسان را به فضای باز وابسته‌تر می‌کند. بر همین اساس وجود تراس و بالکن مناسب در آپارتمان، یک امر حیاتی است. علی‌رغم وجود انبوه مشغله‌های فکری و دغدغه‌های روزانه ساکنین شهرها، تمایل به نشستن، خوابیدن و صرف غذا در بالکن شایان توجه است و این واقعیت بر بازبینی الزامات طراحی تراس و بالکن تأکید دارد.

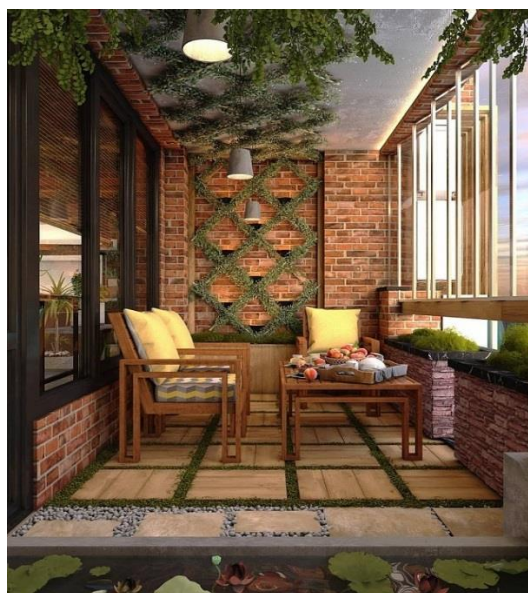
رفع معضل کمبود فضای نیمه‌باز و باز در خانه‌های امروز با تکرار معماری تاریخی ممکن نیست اما می‌توان در چند بخش به اصلاح این موضوع پرداخت که یکی از آنها، فرهنگ‌سازی برای کاربران (مصرف‌کنندگان) و نیز تنظیم ضوابط تشویقی برای تولیدکنندگان است. هنگام نوسازی می‌توان کیفیت کالبدی خانه را ارتقا بخشید و با بهسازی می‌توان فضاهای باز و نیمه‌باز موجود را برای کاربردهای مناسب ساماندهی کرد، رفع این چالش نیازمند بازنگری در باره فضای باز و نیمه‌باز مسکونی است (شکل ۸). با انجام مطالعات میان رشته‌ای از جمله روانشناسی و نظرسنجی‌های جدید می‌توان به راهکارهای موثری دست یافت و برون‌داد این تحقیقات می‌تواند ضوابط پیشنهادی، ایده‌های طراحی معماری و شهرسازی باشد.

در این مقاله، یکی از اهداف مهم و اصلی پژوهش، سنجش دقیق اهمیت ایوان و بازآفرینی نقش آن در آپارتمان است. ابزار ساخته شده توسط نگارندگان در این پژوهش، با استفاده از ضرایب آزمون‌های آلفای کرونباخ با استفاده از نرم‌افزار آماری spss24 و مدل معادلات ساختاری با استفاده از pls مورد سنجش قرار گرفته و این ابزار برای سنجش اهمیت ایوان و بازآفرینی نقش آن در آپارتمان، مورد تایید واقع شده است.

شکل ۸: پلان و نمای بالکن (Source: Authors, 2021)

با رعایت معیارهای پذیرفته شده و استاندارد، عمق بالکن علاوه بر افزایش حریمیت فضای داخل، می‌تواند با پذیرفتن لایه‌های سبز در حریمیت خود بالکن و میزان رضایت‌مندی از آن نیز مؤثر باشد. با توجه به شرایط اقلیمی رابطه آن با آفتاب تنظیم شود. کف و سقف و دیواره‌های تراس و بالکن طراحی شوند تا بر جذابیت آن افزوده شود. در رنگ‌آمیزی و انتخاب مصالح از رنگ‌های روشن استفاده شود تا انعکاس نور به شکلی مناسب صورت گیرد. (شکل ۹)

شکل ۹: نمونه بالکن مناسب (Source: Authors, 2021)

طراحی و اجرای ساختمانها باید به صورتی باشد که حجم و نما و سایر جزئیات نمایان آنها در تناسب با هویت و موقعیت خیابان، محله، مظاهر فرهنگی، طبیعی و ویژگی‌های ارزشمند محیط از جمله سیمای شهری مورد انتظار در موقعیت و کاربری مورد نظر، مشخصات بصری ساختمانهای موجود شاخص، چشم‌اندازها و عوارض طبیعی و شرایط اقلیمی و جغرافیایی باشد.

مراتب تاثیرگذار و قابل تامل در طرح کالبد فضاهای نوین سکونت عبارتند از: افزایش جمعیت، کمبود زمین، سودجویی سازندگان، عدم وجود قانون و ضوابط مدون، بی‌توجهی مسئولین و مراجع ذیربط، عدم مطالبه‌گری خریداران، عدم توجه و نظارت کافی بر الزامات ساختمانی.

در پایان امید است با نگاهی ژرف به زندگی و آسایش خود و آیندگان، فضای سکونت متناسب برای همگان فراهم شود.

منابع:

- احمدزاده هندخاله، تقی. مهدوی، مسعود. جاجرمی، کاظم. فرجی، عبدالرضا. (۲۰۱۸). تحلیل اثرات جمعیت‌شناختی، اقتصادی و کالبدی تبدیل سکونتگاه‌های روستایی به شهر در طی ۱۳۷۵-۹۰ (مطالعه موردی شهرستان رودبنه، شهرستان لاهیجان، استان گیلان). مجله نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۹(۳)، ۵۱-۶۴.
- الکساندر، کریستوفر، (۱۳۸۱). معماری و راز جاودانگی (راهی برای جاودانگی)، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- اردلان، نادر، بختیار، لاله، (۱۳۸۲). حس وحدت. (مترجم: شاهرخ، حمید). تهران، انتشارات خاک.
- اسلامی، سید غلامرضا، ایروانی، هوتن. (۱۳۸۷). تراکم ساختمان و توسعه درون‌زا. هویت شهر، ۲(۳)، ۳-۱۲.
- حبیبی، سید محسن، اهری، زهرا. (۱۳۸۳). بررسی تطبیقی تحول جمعیت، خانوار، مسکن و شهرسازی در ایران، فرانسه، رومانی. دوره هنرهای زیبا. ۱(۱۹)، ۱۶-۵.
- حیدری، علی اکبر، محمد حسینی، پریسا. (۱۳۹۸). تحلیل رابطه مولفه‌های فرهنگ با ابعاد محیط مصنوعی مطالعه موردی: خانه‌های تاریخی تبریز. مجله علمی اندیشه معماری، ۳(۶)، ۷۶-۹۵.
- جعفری نجف‌آبادی، عاطفه، مهدوی‌پور، حسین. (۱۳۹۲). نقش تکنولوژی‌های بومی در کیفیت فضاهای مسکونی، مسکن و محیط روستایی، ۳۲(۱۴۱)، ۶۸-۵۱.
- خان‌محمدی، محمدعلی، (۱۳۹۵). بررسی کمی و کیفی نقش ایوان در خانه‌های سنتی و احیای آن در بدنه تراس، هویت شهر، ۱۰(۲۶)، ۲۱-۳۲.
- محمودی، عبدالله. (۱۳۸۴). بازنگری اهمیت ایوان در خانه‌های سنتی (با نگاهی ویژه به بم). هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ۱(۲۲)، ۶۲-۵۳
- مرادی، ساسان. (۱۳۸۳). تنظیم شرایط محیطی، تهران: نشر ثمین.
- راهب، غزل، نظری، محیا. (۱۳۹۶). "بررسی عوامل موثر بر عملکرد فضای نیمه‌باز خصوصی واحدهای مسکونی شهر تهران"، معماری و شهرسازی آرمانشهر، ۲۱(۲)، ۴۸-۳۹.
- رزجو، مهرداد، متین، مهرداد، امامقلی، عقیل. (۱۳۹۸). تحلیل شکل‌گیری تعاملات اجتماعی در مسکن روستایی با اقلیم معتدل و مرطوب با استفاده از روش فضا‌سازی در مسکن در دشت‌های گیلان. مجله نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. ۱۱(۲). ۳۹۶-۳۷۱.

اهمیت ایوان و بازآفرینی نقش آن در آپارتمان از منظر روش‌های جدید برنامه‌ریزی شهری.....(۵)

رضایی نیا، عباسعلی. (۱۳۹۶). صورت ایوان در معماری ایرانی از آغاز تا سده‌های نخستین اسلامی، مطالعات معماری ایران، ۶(۱۱)، ۱۲۵-۱۴۴.
افشین، شاهین، تکاپومنش بقایی، شیده. (۱۳۸۵). شناخت الگوهای توسعه پایدار در ساختمان‌های مسکونی بافت قدیم بوشهر، فصلنامه معماری و ساختمان. ۷(۱۰). ۱۳۰-۱۳۵.
شرقی، علی. (۲۰۱۶). همزیستی انسان و گیاه در ساختمان‌های بلند. باغ نظر. ۳(۵). ۵۸-۴۱.
شیرازیان، محمد حسین. حسینی، سید باقر، نوروزیان مالکی، سعید. (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی دیوارهای خارجی (نما) ساختمانهای مسکونی شهر تهران با تحلیل سلسله مراتبی. هویت شهر، ۸(۱۸). ۷۰-۶۱.

References

- Ahmadizadeh Handeh Khaleh, Taghi, Mahdavi, Massoud, Jajarmi, Kazem, Faraji, Abdolreza. (2018). Analysis of demographic, economic and physical effects of conversion of rural settlements to cities during 1375-90 (Case study of Rudbaneh city, Lahijan city, Gilan province). *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 9 (3), 51-64. (In Persian)
- Alexander, Christopher, (2002), "Architecture and the mystery of immortality (the way of making timeless)", translated by Mehrdad Qayyumi Bidhandi, University Press Shahid Beheshti, Tehran. (In Persian)
- Ardalan, Nader and Bakhtiar, Laleh, (2003). *Sense of Unity*, (Hamid Shahrokh, translator), Khak Publishing. (In Persian)
- Eslami ,Seyed Gholamreza, Irvani Hotan,. (2008). Building density and endogenous development. *City Identity*, 2 (3), 3-12. (In Persian)
- Habibi Seyed Mohsen, Ahri Zahra, 1383. A Comparative Study of Population, Household, Housing and Urbanism Transformation in Iran, France, Romania. *Fine Arts Volume -*, Issue 19; From page 5 to page 16. (In Persian)
- Heidari, Ali Akbar, Mohammad Hosseini, Parisa. (2019). Analysis of the relationship between the components of culture and the dimensions of the artificial environment Case study: Historical houses in Tabriz. *Scientific Journal of Architectural Thought*, 3(6),76-95. (In Persian)
- Jafari Najafabadi, Atefeh. Mahdavi, Hossein, (2013). "The role of indigenous technologies in the quality of residential spaces", *housing and rural environment*, 32(141), 51-68. (In Persian)
- Khan Mohammadi, Mohammad Ali, (2016). "Quantitative and qualitative study of the role of the porch in traditional houses and its revival in the body of the terrace", *City Identity*, 10(26),21-32. (In Persian)
- Mahmoudi, A. (2005). Review the importance of porches in traditional houses (with a special look at Bam). *Fine Arts*, - 1(22), 53-62. (In Persian)
- Moradi, Sasan.(2004) *Regulating environmental conditions*, Tehran: Samin Publishing. (In Persian)
- raheb, Ghazal and Nazari, Mahya, (2017). "Study of effective factors on the function of private semi-open space of residential units in Tehran", *Armanshahr Architecture and Urban Planning*, 21, 39-48. (In Persian)
- Razjoo, Mehrdad, Matin, Mehrdad, Emamgholi, Aqeel. (2020). Analysis of the formation of social interactions in rural housing of temperate and humid climate using the method of arranging space in housing in the plains of Gilan. *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 11 (2), 371-396. (In Persian)
- Rezaei Nia, Abbas Ali, (2017). "The face of the porch in Iranian architecture from the beginning to the first centuries of Islam", *Iranian architectural studies*, 6(11), 125-144. (In Persian)
- Shahin, Afshin and Shideh Takapomanesh Baghaei.(2009). Recognition of sustainable development patterns in residential buildings in the old part of Bushehr, *Quarterly Journal of Architecture and Building*. (In Persian),7(10),130-135.

- Sharqi, Ali. (2016). Human and plant coexistence in tall buildings. *Garden of Nazar*, 3 (5), 41-58. (In Persian)
- Shirazian, Mohammad Hossein, Hosseini, Seyed Baqer, Nowruzian Maleki, Saeed. (2015). Comparative study of exterior walls (facades) in residential buildings in Tehran by hierarchical analysis. *City Identity*, 8 (18), 61-70. (In Persian)

The importance of the porch and the re-creation of its role in the apartment from the perspective of new methods of urban planning.

Hossein Ezzatpanah

PhD student in Architecture, Azad University, Karaj Branch

Hossein Ali Jamshidi*

Assistant Professor of Architecture, Islamic Azad University, Savadkuh Branch, Iran

---

Abstract

Introduction: In recent decades, the vertical expansion of housing and the increase in apartment living has grown at an unprecedented rate. Lack of suitable land, tendency to be adjacent to urban centers and commercialization of housing led to increased density and apartment living. But in the meantime, the vacuum caused by the elimination of original and quality spaces, such as courtyards and porches, is strongly felt after decades.

Materials and Methods: This study has been conducted under the title of the importance of porches in apartments from a planning perspective. The research method in this research is done in the literature review section, descriptive-analytical method and in the field studies section with a little method. Also, a comparative study of interstitial spaces in traditional housing and contemporary housing has been done through observation and study of documents along with the study of design standards of residential spaces, and the role and importance of the porch in the house has been done.

Results and Discussion: In this article, one of the important and main goals of the research was to accurately measure the importance of the porch and recreate its role in the apartment. Residential spaces have been done and the role and importance of the porch in the house has been done. The constructed instrument was evaluated using Cronbach's alpha test coefficients using SPSS24 statistical software and structural equation modeling using pls. The reliability of the variables was calculated and evaluated as appropriate, based on which the coefficient of the research variables and its dimensions were more than 0.7. The results indicate that the output model of the research variables has a significant relationship between the research variables and the final model.

Conclusion: Nowadays, building apartments and living in such housing is a requirement. Living in the upper floors has alienated people from the earth and nature, the terrace and balcony are one of the most desirable spaces in the apartment, which can partially compensate for the emptiness of the yard and porch. It is not possible to solve the problem of lack of semi-open and open space in today's houses by repeating historical architecture, but it is possible to correct this issue in several parts, one of which is culture building for users (consumers) and setting incentive criteria for producers. During the renovation, the physical quality of the house can be improved, and with the improvement, the existing open and semi-open spaces can be organized for suitable uses. Solving this challenge requires a review of the residential open and semi-open spaces. By conducting interdisciplinary studies, including in the field of psychology and new surveys, effective solutions can be achieved, and the output of this research can be proposed criteria, architectural and urban design ideas.

Keywords: Porch, Recreation, The apartment, The physical system.

---

* (correspond author) doctorjamshidi.architect@gmail.com

ارزیابی ابعاد تاب‌آوری کالبدی - فضایی بافت‌های شهری در شرایط بحران (مطالعه موردی: مناطق ۱۲ و ۲ شهر تهران)

الهه بیگدلی

دانشجوی دکتری تخصصی شهرسازی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

کریم حسین‌زاده دلیر*

استاد تمام گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

بختیار عزت پناه

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰

چکیده

در دهه‌های اخیر رویکردهای برنامه‌ریزی و مدیریت در مقابل انواع مخاطرات و بحران‌های طبیعی و انسانی به نحو بارزی از کاهش آسیب‌پذیری به سمت ایجاد و ارتقای تاب‌آوری تغییر یافته است. در این پژوهش ابعاد و عوامل اجتماعی، کالبدی و فضایی مؤثر بر تاب‌آوری بافت‌های شهری در شرایط بحران در سطح منطقه ۲ و ۱۲ به عنوان مناطق با ریسک بالا بررسی می‌شود. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و در زمره تحقیقات کاربردی است که با رویکرد کیفی و نظر خواهی از ۷۳ کارشناس خبره انجام گرفته است. به منظور تحلیل ابعاد تاب‌آوری، ابتدا به بررسی و تجزیه و تحلیل ۳۳ شاخص مطالعاتی مستخرج از مبانی نظری مبتنی بر پرسشنامه محقق‌ساخته و با استفاده از تکنیک دلفی و روش پیمایش پرداخته شد. متغیرهای این پژوهش شامل ۲ بعد تاب‌آوری کالبدی - فضایی و اجتماعی است. تأیید و تعیین شاخص‌های مورد مطالعه براساس مبانی نظری و روایی اعتبار از ضریب آلفای کرونباخ ۰٫۸۷ استفاده شده است که این مقدار نشان دهنده قابلیت اعتماد بالای سؤالات است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش توصیفی تحلیل‌های آماری از قبیل فراوانی، درصدها، حداکثر و حداقل، میانگین و انحراف معیار استفاده گردیده است. در بخش استنباطی، با کمک تحلیل‌های آماری مورد نیاز از آزمون T-Test تک‌نمونه‌ای و فریدمن استفاده شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که منطقه ۲ نسبت به منطقه ۱۲ از لحاظ ابعاد تاب‌آوری در وضعیت رضایت بخش و بالایی قرار دارد. همچنین از لحاظ بعد کالبدی در منطقه ۲ روندی صعودی در میزان تاب‌آوری مشاهده می‌شود. به طوریکه در بین ابعاد تاب‌آوری، بعد کالبدی - فضایی (با ۷۴٫۱۹ درصد فاصله از حد بهینه) و سپس بعد اجتماعی (با ۶۸٫۵۲ درصد فاصله از حد بهینه) در وضعیت مناسبی دارد. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل منطقه ۱۲ نشان می‌دهد که بالاترین سطح بعد فضایی (با میانگین ۱۰٫۹۷)، بعد اجتماعی (با میانگین ۸٫۸۴) و سپس بعد کالبدی (با میانگین ۶٫۶۶) بوده است؛ همچنین در تحلیل ابعاد ۳ گانه، بعد اجتماعی در خوشه محرک، بعد فضایی در خوشه پیوندی و بعد کالبدی در خوشه وابسته قرار گرفته‌اند. نتایج نشان دهنده نامطلوب بودن وضعیت تاب‌آوری و ابعاد آن در سطح منطقه ۱۲، تفاوت میان شاخص‌ها به لحاظ اثرپذیری و تاثیر بیشتر بعد کالبدی بر وضعیت تاب‌آوری است.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری شهری، ابعاد کالبدی - فضایی، بحران، گسست فضایی، مناطق ۲ و ۱۲ شهر تهران.

مقدمه

فاجعه‌های مرتبط با خطرات طبیعی در سراسر جهان در حال افزایش است و تبدیل شدن به تهدید و افزایش هزینه‌های اقتصادی جهانی همراه با آنها خطر طبیعی را می‌تواند به فاجعه تبدیل کند و بر جمعیت آسیب‌پذیر تأثیر بگذرد (Ainuddin and Routray, 2012). تبعات این ناپایداری امنیتی در شهرهای امروزی سبب پیدایش ایده شهر به منزله‌ی مولد مخاطرات و شهر مخاطره‌آمیز در دنیای توسعه یافته صنعتی شده است. امروزه فضای شهرها در اثر تغییرات گسترده و شتابان در فرایند جمعیت‌پذیری و الگوی سکونت و افزایش بارگذاری‌های محیطی و اقتصادی در بسترهای جغرافیایی مخاطره‌آمیز، به توجه بیشتری نیاز دارند (Meng et al., 2020). از جمله فعالیت‌ها با رویکرد کاهش خطرپذیری در جهت تاب‌آوری می‌توان به طرح هیوگو برای عمل (۲۰۱۵ - ۲۰۰۵) و چهارچوب سندای (۲۰۳۰ - ۲۰۱۵) اشاره کرد که توسط سازمان ملل متحد در کشور ژاپن برگزار گردیده که یکی از برنامه‌های مدون آن، اصول ۱۰ گانه تاب‌آوری برای افزایش تاب‌آوری شهرها در برابر مخاطره زلزله می‌باشد (سعیدی و همکاران: ۱۳۹۴: ۶). از این رو در حال حاضر دیدگاه غالب از تمرکز بر روی صرفاً کاهش آسیب‌پذیری به افزایش تاب‌آوری در مقابل سوانح تغییر پیدا کرده است. (Bristow, 2010). تبیین تاب‌آوری در برابر تهدیدات، در واقع شناخت نحوه تاثیرگذاری ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی، سیاسی و اجرایی و جوامع شهری در افزایش تاب‌آوری و شناسایی ابعاد مختلف تاب‌آوری در شهرهاست (Folke, 2012). تبیین رابطه تاب‌آوری در برابر تهدیدات و کاهش اثرات آن، با توجه به نتایجی که در بر خواهد داشت و تأکیدی که این تحلیل بر بعد تاب‌آوری دارد، از اهمیت بالایی برخوردار است (Cutter et al, 2008). با عنایت به نتایج پژوهش‌های انجام شده و اعتراف به این موضوع که کشور ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و زمین‌شناسی خود از جمله ده کشور سانحه‌خیز جهان به شمار می‌آید، همواره بر اثر سوانحی چون سیل، زلزله، خشکسالی، طوفان و غیره خسارات جانی و مالی قابل توجهی به کشور وارد آمده است. از این منظر تهران به دلیل آسیب‌پذیر بودن در ابعاد گوناگون جزو کلانشهرهای با درجه آسیب‌پذیری بسیار بالا از منظر بلایای طبیعی تلقی می‌شود. مناطق ۲ و ۱۲ شهر تهران دو منطقه جدید و قدیمی با بافت‌های پراکنده و فشرده و دامنه خطرپذیری بالا تا پایین در برابر بحران‌های محیطی می‌باشند. مناطق مذکور با تفاوت‌هایی در محدوده بافت قدیمی شهر تهران و پیرامونی قرار دارند و به طور کلی خطر آسیب‌پذیری در این مناطق تا حدود زیادی متفاوت می‌باشد. منطقه ۱۲ قلب تجاری، کانون کالبد و بافت تاریخی تهران و در یک کلام نقطه تولد آن است. استخوان‌بندی موجود بافت آن کمابیش با استخوان‌بندی تاریخی بخش مرکزی شهر انطباق دارد. به دلیل استقرار بخش‌های زیادی از خدمات و نهادهای سیاسی (با مقیاس شهری و فرا شهری) و نیز اختصاص سطوح وسیعی از اراضی این منطقه به کاربری فرا منطقه‌ای و سطوح بالاتر^۱ می‌توان آن را به عنوان مرکز ثقل شهر تهران قلمداد کرد. از طرفی اشراف منطقه ۲ بر قلمرو و بخش قابل توجهی از تهران، وجود محدوده یا شهرک‌هایی با ویژگی‌های همگن و عناصر مسلطی نظیر برج میلاد، ویژگی‌های آن را

۹۵ درصد کاربری تجاری منطقه دارای کارکرد فرا منطقه‌ای است.^۱

برای مرکزیت منطقه تشدید می‌کند. بنابراین، از این رو است که تبیین رابطه تاب‌آوری در برابر تهدیدات و کاهش اثرات آن، با توجه به نتایجی که در بر خواهد داشت و تأکیدی که این تحلیل بر بعد تاب‌آوری دارد، از اهمیت بالایی برخوردار است. در واقع هدف از این رویکرد کاهش آسیب‌پذیری و تقویت توانایی‌های شهروندان مناطق برای مقابله با خطرات ناشی از تهدیدات نظیر وقوع سوانح طبیعی است. به طور کلی بخش قابل توجهی از مشکلات کلانشهر تهران علی‌الخصوص مناطق ۱۲ و ۲ می‌توان به (۱) گستردگی بیش از حد بافت فرسوده و تسریع روند فرسودگی بافت (میانی) به لحاظ کالبدی، اجتماعی و اقتصادی؛ (۲) عدم تجانس پایگاه اقتصادی - اجتماعی جمعیت ساکن در مناطق؛ (۳) فرسودگی بافت به لحاظ کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، که این مسئله به خودی خود معضلات بسیاری را اعم از ناکارآمدی مدیریتی در حوزه‌های مختلف، مقابله با بحران، اجرای طرح‌های توسعه و ضوابط و مقررات مربوط به آن‌ها، ایجاد ناامنی‌های اجتماعی، عدم کارایی اقتصادی، آشفتگی و بی‌نظمی ساختار کالبدی و سیمای عمومی را به دنبال دارد؛ (۴) تراکم بالای جمعیت و (۵) وقوع زلزله‌های پی در پی در شهر تهران اشاره کرد. در سال‌های اخیر با توجه به تحولات سریع علمی و فنی و به تبع آن دگرگونی در ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و کالبدی، مناطق مذکور نتوانسته‌اند خود را با این تحولات وفق دهند و سیاست‌های غلط در این زمینه باعث تخریب محیط، از بین رفتن سرمایه‌های مادی و معنوی و نایمن شدن بافت شده است. عوارض سوء و حادی که عدم رعایت اصول ایمن‌سازی کالبد این بافت‌ها بوجود آمده است، حاکی از ضرورت توجه به امر تاب‌آوری کالبدی بافت در این مناطق شده است. بنابراین با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی شهر مناطق و امکان وقوع حوادث طبیعی و غیر طبیعی، لازم است وضعیت تاب‌آوری مورد بررسی قرار گیرد. برای نیل به این هدف وضعیت مناطق هدف بر اساس پارامترها و مؤلفه‌های تاب‌آوری بررسی می‌گردد و در این راستا الگوی جامع تاب‌آوری کالبدی این مناطق ارائه می‌گردد. در این راستا پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:

۱. مهمترین ابعاد و شاخص‌های اثرگذار بر وضعیت تاب‌آوری مناطق ۲ و ۱۲ کدامند؟

۲. چه تفاوتی بین شاخص‌های مذکور و وضعیت تاب‌آوری مناطق مورد مطالعه وجود دارد؟

مبانی نظری

تاب‌آوری در واقع شناخت نحوه تأثیرگذاری ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی، سیاسی و اجرایی و جوامع شهری در افزایش تاب‌آوری و شناسایی ابعاد مختلف تاب‌آوری در شهرها است (Mitchell and Harris, 2012). در واقع هدف از این رویکرد کاهش آسیب‌پذیری شهرها و تقویت توانایی‌های شهروندان برای مقابله با خطرات ناشی از تهدیدات مختلف است. به‌طور کلی تاب‌آوری به عنوان ترکیبی از ایده‌های رایج، نظامی است؛ شامل اکوسیستم پایدار (Meerow et al., 2016)، زیرساخت مهندسی، روانشناسی (Ribeiro & Gonçalves, 2019)، علوم رفتاری و کاهش خطر بلایا و بحران‌های مختلف می‌باشد (Norris, 2011). از طرفی تعیین و توسعه شاخص‌های تاب‌آوری کار سختی است و با ماهیت پیچیده تاب‌آوری سروکار دارد. بدین جهت ارزیابی تاب‌آوری شهری نیز بسیار پیچیده می‌نماید. شاخص‌های متعددی که

تاکنون در عمل برای ارزیابی خصوصیات تاب‌آوری ارائه شده‌اند در دو مقوله قرار می‌گیرند (Morelli et al., 2014): ۱. شاخص‌های پایداری، مقاومت و استحکام را می‌توان با رویکرد برآیند محور برای اندازه‌گیری کارایی روش و عمل ارزیابی کرد؛ ۲. شاخص‌های سازش، حساسیت و توانایی بازایی را می‌توان با رویکرد فرآیند محور برای پیش پیشرفت مراحل کار ارزیابی کرد (Cloke and Pappenberger, 2009). توانایی یک سیستم، جامعه یا اجتماع تحت تأثیر واقع شده در مقابل مخاطرات جهت مقابله، جذب، سازگاری و احیای به موقع در برابر اثرهای یک مخاطره و روشی مؤثر در جهت حفاظت و بازگشت کارکردها و ساختارهای اساسی مهم جامعه در برابر بحران را تاب‌آوری گویند (Lenchner et al., 2016). پیش‌تر تاب‌آوری در سال ۱۹۷۳ توسط هولینگ^۱ (که از وی به عنوان پدر تاب‌آوری یاد می‌شود) به عنوان یک اصطلاح توصیفی در اکولوژی معرفی گردید (Kamrholm et al., 2014) و از آن زمان به بعد به طور گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفته و بر زمینه‌های علمی مختلف مانند مدیریت بلایا، روانشناسی و اکولوژی تأثیر گذاشته است (Leon & March, 2014). جنبه مشترک در همه رویکردهای تاب‌آوری، توانایی ایستادگی و واکنش مثبت به فشار یا تغییر است. از میان رویکردهای مفهومی، دو رویکرد پایداری و بازایی دارای درکی قطعی از تاب‌آوری هستند؛ بطوریکه آنها تاب‌آوری یک جامعه (فرد یا سیستم اکولوژیکی) را یک ویژگی ذاتی در نظر می‌گیرند که آن را قادر می‌سازد با یک عامل فشار انطباق پیدا کند یا نکند. این دو رویکرد بر این نکته تأکید می‌کنند که جامعه به عنوان یک کل، یاتاب‌آور است یا تاب‌آور نیست (Zhang et al., 2018). اما در رویکرد سوم یعنی تاب‌آوری در مفهوم گذار، تفاوت بین تاب‌آوری اجتماعی و اکولوژیکی روشن می‌شود. تاب‌آوری اجتماعی ظرفیت افراد برای یادگیری از تجربه‌ها و شرکت آگاهانه در یادگیری در تعامل با محیط اجتماعی و فیزیکی - کالیدی را در نظر می‌گیرد. بنابراین به نظر هریریا و همکاران، این رویکرد به نقش افراد در شکل دادن به «خط سیر تغییر» اهمیت خاصی می‌دهد (Beilin & Wilkinson, 2015). همچنین، این رویکرد به دنبال شناسایی ویژگی‌های پویای جوامع و تعامل بین انسان - اکوسیستم است و به جای تمرکز بر آسیب‌پذیری‌های جامعه به ظرفیت سازگاری آن توجه می‌کند. با این رویکرد، جامعه تاب‌آور می‌تواند با استفاده از تجربه‌های تغییرات بوجود آمده به جای بقا و حفظ خود در برابر عامل فشار یا تغییر، به روش‌های نوآورانه‌ای به تغییرات واکنش نشان دهد.

بحران

با توجه به این که تاکنون تعاریف متعددی از بحران صورت گرفته که به باور مازارو^۲ (۲۰۱۳) بحران، تغییر جهت و چرخه دوره است که در آن آسیب‌پذیری افزایش یابد. به زعم روهرمن^۳ (۲۰۰۵) بحران نبود توانایی لازم برای واکنش در زمان

^۱ Holling

^۲ Mazzaro

^۳ Rouherman

کوتاه به مسائل است. از دید لیونگستون^۱ (۲۰۰۰) بحران پدیده‌ای غیرقابل پیش‌بینی است که با نتایج منفی همراه است. به عقیده فید^۲ (۲۰۰۵) بحران رویدادی غیرمعمول و دور از انتظار است که موجب عدم اطمینان و تهدیدی برای اهداف مطلوب انسانی است و از آنجا که بحران پدیده‌ای چند وجهی و مرتبط با انسان است با الگوهای چندی از جمله الگوی فیزیکی، الگوی نظام‌مند، الگوی مهندسی، الگوی شناختی، الگوی تفکر نمادین و الگوی اجتماعی بررسی و تبیین می‌شود (Zhang, & Li, 2018; Marwitz, 2008). در تعریف بحران، بهتر است بین بحران^۳ و واقعه ناگوار^۴ تفاوت قائل شد. برنت^۵ بین این دو تفاوت قائل است (Bildan, 2003). به نظر او، بحران توصیف‌کننده شرایطی است که در آن ریشه‌های پدیده می‌تواند مسائل و مشکلاتی مانند ساختارها و عملیات مدیریتی نامناسب و با شکست در تطابق با یک تغییر باشد، در حالی که منظور از واقعه ناگوار این است که شرکت با تغییرات مصیبت‌بار پیش‌بینی نشده یا ناگهانی مواجه شده که کنترل کمی بر روی آنها دارد (Chandrashekara, 2015; Brent, 2003). بحران عبارت است از ازهم گسیختگی شدید در فعالیت‌های یک جامعه که در این فرایند، انسان‌ها اقلام و دارایی‌ها و محیط در سطح وسیع دچار آسیب و صدمات شدید می‌شوند؛ به طوری که جامعه فقط قادر است از منابع موجود خود کمک بگیرد. بحران‌ها غالباً براساس سرعت و شدت یعنی ناگهانی بودن یا کند بودن بروز آن و یا به این دلیل که طبیعی است یا زاده دست بشر است، طبقه‌بندی می‌شوند (Ernstson et al., 2010; UNDP, 2016). بنابر مبانی بیان شده، این پژوهش بر مبنای تاب‌آوری در مفهوم پایداری با رویکرد برآیند محور و شاخص‌های کمی پایداری، مقاومت و استحکام مسیر عملیاتی و تحلیلی خود را انتخاب نموده و با استناد به این تعریف از تاب‌آوری برآیند به صورت توانایی مقاومت در برابر شوک‌ها، مجموعه معیارها و زیر معیارهای کلی و جزئی بکار گرفته شده را تعریف و تعیین می‌نماید.

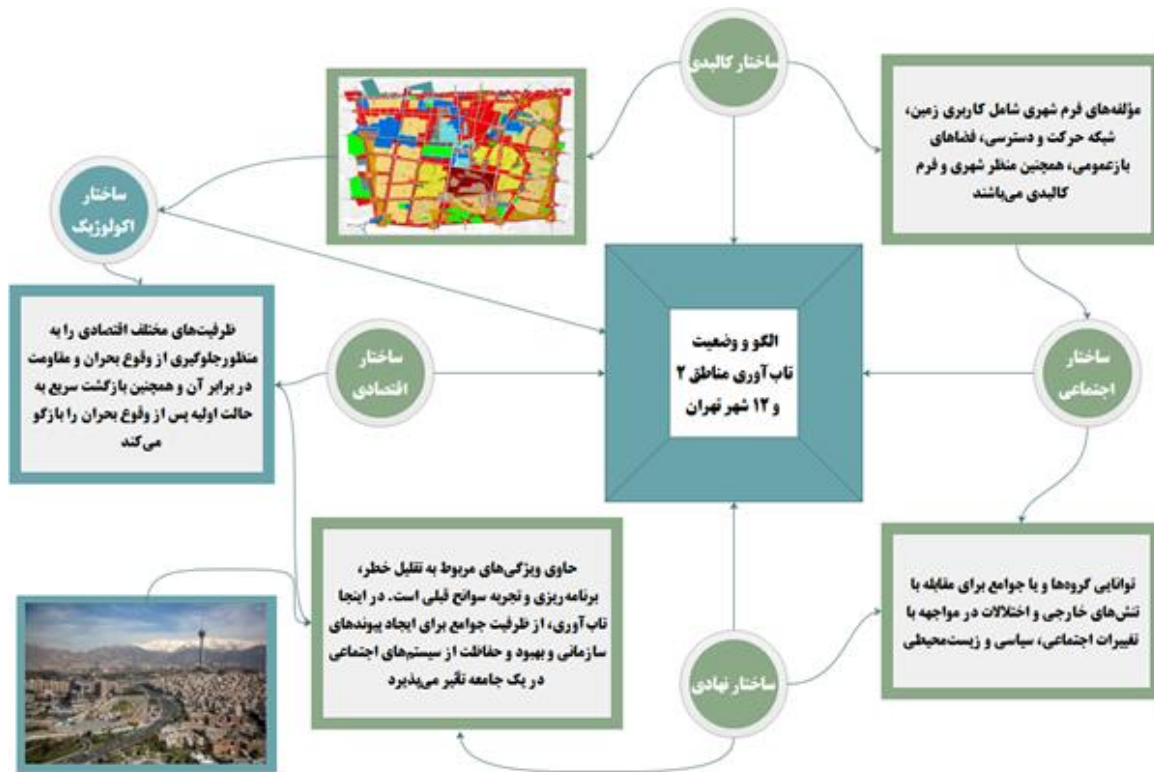
¹ Liongeston

² Fieed

² Crisis

³ Disaster

⁵ Brent

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

Figure 1. Conceptual model of research

پیشینه پژوهش

طرح موضوع تاب‌آوری در گفتمان امروز توسعه و برنامه‌ریزی شهری، به ویژه در ارتباط با بافت‌های آسیب پذیر ضرورت ویژه‌ای دارد. پژوهش‌های متعددی در رابطه با موضوع پژوهش حاضر انجام گرفته و نتایج قابل توجهی نیز داشته‌اند. پریزادی و همکاران (۱۳۹۸) با تحلیل وضعیت تاب‌آوری شهر باقرشهر در برابر مخاطرات طبیعی به این نتیجه رسیده‌اند که از تاب‌آوری پایینی برخوردار بوده و نیازمند توجه جدی به ابعاد مختلف آن به خصوص بعد کالبدی - محیطی است. حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) با پایش و اولویت‌بندی مؤلفه‌های تاب‌آوری در بافت اسکان غیررسمی محله سهرابیه شهر کرج ضمن ارزیابی ضعیف، به تحلیل فضایی ابعاد کالبدی آن پرداخته‌اند. ساعدی و همکاران (۱۴۰۱) با اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران به این نتیجه رسیده‌اند که ابعاد حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری، عزم در مایوس کردن دشمن، تقوای ملی و اقتدار درونی به ترتیب بالاتریت اولویت، و ابعاد توسعه علم و اقتصاد مقاومتی پائین‌ترین اولویت را از نگاه آزمودنی‌ها داشته‌اند. نتایج مطالعه مؤدب و امینی حسینی (۱۴۰۱) در خصوص توسعه مدلی برای ارزیابی عملکرد سیستم در تاب‌آوری بازار تاریخی تبریز به ارزیابی ابعاد فرهنگی - تاریخی، فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و سازمانی پرداخته‌اند. مدل ارائه شده قادر است عملکرد سیستم را در پنج بعد که شامل ۱۷ شاخص

و ۵۰ زیرشاخص است به تفکیک مکانی برای بخش‌های مختلف بازارها به طور نسبی محاسبه نماید. همچنین با استفاده از این مدل می‌توان مداخلات لازم را به منظور ارتقای تاب‌آوری بخش‌های مختلف بازارها تعیین نمود. اقدسی و همکاران (۱۴۰۱) با شناسایی و اولویت‌بندی مخاطرات شبکه‌های حمل و نقل و تاب‌آوری متروی تهران به این نتیجه رسیده‌اند که ۲۲ مخاطره در سیستم حمل و نقل شهری تهران وجود دارد. نتایج حاصل از بکارگیری فرایند تحلیل سلسه‌مراتبی در اولویت‌بندی مخاطرات شناسایی شده نشان می‌دهد که خطر سیل، نشتی و آبگرفتگی، زلزله، فعالیت‌های خرابکارانه و تروریستی به ترتیب از جمله مخاطرات با اولویت‌های مهم در شبکه حمل و نقل ریلی شهر تهران هستند. همچنین حرارت در پست‌های برق، سیستم فاضلاب ایستگاه و وجود گازهای شیمیایی و نامطبوع از جمله مواردی بود که دارای کمترین مخاطرات بوده‌اند. کای و همکاران (۲۰۱۸) با تحلیل محتوای ۱۴۷ مقاله مرتبط با تاب‌آوری در بازه ۲۰۱۷ - ۲۰۰۵، توانمندسازی رهبران و مدیران محلی، افزایش آگاهی و آموزش‌های اجتماعی، بهبود زیرساخت‌های ارتباطی در قالب مدیریت بحران کارآ و مؤثر را شالوده پژوهش‌های مرتبط معرفی می‌کنند. سون^۲ و همکاران (۲۰۲۰) با ارزیابی وضعیت تاب‌آوری شهر نانجینگ چین براساس تناقض بین عرضه و تقاضای سیستم فعالیت محیطی روزانه با استفاده از داده‌های بزرگ^۳ جغرافیایی چندمنظوره به شناسایی ویژگی‌های فضایی و مسیر بهینه‌سازی تاب‌آوری آن پرداخته‌اند. چلری و باراویکووا^۴ (۲۰۲۱) با درک معانی و اصول تاب‌آوری شهری در سراسر اروپا ضمن بررسی مهمترین برنامه‌های سیاست‌گذاری شهری از طریق مصاحبه و تحلیل دیدگاه‌های دانشگاهیان و پزشکان اروپایی در مورد معانی و اصول تاب‌آوری شهری؛ رویکردهای تحول‌گرا، عدم انطباق مفهومی و شکاف‌های موجود برای برطرف کردن تحقیقات و عملکرد آینده را مورد بحث قرار داده‌اند. زنگ^۵ و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهشی بنیادی با عنوان تاب‌آوری شهری برای پایداری شهری: مفاهیم، ابعاد و دیدگاه‌ها استدلال می‌کنند که پایداری و انعطاف‌پذیری پارادایم‌های مرتبطی هستند که بر ظرفیت یک سیستم برای حرکت به سمت مسیرهای توسعه مطلوب تأکید می‌کنند. این مطالعه شاخص‌های کلیدی تاب‌آوری شهری را تحت سه مؤلفه اصلی مانند ظرفیت انطباقی (آموزش، سلامت، غذا و آب)، ظرفیت جذب (حمایت جامعه، فضای سبز شهری، زیرساخت‌های حفاظتی، دسترسی به حمل‌ونقل) و ظرفیت تحول‌آفرین (ارتباطات) شناسایی کرده است. هینزلف^۶ و همکاران (۲۰۲۲) در یک مقاله مروری با تحلیل مسائل عملیاتی‌سازی تاب‌آوری شهری در مدیریت ریسک آب و هوا بر استراتژی‌ها و ابزارهای موجود با هدف تسهیل عملیاتی‌سازی مفهوم تاب‌آوری در محیط‌های ساخته

¹ Cai et al.

² Sun

³ Big Data

⁴ Chelleri & Baravikova

⁵ Zeng

⁶ Heinzlief

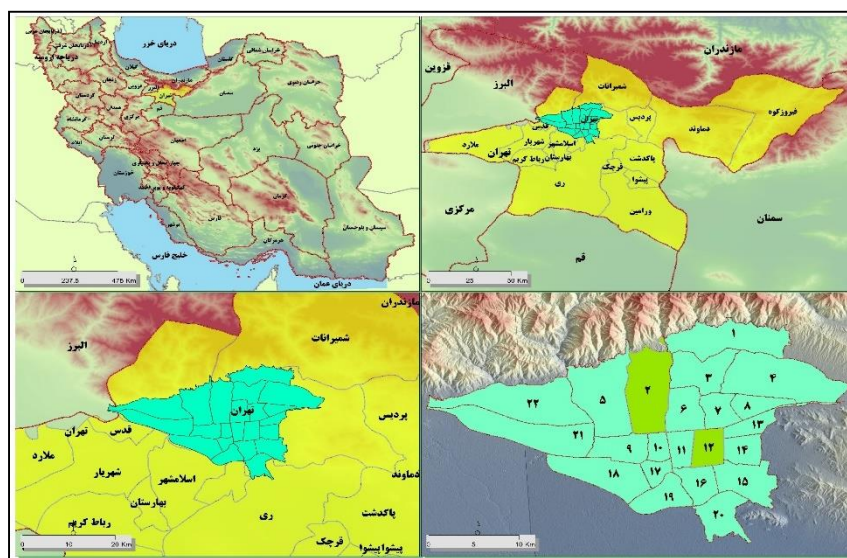
شده را ارائه کرده‌اند. در شرایط تغییرات آب و هوایی، افزایش مخاطرات در مناطق شهری و عدم اطمینان روزافزون، مدیران شهری مجبور به نوآوری به منظور طراحی استراتژی‌های مدیریت ریسک جدید و مناسب هستند. در میان این راهکارها، تاب‌آوری شهرها به یک امر ضروری تبدیل شده است. اما تعاریف و رویکردهای فراوان آن به انتزاع و عدم عملیاتی‌شدن آن کمک کرده است. این بررسی بسیاری از رویکردها و روش‌ها را برای رسیدگی به سوگیری عدم ادغام مفهوم تاب‌آوری در مدیریت ریسک نشان می‌دهد.

محدوده مورد مطالعه

تهران در پهنه‌ای بین دو وادی کوه و کویر و در دامنه‌های جنوبی البرز گسترده شده است و بیش از ۷۳۰ کیلومتر مربع مساحت دارد. از دید ناهمواری‌های طبیعی، تهران به دو ناحیه کوهپایه‌ای و دشتی تقسیم می‌شود. از کوهپایه‌های البرز تا جنوب شهر ری، تپه‌های کوچک و بزرگ پرشماری وجود دارند. از نظر جغرافیایی نیز در ۵۱ درجه و ۱۷ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۳۳ دقیقه طول خاوری و ۳۵ درجه و ۳۶ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۴۴ دقیقه عرض شمالی قرار دارد (Bazgeer et al., 2019). گستره کنونی تهران از ارتفاع ۹۰۰ تا ۱۸۰۰ متری از سطح دریا امتداد یافته است؛ این ارتفاع از شمال به جنوب کاهش می‌یابد. (Hataminejad et al., 2014). این شهر با ۸۶۷۹۳۶ نفر جمعیت، بیست و چهارمین شهر پرجمعیت جهان و پرجمعیت‌ترین شهر باختر آسیا به‌شمار می‌رود. کلان‌شهر تهران نیز سومین کلان‌شهر پرجمعیت خاورمیانه است. میزان رشد جمعیت در تهران، سالانه ۱,۷۹ درصد است. در سال ۱۳۴۷، نخستین طرح جامع تهران، با افق ۲۵ ساله و با مسئولیت عبدالعزیز فرمانفرمائی و ویکتور گروئن تهیه شد که تاکنون از مهم‌ترین مبنای قانونی توسعه شهر تهران بوده است. شهر تهران، از نظر تقسیمات اداری به ۲۲ منطقه و ۱۲۳ ناحیه و ۳۷۵ محله تقسیم می‌شود (Detailed Plan of Region 2, 2006; Statistics Center of Iran, 2016). منطقه ۲ شهرداری تهران با جمعیت ۶۹۲,۵۷۹ نفر به ۹ ناحیه و ۳۰ محله شوراباری (۱۴ محله ممیزی) تقسیم می‌شود. قسمت اعظم منطقه در اثر رشد سریع ساخت و ساز به صورت شتابان و دفعی شکل گرفته است. قسمت‌های قدیمی‌تر که حاشیه خیابان آزادی را شامل می‌شود به اوایل دهه ۴۰ برمی‌گردد. عمده کاربری این منطقه مسکونی، راه و بزرگراه و فضای سبز است. از عملکردهای مهم اقتصادی منطقه، فعالیت تجاری بوده که وجود مراکز تجاری وسیع پس از احداث مرکز تجاری یادمان که منشا یک مرکز تجاری شهری و فراشهری را برعهده دارد، این مناطق جاذب اشتغال و فعالیت‌های وسیعی در زمینه توسعه اقتصادی خواهد بود. جذب بالای نقدینگی نسبت به دیگر مناطق شهر تهران با توجه به توسعه یافتگی نسبی و شرایط مناسب شاخص‌های توسعه‌یافتگی در کنار وجود ویژگی‌های برجسته طبیعی - مصنوعی در سطح منطقه، وجه شاخص ساختار اقتصادی منطقه می‌باشد. سازمان فضایی منطقه ۲ شهرداری تهران تا حدودی بر مرکزیت هندسی تهران واقع شده است. عناصر ساختاری مهمی نظیر بزرگراه‌های همت و حکیم که مقیاس شهری دارند از آن می‌گذرند. اهمیت کارکردی و ساختاری این قطعه از بزرگراه‌ها در بافت شهری منطقه مورد نظر چندان تعریف شده نیست. منطقه ۱۲ با ۲۴۰,۹۰۹ نفر جمعیت متشکل از ۶ ناحیه و ۱۲ محله؛ بخش

ارزیابی ابعاد تاب‌آوری کالبدی - فضایی بافت‌های شهری در شرایط بحران (مطالعه موردی: مناطق ۲ و ۱۲ شهر تهران) ... ۶۱

اصلی مرکز تاریخی شهر تهران را شامل می‌شود و به دلیل استقرار بخش‌های زیادی از خدمات (مقیاس شهری و فراشهری تهران)، در منطقه و نیز اختصاص سطوح وسیعی از اراضی این منطقه به کاربری‌های فرامنطقه‌ای و سطوح بالاتر، منطقه ۱۲ را می‌توان به عنوان مرکز ثقل شهر تهران قلمداد کرد. بازار بزرگ تهران در حد فاصل چهار خیابان ۱۵ خرداد، مصطفی خمینی، شوش و خیام، مرکز ثقل و ستون فقرات منطقه ۱۲ را تشکیل می‌دهد، و امتدادهای منشعب از آن به خصوص به سمت جنوب و شمال - با پذیرش فعالیت‌های اصلی، استخوانبندی منطقه را تعیین می‌کنند. محورهای خیام جنوبی و صاحب‌جمع با پذیرش فعالیت‌های تجاری - تولیدی با مقیاس فرامنطقه‌ای دارای پیوندهای قوی با بازار هستند و بخش جنوبی این استخوان بندی را تشکیل می‌دهند و با امتداد از طریق محورهای شهید رجایی و فدائیان اسلام به بزرگراه آزادگان می‌رسند (Monzavi et al., 2010).

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی کلانشهر تهران - مأخذ: (ترسیم) نگارندگان

Figure 2. Geographical location of Tehran metropolis - source: (drawing) authors

جدول ۱. مشخصات تفصیلی مناطق ۲ و ۱۲ شهرداری تهران

Table 1. Detailed characteristics of regions 2 and 12 of Tehran municipality

منطقه	کل جمعیت	مرد	زن	نسبت جنسی	خانوار	بعد خانوار	مساحت مناطق بدون حریم جمع مساحت - هکتار
۲	۶۹۲,۵۷۹	۳۳۸,۱۳۶	۳۵۴,۴۴۳	۹۵	۲۳۶,۹۹۲	۲,۹	۴,۷۰۱
۱۲	۲۴۰,۹۰۹	۱۲۲,۱۲۱	۱۱۸,۷۸۸	۱۰۳	۷۹,۱۰۵	۳,۰	۱,۶۰۱
شهر تهران	۸,۶۷۹,۹۳۶	۴,۳۱۵,۱۹۶	۴,۳۶۴,۷۴۰	۹۸,۹	۲,۹۰۷,۲۳۹	۳,۰	۶۱,۵۶۲

- مأخذ: (Statistical yearbook of Tehran, 2016)

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی به لحاظ روش شناختی، توصیفی - تحلیلی است. محدوده زمانی و مکانی این مناطق ۲ و ۱۲ کلانشهر تهران است که در تابستان سال ۱۴۰۰ به انجام رسیده است. جامعه آماری پژوهش کارشناسان و خبرگان حوزه تاب‌آوری در حوزه اجرایی و پژوهشی می‌باشند که از این میان آنها ۷۳ نفر مطابق جدول شماره ۳ به صورت نمونه‌های هدفمند انتخاب و مورد پرسشگری قرار گرفتند. کلیه داده‌های مربوط به طرح پژوهش به صورت اسنادی و میدانی جمع‌آوری شده است. جهت مرور مبانی نظری و دیدگاه‌های مرتبط از جدیدترین منابع موجود استفاده شده و پس از تدوین پرسشنامه مرتبط و انجام پیش‌آزمون اقدام به تکمیل پرسشنامه و کار پیمایش شده است. پرسشنامه مذکور از نوع محقق‌ساخته و به صورت طیف لیکرت در مقیاس ۵ گانه از بسیار زیاد تا بسیار کم بوده و تکمیل آن به روش مطالعات میدانی و پرسشنامه پستی انجام شده است. متغیرهای این پژوهش شامل ۲ بعد تاب‌آوری (کالبدی - فضایی، و اجتماعی) همراه با شاخص‌های آن بوده است. تأیید و تعیین شاخص‌های مورد مطالعه در این پژوهش براساس مبانی نظری و روایی اعتبار آن با توجه به اهمیت هر یک نسبت به محدوده مورد مطالعه، توسط ۱۱ نفر از کارشناسان تأیید شد. برای تعیین پایایی ابعاد تاب‌آوری، از ضریب آلفای کرونباخ ۰,۸۷ استفاده شده است که این مقدار نشان دهنده قابلیت اعتماد بالای سؤالات است. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش توصیفی تحلیل‌های آماری از قبیل فراوانی، درصدها، حداکثر و حداقل، میانگین و انحراف معیار استفاده گردیده است. در بخش استنباطی، با کمک تحلیل‌های آماری مورد نیاز از آزمون T-Test تک نمونه‌ای و فریدمن استفاده شد. پس از جمع‌آوری داده‌ها و محاسبه مقادیر آن برای مناطق در بخش نهایی با استفاده از روش میان‌یابی^۱ و خوشه‌بندی فازی، نقشه‌ها ترسیم شد. در روش Ordinary Kriging فرض می‌شود که میان شاخص‌های کالبدی و فضایی و بافت‌های شهری نفوذناپذیر، الگوی دسترسی و تراکم ساخت در محدوده هر منطقه و محله مورد سنجش، بر روی هم‌بستگی مکانی تاب‌آوری و شاخص گستت تأثیر می‌گذارد. این روش وقتی بهترین کارایی را دارد که از هم‌بستگی فاصله‌ای چولگی جهت داده‌ها آگاه باشیم. نکته مهم این است که در روش میان‌یابی از حالت تخمینی استفاده می‌شود که از مقادیر انترپوله شده برای نمایش اتفاقی تغییرات در مکانی که داده‌ها جمع‌آوری نشده است، استفاده می‌کند؛ بنابراین، ابتدا باید از نرمال بودن توزیع داده اطمینان داشت. برای نمایش این وضعیت، از نمودار QQPLOT استفاده شد که در شکل ۳ مشاهده می‌شود. میزان نزدیکی داده‌ها به خط مستقیم بسیار زیاد و داده‌ها، نرمالیتۀ مناسبی دارند.

---

^۱ Kriging

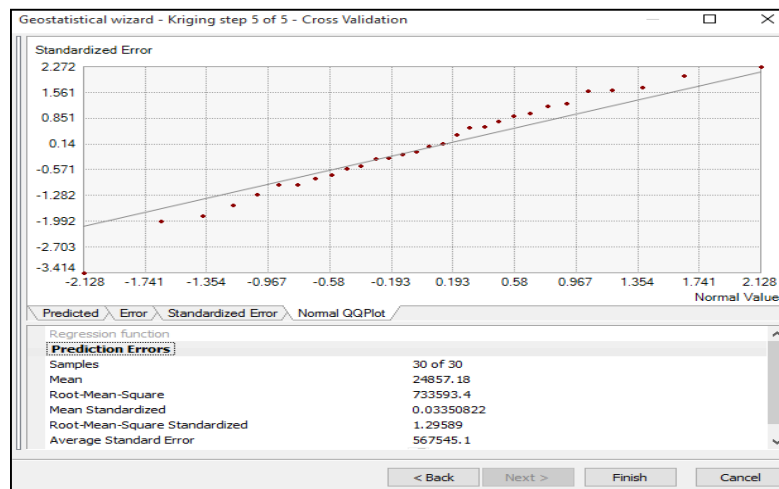

ارزیابی ابعاد تاب‌آوری کالبدی - فضایی بافت‌های شهری در شرایط بحران (مطالعه موردی : مناطق ۱۲ و ۲ شهر تهران) ... ۶۳

جدول ۲. فرآیند انتخاب جامعه آماری هدف

Table 2. The process of selecting the target population

ارزش یا امتیاز	ویژگی	
۳	مقالات مرتبط با حوزه تاب‌آوری	
۴	تعداد کتاب (تألیفی یا ترجمه) یا مقالات مروری مرتبط با حوزه تاب‌آوری	
۴	تعداد طرح‌های پژوهشی یا علمی مصوب انجام شده با حوزه تاب‌آوری	
۲	سابقه همکاری یا عضویت در شورا، انجمن، نهاد، گروه، شرکت یا تشکل مربوطه	
۴	سابقه اجرایی تخصصی	
درصد	تعداد	وضعیت شغلی کارشناسان
۲۳,۲۹	۱۷	کارشناس پژوهشی حوزه
۲۶,۰۳	۱۹	کارشناس اجرایی
۳۰,۱۴	۲۲	هیئت علمی دانشگاه
۲۰,۵۵	۱۵	دانشجویان تحصیلات تکمیلی
۱۰۰	۷۳	جمع

شکل ۳. نمودار QQPLOT توزیع نرمال بودن داده‌ها

Figure 3. QQPLOT diagram of data normality distribution

بحث و یافته‌های پژوهش

در بخش نخست نتایج حاصل از ارزیابی ابعاد کالبدی، فضایی و اجتماعی و وضعیت تاب‌آوری شهری منطقه ۱۲ کلانشهر تهران نشان می‌دهد که درصد فراوانی بعد کالبدی - فضایی، ۳۴,۲۵ درصد متوسط، ۳۶,۹۹ درصد کم و ۲۸,۷۷ درصد

خیلی کم مشخص شده است. از این رو با توجه به نمره نهایی سطح بعد کالبدی - فضایی با توجه به تمام شاخص‌ها و معیارهای آن متوسط و کمتر بوده و گرایش به سمت طیف کم دارد. درصد فراوانی بعد اجتماعی، ۹,۵۹ درصد بسیار زیاد، ۳۲,۸۸ درصد زیاد، ۳۴,۲۵ درصد متوسط، ۱۹,۱۸ درصد کم و ۴,۱۱ درصد خیلی کم تعیین شده است. از این رو با توجه به نمره نهایی سطح بعد اجتماعی با توجه به تمام مؤلفه‌ها و معیارهای آن متوسط بوده و گرایش به سمت طیف متوسط دارد. همچنین نمره ارزیابی وضعیت تاب‌آوری شهری، ۵,۴۸ درصد زیاد، ۲۱,۹۲ درصد متوسط، ۴۳,۸۴ درصد کم و ۲۸,۷۷ درصد خیلی کم تعیین شده است. بنابراین با توجه به نمره نهایی مشخص شد که سطح متغیر تاب‌آوری شهری در منطقه ۱۲ کلانشهر تهران با توجه به تمام ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن کم بوده و گرایش آن به سمت طیف خیلی کم است. همچنین ارزیابی نتایج منطقه ۲ نشان می‌دهد که درصد فراوانی بعد کالبدی - فضایی، ۱۶,۴۴ درصد بسیار زیاد، ۳۹,۷۳ درصد زیاد، ۳۴,۲۵ درصد متوسط، ۸,۲۲ درصد کم و ۱,۳۷ درصد خیلی کم مشخص شده است. از این رو با توجه به نمره نهایی سطح بعد کالبدی - فضایی با توجه به تمام شاخص‌ها و معیارهای آن زیاد بوده و گرایش به سمت طیف بسیار زیاد دارد. درصد فراوانی بعد اجتماعی، ۱۵,۰۷ درصد بسیار زیاد، ۴۲,۴۷ درصد زیاد، ۲۸,۷۷ درصد متوسط، ۱۰,۹۶ درصد کم و ۲,۷۴ درصد خیلی کم تعیین شده است. از این رو با توجه به تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن زیاد بوده و گرایش به سمت بسیار زیاد دارد. همچنین نمره ارزیابی وضعیت تاب‌آوری شهری، ۳۸,۳۶ درصد زیاد، ۳۲,۸۸ درصد متوسط، ۱۶,۴۴ درصد کم و ۱۲,۳۳ درصد خیلی کم تعیین شده است. بنابراین با توجه به نمره نهایی مشخص شد که سطح متغیر تاب‌آوری شهری در منطقه ۲ کلانشهر تهران با توجه به تمام ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن زیاد بوده و گرایش آن به سمت طیف خیلی زیاد است.

جدول ۳. مقایسه توزیع تعداد و درصد فراوانی ابعاد تاب‌آوری شهری مناطق ۲ و ۱۲ کلانشهر تهران

Table 3. Comparison of the distribution of the number and frequency of dimensions of urban resilience in the districts 2 and 12 of Tehran metropolis

ابعاد تاب‌آوری	کالبدی - فضایی		اجتماعی		وضعیت تاب‌آوری
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
منطقه ۱۲	بسیار زیاد	۰	۰	۷	۹,۵۹
	زیاد	۰	۰	۲۴	۳۲,۸۸
	متوسط	۲۵	۳۴,۲۵	۲۵	۳۴,۲۵
	کم	۲۷	۳۶,۹۹	۱۴	۱۹,۱۸
	خیلی کم	۲۱	۲۸,۷۷	۳	۴,۱۱
جمع کل	۷۳	۱۰۰	۷۳	۱۰۰	۷۳
منطقه ۲	بسیار زیاد	۱۲	۱۶,۴۴	۱۱	۱۵,۰۷
	زیاد	۲۹	۳۹,۷۳	۳۱	۴۲,۴۷
	متوسط	۲۵	۳۴,۲۵	۲۱	۲۸,۷۷
	کم	۶	۸,۲۲	۸	۱۰,۹۶
	خیلی کم	۱	۱,۳۷	۲	۲,۷۴
جمع کل	۷۳	۱۰۰	۷۳	۱۰۰	۷۳

همچنین نتایج ارزیابی میانگین شاخص‌های بعد تاب‌آوری شهری در شرایط بحران و براساس طیف ۵ سطحی لیکرت (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم)، نشان می‌دهد که میانگین بعد کالبدی - فضایی منطقه ۱۲، در بین دامنه ۹ تا ۳۱، ۴۷،۳۹ تعیین شده و دارای سطح تا حدودی (متوسط) بوده است. میانگین بعد اجتماعی در بین دامنه ۸ تا ۲۹، ۴۵،۲۱ و سطح آن نسبتاً کم یعنی پایین‌تر از سطح متوسط بوده است. همچنین سطح بعد تاب‌آوری شهری در شرایط بحران با میانگین ۹۲،۶۰ در بین دامنه ۴۱ تا ۱۲۱، کم ارزیابی شده است. در مجموع منطقه ۱۲ از لحاظ ابعاد تاب‌آوری در وضعیت رضایت بخش و متوسطی نیست. همچنین نتایج نشان می‌دهد که از لحاظ بعد کالبدی - فضایی روندی نزولی در میزان تاب‌آوری مشاهده می‌شود. همچنین نتایج نشان می‌دهد که در بین ابعاد ۳ گانه تاب‌آوری، بعد کالبدی - فضایی (با ۴۷،۳۹ درصد فاصله از حد بهینه) و سپس بعد اجتماعی (با ۴۵،۲۱ درصد فاصله از حد بهینه) وضعیت نامناسبی دارد. همچنین در ارتباط با ارزیابی میانگین شاخص‌های بعد تاب‌آوری شهری در منطقه ۲، نتایج نشان می‌دهد که میانگین بعد کالبدی - فضایی در بین دامنه ۱۴ تا ۴۶، ۷۴،۴۹ تعیین شده و دارای سطح تا زیاد بوده است. میانگین بعد اجتماعی منطقه در بین دامنه ۱۷ تا ۵۹، ۶۸،۵۲ و سطح آن نسبتاً زیاد یعنی بالاتر از سطح متوسط بوده است. همچنین سطح بعد تاب‌آوری شهری در شرایط بحران با میانگین ۱۴۲،۷۱ در بین دامنه ۵۳ تا ۱۲۴، زیاد ارزیابی شده است. در مجموع منطقه ۲ نسبت به منطقه ۱۲ از لحاظ ابعاد تاب‌آوری در وضعیت رضایت بخش و بالایی قرار دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که در بین ابعاد ۳ گانه تاب‌آوری، بعد کالبدی - فضایی (با ۷۴،۱۹ درصد فاصله از حد بهینه) و سپس بعد اجتماعی (با ۶۸،۵۲ درصد فاصله از حد بهینه) وضعیت مناسبی دارد.

جدول ۴. نتایج ارزیابی آمارهای توصیفی ابعاد تاب‌آوری شهری مناطق ۱۲ و ۲ کلانشهر تهران

Table 4. The results of the evaluation of the descriptive statistics of the dimensions of urban resilience in the districts 12 and 2 of Tehran metropolis

منطقه ۱۲							منطقه
Max	Min	Standard.Dv.	Mode	Median	Mean	N	ابعاد
۳۱	۹	۰،۶،۴۷	۲۲	۱۹	۴۷،۳۹	۷۳	کالبدی - فضایی
۲۹	۸	۹،۶۱	۱۸	۲۱	۴۵،۲۱	۷۳	اجتماعی
۱۲۱	۴۱	۲۵،۶۹	۹۸	۷۹،۵۴۰	۹۲،۶۰	۷۳	تاب‌آوری شهری
Max	Min	Standard.Dv.	Mode	Median	Mean	N	ابعاد
۴۶	۱۴	۳۶،۴۴	۳۷	۳۱	۷۴،۱۹	۷۳	کالبدی - فضایی
۵۹	۱۷	۳۹،۸۸	۴۵	۳۸	۶۸،۵۲	۷۳	اجتماعی
۱۲۴	۵۳	۴۶،۱۴	۷۲	۹۲،۳۶۱	۱۴۲،۷۱	۷۳	تاب‌آوری شهری

در ادامه به منظور تحلیل مطلوبیت مؤلفه‌های تاب‌آوری شهری در شرایط بحران در مناطق ۱۲ و ۲ کلانشهر تهران از آزمون T-Test تک نمونه‌ای استفاده شد. در این آزمون مطلوبیت متغیر تاب‌آوری و ۳ بعد کالبدی، فضایی و اجتماعی در جدول شماره ۴ نشان داده شده است. نتایج به دست آمده از این آزمون در ارتباط با منطقه ۱۲ نشان می‌دهد که وضعیت بعد کالبدی - فضایی تاب‌آوری شهری در برابر بحران از مطلوبیت بسیار (ضعیف) (۰,۶۸۳) برخوردار است. همچنین وضعیت بعد اجتماعی تاب‌آوری شهری نیز در برابر بحران با مطلوبیت خیلی ضعیف (۰,۵۵۹) همراه است. در نهایت مطلوبیت تاب‌آوری شهری منطقه ۱۲ کلانشهر تهران در برابر بحران (۰,۷۱۲) با توجه به کلیه ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری خیلی ضعیف بوده است و بنابراین می‌توان بیان کرد که بافت منطقه ۱۲ با توجه به موقعیت کالبدی و هسته تجاری و تاریخی و بافت تاریخی خود، در برابر انواع بحران و گسست کالبدی - فضایی تاب‌آور نیست. ارزیابی نتایج به دست آمده از آزمون T-Test تک نمونه‌ای در ارتباط با منطقه ۲ نشان می‌دهد که وضعیت بعد کالبدی - فضایی تاب‌آوری شهری در برابر بحران از مطلوبیت (نسبتاً زیاد) (۰,۳۱۴) برخوردار است. همچنین وضعیت بعد اجتماعی تاب‌آوری شهری نیز در برابر بحران با مطلوبیت زیاد (۰,۰۲۱) همراه است. در نهایت مطلوبیت تاب‌آوری شهری منطقه ۲ کلانشهر تهران در برابر بحران (۰,۴۴۱) با توجه به کلیه ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری متوسط رو به بالا است. در ادامه جدول شماره ۵، به منظور رتبه‌بندی مؤلفه و ابعاد تاب‌آوری شهری مناطق ۱۲ و ۲ کلانشهر تهران از آزمون فریدمن استفاده شد. نتایج حاصل از آزمون فریدمن در بخش رتبه‌بندی ابعاد منطقه ۱۲ نشان می‌دهد که بعد تراکم جمعیت (نفر در هکتار) (۱۸,۳۳) مربوط به بعد فضایی تاب‌آوری شهری در رتبه اول اهمیت قرار گرفته و شاخص دانه‌بندی (متر) (۱,۰۱۱) مرتبط به بعد کالبدی به عنوان کم اهمیت‌ترین بعد تعیین شده است. همچنین مقدار محاسبه شده آماره خی دو به میزان ۵۹,۱۴ در درجه آزادی ۲ در سطح ۰,۰۰۰ معنی‌دار می‌باشد. بنابراین با احتمال ۹۹ درصد می‌توان گفت که بین رتبه‌بندی ۷۳ متخصص در خصوص عملکرد ابعاد تاب‌آوری شهری کالبدی، فضایی و اجتماعی در برابر بحران و گسست فضایی طبیعی تفاوت معنی‌داری وجود دارد و توزیع رتبه‌ها یکسان نبوده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل در این بخش نشان می‌دهد که بالاترین سطح بعد فضایی (با میانگین ۱۰,۹۷)، بعد اجتماعی (با میانگین ۸,۸۴) و سپس بعد کالبدی (با میانگین ۶,۶۶) بوده است؛ همچنین در تحلیل ابعاد ۳ گانه، بعد اجتماعی در خوشه محرک، بعد فضایی در خوشه پیوندی و بعد کالبدی در خوشه وابسته قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج نشان دهنده نامطلوب بودن وضعیت تاب‌آوری و ابعاد آن در سطح منطقه ۱۲، تفاوت میان شاخص‌ها به لحاظ اثرپذیری و تاثیر بیشتر بعد کالبدی بر وضعیت تاب‌آوری منطقه ۱۲ است.

ارزیابی ابعاد تاب‌آوری کالبدی - فضایی بافت‌های شهری در شرایط بحران (مطالعه موردی : مناطق ۱۲ و ۲ شهر تهران) ... ۶۷

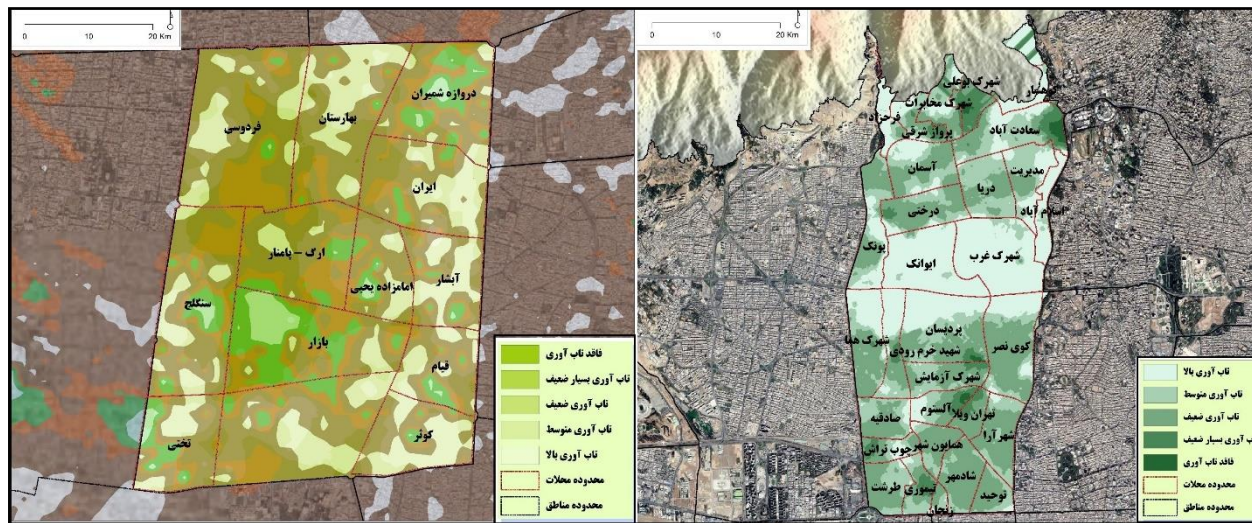
Table 5. Evaluation results of Friedman's test for ranking dimensions of urban resilience in districts 12 and 2 of Tehran metropolis.

رتبه	میانگین	شاخص تاب‌آوری	ابعاد	رتبه	میانگین	شاخص تاب‌آوری	ابعاد	رتبه	میانگین	شاخص	ابعاد
رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری	رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری	رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری
منطقه ۱۲											
۱۰	۱۰,۲۵	سرمایه اجتماعی	اجتماعی	۱	۱۸,۳۳	تراکم جمعیت (نفر در هکتار)	فضایی	۶	۱۱,۲۵	نوع سازه	کالبدی
۹	۱۰,۳۳	انسجام اجتماعی		۳	۱۴,۶۲	نسبت کاربری تجاری		۱۲	۹,۲۴	کیفیت بنا	
۸	۱۰,۸۷	مشارکت اجتماعی		۲	۱۷,۳۶	نسبت کاربری اداری - سیاسی		۲۹	۵,۳۲	عمر بنا (سال)	
۱۱	۹,۳۵	آسیب‌پذیری اجتماعی		۴	۱۲,۳۶	شاخص اختلاط کاربری		۲۵	۶,۲۲	تعداد طبقات	
۲۳	۷,۳۶	وضعیت اقتصادی - اجتماعی		۱۸	۸,۲۵	نسبت کاربری صنعتی		۲۸	۵,۶۶	سطح اشغال (متر)	
۱۹	۸,۲۵	ساختار خانواده		۷	۱۱,۲۵	نسبت کاربری شبکه معابر		۲۶	۵,۸۴	ضریب محصوریت (متر)	
۱۳	۹,۰۲	ارزش‌های موجود و ارتباطات و اطلاعات		۳۱	۵,۰۲	نسبت کاربری فضای سبز و بهداشت و درمانی		۳۲	۴,۵۸	تراکم ساختمانی (درصد)	
۵	۱۱,۷۴	فراوانی نهادها و انجمن‌های مردمی		۱۴	۸,۶۹	جانمایی کاربری‌ها و فعالیت‌ها		۲۷	۵,۷۴	فاصله از کانون‌های خطر	
۳۰	۵,۲۴	مشارکت در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری		۲۲	۷,۶۵	فاصله از گسل (متر)		۳۳	۴,۱۴	دانه‌بندی (متر)	
۲۴	۶,۳۳	عدالت اجتماعی		۱۵	۸,۶۴	تعداد واحد		۲۱	۷,۶۵	سازگاری کاربری	
۱۶	۸,۵۷	عضویت در گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی		۱۷	۸,۵۵	قابلیت توسعه کاربری		۲۰	۷,۶۹	نمای بنا	
۰,۰۰۰		معنی‌داری		۲۲۸,۰۱۴		آماره خی دو		۷۳		N	
رتبه	میانگین	شاخص تاب‌آوری	ابعاد	رتبه	میانگین	شاخص تاب‌آوری	ابعاد	رتبه	میانگین	شاخص	ابعاد
رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری	رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری	رتبه	رتبه	تاب‌آوری	تاب‌آوری
منطقه ۲											
۱۱	۱۴,۵۸	سرمایه اجتماعی	اجتماعی	۲۴	۱۰,۳۲	تراکم جمعیت (نفر در هکتار)	فضایی	۱۳	۱۴,۳۲	نوع سازه	کالبدی
۱۷	۱۲,۳۶	انسجام اجتماعی		۲۲	۱۰,۶۸	نسبت کاربری تجاری		۷	۱۵,۶۵	کیفیت بنا	
۱۹	۱۱,۲۵	مشارکت اجتماعی		۲۶	۹,۳۵	نسبت کاربری اداری - سیاسی		۳	۱۸,۳۲	عمر بنا (سال)	

۲۳	۱۰,۳۶	آسیب‌پذیری اجتماعی	۳۰	۸,۳۲	شاخص اختلاط کاربری	۹	۱۴,۶۵	تعداد طبقات
۲۰	۱۱,۰۷	وضعیت اقتصادی - اجتماعی	۳۳	۴,۳۲	نسبت کاربری صنعتی	۱	۲۱,۲۵	سطح اشغال (متر)
۲۱	۱۰,۷۴	ساختار خانواده	۱۴	۱۴,۳۲	نسبت کاربری شبکه معابر	۱۲	۱۴,۳۶	ضریب محصوریت (متر)
۲۵	۱۰,۱۴	ارزش‌های موجود و ارتباطات و اطلاعات	۸	۱۵,۳۶	نسبت کاربری فضای سبز و بهداشت و درمانی	۴	۱۷,۶۲	تراکم ساختمانی (درصد)
۳۱	۷,۳۶	فراوانی نهادها و انجمن‌های مردمی	۶	۱۶,۳۳	جانمایی کاربری‌ها و فعالیت‌ها	۱۶	۱۲,۳۶	فاصله از کانون‌های خطر
۲۸	۸,۸۶	مشارکت در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری	۲۹	۸,۶۲	فاصله از گسل (متر)	۱۰	۱۴,۶۵	دانه‌بندی (متر)
۲۷	۹,۳۳	عدالت اجتماعی	۱۸	۱۱,۵۸	تعداد واحد	۲	۱۸,۶۹	سازگاری کاربری
۳۲	۷,۲۵	عضویت در گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی	۵	۱۶,۴۱	قابلیت توسعه کاربری	۱۵	۱۴,۰۲	نمای بنا
۰,۰۰۰		معنی‌داری	۵۲۸,۰۲۳		آماره خی دو	۷۳		N

همچنین نتایج حاصل از آزمون فریدمن در بخش رتبه‌بندی ابعاد منطقه ۲ نشان می‌دهد که بعد سطح اشغال (متر) (۲۱,۲۵) مربوط به بعد کالبدی تاب‌آوری شهری در رتبه اول اهمیت قرار گرفته و شاخص نسبت کاربری صنعتی (۴,۳۲) مرتبط به بعد فضایی به عنوان کم اهمیت‌ترین بعد تعیین شده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل در این بخش نشان می‌دهد که بالاترین سطح بعد کالبدی (با میانگین ۱۵,۹۹)، بعد فضایی (با میانگین ۱۱,۴۱) و سپس بعد اجتماعی (با میانگین ۱۰,۳۰) بوده است؛ همچنین در تحلیل ابعاد ۲ گانه، بعد کالبدی در خوشه محرک، بعد اجتماعی در خوشه پیوندی و بعد فضایی در خوشه وابسته قرار گرفته‌اند. نتایج مقایسه ارزیابی بین مناطق ۱۲ و ۲ نشان دهنده مطلوب بودن وضعیت تاب‌آوری و ابعاد آن در سطح منطقه ۲ در مقایسه با منطقه ۱۲ و تفاوت میان شاخص‌ها به لحاظ اثرپذیری و تاثیر بیشتر بعد کالبدی بر وضعیت تاب‌آوری مناطق ۲ و ۱۲ است. در بخش پایانی یافته‌ها، لازم است اشاره شود که مطالعه حاضر شواهدی از پایداری تاب‌آوری شهری، قبل از پیش آمد مخاطرات طبیعی، در مورد بازماندگان را مد نظر قرار می‌دهد. فهم این شواهد به اعتبار و توسعه بیشتر ابعاد تاب‌آوری (به عنوان دستورالعملی برای سیاست‌گذاران) کمک خواهد کرد. یافته‌ها اشاره می‌کنند که با وجود آگاهی از آسیب‌پذیری پیش از مخاطرات طبیعی، تاب‌آوری شهری می‌تواند به درک درست اعضای جامعه از دسترس بودن کمک‌های اولیه و بسیج منابع کمک کند. از این رو، برنامه‌های حمایت روانی - اجتماعی باید برای دسترسی به منابع خارج از محل حادثه به شیوه‌ای عادلانه و با یک ساختار حکومتی هماهنگ، به منظور تسهیل پشتیبانی و انسجام

اجتماعی (به عنوان بخشی از عملکرد پاسخ به فاجعه) سرمایه‌گذاری شود. از این رو به نظر می‌رسد عوامل بسیاری از جمله افراد و جامعه و سطوح اجتماعی در شکل دادن به دید و درک تاب‌آوری در مورد بازماندگان ناشی از مخاطرات طبیعی اهمیت دارند. بنابر این تحقیقات و مطالعات آینده در مورد تاب‌آوری، باید سطوح مختلف مربوط به مخاطرات طبیعی را تجزیه و تحلیل و مدنظر قرار دهند تا بتواند به دیدگاهی یکپارچه در مورد افزایش ظرفیت تاب‌آوری شهری با رویکرد تطبیقی دست یابند. هرچند تراکم جمعیت در سطح هر دو منطقه علی‌رغم جمعیت و وسعت بیشتر منطقه ۲، یکسان می‌باشد اما با توجه به سیل جمعیت شناور مراجعه کننده و ساکن در منطقه ۱۲ این منطقه تاب‌آوری پایین تری را نشان می‌دهد. مقایسه نسبت کاربری تجاری، نسبت کاربری اداری - سیاسی و شاخص اختلاط کاربری نشان می‌دهد که منطقه ۱۲ با عملکرد فرامنطقه‌ای و جذب جریان‌های اقتصادی و کالبدی عموماً به سمت بازار و بافت مرکزی و همچنین عناصر اداری و سیاسی در ارتباط با بافت فرسوده ناحیه در برابر هرگونه بحران، ناپایداری و تاب‌آوری کمتری را شاهد خواهد بود. نسبت توزیع کاربری صنعتی، شبکه معابر و نسبت کاربری فضای سبز و بهداشت و درمان در ارتباط با تاب‌آوری مناطق نشان می‌دهد که با توجه به کارکرد و نقش منطقه ۱۲، عمده فعالیت‌های خدماتی و تجاری و تا حدودی مشاغل نیمه صنعتی در این منطقه استقرار دارند. از طرفی با توجه به نقش جریان‌های ارتباطی و کریدورهای اصلی دسترسی در سطح منطقه ۲ و نسبت توزیع کاربری‌های فضای سبز و باز این منطقه وضعیت رضایت‌بخشی دارد. ارزیابی وضعیت تاب‌آوری نشان می‌دهد که همچنان منطقه ۱۲ با چالش بیشتری در حوزه بحران روبه‌رو خواهد بود. در جمع‌بندی نهایی و در ارتباط با هدف پژوهش با توجه به فرسوده بودن ابنیه، عدم تخلخل و نفوذپذیری کم فضایی، الگوی پراکنش فضایی جمعیت و عوامل مؤثر بر گسست‌های کالبدی - فضایی در سطح منطقه ۲ و ۱۲ نتایج نشان می‌دهد که الگوی توزیع و گسست تاب‌آوری در سطح مناطق، هر دو منطقه متفاوت و در مجموع منطقه ۱۲ وضعیت ناپایدارتری را نشان می‌دهد.

شکل ۴. نقشه نهایی پهنه‌بندی ابعاد تاب‌آوری کالبدی - فضایی در سطح مناطق ۱۲ و ۲ کلانشهر تهران

Figure 4. The final zoning map of physical-spatial resilience dimensions at the level of 12th and 2nd districts of Tehran metropolis

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

شهرها سیستم‌های پیچیده‌ای هستند که به‌طور دائم در معرض تعاملات مختلف می‌باشند برای اینکه مجموعه‌ای عظیم چون شهر با پیچیدگی‌های خاص خود کارآمد و تاب آور شود، نیاز به تبیین اصولی است که مسیر دستیابی به این آرمان را روشن گردانند. در این میان اصول مختلفی از جانب افراد متفاوت مطرح می‌شود. برخی اصول کالبدی را مطرح می‌گردانند و برخی دیگر بر اصول اجتماعی تأکید دارند، در این میان اصولی که تلفیقی از موارد مختلف اجتماعی و کالبدی باشد کارا تر است. از آنجاییکه طراحی مناسب و ارزیابی اقدامات برای تقویت مقاومت در برابر هرگونه بحران باید بر اساس تجزیه و تحلیل طیف وسیعی از سناریوها باشد، که در آن شرایط مختلف مدیریتی، اقتصادی و اجتماعی، زیرساختی و گزینه‌های مدیریت مورد آزمایش قرار می‌گیرند. نتایج پژوهش حاضر ضمن تأیید و همسویی با پژوهش‌های پریزادی و همکاران (۱۳۹۸)، حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹)، ساعدی و همکاران (۱۴۰۱) زنگ و همکاران (۲۰۲۲) و حینزلفو همکاران (۲۰۲۲) در خصوص سیاست حمایت اجتماعی در بحران‌ها به یکی از روش‌های مؤثر در مقابله با بحران‌ها و اثرات ناشی از آن بدل شده و برخی مطالعات حاکی از تأثیر این روش‌ها در ارتقای تاب‌آوری و پاسخگویی جوامع محلی نسبت به بحران‌ها و تنش‌های وارد شده است. در حقیقت این مطالعات به دنبال بررسی فرصت‌ها و چالش‌های مؤثر بر میزان پاسخگویی اصول تاب‌آوری در برابر بحران‌ها بوده، به روشنی توفیق این برنامه‌ها را در گرو برنامه‌ریزی و تخصیص منابع مالی، امکانات اجتماعی و کالبدی و مشارکت شهروندی ارزیابی نموده است. توزیع مکانی وضعیت تاب‌آوری و احتمال رخداد بحران در بین مناطق ۲ و ۱۲ شهر تهران و همچنین در سطح محلات یکنواخت نیست. در این میان بررسی و مطالعه معیارهای مورد ارزیابی نشان می‌دهد که از میان ۳۳ شاخص مورد ارزیابی، در مجموع شاخص‌های نوع سازه، کیفیت بنا،

عمر بنا (سال)، تراکم جمعیت (نفر در هکتار)، شاخص اختلاط کاربری، جانمایی کاربری‌ها و فعالیت‌ها، سرمایه اجتماعی، آسیب‌پذیری اجتماعی و وضعیت اقتصادی - اجتماعی دارای اهمیت بیشتری بوده‌اند. با توجه به نمره نهایی سطح بعد کالبدی - فضایی با توجه به تمام شاخص‌ها و معیارهای آن متوسط و کمتر بوده و گرایش به سمت طیف کم دارد. با توجه به نمره نهایی سطح بعد اجتماعی در منطقه ۱۲، تمام مؤلفه‌ها و معیارهای آن متوسط بوده و گرایش به سمت طیف متوسط دارد و شاخص کلی تاب‌آوری شهری گرایش به سمت طیف خیلی کم است. ارزیابی نتایج منطقه ۲ نشان می‌دهد که سطح بعد کالبدی - فضایی با توجه به تمام شاخص‌ها و معیارهای آن زیاد بوده و گرایش به سمت طیف بسیار زیاد دارد. با توجه به نمره نهایی سطح بعد اجتماعی با توجه به تمام مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن زیاد بوده و گرایش به سمت بسیار زیاد دارد. بنابراین با توجه به نمره نهایی مشخص شد که سطح متغیر تاب‌آوری شهری در منطقه ۲ کلانشهر تهران با توجه به تمام ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن زیاد بوده و گرایش آن به سمت طیف خیلی زیاد است. ارزیابی میانگین شاخص‌های بعد تاب‌آوری شهری در شرایط بحران و براساس طیف ۵ سطحی لیکرت (بسیار زیاد، زیاد، متوسط، کم و بسیار کم)، نشان می‌دهد که میانگین بعد کالبدی - فضایی منطقه ۱۲، در بین دامنه ۹ تا ۳۱، ۴۷،۳۹ تعیین شده و دارای سطح تا حدودی (متوسط) بوده است. نتایج مقایسه ارزیابی بین مناطق ۱۲ و ۲ نشان دهنده مطلوب بودن وضعیت تاب‌آوری و ابعاد آن در سطح منطقه ۲ در مقایسه با منطقه ۱۲ و تفاوت میان شاخص‌ها به لحاظ اثرپذیری و تاثیر بیشتر بعد کالبدی بر وضعیت تاب‌آوری مناطق ۲ و ۱۲ است. در جمع‌بندی نهایی و درارتباط با سؤال پژوهش با توجه به فرسوده بودن ابنیه، عدم تخلخل و نفوذپذیری کم فضایی، الگوی پراکنش فضایی جمعیت و عوامل مؤثر بر گسست‌های کالبدی - فضایی در سطح منطقه ۲ و ۱۲ نتایج نشان می‌دهد که الگوی توزیع و گسست تاب‌آوری در سطح محلات، هر دو منطقه متفاوت و در مجموع منطقه ۱۲ وضعیت ناپایدارتری را نشان می‌دهد. شواهد موجود نشان می‌دهد که معیارهای فرسوده بودن ابنیه، تمرکز فضایی جمعیت و فعالیت و عدم نفوذپذیری و عرض کم شبکه معابر در مواقع بحران، اصلی‌ترین عوامل ناپایداری و کاهش تاب‌آوری کالبدی مناطق مورد مطالعه در برابر مخاطرات فضایی محسوب می‌شوند.

- با توجه به رویکردهای جدید برنامه‌ریزی شهری در خصوص مدیریت بحران و افزایش تاب‌آوری کالبدی سکونتگاه‌ها، بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده با اولویت‌بندی مداخله فوری در سطح محلات بحرانی منطقه ۱۲ می‌تواند به عنوان اولین و مهمترین فاکتور مطرح شود؛
- توجه به مقررات ساخت و ساز و حریم، سطح اشغال و تراکم ویژه در محلات مبتنی بر قوانین شهرسازی هر محله به تفکیک مورد تصویب قرار گیرد؛
- تهیه فهرستی موضوعی از مهمترین چالش‌ها و مخاطرات هر محله از طریق اولویت‌بندی نوع خطر و الزام به اقدامات عاجل باید مورد توجه قرار گیرد؛

- التزام به آیین‌نامه‌های ساخت و ساز و ضوابط نظام مهندسی در خصوص توسعه جدید خصوصا در ارتباط با توسعه تراکمی و ارتفاعی و رعایت حریم گسل خصوصا در منطقه ۲ از اهم موارد است که باید مورد توجه قرار گیرد؛
- برنامه‌ریزی برای بهبود وضعیت و توسعه زیرساخت‌ها از طریق کاهش وابستگی و افزایش میزان عملکرد و کارکرد زیرساخت‌های حیاتی؛
- افزایش ظرفیت تخلیه اضطراری و فضاهای امداد و نجات و برقراری امنیت (اورژانس، آتش‌نشانی و کلانتری) با توجه به موقعیت کالبدی و جمعیتی مناطق و ایجاد فشار و آسیب‌های اجتماعی بیشتر؛
- برنامه‌ریزی برای بهبود وضعیت ساماندهی فضایی - مکانی کاربری اراضی به عنوان هسته اصلی برنامه‌ریزی شهری؛
- افزایش میزان اقدامات بهسازی و مقاوم‌سازی در ساختمان‌های هر زون و توجه ویژه به برنامه‌ریزی برای رفع موانع موجود؛
- تخصیص منابع اقتصادی و تسهیلات لازم به ساختمان‌هایی که اقدامات بهسازی لرزه‌ای در آنها انجام نشده و برنامه‌ریزی برای بهبود وضعیت؛
- برنامه‌ریزی مراکز اسکان موقت در سطح مناطق؛

References

- Aghdasi A, Abbaspour M, Ahmadi A. (2022). Identifying and Prioritizing the Risks of Urban Rail Transportation Networks with Emphasis on Resilience (Case Study: Tehran Metro). *j. health*; 13 (1) :110-122. (In Persian).
- Ainuddin, S., & Routray, J. K. (2012) Community resilience framework for an earthquake prone area in Baluchistan, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 2, No. 6, pp. 25-36.
- Arvin, M., Faraji, A., Bazrafkan, S. (2018). Study of Social Capital Effect on Earthquake Disaster Management with Emphasis on Resiliency (Case: Tehran City Region 9). *Social Capital Management*, 5(1), 1-24. doi: 10.22059/jscm.2018.245715.1490. (In Persian).
- Bazgeer, S., Firoozi, Z., Shamsipour, A., Moghbel, M. (2019). Spatial Analysis of Environmental Conditions for Urban Agriculture in Tehran Metropolis (Case Study: District 5). *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 7(1), 111-125. (In Persian).
- Beilin, R., & Wilkinson, C. (2015). Introduction: Governing for urban resilience. *Urban Studies*, 52(7), 1205-1217.
- Bildan, L. (2003) Disaster management in southeast Asia: an overview. Asian Disaster Preparedness Center.

- Brent, W. Ritchie. (2004) Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism management*, Vol. 25, No. 6, pp. 669-683.
- Bristow, G. (2010) Resilient regions: Re-placating regional competitiveness. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, Vol. 3, No. 1, pp.153-167.
- Cai, Heng., Lam, Nina S.N., Qiang, Yi., Zou, Lei, Correll, Rachel M., Mihunov, V. (2018) A Synthesis of Disaster Resilience Measurement Methods and Indices, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 31, No. 6, pp. 844-855.
- Chandrashekar, H., Lokesh, K. V., Sameena, M., & Ranganna, G. (2015) GIS-based morphometric analysis of two reservoir catchments of Arkavati River, Ramanagaram District, Karnataka. *Aquatic Procedia*, Vol. 4, No. 14, pp. 1345-1353.
- Chelleri, L., & Baravikova, A. (2021) Understandings of urban resilience meanings and principles across Europe. *Cities*, Vol. 108, No.10, pp.29-85.
- Cloke, H. L., & Pappenberger, F. (2009) Ensemble flood forecasting: A review. *Journal of hydrology*, Vol. 375, No. 3-4, pp. 613-626.
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008) A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global environmental change*, Vo. 18, No. 4, pp. 598-606.
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008) A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global environmental change*, Vol. 18, No. 4, pp. 598-606.
- D'Urso, P., and Giordani, P., (2006) A Weighted Fuzzy C-Means Clustering Model for Fuzzy Data. *Computational Statistics and Data Analysis*, Vol.50, No.6, PP. 1496-1523.
- Das, S. (2019) Geospatial mapping of flood susceptibility and hydro-geomorphic response to the floods in Ulhas basin, India. *Remote Sensing Applications: Society and Environment*, Vol. 14, No.3, pp. 60-74.
- Desouza, K. C., & Flanery, T. H. (2013) Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, Vol. 35, No. 14, pp. 89-99.
- Detailed Plan of Region 2 (2006) Ministry of Roads and Urban Development, Center for Studies and Planning of Tehran Municipality. (In Persian).
- Ernstson, H., Van der Leeuw, S. E., Redman, C. L., Meffert, D. J., Davis, G., Alfsen, C., & Elmqvist, T. (2010). Urban transitions: on urban resilience and human-dominated ecosystems. *Ambio*, 39(8), 531-545.
- Folke, C. (2012) Resilience: The emergence of a perspective for social - ecological systems analyses. *Global environmental change*, Vol. 16, No. 3, pp. 253-267.
- Gralepois, M. (2020) What Can We Learn from Planning Instruments in Flood Prevention? Comparative Illustration to Highlight the Challenges of Governance in Europe. *Water*, Vol.12, No. 6, pp.18-41.
- Gunderson, L. (2009) Some Comparisons between Ecological and Human Community Resilience. *INSCT*, 14.
- Hataminejad H, Vahedian Beiki L, Parnoon Z. (2014). The spatial distribution pattern of urban services Measurement in fifth region of Tehran using Entropy and Williamson models. *GeoRes*; 29 (3) :17-28. (In Persian).
- Hawley, R. J., Bledsoe, B. P., Stein, E. D., & Haines, B. E. (2012) Channel Evolution Model of Semiarid Stream Response to Urban- Induced Hydro modification 1, *JAWRA Journal of the American Water Resources Association*, Vol. 48, No.4, pp. 722-744.
- Heinzlef, C., Barroca, B., Leone, M., & Serre, D. (2022). Urban resilience operationalization issues in climate risk management: A review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 102974.
- Herreria, E., Byron, I., Kancans, R., & Stenekes, N. (2006). Assessing dependence on water for agriculture and social resilience. Canberra: Bureau of Rural Sciences.

- Hogan, D. M., Jarnagin, S. T., Loperfido, J. V., & Van Ness, K. (2014) Mitigating the effects of landscape development on streams in urbanizing watersheds, *JAWRA Journal of the American Water Resources Association*, Vol. 50, No.1, pp. 163-178.
- Holling, C. S. (1973) Resilience and stability of ecological systems. *Annual review of ecology and systematics*, Vol. 4, No. 1, pp. 1-23.
- Jabareen, Y. (2013) Planning the resilient city: Concepts and strategies for coping with climate change and environmental risk. *Cities*, Vol. 31, No. 20, pp. 220-229.
- Kamrholm, A., Mechler, R., Mochizuki, J., Kunreuther, H., Bayer, J., Hanger, S., ... & Egan, C. (2014) Operationalizing resilience against natural disaster risk: opportunities, barriers, and a way forward. White Paper, Zurich Flood Resilience Alliance.
- Laskar, J. (2003) requencey map analysis and particle accelerators, In *Proceedings of the 2003 Particle Accelerator Conference IEEE*, Vol. 1, No. 3, pp. 378-382
- Lechner, S., Jacometti, J., McBean, G., & Mitchison, N. (2016) Resilience in a complex world—Avoiding cross-sector collapse. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 19, No. 4, pp. 84-91.
- Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A. R., Kim, B., Lee, M. Y., & Lee, S. M. (2009) Resilience: a meta- analytic approach. *Journal of Counseling & Development*, Vol. 91, No. 3, pp. 269-279.
- Leitner, H., Sheppard, E., Webber, S., & Colven, E. (2018). Globalizing urban resilience. *Urban Geography*, 39(8), 1276-1284.
- León, J., & March, A. (2014) Urban morphology as a tool for supporting tsunami rapid resilience: A case study of Talcahuano, Chile. *Habitat international*, Vol. 43, No. 21, pp. 250-262.
- Madzharov, S., (2013) the chalets of the future and the increasing significance of crisis management, university of Illinois Press. Retrieved from: <https://www.longdom.org/.../the-impact-of-strategic-planning-on-crisis>.
- Maguire, B., & Hagan, P. (2007) Disasters and communities: understanding social resilience. *Australian Journal of Emergency Management*, The, Vol. 22, No. 2, pp. 16-20.
- Marwitz, S., Maxson, N., Koch, B., Aukerman, T., Cassidy, J., & Belonger, D. (2008) Corporate crisis management: Managing a major crisis in a chemical facility, *Journal of hazardous materials*, Vol. 159, No. 1, pp. 92-104.
- Meerow, S., Newell, J. P., & Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and urban planning*, 147, 38-49.
- Meng, M., Dabrowski, M., & Stead, D. (2020) Enhancing Flood Resilience and Climate Adaptation: The State of the Art and New Directions for Spatial Planning. *Sustainability*, Vol. 12, No.19, pp.64-78.
- Mitchell, T., & Harris, K. (2012) Resilience: A risk management approach. ODI background note, 1-7.
- Moaddab, R., Amini Hosseini, K. (2022). Development of a model for evaluating system performance in resilience of historical-commercial fabrics (traditional bazaars) against earthquake- Case study: Tabriz historical bazaar. *Bulletin of Earthquake Science and Engineering*, (In Press).
- Monzavi, M., Soleimani, M., Tavallaii, S., Chavooshi, E. (2010). Vulnerability of City Deteriorated Districts of Central Tehran to Earthquake (case study of zone 12). *Human Geography Research*, 42 (73), pp.1-18. (In Persian).
- Morelli, S., Battistini, A., & Catani, F. (2014) Rapid assessment of flood susceptibility in urbanized rivers using digital terrain data: Application to the Arno river case study (Firenze, northern Italy). *Applied Geography*, Vol. 54, No. 13, pp. 35-53.
- Morelli, S., Battistini, A., & Catani, F. (2014) Rapid assessment of flood susceptibility in urbanized rivers using digital terrain data: Application to the Arno river case study (Firenze, northern Italy). *Applied Geography*, Vol. 54, No.13, pp. 35-53.
- Norris, F. H., Sherrieb, K., & Pfefferbaum, B. (2011). Community resilience: concepts, assessment, and implications for. *Resilience and mental health: Challenges across the lifespan*, 162.

- Rashid, H. (2011) Interpreting flood disasters and flood hazard perceptions from newspaper discourse: Tale of two floods in the Red River valley, Manitoba, Canada. *Applied Geography*, Vol. 31, No. 1, pp. 35-45.
- Ribeiro, P. J. G., & Gonçalves, L. A. P. J. (2019). Urban resilience: A conceptual framework. *Sustainable Cities and Society*, 50, 101625.
- Saedi, G., Adhami, A., Saeedi, A. (2022). Prioritize the dimensions of resilience in the face of sanctions based on the views of citizens in Tehran. *Political Sociology of Iran*, 5(1), 249-271. (In Persian).
- Sasanpour F, ahangari N, hajinejad S. (2017). Evaluation of the urban resilience against natural hazards in 12 region of Tehran Metropolis. *jsaeh*; 4 (3) :85-98. (In Persian).
- Statistics Center of Iran (2016) Detailed results of the general population and housing census of Tehran. (In Persian).
- Sun, H., Zhen, F., & Xie, Z. (2021) Urban resilience assessment based on contradiction between supply and demand of the daily activity–environment system: A case study on Nanjing, China. *Science of The Total Environment*, Vol. 765, No. 14, pp.45-67.
- Tierney, K., & Bruneau, M. (2007) Conceptualizing and measuring resilience: A key to disaster loss reduction. *TR news*, (250).
- UNDP. (2016) An overview of disaster management: Assessing the role of human development. *Oxford Development Studies*, 44(1), 28-48.
- Usamah, M., Handmer, J., Mitchell, D., & Ahmed, I. (2014) Can the vulnerable be resilient? Co-existence of vulnerability and disaster resilience: Informal settlements in the Philippines. *International journal of disaster risk reduction*, Vol. 10, No. 33, pp. 178-189.
- Werchoch, V. (2012) Evaluation of multifunctional indicators to measure earthquake resilience in urban areas: A new literature review. *International journal of disaster risk reduction*, Vol. 31, No.12, pp. 311-330.
- Zeng, X., Yu, Y., Yang, S., Lv, Y., & Sarker, M. N. I. (2022). Urban resilience for urban sustainability: Concepts, dimensions, and perspectives. *Sustainability*, 14(5), 2481

Evaluation the Dimensions of Physical-Spatial Resilience of Urban Tissues in Crisis Conditions (Case study: Districts 2 and 12 of Tehran City)

Elahe Bigdeli

PhD student in Urbanism, Islamic Azad University, Marand Branch, Marand, Iran

Karim Hosseinzadeh Dalir *

Professor, Department of Geography and Urban Planning, Marand Branch, Islamic Azad University, Marand, Iran

Bakhtiar Ezzatpanah

Assistant Professor, Department of Geography and Urban Planning, Marand Branch, Islamic Azad University, Marand, Iran

---

Abstract

Introduction: Considering the results of research and acknowledging that Iran is one of the ten most catastrophic countries in the world due to its geographical location and geology, there are always human and financial losses due to disasters such as floods, earthquakes, droughts, storms, etc. Attention has been paid to the country, which has caused the cities and villages of Iran to be highly vulnerable. From this perspective, Tehran is considered as one of the metropolises with a very high degree of vulnerability in terms of natural disasters due to its vulnerability in various dimensions. Areas 2 and 12 of Tehran are two new and old areas with scattered and compact textures and a range of high to low risk of environmental crises. These areas are located in the old part of Tehran and its surroundings with some differences, and in general, the risk of vulnerability in these areas is very different. District 12 is the commercial heart, the center of the body and historical context of Tehran and in a word, its birthplace. The existing ossification of its texture is more or less in line with the historical ossification of the central part of the city. Due to the establishment of many parts of services and political institutions (urban and extra-urban scale) as well as the allocation of large areas of land in this area for extra-regional use and higher levels, it can be considered as the center of gravity of Tehran. On the other hand, the aristocracy of Region 2 over the territory and a significant part of Tehran, the existence of areas or settlements with homogeneous characteristics and dominant elements such as Milad Tower, intensify its characteristics for the centrality of the region. Therefore, it is important to explain the relationship between resilience and threats and reduce its effects, given the consequences and the emphasis that this analysis has on the resilience dimension. In fact, the purpose of this approach is to reduce vulnerability and strengthen the ability of local citizens to deal with the dangers posed by threats such as natural disasters.

Methodology: The present research is methodologically descriptive-analytical in terms of applied purpose. The time and place of these areas are 2 and 12 of Tehran metropolis, which was done in the summer of 1400. The statistical population of the study is the experts in the field of resilience in the field of executive and research, from which 73 people were selected as a sample and questioned. All data related to the research design have been collected in the form of documents and field. In order to review the theoretical foundations and related views, the latest available sources have been used and after compiling the relevant questionnaire and conducting the pre-test, the questionnaire has been completed and the survey has been

completed. The mentioned questionnaire is of researcher-made type and has a Likert scale in 5 scales from very high to very low and its completion has been done by field studies and postal questionnaire. The variables of this study included two dimensions of resilience (physical-spatial and social) along with its indicators. Confirmation and determination of the studied indicators in this study based on theoretical principles and validity of its validity according to the importance of each to the study area, was confirmed by 11 experts. To determine the reliability of resilience dimensions, Cronbach's alpha coefficient of 0.87 was used, which indicates the high reliability of the questions. Statistical analyzes such as frequency, percentages, maximum and minimum, mean and standard deviation have been used to analyze the data in the descriptive part. In the inferential section, one-sample t-test and Friedman test were used with the help of required statistical analysis.

Results and discussion: The results of the evaluation of physical, spatial and social dimensions and the status of urban resilience in the 12th metropolitan area of Tehran show that the frequency percentage of physical-spatial dimension is 34.25% moderate, 36.99% low and 28.77% very low. Therefore, according to the final score of the physical-spatial dimension level, according to all its indicators and criteria, it is average and less and has a tendency towards low spectrum. The prevalence of social dimension is 9.59% very high, 32.88% high, 34.25% medium, 19.18% low and 4.11% very low. Therefore, according to the final score, the level of social dimension is moderate according to all its components and criteria and tends to the average spectrum. Also, the evaluation score of urban resilience was 5.48% high, 21.92% medium, 43.84% low and 28.77% very low. Therefore, according to the final score, it was found that the level of urban resilience variable in the 12th metropolitan area of Tehran, considering all its dimensions, components and indicators, is low and its tendency towards the spectrum is very low. Evaluation of the results of Zone 2 shows that the frequency percentage of the physical-spatial dimension is 16.44% very high, 39.73% high, 34.25% moderate, 8.22% low and 1.37% very low. Therefore, according to the final score of the physical-spatial dimension, it is high according to all its indicators and criteria and has a very high tendency towards the spectrum. The frequency percentage of social dimension is 15.07% very high, 42.47% high, 28.77% medium, 10.96% low and 2.74% very low. Therefore, according to the final score, the level of social dimension is high according to all its components and indicators and tends to be very high. Also, the evaluation score of urban resilience was 38.36% high, 32.88% medium, 16.44% low and 12.33% very low. Therefore, according to the final score, it was found that the level of urban resilience variable in District 2 of Tehran metropolis with all its dimensions, components and indicators is high and its tendency towards the spectrum is very high.

Conclusion: Spatial distribution of resilience status and the possibility of crisis occurring between the 2nd and 12th districts of Tehran and also at the level of neighborhoods are not uniform. In this regard, the study and evaluation of the evaluated criteria show that among the 33 evaluated indicators, in total, the indicators of structure type, building quality, building life (year), population density (people per hectare), land use mixing index, location of uses and activities, Social capital, social vulnerability and socio-economic status have been more important. According to the final score of the physical-spatial dimension level, according to all its indicators and criteria, it is average and less and has a tendency towards low spectrum. According to the final score of the level of social dimension in region 12, all its components and criteria are moderate and tend to the middle spectrum, and the general index of urban

resilience tends to the spectrum is very low. Evaluation of the results of Zone 2 shows that the level of physical-spatial dimension is high according to all its indicators and criteria and tends to the spectrum is very high. According to the final score, the level of social dimension is high according to all its components and indicators and tends to be very high. Therefore, according to the final score, it was found that the level of urban resilience variable in Tehran metropolitan area 2 is high due to all its dimensions, components and indicators and its tendency is very high. Assessing the average indicators of urban resilience in crisis and based on the 5-level Likert scale (very high, high, medium, low and very low), shows that the average physical-spatial dimension of region 12, between 9 to 31, is 47.39 and has a level (moderate).

Keywords: Urban Resilience, Physical-Spatial Dimensions, Crisis, Spatial Rupture, Districts 2 and 12 of Tehran City.

---

*(Corresponding Author)dr_k_dalir@yahoo.com

بررسی اثرگذاری مولفه‌های زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر رضایت گردشگران (نمونه موردی: شهر سبزوار)

مهری دلقندی

گروه جامعه‌شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

حبیب‌الله کریمیان*

استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

نیر پیراهری

استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۶

چکیده

بدون تردید گردشگری در دهه‌های اخیر یکی از پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی مهم به شمار می‌رود و با به همراه داشتن آثار فرهنگی، سیاسی و محیطی، به پدیده‌ای فراگیر و جهانی تبدیل شده است. زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از جمله محرک‌هایی هستند که با تقویت و توجه به آن‌ها می‌توان برای احیای پهنه‌های مستعد گردشگری در شهرها و ایجاد منافع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی گام‌های مؤثری را برداشت. هدف اصلی این پژوهش شناخت تأثیر زیرساخت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار است. رویکرد این تحقیق کمی و روش تحقیق پیمایش است و از لحاظ هدف توسعه‌ای-کاربردی است. جامعه آماری پژوهش گردشگران شهر سبزوار در سال ۱۴۰۰ شمسی است که بر اساس آمار سازمان گردشگری شهر سبزوار ۱۳۲۰ نفر بوده‌اند. حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۳۰۰ نفر تعیین شد که به شیوه نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل معادلات ساختاری، تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی با نرم‌افزارهای تحلیل آماری SPSS و AMOS استفاده شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در زیرساخت اجتماعی مؤلفه‌های مشارکت و همبستگی، تسهیلات و امکانات اجتماعی، امنیت و برنامه‌های اجتماعی می‌توانند بر رضایت گردشگران اثرگذار باشند. در زیرساخت اقتصادی، مولفه‌های اثرگذار خدمات و سرمایه انسانی، تسهیلات و امکانات اقتصادی و برنامه‌های اقتصادی گردشگر محور و در زیرساخت فرهنگی، فرهنگ‌ها و سنت‌ها، تسهیلات و امکانات فرهنگی و برنامه‌ها و خدمات فرهنگی هستند.

واژگان کلیدی: زیرساخت اجتماعی، زیرساخت اقتصادی، زیرساخت فرهنگی، رضایت گردشگر، شهر سبزوار.

مقدمه

بدون تردید گردشگری در دهه‌های اخیر یکی از پدیده‌های اجتماعی و اقتصادی مهم به شمار می‌رود که با آثار فرهنگی، سیاسی و محیطی که به همراه داشته است؛ به صورت پدیده‌ای فراگیر و جهانی در آمده است. به طوری که، گردشگری در سراسر جهان همواره رو به رشد و در حال متنوع شدن و یکی از بزرگ‌ترین بخش‌های اقتصادی است. قابل ذکر است که در هر کشور با توجه به عوامل زمینه‌ای شامل فرهنگ، اقتصاد، امنیت، امکانات رفاهی و زیربنایی و کیفیت جاذبه‌های گردشگری از یک سو و عوامل سیاست‌گذاری در گردشگری از سوی دیگر، بستر مناسبی جهت توسعه گردشگری فراهم می‌آید. در این بین زیرساخت‌هایی که در هر شهر با توجه به بعد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی وجود دارد می‌تواند زمینه توسعه گردشگری را فراهم آورد.

امروزه صنعت گردشگری، یک صنعت بسیار رقابتی با فعالیت مبتنی بر مقصد می‌باشد که در هر منطقه با توجه به زیرساخت‌های طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن متفاوت است (Kevin et al, 2019: 321). زیرساخت‌ها را می‌توان امکانات، سامانه‌ها و بناهایی که نقش خدمات‌رسانی را بر عهده دارند تعریف نمود که بر اساس آن می‌توان بستری را به منظور توسعه شهرها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و کالبدی-فضایی فراهم آورد. بنابراین می‌توان چنین مطرح نمود که به منظور توسعه گردشگری و رضایت گردشگر در شهرها زیرساخت‌ها نقش بسیار مهمی را می‌توانند ایفا نمایند.

زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از جمله محرک‌هایی به شمار می‌آیند که با تقویت و توجه به آن‌ها می‌توان در جهت احیای پهنه‌های مستعد گردشگری در شهرها و ایجاد منافع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی گام‌های مؤثری را برداشت. زیرساخت‌ها و خدمات اجتماعی و فرهنگی در پاسخ به نیازهای جوامع در راستای ارتقا کیفیت زندگی، عدالت، قانون و نظم، ثبات و رفاه اجتماعی از طریق حمایت جامعه، ایمنی و امنیت، ورزش‌ها، تفریح و فرهنگ، عدالت، مسکن، بهداشت و آموزش می‌باشند (Hediger, 2022: 220). هم‌چنین، زیرساخت‌های اقتصادی در شهرها عملکردهای اقتصادی طولانی مدت را تضمین کرده و منافع اجتماعی و اقتصادی را برای کلیه ذینفعان فراهم می‌آورند (Baláž, 2018: 19).

قابل ذکر است امکانات موجود در کشور ایران نشان‌دهنده آن است که این کشور ظرفیت پذیرایی بیش از ۲ الی ۳ میلیون گردشگر خارجی را در سال دارد و این صنعت بعد از صنعت نفت، مهم‌ترین گزینه برای درآمد ارزی در کشور خواهد بود و هم‌چنین، یکی از پنج کشور مهم جهان در عصر حاضر است که آثار و آداب و سنن باستانی در حدی قابل توجه وجود دارد (نصراللهی، ۱۳۹۵). اما نبود زیرساخت‌های مناسب اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در بعضی از شهرها منجر به کاهش جذب گردشگر و عدم توسعه گردشگری در کشور شده است. یکی از شهرهای ایران که دارای پتانسیل گردشگری بالایی است؛ شهر سبزوار است که دومین شهر پرجمعیت استان خراسان رضوی است. با توجه به تاریخ این شهر که به

زمان اشکانیان بر می‌گردد و داشتن شرایط محیطی مطلوب، مقتضیات سیاسی و نظامی، موقعیت آن دارای جایگاه مناسب برای توسعه عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر اساس جذب گردشگر می‌باشد.

این شهر نیز از جهت زیبایی‌های طبیعی، فرهنگی و اجتماعی از تنوع بسیاری برخوردار است و آثار باستانی آن نیز حاکی از تمدن دیرینه تاریخ آن دارد که برای گردشگران جذاب می‌باشد. پتانسیل‌های بالای این شهر نیز ایجاب می‌کند که در قالب یک الگوی مناسب و سازگار با شرایط، به تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های گردشگری با توجه به زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در این شهر پرداخته شود. در همین راستا، بررسی و مطالعه زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی موجود در شهر سبزوار در جهت توسعه و احیای گردشگری حائز اهمیت است که بر اساس آن بتوان از پتانسیل‌های گردشگری در شهر سبزوار بهره لازم را برد. در همین راستا، در این مقاله هدف اصلی "شناخت تأثیر زیرساخت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر رضایت گردشگران" است که مساله اصلی را می‌توان چنین مطرح نمود: زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که بتوانند بر رضایت گردشگران اثرگذار باشند، کدامند؟

مبانی نظری

چارچوب نظری

در بررسی مفهوم کلی گردشگری می‌توان گفت که گردشگری یک محصول واحد و ملموس نیست بلکه طیف وسیعی از محصولات ملموس و غیر ملموس را شامل می‌شود و دارای کارکردهای چند بعدی است که با همه جنبه‌های گردشگران و مقصد در ارتباط است و فعالیت‌هایی را شامل می‌شود که از طریق تعامل مستقیم یا غیرمستقیم آن‌ها اتفاق می‌افتد (Haneef, 2017: 29). گردشگری فعالیت چند بعدی و چند وجهی است که با فعالیت‌های مختلف اقتصادی مربوط می‌شود (Karimian and Hossein Zahi, 2021: 102). از سوی دیگر، رضایت گردشگر؛ پدیده‌ای رفتاری است که از طریق ابعاد احساسی و شناختی فعالیت‌های گردشگری و ارزیابی عناصر و اشکال متعدد مقصد ایجاد می‌شود. رضایت کلی گردشگر از طریق ارزیابی او از ویژگی‌های متفاوت مقصد، مبنی بر انتظارات شکل می‌گیرد و یکی از مهمترین عوامل در مراجعه مجدد گردشگران از یک مقصد به رضایت آنها از اقامت قبلی در آنجا برمی‌گردد. پی بردن به احساس گردشگر درباره یک مکان، اشاره مستقیمی به ویژگی‌های مقصد از دیدگاه گردشگر در سطوح مختلف دارد (Alegre, 2010: 54).

بررسی ادبیات گردشگری حاکی از آن است که رضایت گردشگران از یک مقصد توریستی تعیین کننده رفتارهای آنها و عامل مهمی در ارزیابی گردشگر از ویژگی‌های مقصد محسوب می‌شود. چنانچه، اگر گردشگران در تجربه سفر خود به یک مقصد راضی باشند، انتظار می‌رود که اقدام به بازگشت و سفر مجدد به آن منطقه یا پیشنهاد به دیگران به منظور سفر به آن منطقه افزایش می‌یابد. بر اساس مطالعات صورت گرفته رضایت از گردشگری بسته‌ای است که شامل عناصر ملموس و غیرملموس می‌باشد و دارای ۵ مؤلفه اصلی محیط و جاذبه‌های مقصد؛ خدمات و تسهیلات مقصد؛ دسترسی مقصد؛ تعریف مقصد؛ و هزینه گردشگری است (Arasl and Baradarani, 2014: 1418).

از سوی دیگر، برای دستیابی به توسعه گردشگری توجه به وجود زیرساخت‌ها و ابعاد گوناگون آن از اهمیت بالایی برخوردار است و اگرچه احداث و ایجاد بسیاری از زیرساخت‌ها نقش چندانی در افزایش میزان مطلق رشد اقتصادی ندارد و ایجاد حجم بالای این زیرساخت‌ها در یک مقطع زمانی کوتاه به شدت تورم‌زا است (به علت افزایش آنی درآمد قابل تصرف مصرف‌کننده و عدم تولید کالاهای مصرفی خصوصی) اما نبود این زیرساخت‌ها به شدت مانع رسیدن به توسعه گردشگری است. هم‌چنین، از طرف دیگر، وجود زیرساخت‌ها برای دستیابی به رشد بالا در بلند مدت و حفظ رشد اقتصادی به مدت طولانی‌تر ضروری است. اهمیت و اولویت وجود این زیرساخت‌ها به نوبه خود در مسیر و حرکت به سوی توسعه برای هر کدام از زیرساخت‌ها و هر کشوری متفاوت است (Federico et al 2,2008).

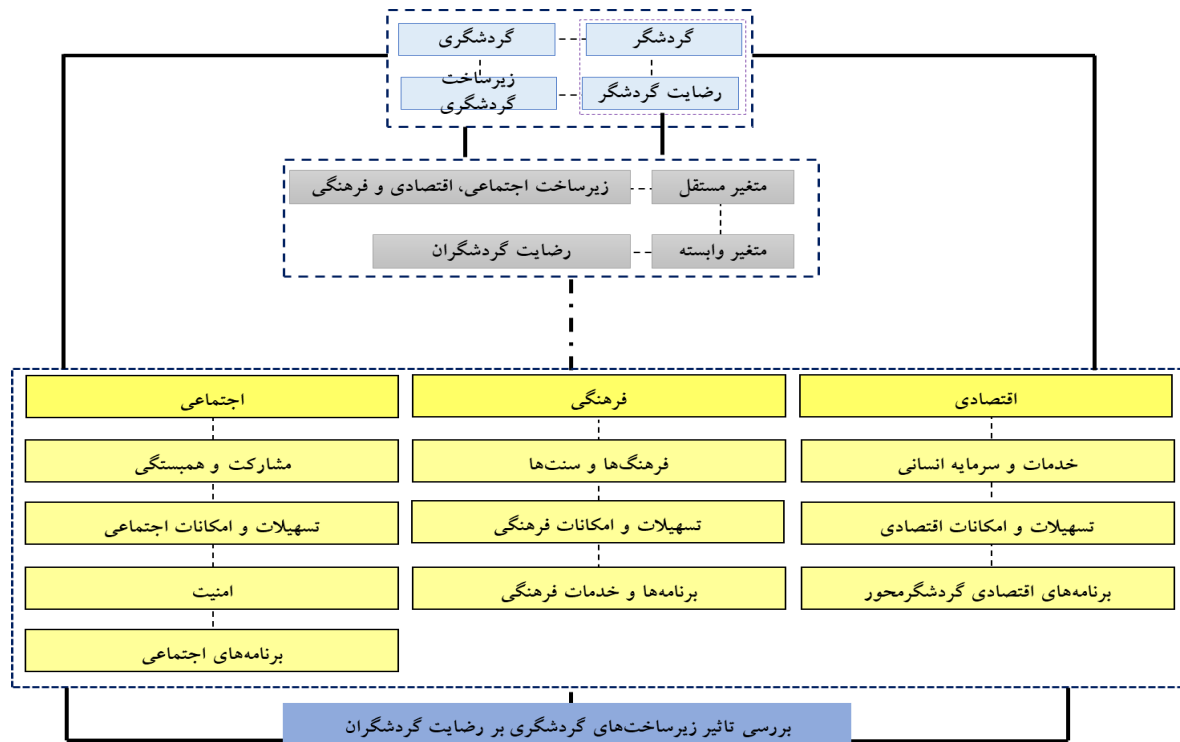
توسعه زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی یکی از عوامل تعیین‌کننده توسعه گردشگری می‌تواند است و با توسعه این زیرساخت‌ها در بستر مناسب گردشگری به توزیع درآمد متوازن، توسعه پایدار اقتصادی، تأمین و بهبود امکانات تولیدی، تحریک اقتصادی، کاهش هزینه‌های تجاری و حمل و نقل، بهبود رقابت‌پذیری و در نهایت، رشد اقتصادی، افزایش رفاه عمومی و افزایش کیفیت زندگی شهروندان می‌انجامد (Dunn et al, 2013:290). قابل ذکر است زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مقصد گردشگری می‌تواند بر رضایت و جذب گردشگر و توسعه گردشگری اثرگذار باشد.

-زیرساخت اجتماعی: زیرمجموعه‌ای از زیرساخت‌ها و شبکه پیچیده و درهم‌تنیده‌ای از دارایی‌های ملموس و غیرملموس است که سطح کیفی زندگی را در یک اجتماع محله‌ای ارتقا می‌دهد و نقش مهمی در ایجاد جامعه‌ای منسجم، تاب‌آور و پایدار دارد (Hassanpour et al., 2022: 1033). این زیرساخت‌ها می‌تواند باعث ایجاد انگیزه کافی در نیروی انسانی شود زیرا از آنجایی که افراد به دنبال رسیدن به منافع شخصی خود می‌باشند و رضایت آنها در گرو حداکثر کردن منافع خصوصی است، پس امکان دستیابی به وضعیت مناسب و تسهیلات مربوط به آموزش و امکان دستیابی به وضعیت سلامت و بهداشت بهتر می‌تواند این اجازه را به افراد بدهد که انگیزه کافی جهت تعقیب کار را در سیستم بازار دنبال کنند (Rahman,2017:1621). یکی از نقش‌های تأثیرگذار زیرساخت‌های اجتماعی کمک در ایجاد و توسعه گردشگری می‌باشد و همان‌طور که مطرح شد زیرساخت‌های اجتماعی را می‌توان بر اساس تسهیلات و مراکز بهداشتی، تسهیلات آموزشی، فضاهای فراغتی، پاسگاه‌های پلیس، ساختمان‌های آتش‌نشانی و اورژانس، تسهیلات فرهنگی و هنری و دیگر تسهیلات محله، برنامه‌ها، منابع، خدمات، و توسعه اجتماع محلی در نظر گرفت.

-زیرساخت فرهنگی: بالاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است و اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد. به عبارتی فرهنگ یکی از زیرساخت‌های مهم توسعه در هر جامعه محسوب می‌شود و هم‌چنین، ارتقاء فرهنگی در هر جامعه نقش مهمی در توسعه گردشگری خواهد داشت (Strauf,2010:9). در بررسی زیرساخت‌های فرهنگی و توسعه گردشگری یکی از موضوعات مهمی که مطرح

می‌باشد، سرمایه فرهنگی جامعه، شهر و کشور است به طوری که استفاده از سرمایه های فرهنگی به منظور توسعه گردشگری می‌تواند در ارتباط با ارزش ها، زیبایی شناسی، آموزش و تاریخ مطرح شود که در نهایت منجر به جذب گردشگر شود (Liu,2020:2). به عبارت دیگر، شهر فضایی مملو از فرهنگ است که مردم در آن جمع می‌شوند و در طول زندگی روزمره خود در آن فضا به زندگی اجتماعی خود می‌پردازند. بنابراین، یک شهر می‌تواند فرهنگ را تولید و حفظ کند و بستری را به وجود آورد که با تنوع دارایی های فرهنگی ملموس و ناملموس منجر به جذب گردشگر شود (McManus and Carruthers, 2014). در بررسی ابعاد توسعه گردشگری و زیرساخت فرهنگی می‌توان زیرساخت فرهنگی «سخت» یا سرمایه‌ای (کتابخانه‌ها، تئاترها، سازمان‌های کنسرت، موزه‌ها، سینماها و مدارس هنری و ورزشی) و زیرساخت فرهنگی «نرم» یا درآمد (اطلاعات، شبکه‌های دانش، برنامه‌های توسعه، آموزش و توسعه مخاطب) را مطرح نمود (Revko,2020:22). -زیرساخت اقتصادی: عوامل زیادی بر روند ورود گردشگر به یک کشور موثر بوده و توسعه گردشگری می‌تواند بر رشد و توسعه اقتصادی کشورها تاثیرگذار باشد. اقتصاددانان افزایش درآمدهای ارزی، ایجاد اشتغال و افزایش درآمدهای مالیاتی را از جمله دلیل تاثیرگذار گردشگری بر توسعه اقتصادی قلمداد می‌کنند. ورود گردشگران، علیرغم درآمدهای ارزی ناشی از آن، تراز تجاری و سرمایه‌گذاری‌های جدید را بهبود می‌دهد و بصورت غیرمستقیم و از طریق ضریب تکاثری بر درآمد ملی تأثیر می‌گذارد. در واقع هرچه تعداد ورود گردشگران خارجی به یک کشور بیشتر باشد و ارزش بیشتری برای اقامت طولانی صرف شود، به همان نسبت بر آن جامعه و درآمدهای ارزی آن تأثیرگذار است. به این ترتیب، افراد یک جامعه هم می‌توانند از منافع این سرمایه‌گذاری در بخش‌هایی نظیر خدمات امنیتی، بهداشتی، آموزشی، ارتباطی و حمل و نقل بهره‌مند شوند که این موارد را می‌توان از شاخص‌های اصلی زیرساخت اقتصادی در نظر گرفت (Brüser,2022).

گسترش تبادلات فرهنگی، بهبود عدالت میان زنان و مردان از جهت دستیابی به فرصت‌های شغلی، شناخت مردم از فرهنگ و تمدن جوامع دیگر، احیاء هویت فرهنگی و احساس غرور ملی، ایجاد تحول و نوسازی و معرفی فرهنگ محلی از جمله دیگر پیامدهای حاصل از گردشگری بر اساس توسعه زیرساخت‌های اقتصادی می‌باشند (Rim and An,2021:125).

مدل مفهومی پژوهش

پیشینه تحقیق

فرجی و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «توزیع فضایی و رتبه‌بندی کارایی نسبی زیرساخت‌های گردشگری استان زنجان با رویکرد تحلیل پوششی داده‌ها» به شناخت توزیع فضایی و رتبه‌بندی میزان کارایی نسبی زیرساخت‌های گردشگری شهرستان‌های استان زنجان پرداخته‌اند. بر اساس نتایج پژوهش آن‌ها رتبه‌بندی کارایی زیرساخت‌های گردشگری در شهرستان‌های استان زنجان، میانگین کلی کارایی زیرساخت‌های گردشگری این استان برابر با ۰/۴۴۰ است که در سطح ضعیف قرار دارد. هیچ‌کدام از شهرستان‌های استان وضعیت مطلوب ندارند. شهرستان‌های زنجان، ابهر و خرم‌دره در سطح متوسط، خدابنده و طارم و سلطانیه در سطح ضعیف و ماه‌نشان و ایجرود فاقد کارایی هستند. در سطح شاخص‌های مورد مطالعه، بالاترین سطح کارایی در شاخص حمل‌ونقل، اقامتی، فرهنگی، مذهبی، بهداشتی - درمانی و تجهیزات تغذیه مربوط به شهرستان زنجان، در شاخص تفریحی شهرستان خرم‌دره و در شاخص تجهیزات تغذیه مربوط به شهرستان طارم بوده است.

حسام و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فضایی زیرساخت‌های گردشگری در استان گیلان» به بررسی وضعیت توزیع فضایی زیرساخت‌های گردشگری استان گیلان پرداخته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که براساس میانگین نزدیکترین همسایه، الگوی پراکنش رستوران‌ها، مجتمع‌های گردشگری، هتل‌ها، هتل آپارتمان‌ها، اقامتگاه‌های

بومگردی، مهمانپذیرها و کل زیرساخت‌های گردشگری استان گیلان بصورت خوشه ای بوده است. توزیع بسیاری از زیرساخت‌ها در جهت شمال غربی - جنوب شرقی می باشد. در مجموع نیاز به توسعه موزون تر زیرساخت‌های گردشگری استان گیلان کاملاً محسوس است که رسیدن به این امر مستلزم برنامه ریزی بلندمدت و هم‌چنین، تبدیل منابع گردشگری استان به جاذبه می باشد.

خواججه‌نبی و همکاران (۱۳۹۹)، نیز در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و نهادی در رشد و توسعه گردشگری شهری، مطالعه موردی: شهر گلوگاه» به شناخت عوامل تأثیرگذار بر توسعه گردشگری شهری در محدوده مورد مطالعه پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها حاکی از آن است که در بخش گردشگران و جامعه میزبان ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و نهادی بر توسعه پایدار گردشگری شهر گلوگاه، تأثیر مستقیم دارند.

اورلو و همکاران (۲۰۲۲)، در مقاله‌ای تحت عنوان «ساخت و ساز برای توسعه تسهیلات زیرساختی گردشگری» به ارائه سازوکاری برای توسعه خوشه‌های گردشگری بر اساس تسهیلات زیرساختی پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آن‌ها حاکی از آن است که برای ارزیابی اثربخشی اجرای پروژه‌های زیرساختی خوشه‌های گردشگری، مدت زمان پروژه و هزینه‌ها در مراحل چرخه عمر، این امکان را فراهم کرد که نتیجه‌گیری کنیم که رویکرد روش‌شناختی پیشنهادی مؤثر است و به منظور توسعه گردشگری علاوه بر زیرساخت‌های کالبدی باید زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی نیز مدنظر قرار گیرد.

دایوب و همکاران (۲۰۲۰)، نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «نقش مسیرهای فرهنگی در توسعه پایدار گردشگری: مطالعه موردی سوریه» به بررسی توسعه گردشگری پایدار و جذب گردشگر در سوریه پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها حاکی از آن است که اگر برنامه‌ریزی و توسعه مناسب باشد، می‌توان با پیوند دادن میراث‌های ملموس مناطق مختلف جغرافیایی به این توسعه گردشگری پایدار و جذب گردشگر دست یافت و پتانسیل‌های فرهنگی نیز می‌تواند به عنوان بستر مناسبی جهت دستیابی به اهداف ذکر شده باشد.

کیناش و همکاران (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای تحت عنوان «ارزیابی اقتصادی توسعه زیرساخت‌های گردشگری در اوکراین» به بررسی زیرساخت‌هایی هم‌چون آسایشگاه‌ها و استراحتگاه‌ها، خانه‌های مسافر و اقامتگاه‌ها، هتل‌ها، استراحتگاه کودکان و مراکز بهداشتی پرداخته‌اند. با توجه به نتایج شاخص‌های جزئی تعیین شده، ارزیابی یکپارچه از تأمین زیرساخت‌های گردشگری انجام شده است و پویایی شاخص یکپارچه تأمین زیرساخت با توجه به مناطق اوکراین ارائه شده است.

بر اساس مطالعات پیشینه پژوهش می‌توان چنین اذعان نمود که مطالعات خارجی و داخلی در بررسی زیرساخت‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری، زیرساخت‌های کالبدی و امکانات رفاهی را مدنظر قرار داده‌اند و این موضوع در حالی است که توجه به زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در شهرها به صورت توأمان می‌تواند در توسعه گردشگری به عنوان صنعتی خدماتی در جهت ایجاد اشتغال، ارتقا کیفیت زندگی، پایداری اجتماعی و اقتصادی مؤثر واقع شود. لذا، در

این مقاله زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به عنوان زیرساخت‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری و رضایت گردشگران در شهر سبزوار مدنظر قرار گرفته شده است.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق

با توجه به مؤلفه‌های موردبررسی، ماهیت موضوع و اهداف تحقیق، رویکرد حاکم بر این پژوهش کمی است. بخش مبانی نظری با روش اسنادی و ابزار فیش برداری و بخش آماری با روش پیمایش و ابزار پرسشنامه انجام شده است. جامعه آماری گردشگران داخلی شهر سبزوار در سال ۱۴۰۰ شمسی است که بر اساس آمار سازمان گردشگری شهر سبزوار ۱۳۲۰ نفر بوده اند. حجم نمونه بر مبنای فرمول کوکران ۳۰۰ نفر تعیین شد که با شیوه نمونه گیری در دسترس انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار تحلیل آماری SPSS برای تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی و AMOS برای انجام مدل معادلات ساختاری استفاده شده است.

محدوده مورد مطالعه

شهر سبزوار با جمعیتی بالغ بر ۲۴۳۷۰۰ نفر دومین شهر استان خراسان رضوی و در فاصله ۲۴۰ کیلومتری غرب مشهد و در طول جغرافیایی ۵۷ درجه و ۴۳ دقیقه تا ۵۷ درجه و ۷۱ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۱۲ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۲ دقیقه شمالی در ارتفاع متوسط ۹۶۰ متری از سطح دریا واقع شده است. بنیان شهر سبزوار را برخی مربوط به عهد اشکانیان و هم‌زمان با پیدایش راه بین المللی شرق به غرب می‌دانند و بعضی بر این عقیده‌اند که احداث این شهر هم‌زمان با تشکیل سلسله ساسانیان در ایران بوده است. در طول تاریخ این شهر با داشتن شرایط محیطی مطلوب (قنات‌ها و کاریزهای فراوان)، مقتضیات سیاسی و نظامی، موقعیت منزلگاهی مناسب برای مبادلات بازرگانی و عوامل اقتصادی و فرهنگی نقش تعیین کننده‌ای در سکونت‌گزینی داشته است (Ghanbarzadeh Darban et al., 2016: 148).

درحال حاضر شهر سبزوار به عنوان یکی از چند شهر مهم استان خراسان رضوی از موقعیت سیاسی خاصی برخوردار بوده و می‌تواند به یکی از قطب‌های مهم در توسعه صنعت گردشگری استان مطرح شود. در تعیین ظرفیت‌های موجود در امر خدمات‌رسانی به گردشگر باید به مواردی همچون خدمات رفاهی و اقامتی، خدمات تفریحی، خدمات‌رسانی در تجهیزات و تأسیسات زیر و روبنائی و خدمات‌رسانی در تسهیلات ارتباطی توجه کرد. جدول ۲ به بررسی سرانه‌های مطرح در این شهر به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی اشاره دارد.

جدول ۱ سرانه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی

کاربری	سرانه استاندارد (متر مربع)	سرانه موجود (متر مربع)	وضعیت
مسکونی	۳۵	۰,۳۲	نامطلوب
آموزشی	۳,۷	۲,۷۳	نامطلوب
اداری و انتظامی	۱,۵	۱,۳۵	نامطلوب

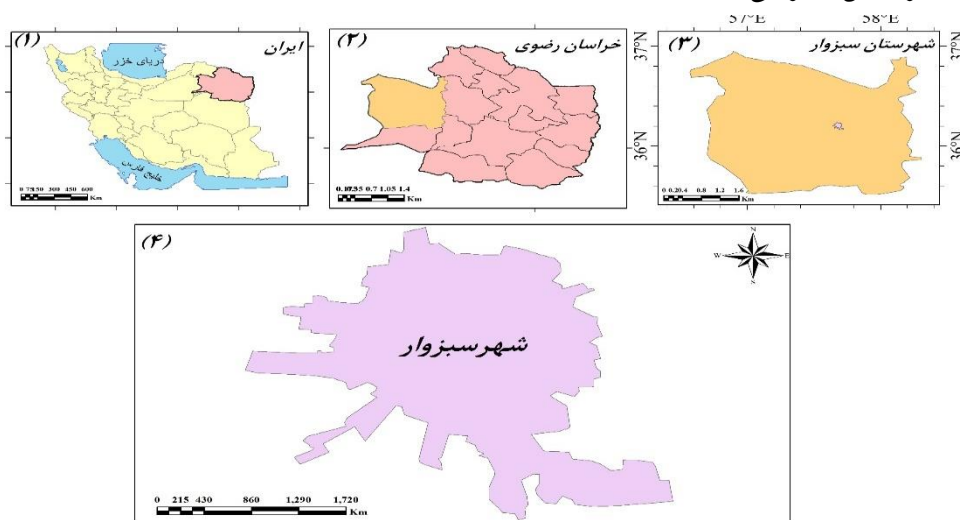

۸۴. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال شانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۳

تجاری و خدماتی	۲,۰	۲,۰۷	نامطلوب
ورزشی	۲	۰,۶۹	نامطلوب
درمانی	۱	۰,۹۵	نامطلوب
فرهنگی	۱	۰,۱۷	نامطلوب
پارک	سرانه ≥ ۸	۱,۴۹	نامطلوب
مذهبی	$۰,۷۵ \geq$ سرانه $\geq ۰,۵$	۰,۵۱	مطلوب
تجهیزات	$۱ \geq$ سرانه $\geq ۰,۵$	۰,۴۹	نامطلوب
تاسیسات شهری	$۱,۵ \geq$ سرانه ≥ ۱	۱	مطلوب
حمل و نقل و اتبار داری	۱,۶	۱,۶	مطلوب
تفریحی - گردشگری	۰,۴۳	۰,۱۷	نامطلوب

منبع: مصوبات شورای عالی شهرسازی معماری ۱۳۸۹

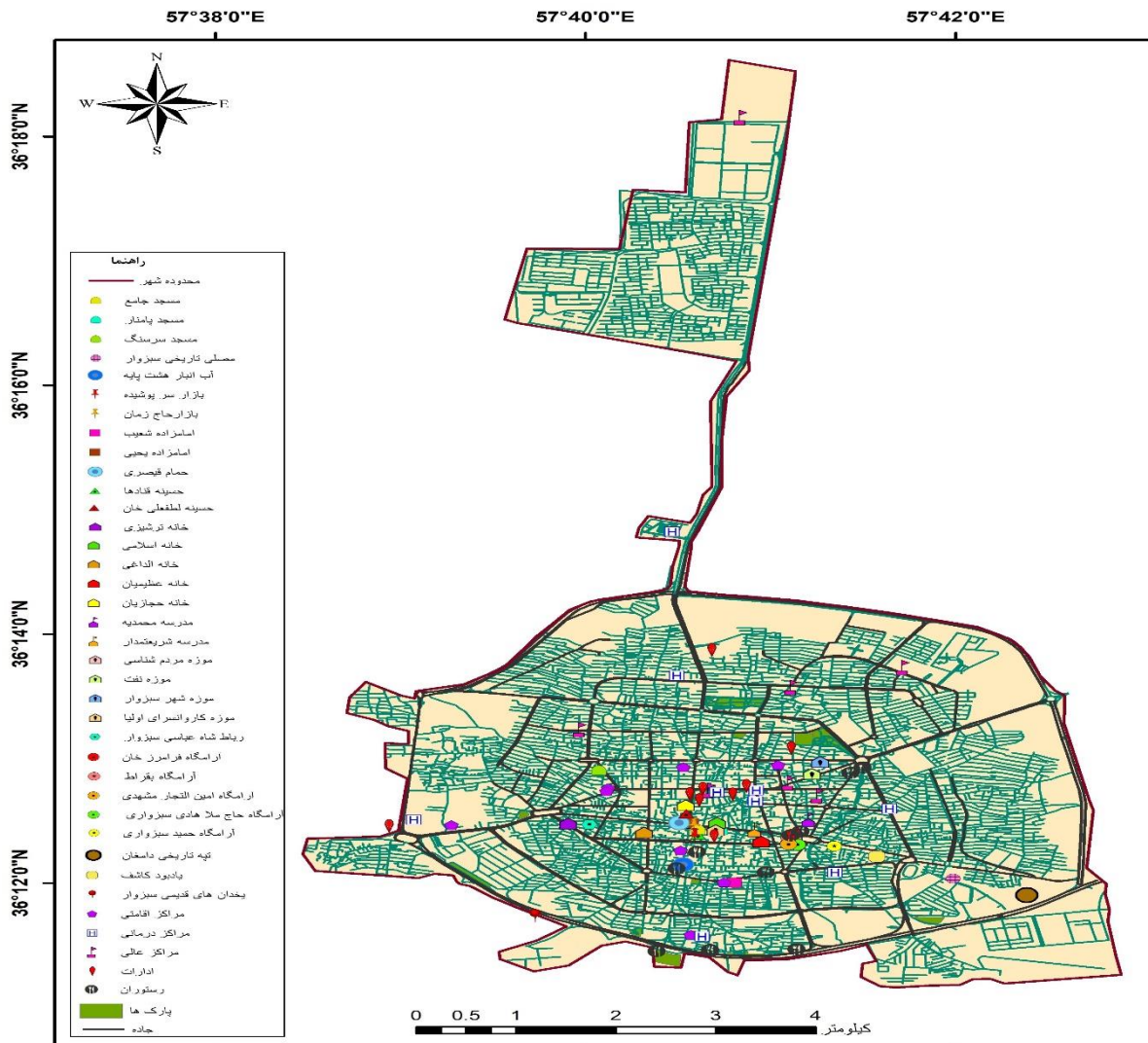
با توجه به نتایج جدول فوق می توان عنوان داشت که شهرستان سبزوار در تقریبا تمام شاخص های ذکر شده با کمبود سرانه مطلوب روبرو می باشد. از سویی نقشه ۱ وضعیت این شهر و موقعیت نسبی این شهر را نشان میدهد. و شکل ۲ نیز راهنمای گردشگری این شهر می باشد.

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی شهر سبزوار

Figure 1- Geographical location of Sabzevar city

Source: Authors studies, 2022.

شکل ۲- راهنمای گردشگری سبزوار- ادارات، مکان‌های تاریخی و گردشگری، مراکز اقامتی، رستوران‌ها، پایگاه‌های درمانی، دانشگاه‌ها

Figure 2- Sabzevar tourism guide - offices, historical and touristic places, accommodation centers, restaurants, medical centers, universities

یافته‌ها

به منظور شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد زیرساختی بر اساس اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بر رضایت گردشگران از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. به منظور دستیابی به هدف فوق، ابتدا با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی، مهم‌ترین

عوامل تأثیرگذار بر رضایت گردشگران بر اساس مؤلفه‌ها و ابعاد زیرساخت اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی شناسایی شده‌اند. هدف از این کار، شناسایی مهم‌ترین عواملی است که به صورت پنهانی در مجموعه گویه‌ها وجود دارد. -آزمون KMO و بارتلت: مقدار KMO برای داده‌های جمع‌آوری شده مربوط به عوامل تأثیرگذار بر رضایت گردشگران بر اساس مؤلفه‌ها و ابعاد زیرساخت اقتصادی، فرهنگی، و اجتماعی در شهر سبزوار بر اساس پاسخ گردشگران در این شهر برابر با ۰/۷۵۲ است که نشان می‌دهد وضعیت داده‌های جمع‌آوری شده برای تحلیل عاملی در مورد هدف مورد نظر مناسب می‌باشد. مقدار بارتلت نیز برابر با ۱۵۶۷۸/۰۸۳ به دست آمد که در سطح یک درصد معنی‌دار بود. بنابراین در کل، داده‌های جمع‌آوری شده جهت تحلیل عاملی مناسب هستند.

جدول ۲- میزان KMO و بارتلت محاسبه شده

Table 2- The amount of KMO and Bartlett calculated

مجموعه مورد تحلیل	تأثیرگذارترین عوامل بر رضایت گردشگران
مقدار KMO	۰/۷۵۲
مقدار بارتلت	۱۵۶۷۸/۰۸۳
سطح معنی‌داری	...

Source: Authors studies, 2022.

-مقدار ویژه و تعیین عوامل: در این قسمت، ۴ عامل که مقدار ویژه آن‌ها بزرگ‌تر از عدد یک بود، استخراج گردید. عامل اول با مقدار ویژه ۸/۷، بیشترین سهم (۲۵/۷۶ درصد) را در تبیین واریانس کل متغیرها دارد. در مجموع چهار عامل مذکور توانسته‌اند ۶۹/۹۷ درصد از کل واریانس متغیرها را تبیین نمایند. نتایج در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۳- عوامل اثرگذار و درصد اثرگذاری هر یک از عوامل

Table 3- Influencing factors and percentage of effectiveness of each factor

عامل‌ها	مقدار ویژه	% واریانس تبیین شده	% واریانس تجمعی
اول	۸/۷	۲۵/۷۶	۲۵/۷۶
دوم	۵/۱	۲۰/۰۹	۴۵/۸۵
سوم	۹/۴	۱۴/۶۳	۶۰/۴۹
چهارم	۱/۹۷	۹/۴۸	۶۹/۹۷

Source: Authors studies, 2022.

-نام‌گذاری و چرخش عامل‌ها: با توجه به درصد واریانس تبیین شده مربوط به عوامل مختلف به شرح زیر است:
- عامل اول با درصد واریانس تبیین شده ۲۵/۷۶ بیشترین سهم را از مجموع عوامل تأثیرگذار بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار شامل شاخص‌هایی مانند میزان رضایت از حضور در شهر سبزوار با توجه به کیفیت تسهیلات زیرساخت های اجتماعی، وجود خانه های تاریخی را در شهر سبزوار، میزان رضایت از بازدید از مدارس تاریخی شهر سبزوار، میزان

سطح کیفیت زندگی شهروندان، میزان رضایت از بازدید از کاروانسراها، میزان رضایت از بازدید از جاذبه‌های طبیعی (حیات وحش شیراحمد)، میزان تعامل شهروندان برای برقرای امنیت گردشگران، میزان رضایت از معرفی و تبلیغات ظرفیت‌های گردشگری شهر سبزوار، میزان حس همکاری و مشارکت شهروندان و میزان تمایل برای بازدید و سفر مجدد به شهر سبزوار است که با نام "رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت سرمایه اجتماعی و تاریخی" نام گذاری شده است.

- دومین عامل تأثیرگذار مشخص شده، عامل "رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت زیرساخت فرهنگی و اقتصادی" است که پس از عامل "رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت سرمایه اجتماعی و تاریخی" به‌عنوان تأثیرگذارترین عوامل بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار است و شامل شاخص‌هایی مانند وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات آموزشی، وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات فراغتی، زیرساخت‌هایی هم‌چون گالری و نمایشگاه هنر، شناساندن صنایع دستی و فرهنگی مردم در زمینه جذب گردشگر، وجود و برگزاری رویدادهای فرهنگی در شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر، میزان کیفیت حمل و نقل جاده در زمینه جذب گردشگر، میزان کیفیت راه آهن، میزان کیفیت تجهیزات حمل و نقل در زمینه جذب گردشگر، میزان کیفیت فرودگاه در زمینه جذب گردشگر، زیرساخت‌هایی هم‌چون مراکز هنرهای نمایشی و زیرساخت‌هایی هم‌چون موزه‌ها است.

-عامل بعدی با درصد واریانس تبیین شده ۱۴/۶۳ سومین عامل تأثیرگذار بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار که به نام عامل "رضایت گردشگران مبتنی بر وضعیت بومی و فرهنگی" نام گذاری شده، استخراج و شامل شاخص‌هایی مانند وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات هنری، زیرساخت‌هایی هم‌چون تئاترها، وجود و برگزاری نمایشگاه‌ها در شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر، میزان کیفیت ارتباطات در زمینه جذب گردشگر، وضعیت مواد غذایی در شهر سبزوار، آداب و رسوم مردم شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر، میزان رضایت از بازدید از امامزاده‌ها شهر سبزوار و میزان رضایت از بازدید از آرامگاه‌ها شهر سبزوار است.

-آخرین عامل استخراج شده با درصد واریانس تبیین شده ۹/۴۸ چهارمین عامل رضایت گردشگران در شهر سبزوار بوده است و شامل شاخص‌هایی مانند میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون کتابخانه‌ها، میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون مکان‌های میراث فرهنگی، وجود و برگزاری جشنواره‌ها در زمینه جذب گردشگر، میزان درآمدزایی مرتبط با گردشگری در شهر، میزان کیفیت هتل‌ها و مراکز اقامتی توریست‌ها و میزان رضایت از بازدید از اماکن مذهبی شهر سبزوار بوده است و براساس متغیرهای بارگذاری شده این عامل به نام عامل "رضایت گردشگران مبتنی بر آثار تاریخی و کیفیت تسهیلات آن‌ها" نام گذاری گردید.

جدول ۴- ضریب عاملی دوران یافته

Table 4- Factor coefficient found

بار عاملی	متغیرها	نام عامل
۰/۷۴۷	میزان رضایت از حضور در شهر سبزوار با توجه به کیفیت تسهیلات زیرساخت‌های اجتماعی	رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت سرویس اجتماعی و تاریخی
۰/۸۷۸	وجود خانه های تاریخی را در شهر سبزوار	
۰/۸۲۹	میزان رضایت از بازدید از مدارس تاریخی شهر سبزوار	
۰/۷۴۶	میزان سطح کیفیت زندگی شهروندان شهر سبزوار	
۰/۸۴۱	میزان رضایت از بازدید از کاروانسراها شهر سبزوار	
۰/۸۲۸	میزان رضایت از بازدید از جاذبه های طبیعی (حیات وحشی شیر احمد)	
۰/۸۳۳	میزان تعامل شهروندان برای برقراری امنیت گردشگران در شهر سبزوار	
۰/۸۵۹	میزان رضایت از معرفی و تبلیغات پتانسیل های گردشگری شهر سبزوار	
۰/۹۳	میزان حس همکاری و مشارکت شهروندان شهر سبزوار	
۰/۸۳۸	میزان تمایل برای بازدید و سفر مجدد به شهر سبزوار	
۰/۵۶۴	وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات آموزشی	رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت زیرساخت فرهنگی و اقتصادی
۰/۵۴۸	وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات فراغتی	
۰/۶۶۵	میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون گالری و نمایشگاه هنر	
۰/۹۱۵	شناساندن صنایع دستی و فرهنگی مردم در زمینه جذب گردشگر	
۰/۵۶۴	وجود و برگزاری رویدادهای فرهنگی در شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر	
۰/۷۱	میزان کیفیت حمل و نقل جاده در زمینه جذب گردشگر	
۰/۸۳۴	میزان کیفیت راه آهن	
۰/۵۷۹	میزان کیفیت تجهیزات حمل و نقل در زمینه جذب گردشگر	
۰/۵۲۷	میزان کیفیت فرودگاه در زمینه جذب گردشگر	
۰/۷۶۸	زیرساخت‌هایی هم‌چون مراکز هنرهای نمایشی	
۰/۸۵۴	میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون موزه ها	
۰/۶۰۳	وجود زیرساخت‌هایی هم‌چون تسهیلات هنری	رضایت گردشگران مبتنی بر وضعیت بومی و فرهنگی
۰/۸۴۵	میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون تئاترها	
۰/۷۰۴	وجود و برگزاری نمایشگاه‌ها در شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر	
۰/۷۸۴	میزان کیفیت ارتباطات در زمینه جذب گردشگر	
۰/۶۵۶	میزان رضایت از وضعیت مواد غذایی در شهر سبزوار	
۰/۸۲۵	آداب و رسوم مردم شهر سبزوار در زمینه جذب گردشگر	
۰/۶۳۶	میزان رضایت از بازدید از امامزاده ها شهر سبزوار	
۰/۷۱۴	میزان رضایت از بازدید از آرامگاه‌ها شهر سبزوار	
۰/۶۳۸	میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون کتابخانه‌ها	رضایت گردشگران مبتنی بر آثار و تسهیلات آنها
۰/۵۴۷	میزان رضایت از زیرساخت‌هایی هم‌چون مکان‌های میراث فرهنگی	
۰/۷۰۷	وجود و برگزاری جشنواره‌ها در زمینه جذب گردشگر	
۰/۷۹۳	میزان درآمدزایی مرتبط با گردشگری در شهر	
۰/۵۵۷	میزان کیفیت هتل ها و مراکز اقامتی توریست ها	
۰/۵۶۷	میزان رضایت از بازدید از اماکن مذهبی شهر سبزوار	

Source: Authors studies, 2022.

مدل معادلات ساختاری یک رویکرد آماری جامعی برای آزمون فرضیه‌هایی درباره روابط بین متغیرهای مشاهده شده و متغیرهای مکنون است. از طریق این رویکرد می‌توان قابل قبول بودن مدل‌های نظری را در جامعه‌های خاص با استفاده از داده‌های همبستگی، غیرآزمایشی و آزمایشی آزمون نمود. نتایج مدل معادلات ساختاری به شکل نمودار مسیر ارائه می‌گردد. نمودار مسیر یک نمایش گرافیکی از مدل معادلات ساختاری است که سه جزء اصلی این نمودار عبارت‌اند: مستطیل‌ها، بیضی‌ها و پیکان‌ها. پس از ارائه مدل اولیه توسط نرم افزار تحلیل مدل معادلات ساختاری، یکی از مهم‌ترین جنبه‌های بحث انگیز اصلاح مدل است. اصلاح مدل مستلزم تطبیق کردن یک مدل بیان شده و تخمین زده شده است که این کار از طریق آزاد کردن پارامترهایی که قبلاً ثابت بوده‌اند و یا ثابت کردن پارامترهایی که قبل از آن آزاد بوده‌اند، صورت می‌گیرد. در این حالت پارامترهایی را که در مدل معنادار نشده‌اند را حذف کرد و به مدل بهبود می‌بخشند.

زمانی که یک مدلی تخمین زده می‌شود و برنامه نرم‌افزاری یکسری آمارهایی از قبیل خطای استاندارد، T-Value و غیره را درباره ارزیابی تناسب مدل با داده‌ها منتشر می‌کند. اگر مدل قابل آزمون باشد ولی با داده‌ها به طور مناسب تناسب نداشته باشد، شاخص‌های اصلاحی که یک وسیله معتبر برای ارزیابی تغییرات مورد نظر در بیان مدل هستند به کار گرفته می‌شوند، تا مدل متناسب با داده‌ها شوند. مهم‌ترین شاخص تناسب مدل آزمون χ^2 است ولی به خاطر این که آزمون χ^2 تحت شرایط خاصی عمل می‌کند و همیشه این شرایط محقق نمی‌شود، لذا یکسری شاخص‌های ثانویه‌ای نیز ارائه می‌گردد. مهم‌ترین این شاخص‌ها عبارت‌اند از GFI، AGFI، RMSR.

حالت‌های بهینه برای این آزمون‌ها بدین صورت است که مقادیر GFI و AGFI از ۹۰ درصد باید بیشتر باشد و هر چه به عدد یک نزدیکتر باشد، مدل ارائه شده مدل بهتری می‌باشد. مقادیر RMSR هر چه کمتر باشد بهتر است؛ زیرا این پارامتر یک معیار برای میانگین اختلاف بین داده‌های مشاهده شده و داده‌های مدل است. لازم به ذکر است که در این رساله برای بررسی روابط بین متغیرهای مستقل و وابسته و همچنین، آزمون فرضیه‌های استنباط شده پژوهش از مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شد. برای انجام این مدل‌سازی معادلات ساختاری از نرم افزار Amos استفاده شد. یکی از روش‌های معتبر علمی برای اندازه‌گیری روایی سازه، روش تحلیل عاملی تاییدی است که برآورد بار عاملی و روابط بین مجموعه‌ای از ابعاد و عوامل می‌پردازد. بار عاملی همبستگی ابعاد با عامل مربوطه است و مانند هرگونه همبستگی دیگر تفسیر شده است.

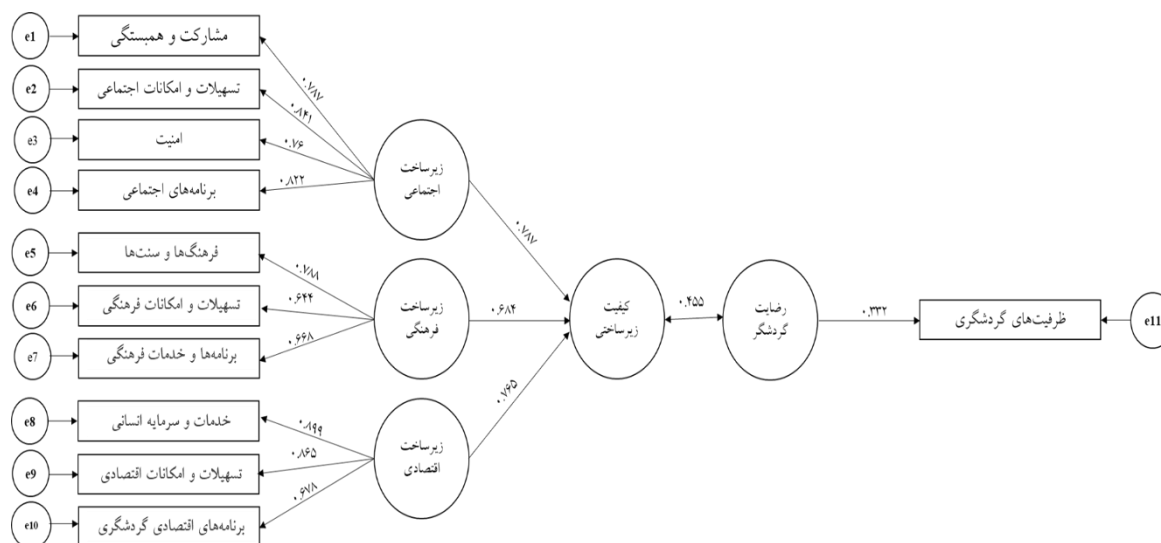
برای مدل‌سازی معادلات ساختاری ابتدا رابطه زیرساختی (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) با رضایت گردشگران توسط مدل تحلیل عاملی مورد آزمون قرار گرفت. لازم به ذکر است تأیید یا رد معناداری بارهای عاملی با توجه به اعداد معناداری (T-value) صورت گرفت. براین اساس در صورتی رابطه تأیید می‌شود که در سطح خطای کمتر از ۰/۰۵ که مقدار T بزرگتر یا کوچکتر از ۲- باشد که به ترتیب رابطه معنادار مثبت و معنادار منفی خواهد بود. بر اساس جدول ۴ بین کیفیت زیرساختی و رضایت گردشگران رابطه معناداری برقرار است.

جدول ۵- نتایج تحلیل عاملی تاییدی ابعاد مربوط به زیرساخت‌ها و رضایت گردشگر

Table 5- The results of confirmatory factor analysis of dimensions related to infrastructure and tourist satisfaction

بار عاملی	بعد	مؤلفه
۰/۷۸۷	زیرساخت اجتماعی	مشارکت و همبستگی
۰/۸۴۱	زیرساخت اجتماعی	تسهیلات و امکانات اجتماعی
۰/۷۶	زیرساخت اجتماعی	امنیت
۰/۸۲۲	زیرساخت اجتماعی	برنامه‌های اجتماعی
۰/۷۸۸	زیرساخت فرهنگی	فرهنگ‌ها و سنت‌ها
۰/۶۶۴	زیرساخت فرهنگی	تسهیلات و امکانات فرهنگی
۰/۶۶۸	زیرساخت فرهنگی	برنامه‌ها و خدمات فرهنگی
۰/۸۹۹	زیرساخت اقتصادی	خدمات و سرمایه انسانی
۰/۸۶۵	زیرساخت اقتصادی	تسهیلات و امکانات اقتصادی
۰/۶۷۸	زیرساخت اقتصادی	برنامه‌های اقتصادی گردشگر محور
۰/۳۳۲	رضایت گردشگری	ظرفیت‌های گردشگری

Source: Authors studies, 2022.

شکل ۳- نتیجه آزمون برازش مدل زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر رضایت گردشگر

Figure ۳ - The result of the fit test of the social, cultural and economic infrastructure model on tourist satisfaction

Source: Authors studies, 2022.

پس از آزمون برازش مدل مفهومی، به وسیله تحلیل عاملی تأییدی به بررسی مؤلفه کیفیت زیرساخت‌های اجتماعی؛ فرهنگی و اقتصادی بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار پرداخته شده است. در این راستا شاخص‌های متغیر زیرساخت‌های اجتماعی؛ فرهنگی و اقتصادی در رفت و برگشت سه دوره‌ای در قالب ۱۰ مؤلفه مشارکت و همبستگی، تسهیلات و امکانات اجتماعی، امنیت، برنامه‌های اجتماعی، فرهنگ‌ها و سنت‌ها، تسهیلات و امکانات فرهنگی، برنامه‌ها و خدمات فرهنگی، خدمات و سرمایه انسانی، تسهیلات و امکانات اقتصادی و برنامه‌های اقتصادی گردشگر محور مورد بررسی قرار گرفته شده است؛ مقادیر بار عاملی محاسبه شده برای این ابعاد نشان دهنده مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است. به طور کلی، بارهای عاملی ۰/۷۱ و بالاتر عالی، ۰/۷۱ تا ۰/۶۳ خیلی خوب، ۰/۶۳ تا ۰/۵۵ خوب، ۰/۵۵ تا ۰/۴۵ نسبتاً خوب و ۰/۴۵ تا ۰/۳۳ ضعیف است (حسینچاری و همکاران، ۱۳۹۴). عواملی که بر اساس مؤلفه‌ها مطرح شده است به شرح زیر است:

-مشارکت و همبستگی: این عامل بر اساس شاخص‌هایی هم‌چون مشارکت شهروندی در جهت توسعه گردشگری، میزان انسجام شهروندان، وحدت اجتماعی، روحیه انجام کار گروهی مورد ارزیابی قرار گرفته شده است بر اساس بار عاملی مطرح شده که برابر ۰/۷۸۷ محاسبه شد نشان از کیفیت تبیین کنندگی بالای این عامل است.

-تسهیلات و امکانات اجتماعی: این عامل بر اساس شاخص‌هایی هم‌چون تسهیلات آموزشی، فضاهای فراغتی و تسهیلات اجتماعی مورد ارزیابی قرار گرفته شده است بر اساس بار عاملی مطرح شده که برابر ۰/۸۴۱ محاسبه شد نشان از کیفیت تبیین کنندگی بالای این عامل نیز است.

-امنیت: این عامل بر اساس شاخص‌هایی هم‌چون میزان رضایت گردشگران از امنیت و میزان تعامل شهروندان برای برقراری امنیت گردشگران مورد ارزیابی قرار گرفته شده است، بارعاملی محاسبه شده برای آن برابر ۰/۷۶ می‌باشد.

-برنامه‌های اجتماعی: این عامل بر اساس شاخص‌هایی هم‌چون وجود تبلیغات در جهت توسعه گردشگری و وجود برنامه‌های اجتماع محور در جهت گردشگری مورد ارزیابی قرار گرفته شده است. بارعاملی این مؤلفه برابر ۰/۸۲۲ می‌باشد که نشان دهنده قدرت عالی تبیین کنندگی این عامل می‌باشد.

-فرهنگ‌ها و سنت‌ها: در این مؤلفه آداب رسوم و فرهنگ و به طور کلی میزان پذیرش همانندگردی فرهنگی مورد ارزیابی قرار گرفته شده است. بارعاملی این مؤلفه برابر ۰/۷۸۸ می‌باشد که نشان از قدرت تبیین کنندگی عالی این بار عاملی می‌باشد.

-تسهیلات و امکانات فرهنگی: زیرساخت‌هایی هم‌چون گالری هنری، موزه‌ها، تئاترها، مراکز هنرهای نمایشی، کتابخانه‌ها، مکان‌های میراث فرهنگی و خانه‌های تاریخی از جمله شاخص‌های این مؤلفه می‌باشد که بر اساس بارعاملی ۰/۶۴۴ نشان از کیفیت تبیین کنندگی بالای این عامل است.

-برنامه‌ها و خدمات فرهنگی: در این مولفه مواردی هم‌چون میزان شناساندن صنایع دستی و فرهنگی مردم، وجود و برگزاری جشنواره‌ها، وجود و برگزاری رویدادهای فرهنگی و نمایشگاه مدنظر قرار گرفته شده است که بارعاملی آن ۰/۶۶۸ محاسبه شده است.

-خدمات و سرمایه انسانی: میزان درآمدزایی مرتبط با گردشگری، و میزان کیفیت هتل‌ها و مراکز اقامتی توریست‌ها شاخص‌های این مولفه می‌باشند که بارعاملی آن ۰/۸۹۹ می‌باشد و حاکی از قدرت تبیین‌کنندگی عالی این بارعاملی می‌باشد.

-تسهیلات و امکانات اقتصادی: وضعیت مواد غذایی، میزان کیفیت حمل و نقل جاده در زمینه جذب گردشگر، میزان کیفیت راه آهن و فرودگاه، میزان کیفیت تجهیزات حمل و نقل در زمینه جذب گردشگر بارعاملی ۰/۸۶۵ نشان از کیفیت تبیین‌کنندگی بالای این عامل است.

- برنامه‌های اقتصادی گردشگرمحور: میزان کیفیت ارتباطات در زمینه جذب گردشگر از شاخص‌های مدنظر در این مولفه بوده است که بر اساس بارعاملی ۰/۶۷۸ و داری قدرت تبیین‌کنندگی خوب و قابل قبولی است.

سپس، مجموعه وسیعی از معیارها و ابعاد برازندگی وجود دارند که می‌توانند برای اندازه‌گیری کل مدل مورد استفاده قرار گیرند. نکته قابل توجه این است که بایستی از معیارهای مختلفی برای قضاوت در مورد مدل استفاده شود. زیرا معیار واحدی وجود ندارد که به طور قطعی برای آزمون مدل، مورد قضاوت و ارزیابی قرار گیرد. بر این اساس از ابعاد متفاوت برای سنجش بزارش الگوی مورد مطالعه استفاده شده است.

بر اساس جدول ۵ مقادیر تمامی ابعاد نشان دهنده‌ی برازش مناسب و قابل قبول مدل مفهومی می‌باشد ($GFI > 0/9$)، ($AFGI > 0/9$)؛ بنابراین براساس برازش مناسب الگوی مفهومی پژوهش با توجه داده‌های گردآوری شده می‌توان گفت شاخص‌های زیرساخت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی با رضایت گردشگری با یکدیگر دارای ارتباط است. لذا، مدل مفهومی شکل ۱ مدلی مورد تأیید با شاخص برازش خوب می‌باشد.

جدول ۶- ارزیابی برازش مدل کیفیت زیرساخت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر رضایت گردشگر

Table 6- Assessment of the fit of the economic, social and cultural infrastructure quality model on tourist satisfaction

مقادیر شاخص	ابعاد برازندگی مدل مفهومی
۱۹۵/۵	ضریب کای اسکوئر
۱۹	درجه آزادی (df) ^۱
۰/۰۴۷	خطای تقریبی میانگین
مربعات (RMSEA) ^۲	
۰/۹۴	شاخص تنظیم مناسب (AGFI) ^۳
۰/۹۶	سطح خوبی شاخص تناسب
(GFI) ^۴	
۰/۰۳۳	استاندارد (RMR)

Source: Authors studies, 2022.

دستاورد پژوهشی و نتیجه‌گیری

امروزه استفاده از پتانسیل‌های گردشگری از جمله مهمترین روش‌ها برای بهبود وضعیت اقتصادی و کسب درآمد است و پس کسب درآمدهای سرشار ارزی، توسعه روابط علمی و فرهنگی، ایجاد اشتغال به صورت مستقیم و غیر مستقیم و نمایش ثبات و امنیت کشور در جهان از جمله نتایج و دستاوردهای توسعه گردشگری و رضایت گردشگر در هر کشور می‌باشد؛ به نحوی که امروزه از فعالیت‌های گردشگری به عنوان گذرگاه توسعه از یک سو و محرک رشد اقتصادی از سوی دیگر نام برده می‌شود. در همین راستا می‌توان چنین مطرح نمود که وجود زیرساخت‌های موجود در هر سطح از جمله کشور، منطقه و شهر می‌تواند در توسعه گردشگری و جذب گردشگر اثرگذار باشد. در جهت توسعه گردشگری و رضایت گردشگر می‌توان گفت نخستین شرط توسعه گردشگری، وجود زیرساخت‌های مناسب شهری و مدیریت عاقلانه و مدبرانه در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، و مانند این‌ها می‌باشد و دومین شرط برای تضمین موفقیت سیاست توسعه گردشگری شهری، تنسيق و آمایش جاذبه‌های شهر و ایجاد تسهیلات و امکاناتی است که دسترسی به جاذبه‌ها را بیش از پیش تسهیل کند. در همین راستا بررسی زیرساخت‌های شهر و توسعه گردشگری می‌تواند رابطه دوسویه داشته باشد به طوری که با توسعه زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردشگری توسعه می‌یابد و بالعکس.

بر اساس یافته‌های پژوهش در تحلیل عامل اکتشافی چهار عامل به عنوان عوامل اثرگذار زیرساختی بر رضایت گردشگران شناسایی و مطرح شده است که عامل اول را می‌توان اثرگذارترین عامل در نظر گرفت. قابل ذکر است که عوامل شامل

¹ Degrees of Freedom

² Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA)

³ Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)

⁴ Goodness of Fit Index (GFI)

"رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت سرمایه اجتماعی و تاریخی"؛ "رضایت گردشگران مبتنی بر کیفیت زیرساخت فرهنگی و اقتصادی"، "رضایت گردشگران مبتنی بر وضعیت بومی و فرهنگی" و "رضایت گردشگران مبتنی بر آثار تاریخی و کیفیت تسهیلات آن‌ها" تعریف شده‌اند. همان‌طور که مطرح شد عامل اول با درصد واریانس تبیین شده ۲۵/۷۶ بیشترین سهم را از مجموع عوامل تأثیرگذار بر رضایت گردشگران در شهر سبزوار شامل شاخص‌هایی مانند میزان رضایت از حضور در شهر سبزوار با توجه به کیفیت تسهیلات زیرساخت‌های اجتماعی، وجود خانه‌های تاریخی را در شهر سبزوار، میزان رضایت از بازدید از مدارس تاریخی شهر سبزوار، میزان سطح کیفیت زندگی شهروندان، میزان رضایت از بازدید از کاروانسراها، میزان رضایت از بازدید از جاذبه‌های طبیعی (حیات وحش شیراحمد)، میزان تعامل شهروندان برای برقرای امنیت گردشگران، میزان رضایت از معرفی و تبلیغات پتانسیل‌های گردشگری شهر سبزوار، میزان حس همکاری و مشارکت شهروندان و میزان تمایل برای بازدید و سفر مجدد به شهر سبزوار بوده است.

هم‌چنین، در مدل معادلات ساختاری و تحلیل عاملی تاییدی زیرساخت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بر رضایت گردشگران مورد ارزیابی قرار گرفته شد. نتایج داده‌ها بر اساس مولفه‌های مورد بررسی به شرح زیر است:

- زیرساخت اجتماعی به ترتیب تسهیلات و امکانات اجتماعی، برنامه‌های اجتماعی، مشارکت و همبستگی و امنیت دارای بیشترین بارعاملی بوده‌اند که میزان آن ۰,۸۴۱، ۰,۸۲۲، ۰,۷۸۷ و ۰,۷۶ بوده است. این نتایج با نتایج پژوهش‌های خواجه نبی و اورلو همسو است.

- زیرساخت فرهنگی مولفه‌های اثرگذار به ترتیب شامل فرهنگ‌ها و سنت‌ها با بارعاملی ۰,۷۸۸، برنامه‌ها و خدمات فرهنگی با بارعاملی ۰,۶۶۸ و تسهیلات و امکانات فرهنگی با بارعاملی ۰,۶۶۴ بوده است و با نتایج پژوهش‌های فرجی، خواجه نبی و دایوب همسو است.

- زیرساخت‌های اقتصادی نیز اثرگذارترین مولفه‌ها شامل خدمات و سرمایه انسانی، تسهیلات و امکانات اقتصادی، و برنامه‌های اقتصادی گردشگرمحور بوده است که دارای بارعاملی ۰,۸۹۹، ۰,۸۶۵ و ۰,۶۷۸ به ترتیب دارا بودند و با نتایج پژوهش‌های حسام، خواجه نبی، اورلو و کیناش همسو است.

به طور کلی می‌توان گفت در زیرساخت اجتماعی مولفه‌های مشارکت و همبستگی، تسهیلات و امکانات اجتماعی، امنیت و برنامه‌های اجتماعی می‌توانند بر رضایت گردشگران اثرگذار باشند و هم‌چنین؛ در زیرساخت اقتصادی مولفه‌های اثرگذار شامل خدمات و سرمایه انسانی، تسهیلات و امکانات اقتصادی و برنامه‌های گردشگرمحور در نظر گرفته شده است. در بعد زیرساخت فرهنگی مولفه‌های اثرگذار شامل فرهنگ‌ها و سنت‌ها، تسهیلات و امکانات فرهنگی و برنامه‌ها و خدمات فرهنگی بوده است.

امروزه، گردشگری و اقتصاد گردشگری در حال تبدیل شدن به یکی از سریع‌ترین فعالیت‌های رو به رشد جهان و ابزاری برای ایجاد درآمد ملی می‌باشد. هم‌چنین، از اصلی‌ترین ارکان اقتصادی جهان و نیز از مفاهیم، اشکال و ارکان توسعه پایدار

قلمداد می شود و نقش فعال و مؤثری در ارتقای ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به ویژه در کشورهای در حال توسعه ایفا می کند. گردشگر و مکان گردشگری از جمله عوامل اثرگذار در شناسایی پتانسیل ها گردشگری هر منطقه، شهر یا روستا می باشد.

گردشگران نیز طیف بسیار وسیعی را شامل می شوند که با توجه به گروه سنی، جنسیت، شغل، تحصیلات، پایگاه اقتصادی و اجتماعی، نحوه نگرش و غیره، دارای انگیزه ها و نیازهای مختلف فراغتی و تفریحی هستند و به فضاها و فعالیت های متفاوت روی می آورند. بنابراین به منظور توسعه گردشگری اولین عامل اثرگذار رضایت گردشگر می باشد که این رضایت را می توان بر اساس تعریفی که از گردشگر مطرح شد تبیین نمود؛ به عبارتی توسعه و ارتقا کیفیت زیرساخت های گردشگری (اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) باید بر اساس نیاز گردشگر از یک سو و پتانسیل گردشگری از سوی دیگر در نظر گرفته شود.

پیشنهادات

از مولفه های مهم تاثیر گذار بر اساس یافته های این تحقیق در زیر ساخت اجتماعی مشارکت است. بنابراین جلب مشارکت هرچه بیشتر مردم به عنوان مهمترین متغیر در جلب رضایت گردشگران حایز اهمیت است که باید با ارایه آموزش ها و فراهم کردن امکانات محقق شود.

همچنین تامین امنیت عامل مهم دیگر در رضایت گردشگران است. لذا جلب توجه نیروهای نظامی و انتظامی به پدیده گردشگری باید مورد توجه قرار گیرد.

ارایه مناسب خدمات مناسب یکی از مولفه های موثر در زیرساخت اقتصادی براساس یافته های این تحقیق است. بنابراین با ارائه آموزش به خدمات دهندگان (هتل ها، مغازه ها، وسایل نقلیه، رستوران ها و....) باید زمینه ارائه مناسبتر خدمات به گردشگران فراهم شود.

عناصر فرهنگی و آداب و رسوم و سنت ها از مولفه های فرهنگی تاثیر گذار بر رضایت گردشگران بر اساس یافته های این تحقیق است. لذا حفظ و ماندگاری میراث فرهنگی بویژه یخس غیر مادی فرهنگ حائز اهمیت است و باید توجه مردم و مسئولین ذیربط را بسش از پیش به این مسئله جلب کرد.

منابع

- کریمیان بستانی، م. حسین زهی، ا. (۱۴۰۰). بررسی اثرات توسعه گردشگری بر ابعاد کیفیت زندگی در شهر چابهار. علوم جغرافیایی (جغرافیای کاربردی) ۱۷(۳۴): ۱۰۲-۱۱۴.
- فرجی، ع. چراغی، م. مظفری، ل. (۱۴۰۰). توزیع فضایی و رتبه‌بندی کارایی نسبی زیرساخت‌های گردشگری استان زنجان با رویکرد تحلیل پوششی داده‌ها. گردشگری و توسعه، ۱۰(۲): ۸۱-۹۲.
- خواجه نبی، ف. زند مقدم، م. کرکه آبادی، ز. (۱۳۹۹). تحلیل ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، محیطی و نهادی در رشد و توسعه گردشگری شهری، مطالعه موردی: شهر گلگاه. فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۱۱(۲۱): ۱۳-۲۸.
- حسن پور، ع. برمایه ور، ب. کویکی، ل. (۱۴۰۰). تحلیلی بر تأمین زیرساخت‌های اجتماعی پایدار در مقیاس محلی در راستای مدیریت پایدار (مطالعه موردی: شهر یزد). پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۹(۴): ۱۰۳۳-۱۰۵۶.
- حسام، م. مومن، ن. سالم، م. (۱۴۰۰). تحلیل فضایی زیرساخت‌های گردشگری در استان گیلان. گردشگری و توسعه، ۱۰(۱): ۲۲۱-۲۴۰.
- نصراللهی، موسی، بیکی، ده‌آبادی. (۱۳۹۵). تحلیل اهمیت- عملکرد گردشگری پایدار: با استناد بر عوامل زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی. نشریه گردشگری شهری، ۲(۱)، ۴۵-۵۹.

References

- Alegre, J., & Garau, J. (2010). *Tourist satisfaction and dissatisfaction*. Annals of tourism research, 37(1), 52-73.
- Arasl, H. Baradarani, S. (2014). *European Tourist Perspective on Destination Satisfaction in Jordan's industries*. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 109, 1416 – 1425.
- Baláz, V. (2018). *Do motorways induce wider economic benefits?*. In Do motorways induce wider economic benefits? Baláz, Vladimír.
- Brüser, M. L. (2022). *Economic viability of contracting models for financing and operating sustainable energy infrastructure in multi-storey residential buildings* (Doctoral dissertation, Wien).
- Dayoub, B., Yang, P., Dayoub, A., Omran, S., & Li, H. (2020). *The role of cultural routes in sustainable tourism development: A case study of Syria's Spiritual Route*. International Journal of Sustainable Development and Planning, 15(6): 865-874.
- Dunn, A., Wickham, M. (2016). *Craft brewery tourism best-practices: A research agenda*. Annals of Tourism Research, 56(6), 140-142.
- Farji, Abdullah, Cheraghi, Mehdi, Mozafari, Leila. (2021). *Spatial distribution and ranking of relative efficiency of tourism infrastructures in Zanjan province with data coverage analysis approach*. Tourism and Development, 10(2): 81-92. (In persian)
- Federico, C., Brusca, L., Carapezza, M. L., Cigolini, C., Inguaggiato, S., Rizzo, A., Rouwet, D. (2008). *Geochemical prediction of the 2002–2003 Stromboli eruption from variations in CO₂ and Rn emissions and in helium and carbon isotopes*. The Stromboli Volcano: An Integrated Study of the 2002–2003 Eruption, 182, 117-128.
- Hasanpour, Erfan, Bermayevan, Behnoud, Kokbi, Leila. (2021). *An analysis on the provision of sustainable social infrastructure at the local scale in the direction of sustainable management (case study: Yazd city)*. Urban Planning Geography Research, 9(4): 1056-1033. (In persian)
- Haneef, M., Ceseracciu, L., Canale, C., Bayer, I. S., Heredia-Guerrero, J. A., & Athanassiou, A. (2017). *Advanced materials from fungal mycelium: fabrication and tuning of physical properties*. Scientific reports, 7(1), 1-11.

- Hediger, V. (2022). *From Miasma Theory to Digital Ghost Town: Tales of Infrastructure and Social Politics in the Twenty-First-Century Megalopolis*. In *Technology, Urban Space and the Networked Community*: 217-242.
- Hossam, Mehdi, Momin, Narjes, Salem, Marzieh. (2021). *Spatial analysis of tourism infrastructure in Gilan province*. *Tourism and Development*, 10(1): 221-240. (In persian)
- Karimian Bostani, M. Hossein Zahi, A. (2021). *Investigating the effects of tourism development on dimensions of quality of life in Chabahar city*. *Geographical Sciences (Applied Geography)* 17(34): 102-114. (In persian)
- Kevin, L. Jie, L. Mark, W. Cong, L. Shuzhuo, L. Ying, L. (2019), *A Comparative Analysis of Participating and NonParticipating Households in ProPoor Tourism in Southern Shaanxi, China*. *Tourism Planning & Development*, 16: 318-333.
- Khaje Nabi, Fahima, Zand Moghadam, Mohammad Reza, Karke Abadi, Zainab. (2019). *Analysis of social, cultural, economic, environmental and institutional structures in the growth and development of urban tourism, case study: Galugah city*. *Scientific-Research Quarterly of Urban Ecology Research*, 11(21): 13-28. (In persian)
- Kinash, I. P., Arkhypova, L. M., Polyanska, A. S., Dzoba, O. G., Andrusiv, U. Y., & Iuras, I. I. (2019). *Economic evaluation of tourism infrastructure development in Ukraine*. In *IOP Conference Series*:
- Liu, S. T. (2020). *Comparing the perspectives of municipal tourism departments and cultural departments on urban cultural-tourism development*. *Journal of Destination Marketing & Management*, 16, 100432.
- McManus, C, Carruthers, C. (2014). *Cultural quarters and urban regeneration—the case of Cathedral Quarter Belfast*. *International Journal of Cultural Policy*, 20(1): 78-98.
- Orlov, A. K., & Kankhva, V. S. (2022). *Lean Construction Concept Used to Develop Infrastructure Facilities for Tourism Clusters*. *Buildings*, 12(1), 23.
- Rahman, K. S. (2017). *The new utilities: Private power, social infrastructure, and the revival of the public utility concept*. *Cardozo L. Rev.*, 39, 1621.
- Revko, A., Butko, M., & Popelo, O. (2020). *Methodology for Assessing the Influence of Cultural Infrastructure on Regional Development in Poland and Ukraine*. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 23(2): 21-39.
- Rim, G. N., & An, C. J. (2021). *A Methodological Exploration for Estimating Economic Effectiveness of Economic Infrastructure*. *Modern Perspectives in Economics, Business and Management* 1: 124-137.
- Strauf, S. (2010). *The contribution of cultural infrastructure and events to regional development*. 50th Congress of the European Regional Science Association: "Sustainable Regional Growth and Development in the Creative Knowledge Economy": 19-23.

Investigating the effect of social, cultural and economic infrastructure components on tourists' satisfaction (case study: Sabzevar city)

Mehri Delqhandi

PhD Candidate, Department of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

Habibollah Karimian*

Associate Professor, Department of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

Naeir Pirahari

Associate Professor, Department of Sociology, Garmsar Branch, Islamic Azad University, Garmsar, Iran.

Abstract

Introduction: Undoubtedly, in recent decades, tourism has been considered one of the most important social and economic phenomena with its cultural, political and environmental effects. It has become an all-encompassing and global phenomenon. The infrastructures that exist in each city can provide the basis for the development of tourism according to the social, cultural and economic aspects. The facilities available in Iran indicate that this country has the capacity to receive more than 2 to 3 million foreign tourists per year and this industry will be the most important option for foreign exchange earnings in the country after the oil industry. One of the cities of Iran that has a high tourism potential; The city of Sabzevar is the second most populated city in Khorasan Razavi province. Considering the foundation of Sabzevar city during the Parthian period and having favorable environmental conditions, political and military requirements, its location has a suitable position for the development of social, cultural and economic factors based on attracting tourists. In this regard, the main purpose of this article was "to know the effect of social, economic and cultural infrastructure on tourists' satisfaction".

Materials and Methods: According to the examined components, the ruling approach of this research was "descriptive-analytical" and the article was developmental-applicative in terms of its purpose. The statistical population included the tourists of Sabzevar city in the year of 2020, which according to the statistics of Sabzevar city tourism organization included 1320 people, the sample size calculated by Cochran's formula includes 300 tourists who were randomly questioned. For data analysis, SPSS and Amos statistical analysis software with structural equation model and exploratory and confirmatory factor analysis were used in the research.

Results and Discussion: In the exploratory factor analysis, the first factor "satisfaction of tourists based on the quality of social and historical capital" with an explained variance percentage of 25.76 had the largest share among the total factors influencing the satisfaction of tourists in Sabzevar city. The first factor with the explained variance percentage of 25.76 has the largest share among the total factors affecting the satisfaction of tourists in Sabzevar city, including indicators such as the level of satisfaction with being in Sabzevar city, according to the quality of social infrastructure facilities, the presence of historical houses in Sabzevar city, the level of satisfaction with visiting the historical schools of Sabzevar city, the level of quality of life of citizens, the level of satisfaction with visiting caravanserais, the

level of satisfaction with visiting natural attractions (wild life of Shir Ahmad), the level of interaction of citizens to ensure the safety of tourists, the level of satisfaction with the introduction and The promotion of tourism potentials of Sabzevar city, the degree of cooperation and participation of citizens and the desire to visit and travel again to Sabzevar city. In the structural equation model and confirmatory factor analysis of social, economic and cultural infrastructure on tourists' satisfaction, it was evaluated that in the social infrastructure, the components of participation and solidarity, social facilities and facilities, security and social programs could have an effect on tourists' satisfaction and also; In the economic infrastructure, the effective components including services and human capital, economic facilities and facilities and tourism-oriented economic programs were considered. In terms of cultural infrastructure, the effective components included cultures and traditions, cultural facilities and facilities, and cultural programs and services.

Conclusion: Tourism and the tourism economy are becoming one of the fastest growing activities in the world and a tool for generating national income. Tourists include a wide range of people who, according to their age group, gender, occupation, education, economic and social base, attitude, etc., they have different motivations and needs for leisure and entertainment and they turn to different spaces and activities. Therefore, in order to develop tourism, the first effective factor is tourist satisfaction, which can be explained based on the definition of tourist; In other words, the development and improvement of the quality of tourism infrastructure (social, cultural and economic) should be considered based on the needs of tourists on the one hand and the potential of tourism on the other hand. Also, the suggestions and solutions of this research in order to provide and improve tourist satisfaction based on social, cultural and economic infrastructure are as follows: Creating partnership between citizens and organizations involved in tourism in the field of proper use of environmental and human resources; Identifying the limitations, weaknesses and strengths of the economic, social and cultural infrastructure of Sabzevar city in order to increase the satisfaction of tourists; Publication of brochures and posters and publication of various articles and books by tourism officials in the field of tourism capacities in order to introduce the capabilities and capacities of tourism.

Keywords: Social infrastructure, Economic infrastructure, Cultural infrastructure, Tourist satisfaction, Sabzevar city.

---

* (Corresponding Author) Habibkarimian@yahoo.com

واکاوی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان شفت)

اسماعیل کدیور خواه چماچایی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

نصرالله مولائی هاشجین*

استادگروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

پرویز رضایی

دانشیارگروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با تاکید بر زیرساخت‌های ضروری در روستاهای شهرستان شفت انجام شده است. مطالعه حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش توصیفی - تحلیلی است، و به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از نرم‌افزار GIS، متلب، و مدل‌های ترکیبی (FKOPRAS+FSORA)، و در نهایت مدل تئوری زمینه‌ای استفاده شد. پس از تعیین رتبه توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان شفت به تفکیک دهستان‌های مورد مطالعه، خدمات زیربنایی و روبنایی و زیرساخت‌های ضروری شناسایی شد و هر کدام از نقاط روستایی در فضای سه بعدی، مبین مولفه‌های زیرساخت اقتصادی و درصد شیب به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا به عنوان متغیر وابسته؛ و همچنین بین مولفه‌های زیرساخت اقتصادی و درصد شیب به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا به عنوان متغیر وابسته ترسیم شد. نتایج ضریب تبیین ۳۶ درصد پس از اعمال الگوریتم برازش صفحه‌ای با استفاده از نرم‌افزار متلب، در رابطه با تغییرات متغیرهای مستقل و وابسته، گویای عدم معنادار بین شرایط جغرافیایی (ارتفاع و شیب) و توسعه اقتصادی با تاکید بر زیرساخت‌ها است. در ادامه نیز نتایج مدل تئوری زمینه‌ای نشان داد، عواملی از جمله: (حکمرانی نامطلوب، فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند، ساختار تک ساخت سیاسی، فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی)، از سوی متخصصان برای روستاهایی که دارای رتبه اقتصادی بالا، سطح ارتفاع و شیب کم، ولی از زیرساخت اقتصادی ضعیفی شناسایی شد، و از بین عوامل مطرح شده، فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی با مقدار ۷۱/۳۳، بیشترین میزان اهمیت را به خود اختصاص داده است.

واژگان کلیدی: شرایط جغرافیایی، توسعه اقتصادی، زیرساخت‌های ضروری، شهرستان شفت.

مقدمه

روستاها نوعی از سکونتگاه‌های انسانی هستند که بستر شکل‌گیری سکونتگاه‌های شهری محسوب می‌شوند، و با وجود گرایش به سکونت در شهرها و افزایش ضریب شهرنشینی طی دهه‌های گذشته، همچنان جمعیت زیادی در مناطق روستایی کشور ساکن هستند (احمدی، ۱۴۰۱)، در این راستا، توجه به توسعه و پیشرفت مناطق روستایی از جمله مسائلی است که در تمامی دولت‌ها بدان توجه شده است، زیرا ریشه تمامی مشکلات و مسائل عقب ماندگی مثل فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده، در مناطق روستایی قرار دارد (قاسمی، ۱۴۰۰). در این راستا در برخی از جوامع، توسعه اقتصادی در روستاها به خصوص روستاهایی که کارکرد کشاورزی دارند، بسیار با اهمیت است. در قبل از انقلاب، اصلاحات ارضی از جمله مواردی بود که درآمد و توسعه روستا را به دنبال داشت اما نبود برخی از امکانات باعث مهاجرت روستاییان به شهر می‌گردد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و متعاقب آن بعد از جنگ تحمیلی دادن زیرساخت‌های ضروری نظیر برق، آب، تلفن و ... به مناطق روستایی از جمله مواردی بود که توسعه اقتصاد روستا را به دنبال داشت (فزونی و همکاران، ۱۳۹۶). بنابراین، بسیاری از برنامه‌ریزان اقتصادی و اجتماعی، توسعه روستایی را منشاء بهبود زندگی روستاییان و تلاشی برای کاهش فقر و محرومیت از طریق افزایش تولید و بالا بردن میزان بهره‌وری در محیط‌های روستایی می‌دانند، اما این توسعه‌ی روستایی بدون توسعه‌ی زیرساخت‌های روستایی که باعث ماندگاری نیروی انسانی ساکن در روستاها می‌شوند، امکان‌پذیر نمی‌باشد (Kativhu and et al, 2017). زیرساخت‌های روستایی به مجموعه امکانات رفاهی و خدماتی اطلاق می‌شود که نشان دهنده نسبت روستاهای برخوردار از خدمات عمرانی از جمله بهره‌مندی از آب آشامیدنی، برق‌رسانی، بهسازی، ایجاد و مرمت راه‌های روستایی، مراکز بهداشتی و درمانی، دفترهای پست، مخابرات و فناوری ارتباطات و اطلاعات، صندوق پستی و ... هستند (Darban Astane, 2008). در این بین، دسترسی کافی به زیرساخت‌های مطرح شده می‌تواند به عنوان یک شاخص مهم برای بهبود کیفیت زندگی در نظر گرفته شود که یکی از اساس سیاست‌های عدالت نیز است (ده زاده سیلابی و همکاران، ۱۴۰۰)، این امر به برآورده شدن نیازهای اساسی ساکنان نیز کمک می‌کند (Lee and Miller, 2018).

کشور ایران نیز مانند اغلب کشورهای در حال توسعه کم و بیش، از نابسامانی در زیرساخت‌های ضروری رنج می‌برند، به گونه‌ای که در تمامی مناطق کشور، آبادی‌های کوچک و بسیار کوچک با خصوصیت، تعدد، تنوع، پراکندگی، محرومیت و انزوا سهم قابل توجهی از مجموع آبادی‌ها را به خود اختصاص می‌دهند و در مقابل سهم آبادی‌های بزرگ ۸/۴ درصد از کل سکونتگاه‌های روستایی است (سعیدی، ۱۳۷۵). یکی از موارد موثر در محرومیت و انزوای روستاها در زیرساخت‌های ضروری، شرایط جغرافیایی است. در واقع شرایط جغرافیایی از بدو خلقت انسان، بر زندگی و فعالیت‌های ساکنین تاثیر داشته است؛ گرچه با توسعه علم و فن‌آوری در عرصه‌های مختلف، به تدریج از تاثیرات شرایط جغرافیایی بر زندگی انسان تا حدودی کاسته شده اما هیچ‌گاه این تاثیر از بین نرفته است. برخی از جغرافیدانان نیز در

تاکید بر نقش عامل شرایط جغرافیایی بر زندگی ساکنین روستایی تا آنجا پیش رفته‌اند که منکر نقش عامل انسان در تغییر و دگرگونی محیط طبیعی شده‌اند (فزون و همکاران، ۱۳۹۶)، و همچنان اعتقادشان بر این است، که محدودیت‌های فیزیکی و جغرافیایی ممکن است منجر به عدالتی فضایی در زیرساخت‌ها شوند (Liu et al, 2020). در این راستا، شرایط جغرافیایی (شیب و ارتفاع)، همواره در ارائه زیرساخت‌های ضروری کرانه‌های خود تاثیر داشته‌اند و در ظهور تحولات بزرگ اقتصادی نقش فراوانی ایفا کرده‌اند.

در این بین، شهرستان شفت یکی از محروم‌ترین شهرستان‌های استان گیلان، و یا به عبارت دیگر، از کم برخوردارترین شهرستان‌های استان گیلان از منظر زیرساخت‌ها به شمار می‌رود، و بر اساس مطالعات میدانی صورت گرفته از روستا-های شهرستان شفت، حاکی از وجود و بروز مشکلات و چالش‌هایی در زیرساخت‌های ضروری است. همچنین، مطالعات نشان می‌دهد روستاهای شهرستان شفت به سبب قرارگیری در سه موقعیت جلگه و کوهپایه و کوهستان دارای گستره فعالیت‌های اقتصادی گوناگونی است که موجب تنوع زیرساخت‌های ضروری لازم در راستای بهره برداری و توسعه اقتصاد روستایی می‌شود، اما آنچه در توزیع زیرساخت‌های ضروری روستاهای این شهرستان موثر است، شرایط جغرافیایی (شیب و ارتفاع) حاکم بر آن است.

در این راستا؛ در تبیین نظام استقرار سکونتگاه‌های روستایی در سطح فضای جغرافیایی این شهرستان، عامل توپوگرافی به عنوان یکی از مهمترین شرایط جغرافیایی مطرح است. به بیانی توپوگرافی خشن یکی از عوامل محدود کننده در پیدایش، رشد و تکامل سکونتگاه‌های روستایی می‌باشد و نقش تعیین‌کننده‌ای در مکان استقرار نقاط روستایی و به تبع آن زیر ساخت‌های ضروری دارد. در این راستا، ارتفاع بر دیگر عناصر اقلیمی، تولید خاک و شرایط مناسب یا نامناسب سکونت اثر می‌گذارد و افزایش ارتفاع و شیب، توسعه زیرساخت‌ها و تاسیسات را با مشکل مواجه می‌سازد.

اصولاً نقاط مرتفع جاذب جمعیت نیستند. بطور کلی ارتفاعات به علت وجود شیب، عدم تشکیل خاک، مشکل بودن ارتباطات، کاهش فشار جو و در نتیجه کمی اکسیژن و... موجب کاهش مناسب و مطلوبیت در پذیرش جمعیت می‌شود، به طوری که نواحی جنوب غربی شهرستان با پراکندگی بالای روستاها و به عبارتی پراکندگی جمعیت روستایی و نواحی شمالی و شمال غربی محدوده مطالعاتی با تراکم بالای روستاها به عبارتی تراکم جمعیت روستایی مواجه هستند که این عامل (ارتفاع) خود در تعیین وضعیت دسترسی و یا برخورداری از خدمات و زیر ساخت‌های ضروری مخصوصاً زیرساخت‌های اقتصادی در محدوده مطالعاتی اثرگذار است. شیب زمین نیز از دیگر شرایط جغرافیایی حاکم در این منطقه است که در ایجاد و شکل‌گیری و استقرار زیر ساخت‌های ضروری برای یک سکونتگاه است. در واقع حتی بر روی بلندترین نقاط نیز که یک یا چند نقطه‌ی روستایی از هموار بودن زمین بهره جسته اند، شاید بتوان گفت که شیب در دسته اساسی‌ترین عوامل جغرافیایی است که در جذب جمعیت و استقرار سکونتگاه یا امکان توسعه‌ی آتی آن تاثیر بسزایی دارد. نقاط هموار امکانات زیستی مساعدتری فراهم آورده و امکان تنوع فعالیت‌ها (و ارایه خدمات زیر بنایی و

رو بنایی و زیر ساخت‌های ضروری مبتنی بر این فعالیت‌ها) به بر روی این پهنه بسیار بیشتر است، بخصوص آنکه فعالیت کشاورزی که مبتنی بر آب و خاک است در قسمت‌های جلگه‌ای که هموارترند از پتانسیل بیشتری نیز برخوردارند. روستاهای قرار گرفته در نواحی کم شیب میانگین جمعیتی بالاتری از روستاهای قرار گرفته در نواحی پرشیب دارند که توجه به این امر به خودی خود در تعیین و تدوین مولفه‌های لازم برای آرایه سرویس‌ها و خدمات زیر ساختی به منظور بهره برداری‌های بهینه از منابع در راستای توسعه منطقه‌ای را به همراه دارد. در این راستا، پژوهش حاضر به دنبال بررسی واکاوی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری در روستاهای شهرستان شفت می‌باشد.

مبانی نظری

شرایط جغرافیایی، به ویژه بستر طبیعی آن، پهنه تمام کنش‌ها و واکنش‌های حاصل از پدیده‌های مستقر در سطح زمین است. شناخت خصوصیات جغرافیایی محیط از لحاظ طبیعی در قالب (ارتفاع و شیب)، از یک طرف می‌تواند موجب وسعت بینش و معرفت از محیط گناه و از سوی دیگر، امکان هر گونه حرکت سنجیده و اندیشیده را در محیط از سوی انسان در قالب یک سیستم منظم فراهم سازد؛ بنابراین ساخت شرایط جغرافیایی، لازمه و پیش‌شرط هر گونه حرکت اندیشیده از طرف انسان است (Rahnamaee, 2010)؛ که برای اعمال توسعه اقتصاد روستایی صورت می‌گیرد.

توسعه روستایی به معنای ارتقای سطح رفاه و معیشت روستاییان، همواره دغدغه‌ی اندیشمندان و سیاست‌گذاران توسعه بوده است (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۸). توسعه روستایی تأمین زیرساخت‌های اجتماعی و فیزیکی، ارائه‌ی خدمات مالی در مناطق غیر شهری و مدیریت منابع طبیعی است (Barrios, 2008). که مسئولیت پذیری، اولویت‌ها و انتخاب از جنبه‌های اساسی آن به شمار می‌روند (Douglas, 2005). و بهینه‌سازی تولید مواد غذایی، تأمین سوخت و خدمات، حفظ محیط زیست؛ از جمله تأمین آب و دفع فاضلاب‌ها می‌تواند از اهداف برنامه‌ریزی آن باشد (Adinarayana, at.et, 2008). در این راستا، یکی از برنامه‌هایی که به منظور دستیابی به اهداف توسعه روستایی از جمله توسعه اقتصادی با تاکید بر شرایط جغرافیایی مطرح است، برنامه‌ریزی خدمات و زیرساخت‌های ضروری سکونتگاه‌های روستایی است. در یک نگاه عمومی، یک زیرساخت شامل عناصر ساختاری عمومی است که چارچوبی را برای یک ساختمان کامل فراهم می‌آورد، اساساً زیر ساخت‌ها در دواگروه اقتصادی که عموماً شامل راه و انرژی و انتقال اطلاعات و گروه اجتماعی که بیشتر شامل آموزش بهداشت و مسکن است مورد بررسی قرار می‌گیرند. زیرساخت هر کشوری، مجموعه تسهیلات عمومی، با سرمایه‌گذاری خصوصی یا عمومی است که امکان آرایه خدمات ضروری و استاندارد زندگی را فراهم می‌کند. این مجموعه از تسهیلات عمومی مرتبط به یکدیگر که امکانات جابه‌جایی و حمل و نقل، تأمین امنیت و سرپناه، آرایه خدمات و برقراری خدمات رفاهی را میسر می‌کنند، عبارتند از مجموعه بزرگراه‌ها، پل‌ها، راه‌آهن و

جاده‌های حمل کالا، و در عین حال، شبکه فاضلاب، سیستم آب‌رسانی و مخازن تامین آب را هم شامل می‌شوند و نیز شامل سدها، راه‌های آبی، مراکز تولید برق، گاز و نیرو را نیز در بر می‌گیرند (احتشامی، ۱۳۸۲). در کل زیرساخت‌ها را می‌توان به زیرساخت‌های اجتماعی (آموزش، بهداشت، امنیت و ...) و در زیرساخت‌های اقتصادی (سیستم حمل و نقل، ارتباطات، نیرو و ... تقسیم کرد (اکبریان و قائدی، ۱۳۹۰).

در یک جمع‌بندی از مطالب فوق می‌توان این چنین مطرح نمود که، شرایط جغرافیایی در قالب (شیب و ارتفاع) بر توسعه اقتصادی روستاها با تاکید بر نقش میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری، موثر است. در این راستا، نقاط هموار با شیب و ارتفاع ملایم و کم همواره امکانات زیستی مساعدتری را فراهم آورده و امکان تنوع فعالیت‌ها و ارایه خدمات زیربنایی و روبنایی و زیرساخت‌های ضروری بر روی این پهنه‌ها بسیار بیشتر است، و نقاط با ارتفاع بالا جز مراکز جاذب جمعیت نیستند، در این راستا این نقاط زیرساخت‌های ضروری کمتری برخوردار هستند. بنابراین یکی از رویکردهای مرتبط با نقش شرایط جغرافیایی (شیب و ارتفاع) در توسعه اقتصادی با تاکید بر نقش زیرساخت‌های ضروری، عدالت فضایی است.

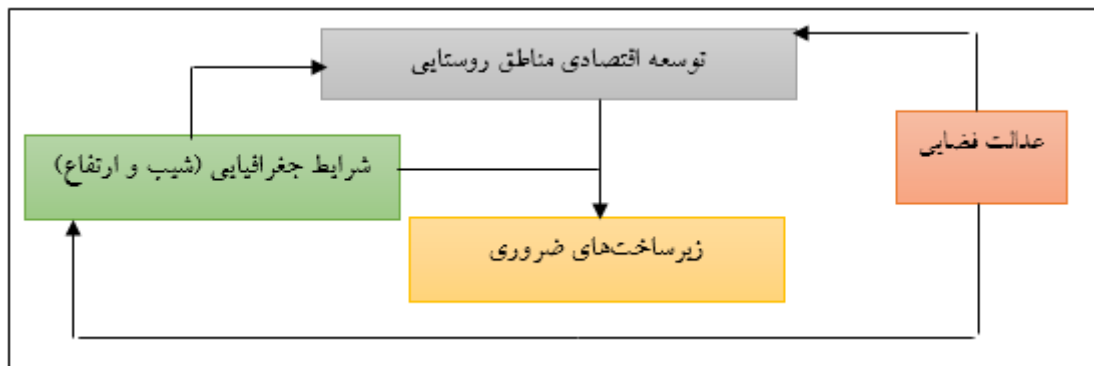
در این بین، با توجه و شناخت روزافزون جغرافیا و تاثیرات آن بر زندگی روزمره مردم، محیط فیزیکی به تدریج توسط محققان به عنوان تولید فرایندهای اجتماعی و اقتصادی درک می‌شود (Steil and Delgad, 2019). دسترسی، توزیع و دسترسی فیزیکی منابع عمومی در چند دهه اخیر با موضوع عدالت فضایی اهمیت زیادی یافته است (Crook and Andew, 2009). در واقع، عدالت توزیع برابر منابع و خدمات تعریف می‌شود که به مبحث برقراری تعادل بر مبنای چه کسی چه چیزی را چگونه به دست آورد اشاره دارد (سعیدی‌مفرد و همکاران، ۱۴۰۰). عدالت لزوماً اولین ارزش اجتماعی است با این حال، هیچ تعریف جهانی از عدالت وجود ندارد، زیرا محتوای آن بسته به زمینه اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی، و تاریخی با توجه به نظر دیوید هاروی، معانی مختلفی می‌گیرد و با حوزه‌ها و دیدگاه‌های مختلف تغییر می‌کند (Jian et al, 2020). بعد از لوفور^۱ (۱۹۹۶)، شعار حق بر عدالت، حقوق مردم در پژوهش‌های عدالت فضایی به طور مکرر مورد تاکید و تبیین قرار گرفت (دهزاده‌سیلابی و همکاران، ۱۴۰۰).

عدالت فضایی در چارچوب‌های علوم اجتماعی به صورت گسترده بر شرایط فقرا تمرکز کرده است. هدف آن تقاضای مداخلاتی است که موجب رفتار منصفانه به نفع فقرا باشد (Dixon and Ramutsindela, 2004)، در واقع عدالت فضایی بیانگر رفتار منصفانه و در برگیرندگی همه مردم، بدون توجه به قومیت، رنگ، منشا ملیت یا درآمد، در توسعه، اجرا و به کارگیری قواعد محیطی است (Bass, 1998). عدالت فضایی طبق ایده‌ای که از عدالت اجتماعی گرفته شده است به این معناست که باید با ساکنین در هر جایی که زندگی می‌کنند، به طور برابر رفتار شود (Tsou and et al, 2005). بنابراین برنامه‌ریزان باید در پی این باشند که در الگوی مکان‌یابی خدمات و نحوه‌ی توزیع آنها، چه مقدار نابرابری به وجود آمده

Lofour¹

و چه گروه‌هایی از جامعه بیشتر محروم شده‌اند (هوگو، ۲۰۰۱، ۵). حتی مقوله‌ی عدالت فضایی به عنوان موضوعی کلیدی و پراهمیت در پارادایم توسعه پایدار نیز مطرح است. این مفهوم اهداف مشترکی را بین حفاظت محیطی و عدالت اجتماعی بنیاد می‌گذارد (Mitchel and Norman, 2012). هر چند که مفهوم عدالت فضایی به عنوان یک دغدغه‌ی عمومی از اوایل دهه‌ی ۱۸۲۰ میلادی مورد توجه قرار گرفته است اما در واقع در میانه‌ی ۱۹۸۰ به عنوان مبنایی برای چالش برابری نژادی در ایالات متحده مطرح شده است (Laurent, 2011). با توجه به مطالب مطرح شده، شرایط جغرافیایی مطلوب (شیب ملایم و ارتفاع کم) در توسعه اقتصادی با نقش میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری تاثیر زیادی خواهد داشت. شکل (۱) به عنوان مدل مفهومی پژوهش ترسیم شده است.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

Figure 1. Conceptual model of research

در راستای موضوع پژوهش، مطالعات اندکی صورت گرفته شده است، ولی در این قسمت از پژوهش لازم دانسته شد به مطالعاتی که همسویی با نتایج پژوهش حاضر دارند پرداخته شود:

ياسوری و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی تحت عنوان، عدالت فضایی بهره‌مندی از امکانات و خدمات در سکونتگاه‌های روستایی دهستان‌های استان گیلان، به این نتایج دست یافتند، وضعیت دهستان‌هایی که در سطح توسعه‌یافتگی پایین قرار دارند، به مراتب شرایط نامناسب‌تری را در دسترسی به خدمات دارند. در مجموع می‌توان گفت با توجه به تفاوت‌هایی که در بین دهستان‌ها وجود داشت؛ وضعیت نامطلوبی در بهره‌گیری از خدمات و امکانات روستایی برای دهستان‌های استان وجود داشت. فزونی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان، نقش عوامل محیطی در توسعه اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: بخش دیلمان شهرستان سیاهکل)، به این نتایج دست یافتند، بخش دیلمان با توجه به توان‌های غنی طبیعی، انسانی، تاریخی و اجتماعی از توان مناسبی جهت رشد و توسعه برخوردار است. میرزایی خلیل‌آبادی و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی تحت عنوان، بررسی تاثیر توسعه زیرساخت‌ها بر توسعه روستایی ایران، به این نتایج

دست یافتند، با در نظر گرفتن نتایج تحلیل سلسله مراتبی، معیار حمل و نقل با وزن نسبی ۰,۴۱۵، اولویت نخست را در معیارهای توسعه روستایی دارد. همچنین زیر معیار طول راه‌های روستایی با وزن نسبی ۰,۴۶۷، اولویت نخست را در زیر معیارهای حمل و نقل دارد. لذا ضریب اهمیت راه‌های روستایی با مقدار ۱۹,۳۹، بیانگر بالاترین اولویت در زیر معیارهای زیرساخت است. تاثیر متغیر زیرساخت نسبت به متغیرهای رشد بخش کشاورزی و اعتبارات عمرانی بر توسعه روستایی بیشتر است. لذا زیرساخت از مهم‌ترین عامل‌های موثر بر توسعه روستایی است. زمانی و کنشلو (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان، نقش متغیرها و توانمندی‌های جغرافیایی در توسعه اقتصادی و اقتدار منطقه‌ای و بین‌المللی ایران با تاکید بر منطقه دریای خزر و خلیج فارس، به این نتایج دست یافتند، مهمترین نقطه قوت ایران برای توسعه و اقتدار منطقه‌ای، وجود دو منطقه دریای خزر و خلیج فارس است، اما از طرف دیگر جریانان فرامنطقه‌ای با اعمال تهدید و تحریم و فشار محدودیت‌هایی را برای بهره‌برداران ایران از این دو منطقه به وجد آورده‌اند. افراخته و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیل سطح برخورداری سکونتگاه‌های روستایی از خدمات در چارچوب عدالت توزیعی (مورد مطالعه: روستاهای بخش تنکمان)، به این نتایج دست یافتند، اختلاف بین روستاها از نظر بهره‌مندی از خدمات، چندان بالا نیست. با تفاوت‌های نسبی موجود می‌توان یک الگوی خوشه‌ای از توزیع فضایی خدمات روستایی را ارایه کرد که دو خوشه در دو دهستان تنکمان جنوبی و شمالی مشخص شده است. در واقع در هر دو دهستان چند روستا دارای سطح برخورداری بیشتری بوده و بقیه روستاها پیرامون آنها عمدتاً دریافت‌کننده خدمات در مقیاس کوچک هستند. با این حال اختلاف سطح برخورداری بین دو دهستان نیز چندان آشکار نیست. محمدی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان، تحلیل فضایی توزیع و دسترسی به خدمات شهری در سطح محلات شهری با رویکرد عدالت فضایی (مطالعه موردی: کاربری‌های تجاری شهر اردبیل)، به این نتایج دست یافتند، در محلات ۴۴ گانه شهر اردبیل از لحاظ وضعیت کلی کاربری‌های تجاری نابرابری وجود دارد. حسینی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان، راهکارهایی برای توسعه عدالت محور و اصلاح پراکنش زیرساخت‌ها و تاسیسات گردشگری در ایران، به این نتایج دست یافتند، راهکارهایی از جمله: مطالعات منطقه‌ای، امکان‌سنجی و اولویت‌بندی، فراهم‌آوری امکان استفاده از کارت-های اعتباری بین‌المللی توسط گردشگران، توسعه حمل و نقل ریلی، توسعه خطوط دریایی کشتی‌های تفریحی کروز، برنامه‌ریزی برای توسعه نظام‌مند مراکز تفریحی در سراسر ایران، توسعه فرودگاهی و تهیه ناوگان هوایی به روزرسانی شده، توسعه امکانات موجود در جاذبه‌های گردشگری، و در نهایت ارائه تسهیلات تاسیسات گردشگری به صورت هدفمند با رویکرد عدالت محور، پیشنهاد شد. کدیور و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان، توسعه اقتصادی با تاکید بر زیرساخت‌های ضروری، با محوریت راهبرد مهندسی جغرافیایی فضا (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان شفت)، به این نتایج دست یافتند، نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن و مدل شانون نشان داد، در تمامی روستاهای محدوده مطالعاتی به استثنای تعدادی از روستاهای غیر منطبق بر رفتار مدل‌های ارائه شده رابطه مستقیمی بین توسعه اقتصاد

روستایی و زیرساخت‌های ضروری وجود دارد، اما در بررسی موارد استثناء هم نکاتی به چشم خورد که حائز اهمیت است و می‌توان از آن به عنوان نقصان ناشی از نادیده گرفتن نقش جغرافیایی نواحی در برنامه‌ریزی توسعه‌ای روستایی در مقیاس دهستانی در محدوده مطالعاتی مورد بررسی قرار داد. غسال^۱ (۲۰۱۳)، در پژوهشی تحت عنوان، مسائل زیرساختی در توانمندسازی اقتصاد روستایی، به این نتایج دست یافت که زیرساخت ناقص در سطح روستاها، محدودیت اصلی برای قدرت اقتصادی جامعه‌های بی‌بهره اقتصادی-اجتماعی است. نوگراها و همکاران^۲ (۲۰۲۰)، در پژوهشی (مقاله)، تحت عنوان، نقش زیرساخت در رشد اقتصادی و نابرابری درآمد در اندونزی، به این نتایج دست یافتند، زیرساخت‌ها تاثیر مثبتی بر رشد اقتصادی داشته، در حالی که رشد مستقیم اقتصادی به نابرابری درآمد آسیب می‌زند. این یافته‌ها زیرساخت‌ها به طور غیرمستقیم نابرابری درآمد را کاهش می‌دهد. بنابراین توسعه زیرساخت‌ها، به ویژه زیرساخت‌های اساسی و حمل و نقل می‌تواند نابرابری درآمد را اندونزی کاهش دهد. ماخاتینی^۳ (۲۰۲۰)، در پژوهشی (مقاله)، تحت عنوان، تامین زیرساخت به عنوان یک کاتالیزو محلی برای توسعه اقتصادی در آفریقای جنوبی، به این نتایج دست یافتند، تامین زیرساخت‌ها کلید توسعه اقتصادی محلی در آفریقای جنوب است، کلید موثر در کاهش نابرابری بین شهر و روستا می‌باشد. مگزینو و مله^۴ (۲۰۲۱)، در پژوهشی (مقاله)، تحت عنوان، رابطه بین زیرساخت‌های حمل و نقل و توسعه اقتصادی در چین، به این نتایج دست یافتند، زیرساخت حمل و نقل در توسعه اقتصادی چین، تاثیر مثبتی داشته، ولی سهم رشد سرمایه‌گذاری حمل و نقل از منطقه به منطقه دیگر متفاوت است. روگوفسکی^۵ (۲۰۲۲)، در پژوهشی (مقاله)، تحت عنوان، زیرساخت‌های عمومی و توسعه اقتصادی، به این نتایج دست یافتند، زیرساخت‌های عمومی در توسعه اقتصادی تاثیر مثبتی دارد، و تلاش‌های دولت در این زمینه، اثرات طولانی مدتی بر جوامع می‌گذارد.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی - تحلیلی است و با استفاده از مفاهیم، روش‌ها و الگوهای رایج در این باب، جنبه‌های کاربردی آن در حد امکان در نظر گرفته شده است. متغیرهای مورد بررسی در پژوهش حاضر شامل:

Ghosal¹

Nugraha and rt al²

Makhathini³

Magazzino and Mele⁴

Rogowski and et al,⁵

شرایط جغرافیایی (ارتفاع و شیب)؛

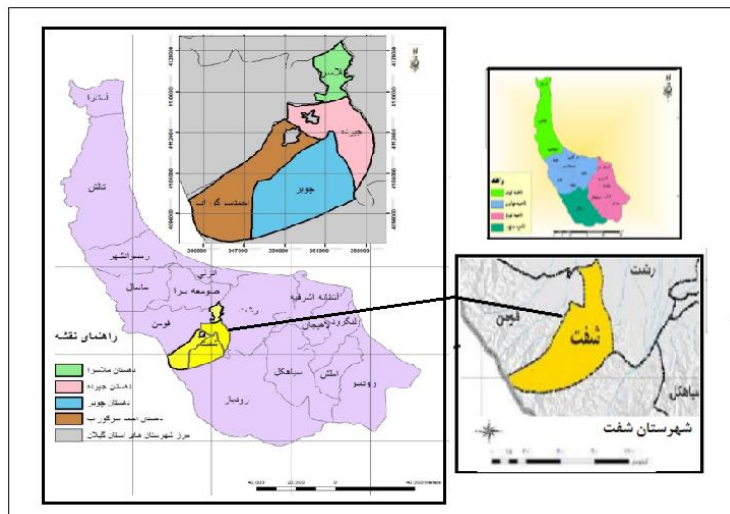
خدمات زیربنایی و روبنایی و به دنبال آن زیرساخت‌های ضروری به منظور توسعه اقتصادی به تفکیک روستاهای مورد مطالعه؛

رتبه توسعه روستایی (که از طریق روش وزندهی شانون با سه رودی از سطوح صنعت و خدمات و کشاورزی برای هر روستا احصا شده است).

جامعه آماری در پژوهش شامل دو بخش است، بخش اول، تمامی روستاهای شهرستان شفت می‌باشد، در بخش دوم نیز افراد متخصص در پیرامون بحث (مجموعه عوامل موثر در عدم توسعه زیرساخت‌های اقتصادی برای روستاهایی که دارای رتبه توسعه اقتصادی بالا، شیب و ارتفاع کم) می‌باشند که بر اساس نمونه‌گیری هدفمند (به اشباع رسیدن نتایج)، تعداد ۲۰ نفر تعیین شد. همچنین قابل ذکر است، به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از نرم‌افزار GIS، متلب، و مدل‌های ترکیبی (FKOPRAS+FSORA)، و در نهایت مدل تئوری زمینه‌ای استفاده شد.

محدوده مورد مطالعه

شهرستان شفت در مختصات جغرافیایی ۳۶ درجه و ۵۶ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۱۸ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۴۹ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی از نصف النهار مبداء واقع شده است. این شهرستان از شمال شرق به شهرستان رشت و از جنوب و جنوب شرقی به استان زنجان و شهرستان رودبار و از غرب به شهرستان فومن و صومعه‌سرا محدود است. شهرستان شفت به لحاظ ناهمواری‌ها شامل بخش‌های جلگه‌ای، کوهپایه‌ای، جنگلی و کوهستانی است که مهم‌ترین ارتفاعات آن امامزاده ابراهیم (ع) است این شهرستان شامل دو بخش مرکزی و احمدسرگوراب و چهار دهستان جیرده، ملاسرا، نصیر محله، چوبر و نیز تعداد ۹۷ آبادی است که ۹۴ تعداد آبادی دارای سکنه و ۳ آبادی خالی از سکنه می‌باشند. در شکل (۲)، موقعیت جغرافیایی - سیاسی محدوده مورد مطالعه در شهرستان شفت نشان داده شد. تعداد جمعیت شهرستان شفت در سال ۱۳۶۵ برابر ۵۶۱۸۷ نفر بوده است که تعداد ۵۱۷۰۶ نفر با ۹۲ درصد در روستاها و تعداد ۴۴۸۱ نفر با ۷ درصد در شهرها بسر می‌برده اند که بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ برابر تعداد ۵۴۲۲۶ نفر در کل شهرستان و تعداد ۴۳۹۱۴ نفر با ۸۱ درصد در روستاها و تعداد ۱۰۳۱۲ نفر با ۱۹ درصد در شهرها سکونت داشته اند (سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۹۷: ۴-۱۹). بررسی روند تغییرات جمعیت شهرستان شفت طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ و برآورد تعداد جمعیت شهرستان در سال ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که تعداد جمعیت شهرستان و تعداد و درصد جمعیت روستایی در مقایسه با سال ۱۳۹۵ کاهش یافته و در مقابل تعداد و درصد جمعیت شهری شهرستان افزایش یافته و به ترتیب به؛ ۵۰۵۶۸، ۳۷۹۲۶ و ۱۲۶۴۲ نفر رسیده است (نگارندگان، ۱۴۰۱).

شکل ۲. نقشه موقعیت محدوده مورد مطالعه در تقسیمات کشوری استان گیلان، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 2. Location map of the studied area in the country divisions of Guilan province

یافته‌ها (تجزیه و تحلیل)

بررسی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری

وجود زیرساخت‌های ضروری مبتنی بر توان روستاهای شهرستان شفت به دلیل نزدیکی با مرکز استان به خودی خود موجبات توسعه را حتی برای مرکز استان به همراه دارد از این رو شناسایی و تعیین و سطح‌بندی انواع خدمات زیربنایی و روبنایی جاری در برش روستایی و دهستانی به منظور هدف‌گذاری‌های توسعه اقتصادی روستاهای ناحیه بسیار مهم است. در ابتدا قبل از هر گونه بررسی، لازم دانسته شد به بررسی رتبه توسعه هر یک از روستاها پرداخته شود. بنابراین برای به دست آوردن رتبه توسعه هر روستا، با استفاده از الگوریتم شانون، همه روستاها بر اساس وضعیت خدمات، صنعت و کشاورزی محاسبه شد، و هر روستا به صورت پنج سطح (۱-خیلی کم، ۲-کم، ۳-متوسط، ۴ زیاد، ۵-خیلی زیاد)، محاسبه شد و در نهایت رتبه توسعه روستایی توسط نرم‌افزار آرک مپ در سه سطح قوی (۱-۲۳)، و متوسط (۲۴-۲۵)، و ضعیف (۵۵-۸۹) سطح‌بندی شد.

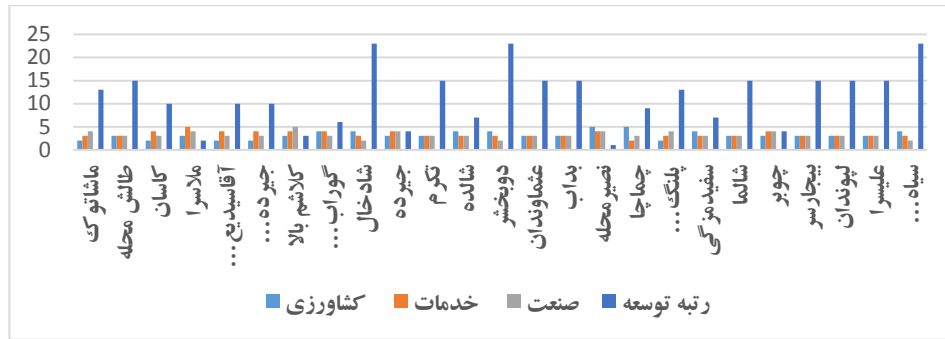
جدول ۱. ارقام سطوح صنعت خدمات، کشاورزی روستاهای شهرستان شفت به همراه رقم توسعه

Table 1. Figures of levels of service industry, agriculture in the villages of Shaft county along with the figure of development

رتبه توسعه	سطح کشاورزی	سطح خدمات	سطح صنعت	روستا	دهستان	رتبه توسعه	سطح کشاورزی	سطح خدمات	سطح صنعت	روستا	دهستان
۶۱	۳	۲	۲	چوب تراشان	چوبر	۸۳	۳	۱	۲	نوده پسیخان	ملاسرا
۶۱	۳	۲	۲	گیشم	چوبر	۶۱	۳	۲	۲	راسته کنار	ملاسرا
۶۱	۳	۲	۲	درودخان	چوبر	۵۴	۲	۳	۲	فشالم	ملاسرا
۵۷	۲	۲	۳	سفیدخانی	چوبر	۴۵	۴	۲	۲	چکوسر	ملاسرا
۴۵	۴	۲	۲	لیفکوه	چوبر	۳۴	۳	۳	۲	مرخال	ملاسرا
۴۵	۴	۲	۲	سله مرز	چوبر	۲۹	۲	۳	۳	کوزه گران	ملاسرا
۴۰	۳	۲	۳	میرسرا	چوبر	۲۳	۴	۳	۲	شادخال	ملاسرا
۴۰	۳	۲	۳	لیفکوختدان	چوبر	۲۵	۳	۳	۳	طالش محله	ملاسرا
۴۰	۳	۲	۳	چنارودخان	چوبر	۲۳	۲	۳	۴	ماشاتوک	ملاسرا
۳۴	۳	۳	۲	شادنشین	چوبر	۱۰	۲	۴	۳	کاسان	ملاسرا
۳۴	۳	۳	۲	مبارک آباد	چوبر	۱۰	۲	۴	۳	آقاسیدبچه وب	ملاسرا
۳۲	۲	۲	۴	خرم آباد	چوبر	۱۰	۲	۴	۳	جیرده پسیخان	ملاسرا
۳۲	۲	۲	۴	کولوان	چوبر	۶	۴	۴	۳	گوراب لیشاوندان	ملاسرا
۲۹	۲	۳	۳	کاظم آباد	چوبر	۳	۳	۴	۵	کلاشم بالا	ملاسرا
۲۶	۴	۲	۳	لاسک	چوبر	۲	۳	۵	۴	ملاسرا	ملاسرا
۱۵	۳	۳	۳	بیجارسر	چوبر	۸۹	۱	۱	۲	ونه بنه	احمدسرگوراب
۱۳	۳	۳	۴	پلنگ پشت	چوبر	۸۹	۱	۱	۲	زیان دشت	احمدسرگوراب
۴	۳	۴	۴	چوبر	چوبر	۸۱	۲	۲	۲	زردکام	احمدسرگوراب
۸۳	۳	۱	۲	پیرمومن سرا	جیرده	۶۱	۳	۲	۲	والی سرا	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	ناصران	جیرده	۵۷	۲	۲	۳	خرفکل	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	قصاب محله	جیرده	۵۷	۲	۲	۳	خره کش	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	خطیبان	جیرده	۴۵	۴	۲	۲	سالک معلم	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	میرمحله	جیرده	۴۵	۴	۲	۲	گنجان	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	کومسار	جیرده	۲۳	۴	۳	۲	دوبختر	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	پشت سرا	جیرده	۲۳	۴	۳	۲	سیاه مزگی	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	گیلده	جیرده	۱۵	۳	۳	۳	بداب	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	شیخ محله	جیرده	۱۵	۳	۳	۳	شالما	احمدسرگوراب

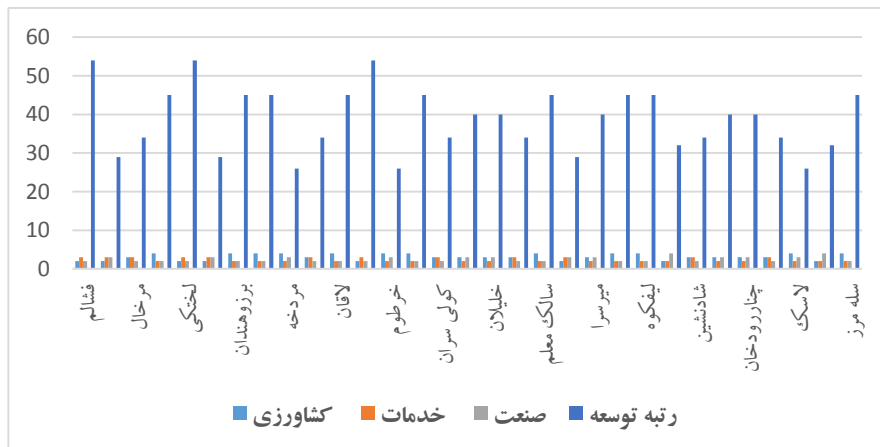
واکاوی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری..... ۱۰۹

۶۱	۳	۲	۲	کلاچ خندان	جبرده	۱۵	۳	۳	۳	لپوندان	احمدسرگوراب
۶۱	۳	۲	۲	مژده	جبرده	۱۵	۳	۳	۳	علیسرا	احمدسرگوراب
۵۷	۲	۲	۳	خمیران	جبرده	۷	۴	۳	۳	سفیدمزگ	احمدسرگوراب
										ی	
۵۴	۲	۳	۲	لختکی	جبرده	۱	۵	۴	۴	نصیرمحلہ	احمدسرگوراب
۵۴	۲	۳	۲	چوسر	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	ماشاء الله	چوبر
										کل	
۴۵	۴	۲	۲	برزوهندان	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	آقانور سه	چوبر
										تن	
۴۵	۴	۲	۲	کوزان	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	قلعه گل	چوبر
۴۵	۴	۲	۲	لاقان	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	جنگلکار	چوبر
										ی چوبر	
۴۵	۴	۲	۲	ذوالپیران	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	لیسم	چوبر
۴۰	۳	۲	۳	آقا محلہ	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	امامزاده	چوبر
										اسحق	
۴۰	۳	۲	۳	خلیلان	جبرده	۸۹	۱	۱	۱	تنز	چوبر
۳۴	۳	۳	۲	بیالوا	جبرده	۸۶	۳	۱	۱	محرمان	چوبر
۳۴	۳	۳	۲	کولی سران	جبرده	۸۶	۳	۱	۱	بابارکاب	چوبر
۳۴	۳	۳	۲	نہزم صیقل کومه	جبرده	۸۶	۳	۱	۱	طاللقان	چوبر
۲۹	۲	۳	۳	پیرده شفت	جبرده	۸۳	۳	۱	۲	کیش خاله	چوبر
۲۶	۴	۲	۳	مردخه	جبرده	۸۲	۳	۲	۱	امامزاده	چوبر
										ابراهیم	
۲۶	۴	۲	۳	خرطوم	جبرده	۸۰	۳	۰	۴	ویسرود	چوبر
۱۵	۳	۳	۳	تکرم	جبرده	۶۱	۳	۲	۲	تانی محلہ	چوبر
۱۵	۳	۳	۳	عثمانوندان	جبرده	۶۱	۳	۲	۲	صیقلان	چوبر
۹	۵	۲	۳	چماچا	جبرده	۶۱	۳	۲	۲	کوچک کومسار	چوبر
۷	۴	۳	۳	شالده	جبرده	۶۱	۳	۲	۲	داکله سرا	چوبر
۴	۳	۴	۴	جبرده	جبرده						

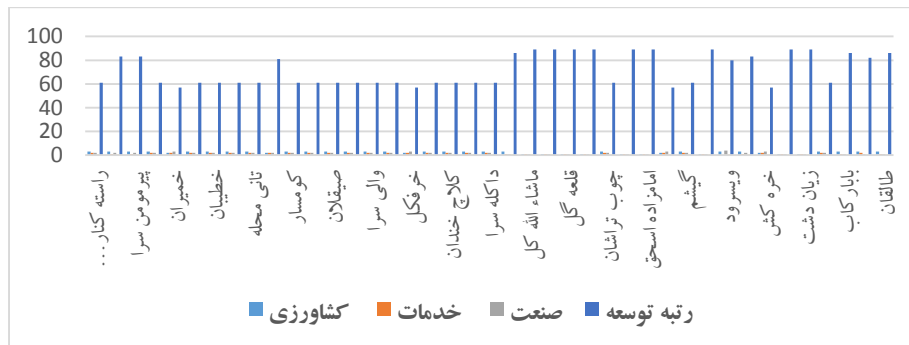
شکل ۳. روستاهای دارای سطح توسعه قوی (رتبه بین ۱-۲۳)

Figure 3. Villages with strong development level (rank between 1-23)

شکل ۴. روستاهای دارای سطح توسعه متوسط (رتبه بین ۲۴-۵۴)

Figure 4. Villages with medium development level (rank between 24-54)

شکل ۵. روستاهای دارای سطح توسعه ضعیف (رتبه بین ۵۵-۸۹)

Figure 5. Villages with weak development level (rank between 55-89)

در ادامه نیز با توجه به وضعیت پراکنش نقاط روستایی در سطح محدوده مطالعاتی و مراجعه به مراجع ذیصلاح، و بررسی سند آمایش استان گیلان و با نظرسنجی خبرگان، انواع خدمات زیربنایی و روبنایی و به دنبال آن زیرساخت‌های اقتصادی مبتنی بر انواع خدمات موجود و شرایط روستاهای مطالعاتی مورد بررسی قرار گرفت. جدول (۲).

جدول ۲. خدمات روبنایی و زیربنایی و زیرساخت اقتصادی در محدوده مطالعاتی

Table 2. Superstructure and infrastructure services and economic infrastructure in the study area

زیر ساخت اقتصادی	سطح‌بندی زیر ساخت روستایی	زیر ساخت اقتصادی	سطح‌بندی زیرساخت‌های اقتصادی	خدمات زیر بنایی	سطح‌بندی خدمات زیر بنایی	خدمات روبنایی	سطح‌بندی خدمات رو بنایی	خدمات روبنایی	طبقه بندی خدمات رو بنایی
پزشک	EI11	وضع طبیعی	EI15	وضع طبیعی	IS1	دهیار	SS30	دایمی / موسمی	SS1
دامپزشک	EI11	راه زمینی	EI1	راه زمینی	IS2	پاسگاه نیروی انتظامی	SS31	روستامهد	SS0
نمایندگی پخش نفت سفید	EI14	راه آبی	EI1	راه آبی	IS3	مرکز خدمات جهاد کشاورزی	SS30	دبستان	SS3
نمایندگی پخش سیلندر گاز	EI14	راه آهن	EI1	راه آهن	IS4	مروج کشاورزی	SS33	مدرسه راهنمایی شبانه روزی پسرانه	SS4
بانک	EI5	روستامهد	EI10	شبکه سراسری برق	IS5	شورای حل اختلاف	SS34	مدرسه راهنمایی شبانه روزی دخترانه	SS5
تعمیر ماشین آلات کشاورزی	EI9	دبستان	EI10	موتور برق دیزلی	IS6	شرکت تعاونی روستایی	SS35	مدرسه راهنمایی پسرانه	SS6
تعمیر ماشین آلات غیر کشاورزی	EI9	مدرسه راهنمایی شبانه روزی پسرانه	EI10	انرژی نو (خورشیدی، بادی و ...)	IS7	حمام عمومی	SS36	مدرسه راهنمایی دخترانه	SS7
جایگاه سوخت	EI6	مدرسه راهنمایی شبانه روزی دخترانه	EI10	گاز لوله کشی	IS8	مرکز بهداشتی درمانی	SS37	مدرسه راهنمایی مختلط	SS8
صندوق پست	EI13	مدرسه راهنمایی پسرانه	EI10	آب لوله کشی	IS9	داروخانه	SS38	دبیرستان شبانه روزی پسرانه	SS9

۱۱۲. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال شانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۳

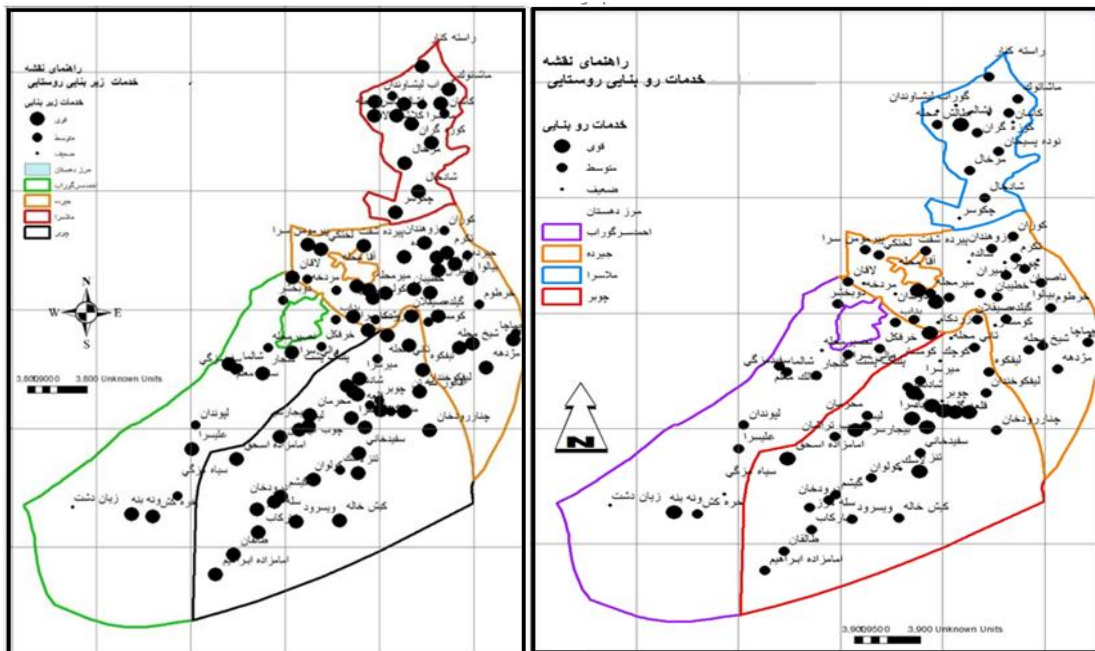
دسترسی به اینترنت عمومی	EI13	دبیرستان شبانه روزی دخترانه	EI10	سامانه تصفیه آب	IS10	خانه بهداشت	SS39	دبیرستان شبانه روزی دخترانه	SS10
دسترسی به وسیله ی نقلیه عمومی	EI7	دبیرستان نظری پسرانه	EI10	سامانه جمع آوری زباله	IS11	پایگاه بهداشت روستایی	SS40	دبیرستان نظری پسرانه	SS11
دسترسی به ایستگاه راه آهن	EI7	دبیرستان نظری دخترانه	EI10	پایگاه آتش نشانی	IS12	مرکز تسهیلات زایمان	SS41	دبیرستان نظری دخترانه	SS10
شهرک ها و نواحی صنعتی	EI18	دبیرستان کار و دانش پسرانه	EI10	بانک	IS16	دندانپزشک تجربی یا دندان ساز	SS45	هنرستان فنی و حرفه ای دخترانه	SS16
		دبیرستان کار و دانش دخترانه	EI10	جایگاه سوخت	IS17	بهبار یا مامایی روستایی	SS46	بوستان روستایی	SS17
		هنرستان فنی و حرفه ای پسرانه	EI10	صندوق پست	IS18	بهورز	SS47	کتابخانه عمومی	SS18
		هنرستان فنی و حرفه ای دخترانه	EI10	دفتر پست	IS19	دامپزشک	SS48	زمین ورزشی	SS19
		شبکه سراسری برق	EI2	دفتر مخابرات	IS20	تکنسین دامپزشکی	SS49	سالن ورزشی	SS00
		شرکت تعاونی روستایی	EI8	دفتر فناوری اطلاعات و ارتباطات	IS21	آزمایشگاه و رادیولوژی	SS50	مسجد	SS01
		موتور برق دیزلی	EI3	دسترسی عمومی به اینترنت	IS22	غسالخانه	SS51	امام زاده	SS00
		انرژی نو (خورشیدی، بادی و ...)	EI4	دسترسی به روزنامه و مجله	IS23	بقالی	SS50	سایر اماکن مذهبی مسلمانان	SS03
		مرکز بهداشتی درمانی	EI11	دسترسی به وسیله ی نقلیه عمومی	IS24	نانوایی	SS53	اماکن مذهبی سایر ادیان	SS04
		داروخانه	EI11	دسترسی به ایستگاه راه آهن	IS25	گوشت فروشی	SS54	مدرسه علمیه	SS05
						قهوه خانه	SS55	امام جماعت	SS06

EI : ECONOMOC INFRASTRUCTURE
 IS : INFRASTRUCTURE SERVICE
 SS : SUPERSTRUCTUURE SERVICES
 RD : RURAL DEVELOPMENT

		راتب	
SS07	خانه عالم	SS56	تعمیر ماشین آلات کشاورزی
SS08	دارالقرآن	SS57	تعمیر ماشین آلات غیر کشاورزی
SS09	شورای اسلامی روستا		

مرجع : سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان، ۱۳۹۵

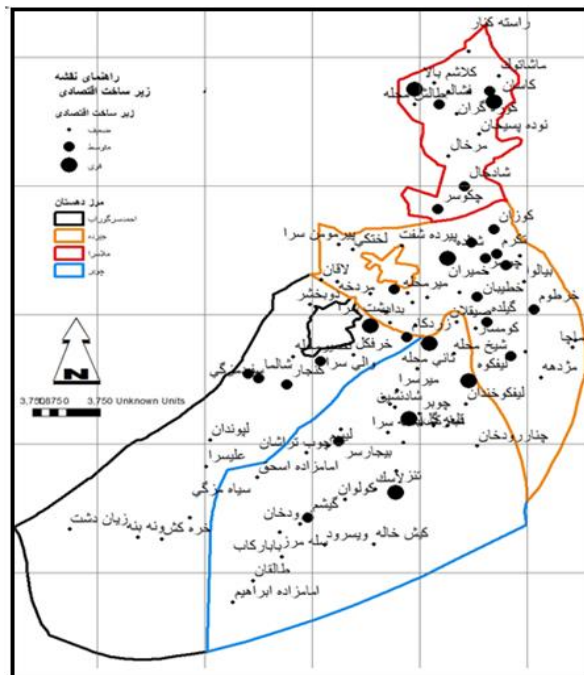
بر اساس داده‌های دریافتی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان و فرمانداری شهرستان، نقشه‌های موضوعی مربوط به خدمات روبنایی خدمات زیربنایی و پس از آن زیرساخت اقتصادی برای تک تک روستاهای مورد مطالعه به صورت لایه‌های اطلاعاتی جداگانه شناسایی شد. نتایج نشان داد که تعداد (۵۷) واحد خدمات زیربنایی و (۲۵) واحد خدمات زیربنایی و همچنین (۴۰) واحد به عنوان زیرساخت اقتصادی در محدوده مطالعاتی مورد بررسی قرار گرفته شد. نتایج به شرح نقشه‌های (۶، ۷ و ۸) است.

شکل ۶ و ۷: سطح‌بندی خدمات روبنایی و زیربنایی روستاهای شهرستان شفت، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 6 & 7. Leveling of superstructure and infrastructure services in the villages of Shaft county

شکل ۸. سطح‌بندی زیرساخت اقتصادی روستاهای شهرستان شفت، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 8. Stratification of the economic infrastructure of the villages of Shaft county

در ادامه نیز با استفاده از الگوریتم‌های سطح‌بندی و تعیین بازه موجود در نرم‌افزار (آرک‌مپ)، داده‌های به دست آمده از خدمات زیربنایی و روبنایی و زیرساخت‌های اقتصادی، در سه سطح (ضعیف، متوسط، قوی) و طبقه‌بندی ارتفاعی روستاها با توجه به رقم ارتفاعی به صورت (جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و کوهستانی) و طبقه‌بندی شیب روستاها با توجه به رقم درصد شیب به صورت (کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) صورت گرفته شد. جدول (۳).

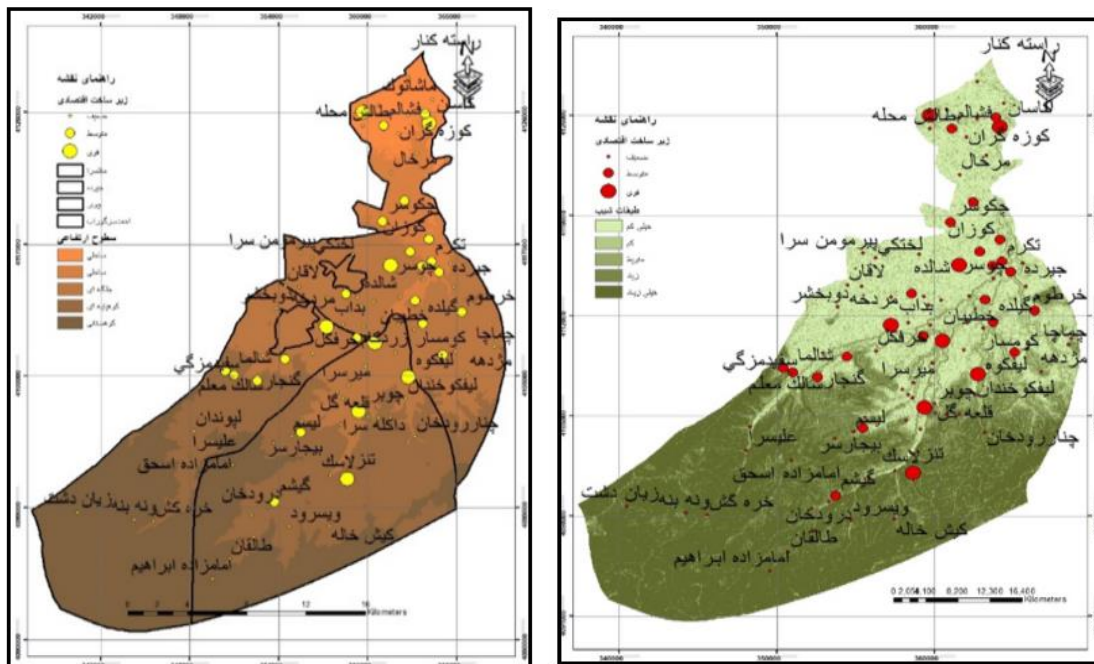
جدول ۳. سطوح خدمات زیربنایی و زیرساخت اقتصادی و رتبه توسعه روستایی به همراه نقاط ارتفاعی و درصد شیب

رتبه توسعه روستایی	سطح	تعداد خدمات روبنایی	سطح	تعداد خدمات زیربنایی	سطح	تعداد زیرساخت اقتصادی
۱ تا ۲۳	قوی	۱ تا ۲۴	ضعیف	۲ تا ۸	ضعیف	۲ تا ۸
۲۴ تا ۵۴	متوسط	۱۵ تا ۲۴	متوسط	۹ تا ۱۹	متوسط	۹ تا ۱۵
۵۵ تا ۸۹	ضعیف	۲۵ تا ۴۲	قوی	۲۰ تا ۴۲	قوی	۱۶ تا ۲۷
ارتفاع	اشکوب	شیب به درصد	طبقه			
زیر صفر	ساحلی	۰ تا ۳	خیلی کم			
۰ تا ۱۰۰	جلگه‌ای	۶ تا ۳	کم			

متوسط	۱۴ تا ۶	کوهپایه‌ای	۵۰۰ تا ۱۰۰
زیاد	۳۲ تا ۱۴	کوهستانی	بیشتر از ۵۰۰
خیلی زیاد	۵۶ تا ۳۲		

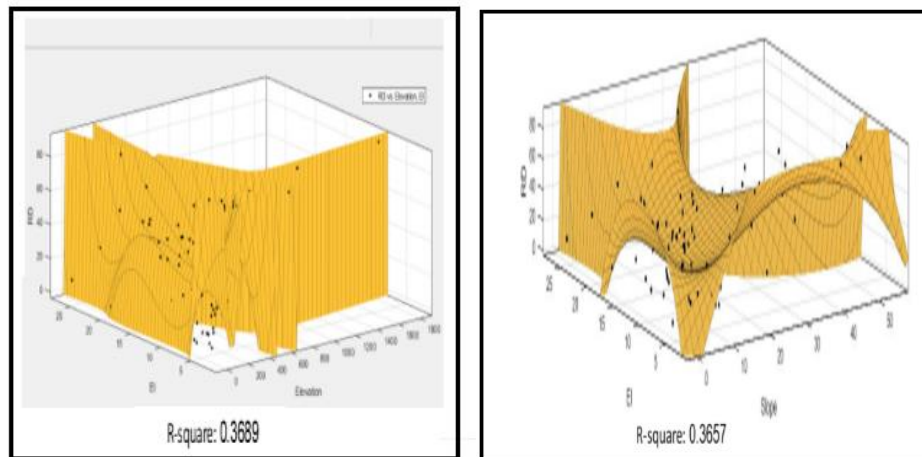
منبع: یافته‌های تحقیق

در ادامه نیز با توجه به شرایط جغرافیایی، و با در نظر گرفتن سه موقعیت جغرافیایی (جلگه‌ای، کوهپایه‌ای و کوهستانی)، در روستاهای مطالعاتی، ابتدا با استفاده از رتبه توسعه روستایی، تنوع و وضعیت فعالیت اقتصادی و زیرساخت‌های ضروری هر روستا، مورد ارزیابی قرار گرفته شد و به ازای هر روستا یک فیلد به نام کدینگ اطلاعات قرار گرفته شد. به منظور بررسی سطح زیرساخت اقتصادی، خدمات روستایی و زیربنایی از سه سطح (ضعیف=۱، متوسط=۲، قوی=۳)، استفاده شده و برای سطح رتبه توسعه روستایی نیز از (سطح قوی ۱-۲۳)، و (متوسط ۲۴-۵۴)، و (ضعیف ۵۵-۸۹)، و عدد ارتفاعی و درصد شیب و اشکوب ارتفاعی (جلگه‌ای=۱، کوهپایه‌ای=۲، کوهستانی=۳)، و سطح‌بندی درصد شیب (خیلی کم=۱، کم=۲، متوسط=۳=زیاد=۴، خیلی زیاد=۵) مورد ارزیابی قرار گرفته شدند، که در مقاله حاضر به دلیل حجم بالای جدول، از آوردن آن صرفه‌نظر شد. در ادامه نیز با تولید نقشه‌های ارتفاع-زیرساخت اقتصادی، و شیب زیرساخت اقتصادی، و بکارگیری از الگوی صفحه برازش منحنی پس از احصای ضرایب تبیین برای مدل‌های به دست آمده، شکل‌های (شیب-رتبه توسعه-زیرساخت)، و (ارتفاع-رتبه توسعه-زیرساخت)، ترسیم شد، و نتایج گویای این واقعیت است که با مقدار ۳۶ درصد، بین تنوع و وضعیت فعالیت‌های اقتصادی جاری در سطح روستاهای مورد مطالعه و به دنبال آن زیرساخت‌های موجود با شرایط جغرافیایی (ارتفاع و شیب) ارتباط قوی و قابل تاملی مشاهده نشد.

شکل ۹ و ۱۰. زیرساخت اقتصادی و درصد شیب و اشکوب ارتفاعی در روستاهای مورد مطالعه، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 9 & 10. Economic infrastructure and the percentage of slope and elevation in the studied villages

شکل ۱۱ و ۱۲. نمودار تغییرات توسعه روستایی نسبت به متغیر شیب و ارتفاعی و زیر ساخت‌های ضروری، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 11 & 12. Diagram of changes in rural development according to the variable of slope and height and necessary infrastructures

همانطور که در شکل (۱۱) نشان داده شد، هر کدام از نقاط روستایی در فضای سه بعدی، مبین مولفه‌های زیرساخت اقتصادی (ET) و درصد شیب (Slope) به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا (RD) به عنوان متغیر وابسته ترسیم شد. همچنین شکل (۱۲) مبین آن است که مولفه‌های زیرساخت اقتصادی (ET) و درصد شیب (Slope) به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا (RD) به عنوان متغیر وابسته می‌باشد. ضرایب ثابت مدل (P) به تعداد ۲۱ ضریب برای بررسی رفتار تغییرات (زیرساخت ضروری-شیب و رتبه توسعه) و (زیرساخت ضروری-ارتفاع و رتبه توسعه) و ضریب تبیین ۳۶ درصد که برای این مدل پس از اعمال الگوریتم برازش صفحه‌ای با استفاده از نرم‌افزار متلب و در رابطه تغییرات متغیرهای مستقل و وابسته به دست آمده، گویای عدم معنادار بین شرایط جغرافیایی (ارتفاع و شیب) و توسعه اقتصادی است. به عنوان نمونه:

روستای سیاهمزیگی از دهستان احمد سرگوراب در سطح توسعه قوی قرار دارد ولی از نظر زیرساخت اقتصادی در سطح ضعیف و از لحاظ قرارگیری در طبقات شیب در سطح زیاد قرار دارد.

روستای آقاسید یعقوب از دهستان ملاسرا که در سطح توسعه قوی قرار دارند ولی از نظر زیرساخت اقتصادی در سطح ضعیف و از لحاظ قرارگیری در طبقات شیب سطح کم قرار دارد.

روستای عثمانوندان از دهستان جیرده در سطح توسعه قوی جای دارد، ولی از نظر زیرساخت اقتصادی در سطح ضعیف و از لحاظ قرارگیری در طبقات شیب در سطح کم قرار دارد.

روستای لاسک نیز از دهستان چویر در سطح توسعه قوی قرار دارد، ولی از نظر زیرساخت اقتصادی در سطح ضعیف و از لحاظ قرارگیری در طبقات شیب در سطح خیلی زیاد قرار دارد.

در ادامه نیز با استفاده از رویکرد کیفی و روش (تئوری زمینه‌ای)، به بررسی مجموعه عوامل موثر در ضعیف بودن زیرساخت‌های اقتصادی در روستاهایی که از نظر سطح توسعه قوی هستند، و در طبقات شیب کم و ارتفاع کم قرار دارند، پرداخته شده است. نتایج به شرح ذیل است. در این قسمت از پژوهش، آگاهان مشارکت‌کننده را خبرگان و کارشناسان برنامه‌ریزی روستایی تشکیل دادند. اطلاعات مورد نیاز از نظر خبرگان استخراج شده است. برای انتخاب خبرگان نیز از روش نمونه‌گیری نظری استفاده شد. تحلیل‌گر، همزمان داده‌هایشان را گردآوری، شناسه‌گذاری و تحلیل کرده، نمونه‌های بعدی را با توجه به تحلیل داده‌های گردآوری شده پیشین انجام داده است. با نمونه‌گیری‌های اولیه، مفاهیم و مقولات شکل می‌گیرد و دیگر نمونه‌گیری‌ها به منظور عمق و غنا بخشیدن به این مقولات انجام می‌گیرد. در این پژوهش در مجموع ۲۰ مصاحبه عمیق صورت گرفت. مصاحبه‌ها (بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه) ضبط و یادداشت و بلافاصله پیاده می‌شد تا با مرور چند باره گفتگوها، تحلیل و بررسی دقیق‌تری نسبت به دیدگاه‌های خبرگان انجام شود.

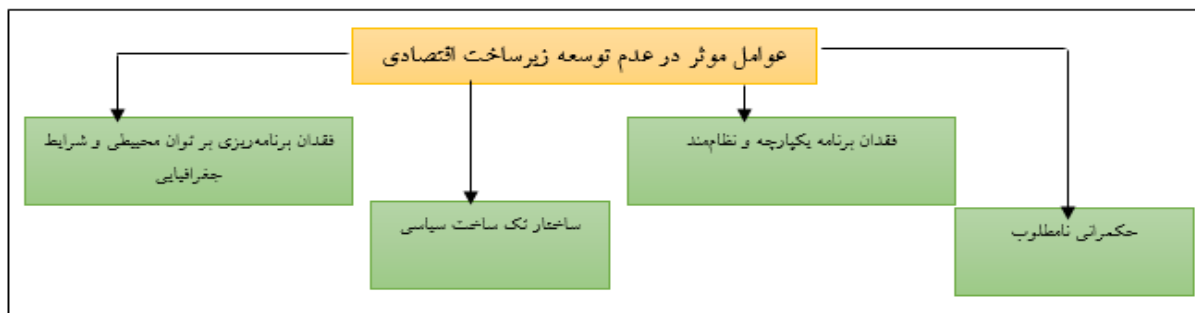
در ابتدا در مرحله مرور بازنگری که در حکم مقدمه‌ای برای ورود به عملیات تحلیل محسوب می‌گردد، برای جلوگیری از داوری شخصی در هنگام ترتیب داده‌ها، مصاحبه‌های ضبط شده، یادداشت‌های شخصی که در طی تحقیق توسط پژوهشگر انجام می‌شد، جمع‌آوری و مورد بازنگری و اصلاح قرار داده شد. در ادامه نیز در مرحله: استخراج داده‌های معنایی کدگذاری (باز)، هدف، درک مفاهیم مستتر در گفته‌های مصاحبه‌شونده است. نام برخی از مفاهیم از دانش پیشین گرفته شده و نام برخی مفاهیم ابداع شده توسط پژوهشگر و یا ذکر شده توسط مشارکت‌کنندگان و معطوف به داده‌های موجود بود که ما در پژوهش حاضر از آوردن آنها به دلیل حجم مقاله صرفه نظر نموده‌ایم. در ادامه نیز کدگذاری محوری مرحله دوم تجزیه و تحلیل در نظریه‌پردازی داده بنیاد است. هدف از این مرحله برقراری رابطه بین طبقه‌های تولید شده (در مرحله کدگذاری باز) است. اساساً فرایند ارتباط‌دهی در کدگذاری محوری بر بسط و گسترش یکی از طبقه‌ها قرار دارد. در این مرحله با استفاده از افق‌ها یا اظهارات عمده در مرحله قبل اقدام به استخراج مقوله‌ها و مضامین اصلی شد. به این صورت که اظهارات در واحدهای اطلاعاتی بزرگ‌تری مرسوم به واحدهای معنایی دسته‌بندی می‌شوند. واحدهای معنایی نشان‌دهنده ابعاد مختلف هستند و ارائه توضیحات مبتنی مرحله بعد را آسان‌تر می‌کنند. در این مرحله ۴ مضمون یا مقوله استخراج و مفاهیم برسازنده هر یک از این مضمون‌ها مشخص شدند.

جدول ۴: مجموعه عوامل موثر در عدم توسعه زیرساخت اقتصادی برای روستاها دارای شیب و ارتفاع کم، و توسعه اقتصادی بالا

Table 4. The set of effective factors in the lack of development of economic infrastructure for villages with low slope and altitude, and high economic development

ردیف	مقوله	واحد معنایی
۱	فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی	تدوین برنامه و طرح‌های جامع تخصصی در زمینه توسعه زیرساخت اقتصادی عدم تعیین روستاهای اولویت‌دار
۲	ساختار تک ساخت سیاسی	فقدان چشم‌انداز جامع در زمینه توان محیطی، اقتصادی و... روستاهای دارای سطح توسعه قوی فقدان آمار و اطلاعات در زمینه روستاهای دارای سطح توسعه قوی با زیرساخت اقتصادی ضعیف فشارهای سیاسی برای توسعه زیرساخت اقتصادی برای روستاهای فاقد توجه اقتصادی و فنی ترویج دیدگاه‌های سیاسی
۳	فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند	نبود مقررات لازم در توسعه زیرساخت اقتصادی برای روستاهای دارای توسعه بالا فقدان تعریف مشخص از تدوین برنامه روستاهای این چنین
۴	حکمرانی نامطلوب	عدم هماهنگی بین دستگاه‌ها و متولیان امور توسعه در بخش‌های دولتی، عمومی و خصوصی برای روستاهای این چنین عدم شفافیت و پاسخگویی مدیران در سازمان‌های ذی‌ربط عدم انسجام سازمانی بین سازمان‌های مرتبط

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱۳. مدل عوامل موثر در عدم توسعه زیرساخت‌های اقتصادی، منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 13. The model of factors influencing the lack of economic infrastructure development

مطابق نتایج به دست آمده در جدول (۴) و شکل (۱۳)، عوامل (حکمرانی نامطلوب، فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند، ساختار تک ساخت سیاسی، فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی)، از سوی متخصصان برای روستا-هایی که دارای رتبه اقتصادی بالا، سطح ارتفاع و شیب کم، ولی از زیرساخت اقتصادی ضعیفی برخوردار هستند، ارائه شد.

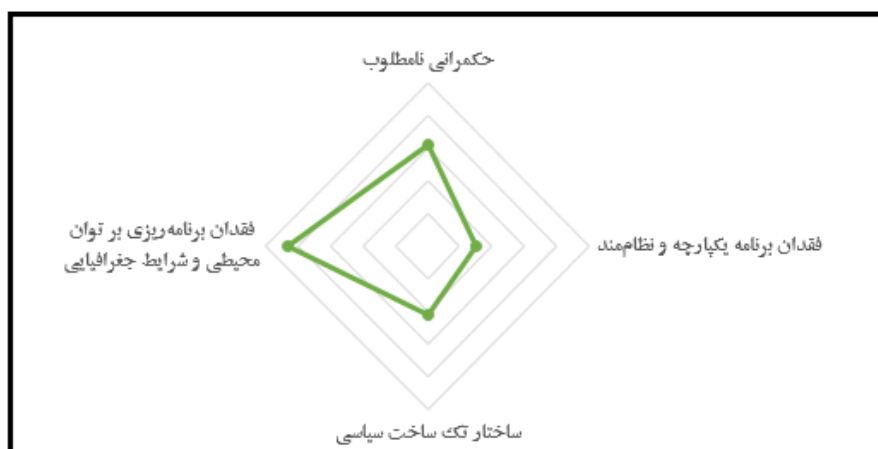
در ادامه نیز، به منظور میزان اهمیت هر یک از عوامل، از مدل ترکیبی (FKOPRAS+FSORA)، استفاده شد. نتایج به شرح جدول (۵) است.

جدول ۵. میزان اهمیت هر یک از عوامل مطرح شده

Table 5. The importance of each of the mentioned factors

عوامل	امتیاز کسب شده (Q_i)	بیشینه امتیاز (Q^{MAX})	کمینه امتیاز (Q^{MIN})	فاصله بین Q^{MAX} و Q^{MIN}	امتیاز از ۱۰۰
حکمرانی نامطلوب	۱۱/۵۵۶	۱۲/۵۶۷	۱۰/۳۴۵	۲/۲۲۲	۷۱/۲۱
فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند	۱۱/۳۳۲	۱۲/۵۵۱	۱۰/۳۱۴	۲/۲۳۷	۷۱/۰۵
ساختار تک ساخت سیاسی	۱۱/۳۴۵	۱۲/۴۴۵	۱۰/۱۱۲	۲/۳۳۳	۷۱/۱۱
فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی	۱۱/۶۷۸	۱۲/۷۷۸	۱۰/۵۸۷	۲/۱۹۱	۷۱/۳۳

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱۴. میزان اهمیت هر یک از عوامل مطرح شده. منبع: یافته‌های تحقیق

Figure 14. The importance of each of the mentioned factors

مطابق نتایج به دست آمده در جدول (۵) و شکل (۱۴)، به ترتیب فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی با مقدار ۷۱/۳۳، حکمرانی نامطلوب با مقدار ۷۱/۲۱، ساختار تک ساخت سیاسی با مقدار ۷۱/۱۱، فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند با مقدار ۷۱/۰۵، بیشترین و کمترین میزان اهمیت را از دیدگاه متخصصان به خود اختصاص داده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی واکاوی نقش شرایط جغرافیایی در توسعه اقتصادی با میانجی‌گری زیرساخت‌های ضروری است. در این راستا، پس از تعیین رتبه توسعه اقتصادی روستاهای شهرستان شفت به تفکیک دهستان‌های مورد مطالعه، خدمات زیربنایی و روبنایی و زیرساخت‌های ضروری شناسایی شد و هر کدام از نقاط روستایی در فضای سه بعدی، مبین مولفه‌های زیرساخت اقتصادی و درصد شیب به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا به عنوان متغیر

وابسته؛ و همچنین بین مولفه‌های زیرساخت اقتصادی و درصد شیب به عنوان متغیر مستقل و رتبه توسعه هر روستا به عنوان متغیر وابسته ترسیم شد. نتایج ضریب تبیین ۳۶ درصد که برای این مدل پس از اعمال الگوریتم برازش صفحه‌ای با استفاده از نرم‌افزار متلب و در رابطه تغییرات متغیرهای مستقل و وابسته به دست آمده، گویای عدم معنادار بین شرایط جغرافیایی (ارتفاع و شیب) و توسعه اقتصادی است، در این راستا بر اساس نتایج به دست آمده مشخص شد روستاهایی از جمله: سیاهمزیگی از دهستان احمدسرگوراب، روستای آقا سید یعقوب از دهستان ملاسرا، روستای عثمان‌اندان از دهستان جیرده، روستای لاسک از دهستان چوبر و ... با رتبه توسعه بالا، در سطح شیب و ارتفاع مناسب از نظر زیرساخت‌های اقتصادی ضعیف هستند. در این راستا، با استفاده از تئوری زمینه‌ای به بررسی مجموعه عوامل موثر در عدم توسعه زیرساخت اقتصادی در این روستاها پرداخته شد. نتایج نشان داد، ۴ عامل (حکمرانی نامطلوب، فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی، ساختار تک ساخت سیاسی، فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند) به عنوان عوامل موثر در عدم توسعه زیرساخت‌های اقتصادی در این روستاها بر اساس دیدگاه متخصصان شناسایی شد، در نهایت بر اساس مدل ترکیبی (کوپراس فازی و سورا فازی)، به بررسی اهمیت هر یک از عوامل پرداخته شد. نتایج نشان داد، به ترتیب فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی با مقدار ۷۱/۳۳، و فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند با مقدار ۷۱/۰۵، بیشترین و کمترین میزان اهمیت را از دیدگاه متخصصان به خود اختصاص داده‌اند. بر این اساس از دیدگاه متخصصان، عدم توسعه زیرساخت‌های اقتصادی در روستاهای با شیب و ارتفاع مناسب و رتبه توسعه بالا، در قدم اول ناشی از فقدان برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط جغرافیایی آنها مربوط می‌شود. بسیاری از برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته در روستاها ناشی از رویکرد متمرکز (بالا به پایین) است، و بدون هیچ گونه مطالعه پیشین از روستاها بر اساس توانایی‌های محیطی و موانع محیطی صورت گرفته می‌شود، این برنامه‌ها نه تنها برنامه منسجم را برای روستاها تدوین نمی‌کند، بلکه آنها را از توسعه باز می‌دارد. در این راستا، لازم است برای توسعه زیرساخت‌های اقتصادی این روستاها برنامه‌ریزی بر توان محیطی و شرایط شیب و ارتفاع هر یک از روستاها صورت گیرد. در کنار این عامل، حکمرانی نامطلوب از دیگر موانع بر سر راه توسعه زیرساخت‌های اقتصادی روستاهای مورد مطالعه است. در شهرستان شفت و روستاهای آن، گاهی حرکت‌های جزیره‌ای، بدون هماهنگی با سایر سازمان‌ها و نهادها، با صرف انرژی، زمان، نیروی کار و ... انجام می‌شود که ممکن است در گوشه دیگری، گروهی در حال انجام پروژه‌ها و یا مطالعات مرتبط با زیرساخت‌های ضروری مشابه باشند. بنابراین اتخاذ رویکرد واحد بین مدیران و برنامه‌ریزان روستایی و همبستگی بین سازمان‌ها و نهادهای متولی، می‌تواند از جمله عوامل توفیق روستاهای شهرستان از نظر زیرساخت‌های اقتصادی گردد. در کنار حکمرانی نامطلوب، ساختار تک ساخت سیاسی نیز از مهمترین عوامل شناسایی شد. در این راستا، رویکرد سیاسی و رویه سلیقه‌ای حاکم بر برنامه‌ریزی و توسعه روستاها با تاکید بر زیرساخت‌ها پس از هر انتخاباتی و حذف اندیشه‌های مسلط بر مدیریت روستایی در یک دوره، از چالش‌های مرتبط با عدم توفیق روستاها برای رسیدن به توسعه زیرساخت

اقتصادی است. همچنین از دیدگاه متخصصان، یکی از مهمترین مسائل و مشکلاتی که روستاهای این شهرستان همواره با اهداف برنامه‌های توسعه در کشور در تعارض بوده‌اند، فشارهای سیاسی مقامات استانی برای اجرای توسعه زیرساخت اقتصادی روستاهایی که فاقد توجیه اقتصادی و فنی هستند، این فشارها در برخی موارد منجر به اجرای برنامه‌هایی می‌شود که در روستاهای با رتبه توسعه پایین زیرساخت‌های اقتصادی در سطح مطلوبی قرار می‌گیرند، و این امر باعث هدر رفتن منابع و به هم خوردن عدالت فضایی در روستاهای این شهرستان می‌گردد. در نهایت عامل فقدان برنامه یکپارچه و نظام‌مند از سوی متخصصان شناسایی شد، که با واحدهای معنایی: نبود مقررات لازم در توسعه زیرساخت اقتصادی برای روستاهای دارای توسعه اقتصادی بالا و فقدان تعریف مشخص از تدوین برنامه روستاهای این چنین مشخص شد. در نهایت نتایج تحقیق با مطالعات یاسوری (۱۳۹۴)، مبنی بر اینکه روستاهایی که در سطح توسعه‌یافتگی پایین قرار دارند، شرایط نامناسب‌تری در دسترسی به خدمات دارند، مطابقت ندارد. و با افراخته و همکاران (۱۴۰۰)، فزونی و همکاران (۱۳۹۶)، مطابقت و همخوانی ندارد. و با سایر پژوهش‌های صورت گرفته شباهتی در نتایج یافت نشده است. در انتها، بر اساس نتایج به دست آمده راهکارهای ذیل پیشنهاد شد:

با توجه به رتبه توسعه و موقعیت محیطی روستاهای شهرستان که در این پژوهش بررسی گردیده به منظور تسریع در روند توسعه دهستانی و بعد شهرستانی در حوزه‌های کشاورزی خدماتی و صنعت پیشنهاد می‌گردد، در برش روستایی عوامل موجود در کاهش رقم رتبه هر روستا (که عمدتاً اقتصادی است) شناسایی و با اتخاذ تصمیمات راهبردی اقدام به کاهش موانع رشد توسعه در کوتاه‌مدت نماییم؛ و بکارگیری و استفاده بهینه از توانمندی‌های محیط طبیعی و جغرافیایی مناطق در کوتاه مدت به منظور تسریع در امور توسعه؛

سپاسگزاری

از مدیران اجرایی (دهیاران) و مدیران نظارتی (اعضای شوراهای اسلامی) روستاهای شهرستان شفت و روستاییان شهرستان ونیز مدیران و کارشناسان شهرستان به جهت همکاری در تدوین تحقیق حاضر همکاری داشته اند سپاسگزاری می‌نماییم.

منابع

احمدی، علیرضا. (۱۴۰۱). ارزیابی و مدل‌سازی عوامل موثر بر توزیع خدمات عمومی در مناطق روستایی با رویکرد توسعه روستایی (مطالعه موردی: آبادی‌های شهرستان تکاب). جغرافیا و روابط انسانی. دوره ۴. شماره ۴. صص ۴۲۰-۴۳۵.

۱۲۲. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال شانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۳

- افراخته، حسن و دولتی، غلام و پریزادی، طاهر و عزیزپور، فرهاد. (۱۴۰۰). نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال بیست و یکم، شماره ۶۲.
- حسینی، سید علی. اخلاقی، محمدرضا. اربابی، حسین. سجادی راد، هادی. (۱۴۰۱). راهکارهایی برای توسعه عدالت محور و اصلاح پراکنش زیرساخت‌ها و تاسیسات گردشگری در ایران. نشریه گردشگری و اوقات فراغت. دوره ۶. شماره ۱۲.
- ده‌زاده‌سیلابی، پروین. رسول‌زاده، زهرا. طهماسبی مقدم، حسین. (۱۴۰۰). سنجش عدالت اجتماعی در ساختار فضایی کلانشهر تبریز با تاکید بر پراکنش فضایی مراکز آموزشی. فصلنامه سیاست‌گذاری محیط شهری. سال ۱. شماره ۲. صص ۳۵-۵۰.
- زمانی، علی. کنشلو، محبوبه. (۱۳۹۹). نقش متغیرها و توانمندی‌های جغرافیایی در توسعه اقتصادی و اقتدار منطقه‌ای و بین‌المللی ایران با تاکید بر منطقه دریای خزر و خلیج فارس. فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای. سال دهم. شماره ۲. صص ۳۳۵-۳۵۸.
- سعیدی مفرد، ساناز. حنایی، تکتم. شیروانی مقدم، سوسن. (۱۴۰۰). ارائه راهکارهای موثر بر ارتقای عدالت فضایی در سکونتگاههای غیررسمی کلانشهر مشهد. نشریه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی. دوره ۱۶. شماره ۳. صص ۵۵۱-۵۶۶.
- سعیدی، عباس. (۱۳۸۴). مبانی جغرافیای روستایی، تهران. انتشارات سمت.
- طرح تهیه و بازنگری برنامه آمایش استان گیلان. (۱۳۹۷). تحلیل وضعیت و ساختار-فصل دوم-تحولات جمعیت در سه دهه گذشته. سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان.
- فزونی، بهزاد. استعلاجی، علیرضا. ولی شریعت پناهی، مجید. (۱۳۹۶). نقش عوامل محیطی در توسعه اقتصاد روستایی (مطالعه موردی: بخش دیلمان شهرستان سیاهاکل). نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. سال ۹. شماره ۳.
- قاسمی، سید هاشم. (۱۴۰۰). ضرورت شناسایی چالش‌های بافت فرسوده روستایی در راستای رسیدن به اهداف توسعه پایدار. مجله جغرافیا و روابط انسانی. دوره ۴. شماره ۳. صص ۳۳۱-۳۴۸.
- کدیور خواه چماچای، اسماعیل. مولایی هاشجین، نصرالله. رضایی، پرویز. (۱۴۰۱). توسعه اقتصادی با تاکید بر زیرساخت‌های ضروری، با محوریت راهبرد مهندسی جغرافیایی فضا (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان شفت). فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی. دوره ۳. شماره ۴.
- محمدی، علیرضا و هاشمی معصوم آباد، رضا. محمدی، چنور. (۱۴۰۰). تحلیل فضایی توزیع و دسترسی به خدمات شهری در سطح محلات شهری با رویکرد عدالت فضا DD (مطالعه موردی: کاربری‌های تجاری شهر اردبیل). تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. دانشگاه خوارزمی، ۲۱ (۶۳). صص ۹۹-۱۱۷.
- میرزایی خلیل آبادی، حمید رضا. بدخشان، زینب. مهرابی بشرآبادی، حسین. (۱۳۹۷). تاثیر توسعه زیرساخت‌ها بر توسعه روستایی ایران. اقتصاد کشاورزی، جلد ۲۱، شماره ۴، صص ۱-۱۴.
- یاسوری، مجید. امامی، سیده فاطمه. سجودی، مریم. (۱۳۹۵). عدالت فضایی بهره‌مندی از امکانات و خدمات در سکونتگاه‌های روستایی دهستان‌های استان گیلان. تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. دوره ۱۶. شماره ۴. صص ۹۵-۱۱۶.

References

- Acs, Z.J., C. Armington, (2006). Entrepreneurship, Geography, and American Economic Growth. Cambridge University Press

- Adriyan, T. R. (2012). Leader approach: An opportunity for rural development. The 3rd International Symposium "Agrarian Economy and Rural Development – realities and perspectives for Romania", Bucharest, Romania, October 11-13.
- Afrakhteh, H., Dolati, GH. Parizadi, T., Azizpour, F. (2021). Analysis of the level of enjoyment of services in rural settlements in the framework of distributive justice (case study: villages of Tankaman district). *Applied Research Journal of Geographical Sciences*. 21 (62) .[In Persian]
- Ahmadi, A. (2021). Evaluation and modeling of factors affecting the distribution of public services in rural areas with the approach of rural development (case study: settlements in Takab city). *Geography and human relations*. 4 (4). 435-420..[In Persian]
- Bass, R. (1998). Evaluating environmental justice under the National Environmental Policy Act. *Environmental Impact Assessment Review* 18: 83–92.
- Crook, V.A., Andrews, G.J. (2009). *Primary health care: people, practice, place*. Ashgate Publishing, Ltd., Surrey, UK [cited 2015 Sep 14]. 280 pp.
- Darban Astane, A.R. (2008). *Management of rural infrastructure development*. Tehran: Cultural, Informational and Press Institute of the Municipality Organization. (In Farsi)
- Dehzadeh Seylabi, P., Rasolzadeh, Z., Tahmasbi Moghaddam, H. (2021). Measuring social justice in the spatial structure of Tabriz metropolis with an emphasis on the spatial distribution of educational centers. *Urban Environment Policy Quarterly*. 1 (2). 35-50.[In Persian]
- Dixon J., Ramutsindela, M. (2006). Urban resettlement and environmental justice in Cape Town, Cities, 23(2):129–139.
- Douglas, Davide. J.A. (2005). The restriction of local government in rural regions: A rural development perspective, *journal of rural studies*21, p: 246-23, available at: www.elsevir.com.
- Fozoni, B., Estelaji, A., Valishariat Panhi, M. (2017). The role of environmental factors in the development of the rural economy (case study: Dillman section of Siahkol city). *New attitudes in human geography*. 9 (3).[In Persian]
- Ghasemi, S. H. (2021). The necessity of identifying the challenges of worn-out rural fabric in order to achieve the goals of sustainable development. *Journal of Geography and Human Relations*. 4 (3). 348-331.[In Persian]
- Ghosal, S. (2013). Soft or Hard: Infrastructure Matters in Rural Economic Empowerment. *Infrastructure Development*, 2(5):135-149.
- Hoseyni, S. A., Akhlaghi, M.R., Arbabi, H., Sajadi rad, H. (2022). Solutions for justice-oriented development and reforming the distribution of tourism infrastructure and facilities in Iran. *Journal of tourism and leisure*. 6 (12) .[In Persian]
- Jian, I. Y., Luo, J., & Chan, E. H. W. (2020). Spatial justice in public open space planning: Accessibility and inclusivity. *Habitat International*, 102122.
- Kadivar Khah Chamaychay, E., Molayi Hashjin, N. A., Rezayi, P. (2022). Economic development with an emphasis on essential infrastructure, with a focus on the strategy of geographic engineering of space (case study: villages of Shaft city). *Quarterly Journal of Geographical Studies of Mountainous Regions*. 3(4) .[In Persian]
- Kativhu, T., Mazvimavi, D., Tevera, D., & Nhapi, I. (2017). Factors influencing sustainability of communally-managed water facilities in rural areas of Zimbabwe. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 100, 247-257
- Laurent E. (2011). Issues in environmental justice within the European Union, *Ecological Economics*, 70:1846–1853.
- Lee, J., & Miller, H. J. (2018). Measuring the impacts of new public transit services on spacetime accessibility: An analysis of transit system redesign and new bus rapid transit in Columbus, Ohio, USA. *Applied Geography*, 93, 47–63.

- Liu, X., Wang, Q., Wei, H.-H., Chi, H.-L., Ma, Y., & Jian, I. Y. (2020). Psychological and socio-demographic factors affecting household energy-saving intentions: A Tpbased study in northwest China. *Sustainability*, 12, 836.
- Magazzino, C., Mele, M. (2021). "On the relationship between transportation infrastructure and economic development in China," *Research in Transportation Economics*, Elsevier, vol. 88(C).
- Makhathini, M., Mlambo, V.H., Mpanza, S. (2020). Infrastructure Provision as a Catalyst for Local Economic Development in South Africa. *Strategic Review for Southern Africa*, Vol 42, No 1. May/June 2020.
- Mirzayi Khalilabadi, H.R., Badakhshan, Z., Mehrabi Boshrabadi, H. (2018). The impact of infrastructure development on rural development in Iran. *Agricultural Economics*. 21 (4). 1-14 .[In Persian].
- Mitchel G., Norman P. (2012). Longitudinal environmental justice analysis: Co-evolution of environmental quality and deprivation in England, 1960–2007, *Geoforum*, 43:44-57
- Mohammadi, A.R., Hashemi Masomabad, R., Mohammadi, CH. (2021). Spatial analysis of distribution and access to urban services at the level of urban neighborhoods with the approach of spatial justice (case study: commercial uses of Ardabil city). *Applied Research of Geographical Sciences*. 21 (63). 117-99 .[In Persian].
- Nugraha, A. T., prayitno, G., Situmorang, M. E., Nasution, A. (2020). The role of infrastructure in economic growth and income inequality in Indonesia. *Economics and Sociology*, 13(1), 102-115. doi:10.14254/2071-789X.2020/13-1/7.
- Rogowski, J., Gerring, J., Maguire, M. Cojocar, L. (2022). Public Infrastructure and Economic Development: Evidence from Postal Systems. *American Journal of Political Science*, v 66. i. 4. Pp885-901.
- Saidi Mofrad, S., Hanayi, T., Shirvani Moghaddam, S. (2021). Providing effective solutions to promote spatial justice in informal settlements of Mashhad metropolis. *Scientific Journal of Human Settlements Planning Studies*. 16 (3). 551-566.[In Persian]
- Saidi, A. 2005. Basics of rural geography, Tehran. Side Publications.[In Persian].
- Steil, J. P., & Delgado, L. H. J. C. (2019). Limits of diversity: Jane Jacobs, the just city, and anti-subordination. 91, 39–48.
- The plan of preparation and revision of the spatial planning of Guilan province. (2018). Analysis of the situation and structure - second chapter - population changes in the last three decades. Management and Planning Organization of Guilan Province. .[In Persian]
- Tsou, Ko-Wan, Yu-Ting, H. and Yao-Lin C. 2005. An accessibility-based integrated measure of relative spatial equity in urban public facilities, *Cities*, 22(6): 424-435.
- Yasouri, M., Emami, S.F., Sajodi, M. (2016). Spatial justice of benefiting from facilities and services in rural settlements in the villages of Gilan province. *Applied Research of Geographical Sciences*. 16 (41). 116-95 .[In Persian]
- Zmani, A., Kanshli, M. (2020). The role of geographic variables and capabilities in the economic development and regional and international authority of Iran with an emphasis on the Caspian Sea and Persian Gulf region. *Regional Geography and Planning Quarterly*. 10(2). 358-335 .[In Persia]

Analyzing the role of geographical conditions in economic development through the mediation of essential infrastructure (Subject of study: villages of Shaft County)

Esmaeil Kadivar khah chomachaei

Ph.D. Candidate in Geography and Rural Planning, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

Nasrollah, Molaei hashjin *

Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

Parviz Rezaei

Associate Professor, Department of Geography, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran

---

Abstract

Introduction: Studies show that the villages of Shaft County have a range of economic activities due to their location in the three locations of plains, foothills and mountains, which leads to the diversity of necessary infrastructures for the exploitation and development of the rural economy. What is effective in the distribution of essential infrastructures in the villages of this County is the geographical conditions (slope and height) governing it. In this regard; in explaining the system of establishing rural settlements in the geographical space of this County, the topography factor is considered as one of the most important geographical conditions. In other words, rough topography is one of the limiting factors in the emergence, growth and development of rural settlements and plays a decisive role in the location of rural areas and, accordingly, necessary infrastructures. In this regard, the height affects other climatic elements, soil production and suitable or unsuitable living conditions, and the increase in height and slope makes the development of infrastructures and facilities difficult. In this regard, the current research seeks to analyze the role of geographic conditions in economic development through the mediation of essential infrastructure in the villages of Shaft County.

Materials and Methods : The current research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of method, and by using common concepts, methods and patterns in this chapter, its practical aspects have been considered as much as possible. The statistical population in the research consists of two parts, the first part is all the villages of Shaft County, and the second part is the experts, based on the purposeful sampling (to reach the saturation of the results), the number of 20 people was determined. . It should also be mentioned that GIS software, MATLAB, and combined models (FKOPRAS+FSORA), and finally the grounded theory model were used for data analysis.

Results and Discussion The results of the coefficient of explanation of 36% after applying the screen fitting algorithm using MATLAB software, in relation to the changes of independent and dependent variables, indicate the lack of significance between geographical conditions (altitude and slope) and economic development. In the following, the results of the theoretical model showed factors such as: (unfavorable governance, lack of an integrated and systematic plan, single political structure, lack of planning on environmental strength and geographical conditions), from experts for the village Those with a high economic rank, low altitude and slope, but weak economic infrastructure were identified, and among the

mentioned factors, the lack of planning on environmental power and geographical conditions with a value of 71.33 was the most important. Has dedicated itself.

Conclusion Most of the planning done in the villages is due to the centralized approach (top down), and without any previous study of the villages, it is done based on the environmental capabilities and environmental obstacles. These programs not only do not develop a coherent program for the villages, but also prevent them from developing. In this regard, it is necessary to plan for the development of the economic infrastructure of these villages based on the environmental capacity and the slope and height conditions of each village.

Keywords: Geographical conditions, Economic development, Essential infrastructure, Shaft County.

---

* (Corresponding Author) nmolaeih@iaurasht.ac.ir

سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن در سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: محله احمدآباد)

علی اسکوئی ارس

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

رسول قربانی*

استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

شهریور روستایی

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۳۱

چکیده

ارزیابی رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی بیش از ساکنین سایر مناطق شهری اهمیت می‌یابد. چراکه ساکنین سکونتگاه‌های خودروی شهری غالباً جزو اقشار آسیب‌پذیرتر اجتماعات شهری محسوب می‌شوند. با توجه به اهمیت ارزیابی ابعاد و شاخص‌های کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی، هدف از انجام این تحقیق سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن در سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز با مطالعه موردی محله احمدآباد می‌باشد. پژوهش حاضر، از حیث هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت و روش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. شیوه گردآوری اطلاعات اسنادی، کتابخانه‌ای و مشاهده میدانی بوده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش پرسش‌نامه و آزمون‌های فریدمن، کروسکال والیس و مان‌ویتنی بهره‌گیری شده است. به منظور گردآوری اطلاعات از مطالعات کتابخانه‌ای و بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۵ کلانشهر تبریز بهره‌گیری شد. ضریب پایایی پرسش‌نامه ۰/۸۶۳ برآورده شد. حجم نمونه هم براساس فرمول کوکران ۳۷۱ نفر از ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز را شامل شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح آمار توصیفی و استنباطی و از طریق نرم‌افزار SPSS16 انجام پذیرفت. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در بین ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری، بعد اقتصادی در رده نخست قرار دارد. همچنین در میان شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری، شاخص درآمد ماهیانه سرپرست خانوار در رده نخست قرار دارد. در نهایت می‌توان گفت میزان رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد کلانشهر تبریز از کیفیت زندگی شهری، پایین‌تر از حد متوسط می‌باشد.

واژگان کلیدی: کیفیت زندگی شهری، رضایتمندی، سکونتگاه‌های غیررسمی، فریدمن، احمدآباد تبریز.

*نویسنده مسئول: rghorbani@tabrizu.ac.ir

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن در سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز (مطالعه موردی: محله احمدآباد) با راهنمایی جناب آقای دکتر رسول قربانی و مشاوره جناب آقای دکتر شهریور روستایی در دانشگاه تبریز می‌باشد.

مقدمه

با وجود نقش و جایگاه بی‌بدیل شهرها در رشد و توسعه اقتصادی، افزایش بهره‌وری و تقویت مشارکت اجتماعی، اغلب شهرهای جهان با مشکلاتی از قبیل پراکنده‌رویی، شهری‌شدن فقر، بیکاری، مسکن نامناسب، بالابودن هزینه‌های زندگی، جرم و جنایت و ناامنی، جدایی‌گزینی فضایی، ضعف زیرساخت‌ها، ظرفیت مالی ضعیف، حکمروایی شهری نامطلوب، نابرابری‌های مکانی و جنسیتی و کیفیت نامطلوب محیطی روبرو بوده و کیفیت زندگی ساکنان شهرها را تحت تأثیر قرار داده است (Mansoorian, 2016: 614). اما به مراتب این تأثیرپذیری در میان ساکنین سکونتگاه‌های خودروی شهری بیشتر از سایر شهروندان بوده است چراکه امروزه با طرح مفاهیمی جدید همچون کیفیت زندگی شهری در علوم میان رشته‌ای همچون برنامه‌ریزی شهری، روان‌شناسی، علوم اجتماعی و ... ضرورت ارزیابی و بررسی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی را بیش از پیش مورد توجه قرار داده است و ضروری است در راستای نیل به راه‌حلهایی مناسب جهت جذب ساکنین سکونتگاه‌های خودروی شهری در بافت شهری اقدام نمود. در حال حاضر با مروری بر چهار دهه تلاش شاهد آن هستیم که معضل سکونتگاه‌های خودروی شهری نه تنها به سطحی مطلوب و قابل قبول نرسیده است بلکه آمارها حاکی از گسترش روزافزون آن در ایران است. اغلب پژوهش‌ها و مطالعات به دنبال تبیین و تحلیل وضعیت مناطق اسکان غیررسمی بوده‌اند ولیکن مطالعاتی که ژرفای مسئله را با توجه به مکانیزم‌های تأثیرگذار مبتنی بر رهیافت‌های کیفیت زندگی شهری نشان دهد، مغفول مانده است. جای خالی پارادایم کیفیت زندگی در بررسی مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی البته با تأکید بر نتایج عملیاتی و کاربردی آن در عرصه سیاست‌گذاری کشور، به وضوح دیده می‌شود که توجه به این مهم می‌تواند نویدبخش دستاوردهای سیاسی و اقتصادی جدیدی در کشور باشد. سکونتگاه‌های غیررسمی به عنوان یکی از عناصر نظام فضایی شهری (Asadi et al, 2021: 46) که در تحقیقات مختلف با نام‌هایی چون زاغه‌ها، فاولاها، اسکوترها^۱ و کلبه‌ها^۲ از آن یاد شده (Wainaina, 2022: 1)، پدیده‌ای جهانی بوده که ابتدا کشورهای صنعتی آن را تجربه کرده و سپس کشورهای جهان سوم با آن مواجه شده‌اند. امروزه نیز مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی در سطح جهان یکی از دغدغه‌های سردمداران کشورها است به طوری که سازمان ملل در این خصوص علاوه بر برگزاری اجلاس‌های بین‌المللی، برنامه‌ها و پروژه‌های مختلفی را در کشورهای مختلف اجرا نموده است (Firozi et al, 2013: 116).

در حال حاضر، بیش از ۱ میلیارد نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند که بیشترین سهم (۳۷۰ میلیون نفر) در آسیای شرقی و جنوب شرقی متمرکز است (UNSD, 2021., Wolff et al, 2023: 275).

---

¹ Favelas

² Squatters

³ Shacks

جمعیت شهری ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۴ حدود ۹۰ میلیون نفر افزایش یافته است (United Nations, 2014). در سال ۲۰۱۸، ۵۵/۲ درصد از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کردند (UN-Habitat, 2020). برای نخستین بار در جهان، حدود ۵۴ درصد از مردم در سال ۲۰۱۴ در شهرها زندگی می‌کنند که برآورد می‌گردد این رقم تا سال ۲۰۵۰ به ۶۶ درصد افزایش پیدا کند (UN-Habitat, 2014). آن چه که در قرن بیستم و بیست‌ویکم جهان شاهد آن می‌باشد، رشد سریع شهرنشینی و ناگهانی کپرها و زاغه‌ها است (Manisha et al, 2015: 87). به گزارش مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد، ۳۵٪ از جمعیت ایران در محله‌های فقیرنشین زندگی می‌کنند (Sarrafi, 2015: 120; Arefi, 2018: 28). از طرفی قسمتی از جمعیت شهرها به منظور حذف هزینه‌های سنگین مسکن از سبد خانوار به سمت سکونتگاه‌های غیررسمی کشیده شده‌اند (Badiei Kheirabadi & Masoudnejad, 2022: 123). در حال حاضر تعداد زیادی از مردم شهرنشین کشورهای در حال توسعه در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند. در کنار شرایط فقیرانه‌ی سکونت و دسترسی ناکافی به زیرساخت‌ها و خدمات پایه‌ای به دلیل ترک اجباری سکونتگاه‌ها ترس دایمی آنها را تهدید می‌کند (Nakamura, 2016: 151).

آن چه که جامعه‌ی جهانی در تکاپوی دست یافتن به آن تحت عنوان مفهوم «توسعه‌ی پایدار» می‌باشد؛ لازمه‌اش توجه به «عدالت اجتماعی» می‌باشد. در صورتی که جامعه‌ای در راستای نیل به اهداف «عدالت اجتماعی» گام بردارد، بر تجدید حیات مفهوم «کیفیت زندگی شهری» صحنه می‌گذارد. به عبارت دیگر؛ برخورداری آحاد جامعه‌ی شهری از «عدالت اجتماعی»، متضمن کیفیت زندگی مطلوب همان جامعه‌ی هدف می‌باشد. ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری زمانی بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد که شناسایی شاخص‌های مذکور منجر می‌گردد که با دیدی همه‌جانبه‌نگر و جامع اولویت‌ها و آلترناتیوهای موجود را در استفاده‌ی مؤثر و بهینه از منابع محدود شهری، انتخاب کنیم. چراکه همیشه مقوله‌ی منابع و امکانات محدود و کمیاب و نیازهای نامحدود بشر مطرح بوده است و ضروری است سیاستگذاران جوامع شهری جهت دستیابی به راه‌حلهایی پایدار و کارا از اولویت‌های تعیین‌شده استفاده نمایند. پیدایش و رشد فزاینده‌ی مسائلی همچون انواع بیماری‌های روان‌شناختی، انواع افسردگی‌ها، آسیب‌های روحی و روانی، فقر نسبی و ... در سکونتگاه‌های غیررسمی ناشی از عدم توجه به شاخص‌های کیفیت زندگی شهری است. قرن بیست‌ویکم سرآغاز دوره‌ی نوین شهرنشینی است. آن چه که جامعه‌ی جهانی شاهد آن می‌باشد کم رنگ شدن نقش زندگی‌های روستایی می‌باشد. بنابراین توجه به مقوله‌های مرتبط با مسایل شهری و به ویژه کیفیت زندگی شهروندان بیش از پیش ضرورت می‌یابد. در این میان نقش محلات شهری و مشارکت شهروندان اهمیت دارد. مدیران شهری جهت شناسایی مسائل و مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی می‌توانند شاخص‌های کیفیت زندگی شهری را در تمامی این محلات کم برخوردار مورد ارزیابی قرار داده و نتایج به دست آمده را جهت مدیریت عاقلانه و کارآمد شهری استفاده نمایند. از جمله‌ی مهم‌ترین مشکلات سکونتگاه‌های غیررسمی، معضل کیفیت زندگی شهری پائین در این مناطق می‌باشد. توأم با رشد

جمعیت، سکونتگاه‌های غیررسمی با مشکلات زیادی در ارتباط با مسائل زیست‌محیطی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مواجه شده‌اند که منجر به تقلیل کیفیت زندگی شهری در این مناطق شده است. بهبود کیفیت زندگی در هر جامعه‌ای یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست‌های برنامه‌ریزی شهری آن جامعه است (Rajabi Amirabad Robabeh & Rahmani, 2021: 320). این مهم به دلیل اهمیت روزافزون مطالعات کیفیت زندگی در پایش سیاست‌های برنامه‌ریزی شهری و نقش آن به عنوان ابزاری کارآمد در مدیریت و برنامه‌ریزی شهری است (Asadi & Asghari Zamani et al, 2012: 69). کیفیت زندگی نشان‌دهنده ویژگی‌های کلی اجتماعی، اقتصادی و محیطی مناطق است و می‌تواند به عنوان ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه‌ریزی توسعه اجتماع به کار رود (Mousavi et al, 2012: 11). بررسی و تحلیل کیفیت زندگی شهری برای شناسایی قسمت‌ها و محله‌های محروم شهری و طرح رویکردهایی با هدف رفع محرومیت ضروری هستند و بی‌توجهی به چنین مطالعاتی، سیستم شهری را تا حد بسیاری مختل می‌کند و موجی از نارضایتی نسبت به زندگی را سبب می‌شود (Qadri et al, 2022: 213).

تحلیل و ارزیابی منطقی و اصولی مؤلفه‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی با تأکید بر مؤلفه‌های رضایتمندی شهروندی می‌تواند به عنوان رویکردی نو و تأثیرگذار جهت گذار از وضعیت نابسامان کنونی در این مناطق به سمت آینده‌ای مطلوب، نقش مهمی را ایفا نماید (Ghorbani et al, 2022: 818). ضرورت پرداختن به مسئله کیفیت زندگی شهری در این مناطق زمانی بیشتر نمود پیدا می‌کند که ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی جزء آسیب‌پذیرترین اقشار یک جامعه شهری قلمداد می‌گردند و توجه به ضرورت‌های زیستی و شهری، تأمین حداقل نیازها و برخورداری از حقوق شهروندی از جمله ضروریات زندگی برای آنان به حساب می‌آیند. ارزیابی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر تبریز در محله احمدآباد، مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر می‌باشد. در شهر تبریز ۱۷ محله غیررسمی وجود دارد که از جمعیت یک میلیون و هشتصد هزار نفری آن، بیش از چهارصد و پنجاه هزار نفر در این محلات سکنی گزیده‌اند که مساحت این محلات ۱۹۲۲ هکتار برآورده شده است (www.irna.ir). در این پژوهش، محله احمدآباد تبریز از نظر میزان کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن مورد ارزیابی قرار گرفته است. محله احمدآباد تبریز جزء سکونتگاه‌های غیررسمی پهنه شمال کلانشهر تبریز می‌باشد که در محدوده شهرداری منطقه یک تبریز قرار گرفته است. محله مذکور به دلیل برخورداری از مسائل و مشکلات عدیده اجتماعی و اقتصادی چالش‌های اساسی برای مدیریت شهری شهر تبریز در زمینه‌های کالبدی - زیست محیطی، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و ... ایجاد نموده که نیازمند برخورد جدی و همه‌جانبه است (Fathzadeh & Zahedzahedani, 2015: 67). بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد تا دریابد که از نظر ساکنان محله احمدآباد شهر تبریز اهمیت و اولویت‌بندی ابعاد و شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری چگونه است؟

مبانی نظری و ادبیات پژوهش

سکونتگاه‌های غیررسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی، مکان‌هایی هستند که خارج از طرح کاربری اراضی و بدون مجوز ساخته شده و از ضوابط استاندارد ساختمان عدول نموده‌اند (Abunywaha et al, 2018: 239). سکونتگاه‌های غیررسمی، سکونتگاه‌های بی‌برنامه‌ای هستند که در فضاهای پیرامونی جدید در حاشیه قلمروهای شهری ایجاد شده‌اند که معمولاً به عنوان سکونتگاه‌های متراکم و فاقد برنامه‌ریزی و همراه با شکل نامنظمی از الگوی سکونتگاهی هستند که شامل خانه‌های جمعی خودساخته و بدون مالکیت رسمی زمین هستند (Alene, 2022: 321). اسکان غیررسمی به طور کلی به عنوان تولید فزاینده، غیرمجاز و خود سازمان‌یافته محله‌های جدید شهری تعریف می‌شود (Gouverneur, 2015: 23). اسکان غیررسمی امروزه در قرن بیست‌ویکم تعریف جدیدی به خود گرفته است؛ افزایش نرخ تورم افسارگریخته در اغلب کشورهای در حال توسعه، کاهش قدرت خرید مردم به‌طور ویژه دهک‌های متوسط شهری و افزایش نرخ اجاره‌بهای مسکن، گروه جدیدی از ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی را تشکیل داده که با نسل‌های پیشین مهاجران تفاوت دارند. این گذار جمعیتی را می‌توان تحت عنوان گذار از مهاجرت روستائیان و یا ساکنین در شهرهای کوچک با درآمد اقتصادی نازل به مناطق حاشیه‌ای کلان‌شهرها به سوی مهاجرت اقشار دهک‌های متوسط ساکن در کلان‌شهرها به مناطق حاشیه‌ای قلمداد نمود (Oskouee Aras, 2022: 90). به طور کلی اگر بخواهیم تعریفی جامع از سکونتگاه‌های غیررسمی ارائه دهیم می‌توان گفت شیوه سکونتی پذیرفته‌شده در قرن بیست‌ویکم که حاصل عدم درک منطقی ظرفیت‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی، زیرساختی و در یک کلام خصوصیات ساختاری کلانشهرها و شهرهای بزرگ می‌باشد. سکونتگاه‌های غیررسمی را می‌توان فرآیندی از تصمیمات ناآگاهانه و بدون دوراندیشی جهت نیل به اهداف مبرم اقتصادی و جایگاه و طبقه اجتماعی مطلوب‌تر در گذار از جامعه روستائین و یا ساکن در شهرهای کوچک به سمت شهرهای بزرگتر معنی نمود. باتوجه به تعاریفی که تاکنون از اسکان غیررسمی ارائه شده است و تجربیاتی که از مشاهده این مقوله به دست آمده است می‌توان ویژگی‌های زیر را که در بیشتر مناطق حاشیه‌نشین وجود دارد برشمرد:

معمولاً در زمین‌های خالی شهری، لبه‌های شهری، حواشی شهرها و در خارج از محدوده قانونی شهر و مناطقی از این دست، به صورت غیرقانونی به وجود می‌آیند و توسعه آنها بدون برنامه و اتفاقی است.

اغلب ساکنین افرادی فقیر، بی‌سواد و فاقد مهارت کافی هستند که در میان آنها ناهنجاری‌های اجتماعی از قبیل دزدی، اعتیاد، قاچاق، فحشاء و ... بیش از سایر مناطق شهری به چشم می‌خورد.

معمولاً فاقد خدمات شهری از قبیل راه آسفالت، آب، برق، وسایل بهداشتی و سیستم دفع فاضلاب و ... هستند. معمولاً دارای بافتی فرسوده هستند و با مصالح بی‌دوام یا کم دوام به وسیله خود افراد و به صورت خلق‌الساعه ساخته می‌شوند (مانند زاغه، گرگین، آلونک، کپر و ...).

معمولاً تراکم جمعیتی بالایی دارند و بیشتر ساکنین را افراد کم سن و سال و جوانان تشکیل می‌دهند. بیشتر ساکنین مهاجرین یا اقلیت‌های قومی، نژادی یا مذهبی هستند. این افراد به دلیل منافع مشترک و تجانس‌ی که با هم دارند همبستگی خوبی دارند و از نوعی فرهنگ مشترک برخوردارند ولی نسبت به سایر افراد و سکنه شهر دچار حس عدم اعتماد و گوشه‌گیری هستند (Khanmohammadi et al, 2019: 152-153).

کیفیت زندگی شهری

بسیاری از دانشمندان در رشته‌های علمی همچون روانشناسی، پزشکی و علوم طبیعی، علوم اقتصادی، علوم اجتماعی و جغرافیا مفهوم یکسانی از کیفیت زندگی شهری را در مطالعات علمی خود به کار نمی‌برند چراکه کیفیت زندگی شهری متأثر از عناصر مهمی چون زمان، مکان و همچنین ارزش‌های اجتماعی و فردی است (Fatahi et al, 2012; Yousefzadeh et al, 2019: 299).

کیفیت زندگی شهری در ارتباط با عملکرد شهرها تبیین می‌گردد؛ در واقع این رابطه در تقاطع تمامی سیاست‌ها و اقدامات می‌باشد. براساس بررسی مرکز اسکان بشر سازمان ملل متحد، عواملی همچون مسکن مناسب، خدمات مناسب، اشتغال با درآمد کافی و توأم با کرامت، کار بدون محدودیت و امنیت زندگی، کیفیت مناسب فعالیت‌های آموزشی، به عنوان مهم‌ترین عوامل ارتقای کیفیت زندگی در شهرها به حساب می‌آیند. (UN-Habitat, 2013).

رضایتمندی

از دیدگاه پژوهشگران مختلف رضایتمندی به عنوان یک معیار عام برای سنجش کیفیت محیط مطرح شده است، اما اندازه‌گیری میزان رضایت از سکونتگاه پیچیده است و به عوامل بسیاری بستگی دارد. با بررسی و مرور ادبیات مربوط به میزان رضایت از محیط سکونتی، مشخص شده که درک میزان رضایت از سوی هر شخص و در شرایط مختلف شخصی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و فیزیکی متفاوت است. اضافه نمودن ویژگی‌های شخصی به تجزیه و تحلیل‌ها قدرت پیش‌بینی را بالاتر می‌برد (Farrokhi, 2020: 33). رضایتمندی از زندگی را می‌توان پیش‌نیاز مهمی جهت نیل به ارتقای کیفیت زندگی شهری دانست. رضایتمندی از خود و به تبع آن پیمودن مسیر دستیابی به خودشکوفایی که پنجمین دسته از نیازهای اساسی مازلو براساس مدل سلسله مراتبی اش می‌باشد، اصلی‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین عامل در راستای بهبود کیفیت زندگی شهری تعریف می‌گردد.

پیشینه تحقیق

تاکنون مطالعات فراوانی در ارتباط با کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی انجام شده است اما بداعت پژوهش حاضر از دو حیث قابل بررسی است؛ نخست اینکه در این پژوهش سعی شده است با با تدقیق در انتخاب مؤلفه‌ها، شاخص‌هایی که مستقیماً با مقوله کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی در ارتباط هستند مورد بررسی قرار بگیرند به بیان بهتر، در این پژوهش سعی شده است به تفاوت بین شاخص‌های تأثیرگذار در سرزندگی شهری،

زیست‌پذیری شهری و کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی اشاره شود. این در حالی است که در مطالعات قبلی شاهد به کارگیری تلفیقی از مؤلفه‌های متفاوت سرزندگی شهری، کیفیت زندگی شهری و زیست‌پذیری شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی بودیم. مسئله بعدی در ارتباط با محدوده مورد مطالعه است باتوجه به اینکه محله احمدآباد تبریز جزو مهم‌ترین و پرجمعیت‌ترین محلات سکونتگاه‌های غیررسمی در کلانشهر تبریز است ضرورت انجام این پژوهش را بیش از پیش نمایان می‌سازد. در جدول (۱)، به مطالعات انجام شده پیرامون پژوهش حاضر پرداخته شده است.

جدول ۱. پیشینه تحقیق

Table 1. Background of the research

ردیف	محققین	سال	عنوان تحقیق	یافته‌های کلیدی تحقیق
۱	دارکی و ویساجی ^۱	۲۰۱۳	هر چه بیشتر چیزها تغییر کنند، بیشتر ثابت می‌مانند: مطالعه‌ای درباره‌ی کیفیت زندگی در یک شهر غیررسمی در تشان ^۲	از طریق مصاحبه با نخبگان، نظرسنجی، داده‌های سرشماری و بررسی اسناد کتابخانه‌ای به بررسی کیفیت زندگی در یک سکونتگاه غیررسمی در آفریقای جنوبی پرداخته‌اند. نتایج به دست‌آمده از نظرسنجی از ۹۰ خانوار حاکی از آن است که از جهت رفاه و آسایش و خدماتی که دولت در اختیار فقرا قرار می‌دهد، رضایت کمی وجود دارد. بیشترین نارضایتی‌ها مربوط به دسترسی به برق با ۹۳ درصد، مسکن با ۹۰ درصد، جمع‌آوری زباله با ۷۶ درصد و در نهایت بیکاری با ۴۲ درصد می‌باشد.
۲	وککورو ^۳	۲۰۱۵	رضایتمندی ساکنان از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی در شهرداری بندر هارکورت ^۴	روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیلی تک متغیره استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که کیفیت زندگی مسکونی در شهرداری بندر هارکورت با وجود زباله در خیابان و محلات، پایین است و بیشتر ساکنان از شرایط سکونت خود مانند تأمین برق، آبرسانی و جمع‌آوری و دفع زباله ناراضی هستند. این مطالعه همچنین نشان داد که ۲۶٪ از ساکنان محله‌ی مارین بیس ^۵ و ۵۸٪ از ساکنان در محله‌ی آفیکپو ^۶ ، از کیفیت زندگی مسکونی خود رضایت ندارند.
۳	هرناندز و همکاران ^۷	۲۰۱۸	حل مسئله‌ی کیفیت زندگی شهری در فضاهای عمومی مسکن غیررسمی بوگوتا ^۸	از نظر روش، استفاده از روش‌های مختلف، به گسترش درک استفاده اختصاص می‌یابد و در به دست آوردن نشاط از فضاهای عمومی در سکونتگاه‌های غیررسمی کمک می‌نماید. نتایج حاکی از آن است که فضای عمومی تا حدودی بین گروه‌های درون جوامع، مورد مناقشه است. به عنوان مثال؛ از نظر استفاده از فضای تفریحی، حدود یک سوم از افراد در این

1 Darkey & Visagie

2 Tshwane

3 Wokekoro

4 Harcourt

5 Marine Base

6 Afikpo

7 Hernandez

8 Bogota

مناطق کودکان خردسال هستند اما اکثراً جوانان در روزهای هفته و بزرگسالان در اواخر هفته از پارک‌ها استفاده می‌کنند. هنگامی که کودکان خردسال در پارک‌ها دیده می‌شوند، تمام اوقات مادران آنها را همراهی می‌کنند. این نشان می‌دهد که حداقل زمان‌هایی از روز وجود دارد که گروه‌های قدرتمندتری ممکن است استفاده‌ی گسترده‌تر از فضای عمومی توسط کودکان را محدود کنند. این مسئله ماهیت قابل اعتراض فضای عمومی را به طور کلی تأیید می‌کند.	تحلیلی بر شرایط زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی ایزاخلی^۱ در دوریان^۲: پیامدهای جامعه برای تجدید حیات در آفریقای جنوبی	۲۰۲۱	ماندلی^۱ و همکاران	۴
روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده است. از مدل رگرسیون حداقل مربعات معمولی برای تجزیه و تحلیل عواملی که به شرایط زندگی خانوارها کمک کرده‌اند، استفاده شده است. نتایج پژوهش نشانگر آن است که مؤلفه‌هایی همچون آموزش، خدمات اولیه‌ی مسکن (دسترسی به آب، دسترسی به سرویس بهداشتی)، امنیت غذایی، تجربه‌ی کاری، ارتباط اجتماعی و بهداشت، مشارکت‌کنندگان اصلی در وضعیت زندگی خانوارها در منطقه‌ی مورد مطالعه هستند.	زندگی در حاشیه: خصوصیات اجتماعی - فضایی محرومیت‌های مسکونی و آب در سکونتگاه‌های غیررسمی لاگوس^۳: نیجریه	۲۰۲۱	آلیو^۴ و همکاران	۵
روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از سیستم‌های اطلاعات مکانی^۱ استفاده شده است. نتایج نشاندهنده این است که اکثر ساکنان در آپارتمان‌های یک اتاقه و در محله‌هایی با حدود ۲۰ نفر در هر خانه زندگی می‌کنند. ساکنان از دسترسی به آب آشامیدنی سالم برخوردار نبوده و در خانه‌هایی زندگی می‌کردند که توسط توده‌هایی از زباله‌های جامد محاصره شده بودند. شاخص محرومیت از زاغه‌نشینی نشان داد که ساکنان، محرومیت‌های مسکونی، زیست‌محیطی، آب و بهداشت را تجربه کرده‌اند. تحول همبستگی مکانی این شاخص‌های محرومیت محلات فقیرنشین به وضوح نشان داد که محرومیت اجتماعی در محله‌های فقیرنشین لاگوس به طور گسترده، گسترش یافته و بیش از دو سوم محلات، بسیار محروم هستند.	بررسی راهکارهای ارتقاء شاخص‌های کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی سیس‌آباد مشهد	۱۳۹۷	شهاندنژاد	۶
در این پایان‌نامه با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی راهکارهای ارتقاء کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی مشهد (پهنه‌ی سیس‌آباد) پرداخته شده است. در این پژوهش از دو شاخص عینی و ذهنی در قالب ۵ بعد «اقتصادی»، «اجتماعی - رفتاری»، «کالبدی - عملکردی»، «زیست‌محیطی» و «ادراکی - زیباشناسی» جهت بررسی اطلاعات استفاده و برای آزمون SPSS^۲ شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار فرضیات از آزمون‌های آماری تی، تحلیل واریانس یک‌طرفه^۳ استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که کیفیت زندگی در پهنه‌ی مورد مطالعه در حد ضعیف بوده و در بین شاخص‌های کیفیت زندگی شاخص عینی نسبت به شاخص ذهنی از میانگین بالاتری برخوردار است و در بین ابعاد مورد				

- 1 Mandleni
- 2 Ezakheleni
- 3 Durban
- 4 Aliu
- 5 Lagos
- 6 Gis
- 7 Annova

مطالعه بعد اقتصادی نسبت به سایر ابعاد مورد مطالعه از میانگین بالاتری برخوردار است.	
این پایان‌نامه از لحاظ هدف کاربردی و از حیث ماهیت و روش، همبستگی استفاده شده SPSS می‌باشد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزار است. نتایج حاکی از آن است که بین مدت زمان ماندگاری ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله یوسف‌آباد و کیفیت ذهنی زندگی آنان رابطه معناداری وجود ندارد و به لحاظ رتبه‌بندی شاخص‌ها، شاخص اقتصادی با میانگین ۳۳۸ در رتبه اول قرار دارد. همچنین بین وضعیت اقتصادی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله یوسف‌آباد و کیفیت ذهنی زندگی آنان رابطه معناداری وجود دارد و به لحاظ رتبه‌بندی متغیرهای شاخص اقتصادی، متغیر پس‌انداز ماهیانه با میانگین ۸۷۴ در رتبه نخست قرار دارد.	۷ حیدری‌سرای ۱۳۹۷ سنجش کیفیت ذهنی زندگی در ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز مطالعه موردی: یوسف‌آباد تبریز
با رویکرد توصیفی - تحلیلی، کیفیت زندگی محلات مذکور را در دو بعد عینی و ذهنی مورد ارزیابی قرار داده‌اند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که SPSS و GIS نرم‌افزارهای میزان رضایتمندی ساکنان این محلات از وضعیت کالبدی، اجتماعی و اقتصادی بسیار پایین بوده است.	۸ رجلی و همکاران ۱۳۹۸ ارزیابی تطبیقی شاخص‌های عینی و ذهنی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر ورامین
تحلیلی بوده و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از - روش تحقیق، توصیفی استفاده شده است. نتایج به دست آمده SPSS و SMART PLS نرم‌افزارهای نشانگر تأثیر مستقیم مؤلفه‌های مشارکت، امنیت، عدالت، آموزش، انعطاف‌پذیری، تعاملات در تاب‌آوری اجتماعی بر کیفیت زندگی در محله خط ۴ حصار کرج می‌باشد و الگوی ارائه‌شده به عنوان مدلی جدید با توجه به نتایج آزمون‌های انجام‌شده، مورد تأیید قرار گرفته است.	۹ رحیمی و کارگر ۱۳۹۹ تبیین الگوی تاب‌آوری اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی با تأکید بر کیفیت زندگی؛ نمونه‌ی موردی: محله خط ۴ حصار کرج
روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از و به منظور آزمون فرضیات از آزمون‌های آماری رگرسیون SPSS نرم‌افزار چندمتغیره، آماری تی تک نمونه‌ای و کروسکال بهره‌برداری شده است. نتایج حاکی از آن است که از نظر ساکنان محله سیلاب تبریز مؤلفه‌ی روانی - اجتماعی با میانگین (۲/۴۳) بیشترین اهمیت را دارد و همچنین مؤلفه‌ی تسهیلات رفاهی - خدماتی با میانگین (۲/۱۸) در رتبه دوم و مؤلفه‌ی کالبدی - فضایی با میانگین (۱/۳۹) در رتبه سوم قرار دارند. علاوه بر این میان شاخص روانی - اجتماعی و میزان سرزندگی در این محله، با بهره‌گیری از مؤلفه‌های «تفریح و شادی کودکان» با مقدار بتای (۰/۴۶۹) و «فعالیت گروه‌های فرهنگی» با مقدار بتای (۰/۳۹۸) رابطه معناداری وجود دارد.	۱۰ اسکونی ارس و حکیمی ۱۴۰۰ سنجش شاخص‌های سرزندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه‌ی موردی: سیلاب قوشخانه تبریز)

Source: Research findings, 2023

روش انجام پژوهش

پژوهش حاضر کاربردی و توصیفی - تحلیلی است. متغیرهای پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای شناسایی شده‌اند و برای دستیابی به پرسش‌های پژوهش و آزمون فرضیات، اطلاعات با مطالعه میدانی و از طریق پرسش‌نامه

۱۳۶. فصلنامه علمی - پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال شانزدهم، شماره دوم، بهار ۱۴۰۳

														همکاران (۱۳۹۶)
*	*				*	*	*	*	*	*		*	*	حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)
*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*		*	*	زیاری و رفیعی‌مهر (۱۳۹۶)
*	*	*	*	*	*	*					*	*	*	فرجی (۱۳۹۶)
*	*	*			*	*	*	*	*			*	*	فیروزبخت (۱۳۹۶)
*	*				*	*	*	*	*			*	*	قاسمی و همکاران (۱۳۹۶)
*	*								*			*	*	احسانی و شیخی (۱۳۹۷)
														حیدری‌سرای (۱۳۹۷)
*	*								*			*	*	رجایی و همکاران (۱۳۹۸)
*	*			*	*	*		*	*	*			*	رحیمی و کارگر (۱۳۹۹)
								*				*	*	اسکوئی‌ارس و حکیمی (۱۴۰۰)
۱۷	۱۷	۷	۸	۱۰	۸	۱۱	۱۶	۱۴	۱۵	۱۱	۴	۱۷	۲۳	جمع

Source: Research findings, 2023

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

Figure 1. Conceptual model of research
Source: Authors, 2023

محدوده مورد مطالعه

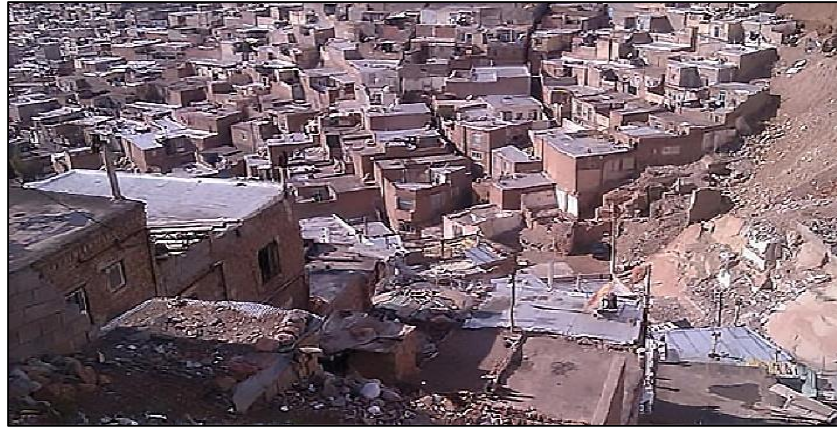
شهر تبریز، مرکز استان آذربایجان شرقی، یکی از شهرهای بزرگ ایران است که در موقعیت جغرافیایی ۴۶ درجه و ۲۳ دقیقه و ۴۶ درجه و ۱۱ دقیقه طول شرقی و ۳۸ درجه و ۹ دقیقه و ۳۸ درجه و ۱ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این شهر بزرگ‌ترین شهر منطقه شمال غرب کشور بوده و قطب اداری، ارتباطی، بازرگانی، سیاسی، صنعتی، فرهنگی و ... این منطقه شناخته می‌شود. تبریز در منطقه‌ای به وسعت ۱۵۰ کیلومتر مربع گسترده شده است. این شهر از شمال به کوه عون بن علی، از غرب به جلگه تبریز و از جنوب به دامنه‌های کوه سهند محدود شده است. جمعیت این شهر براساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۴۰۰، ۱۷۷۳۰۳۳ نفر بود (Statistics Center of Iran, 2013) که از این تعداد حدود یک سوم یعنی ۴۵۰ هزار نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن بوده‌اند. سکونتگاه‌های غیررسمی کلان‌شهر تبریز به طور عمده در چهار پهنه شمال (محلات یوسف‌آباد، سیلاب، سیلاب قوشخانه، احمدآباد، ایده‌لو، اسماعیل بقال، لوتی ابراهیم،

منبع بزرگ، منبع کوچک، چهل‌متری، قربانی، جنوب (محلات آخر مارالان و آخر طالقانی)، شمال‌غرب (پارک بزرگ تبریز) و جنوب غرب (محلات لاله و آخماقیه) گسترش یافته‌اند (Maleki et al, 2017: 93-94).

محله احمدآباد تبریز جزو محلاتی است که در پهنه شمالی سکونتگاه‌های غیررسمی و در شهرداری منطقه ۱ کلانشهر تبریز قرار گرفته است. براساس بلوک‌های آماری تبریز در سال ۱۴۰۰، جمعیت محله احمدآباد تبریز ۱۱۱۶۵ نفر بوده است (Statistical blocks of Tabriz metropolis, 2023). محله احمدآباد تبریز بر روی دامنه کوه عون بن علی، واقع در ارتفاعات شمالی تبریز قرار گرفته است. تمایل به داشتن خانه‌های تک واحدی از جانب ساکنان و همچنین کاهش هزینه خرید زمین و در ادامه آن تبدیل قطعه‌های بزرگ به قطعات کوچکتر در اثر افزایش جمعیت ساکن در منطقه و گسترش افقی خانواده‌ها موجب ایجاد بافت ریزدانه در محدوده گشته است. تمامی محدوده سایت مورد مطالعه در دامنه آفتابگیر واقع شده و بافت نسبت به راستای شمالی دارای چرخش ۱۰ تا ۱۵ درجه، به منظور بهره‌گیری بیشتر از نور خورشید است. این چرخش در جهت حفظ بافت از باد غالب که از سوی شرق و شمال شرق می‌وزد نیز مفید می‌باشد. با این حال خانه‌ها به نحوی در دامنه تپه قرار گرفته‌اند که گزند کمتری از باد غالب به آن‌ها برسد (Niazi, 2012: 6).

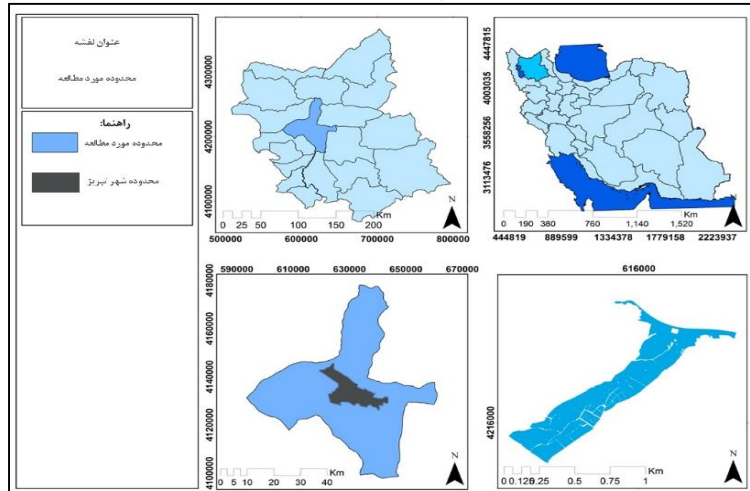
ساخت بیش از ۷۰ درصد ابنیه در محله احمدآباد تبریز با مصالحی نظیر آجر، چوب، سنگ و خشت و گِل نشان‌دهنده عدم به کارگیری مصالح بادوام در این محله می‌باشد. باتوجه به بالابودن قدمت بیشتر ساختمان‌ها در محله احمدآباد تبریز، بهسازی و نوسازی اغلب بناها ضروری به نظر می‌رسد. همچنین باتوجه به بالابودن تعداد خانه‌های تخریبی و مخروبه و همچنین پایین بودن تعداد خانه‌های مرمتی در محله احمدآباد تبریز، بازسازی اغلب بناها ضروری به نظر می‌رسد. براساس آمار و ارقام به دست آمده از بلوک‌های آماری نزدیک به سه چهارم از ابنیه در محله احمدآباد تبریز تنها دارای یک طبقه می‌باشند. وضعیت شیب در محله احمدآباد تبریز مشتمل بر دو جهت شمالی - جنوبی و شرقی - غربی می‌باشد که درصد شیب در جهت شمالی - جنوبی بین ۳۰-۲۰ درصد و در جهت شرقی - غربی بین ۱۵-۱۰ درصد می‌باشد و به طور کلی می‌توان گفت پراکنش سطوح مختلف شیب در این سایت نشانگر نیمه‌هموار بودن سطح محله احمدآباد تبریز است. در ارتباط با پراکنش کاربری اراضی در محله احمدآباد تبریز، بیشترین سطح مربوط به کاربری مسکونی با ۶۴/۲۶ درصد و کمترین مساحت مربوط به کاربری تأسیسات شهری با ۰/۰۲ درصد بوده است. تعداد خانوارهای ساکن در محله احمدآباد تبریز در سال ۱۴۰۰ برابر ۳۳۸۸ خانوار می‌باشد. بنابراین بعد خانوار محله احمدآباد تبریز برابر با ۳/۳۰ است که در مقایسه با بعد خانوار در شهر تبریز در سال ۱۴۰۰، ۰/۱۷ نفر در هر خانوار بیشتر می‌باشد. مجموع مساحت کاربری ورزشی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۲۳۹۸۹۴۸ و ۱۰۵۰۰ مترمربع است. سرانه استاندارد این کاربری ۱/۵ مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد (Ghorbani, 2016: 117). بدین ترتیب می‌توان گفت سرانه موجود کاربری ورزشی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۱/۳۵ و ۰/۹۴ مترمربع به ازای هر نفر است که در مقایسه با سرانه استاندارد میزان کمبود سرانه کاربری ورزشی به ترتیب برابر با ۰/۱۵- و ۱/۴۰-

مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد. مجموع مساحت کاربری بهداشتی - درمانی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۸۸۳۶۱۲ و ۲۵۹۲ مترمربع است. سرانه استاندارد این کاربری ۲/۵ مترمربع است. پس بنابراین سرانه موجود کاربری بهداشتی - درمانی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۰/۴۹ و ۰/۲۳ مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد که در مقایسه با سرانه استاندارد میزان کمبود سرانه بهداشتی - درمانی به ترتیب برابر با ۲/۰۱- و ۲/۲۷- مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد. مجموع مساحت کاربری آموزشی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۲۵۷۴۱۶۴ و ۱۷۵۲۷ مترمربع می‌باشد. سرانه استاندارد کاربری آموزشی ۵ مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد. بدین ترتیب سرانه موجود کاربری آموزشی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۱/۴۵ و ۱/۵۶ مترمربع به ازای هر نفر است که در مقایسه با سرانه استاندارد میزان کمبود سرانه آموزشی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۳/۵۵- و ۳/۴۴- مترمربع به ازای هر نفر می‌باشد. مجموع مساحت کاربری تجاری - خدماتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۳۷۵۰۳۲۸ و ۱۱۶۶۲ مترمربع می‌باشد. سرانه استاندارد کاربری تجاری - خدماتی ۳/۵ مترمربع به ازای هر نفر است. پس بنابراین سرانه موجود کاربری تجاری - خدماتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۲/۱۱ و ۱/۰۴ مترمربع به ازای هر نفر است که در مقایسه با سرانه استاندارد میزان کمبود سرانه تجاری - خدماتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۱/۳۹- و ۲/۴۶- مترمربع به ازای هر نفر است. مجموع مساحت کاربری صنعتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۱۱۸۸۰۷۷۳ و ۸۷۹ مترمربع است. سرانه استاندارد این کاربری ۸ مترمربع به ازای هر نفر است. پس بنابراین می‌توان گفت که سرانه موجود کاربری صنعتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۶/۷۰ و ۰/۰۷ مترمربع به ازای هر نفر است که در مقایسه با سرانه استاندارد میزان کمبود سرانه صنعتی در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۱/۳- و ۷/۹۳- مترمربع به ازای هر نفر است. سرانه موجود کاربری تجهیزات شهری در کلانشهر تبریز و محله احمدآباد به ترتیب برابر با ۰/۷۸ و ۰/۰۴ مترمربع به ازای هر نفر است. با توجه به اینکه سرانه استاندارد این کاربری ۰/۵ مترمربع به ازای هر نفر است، پس بنابراین در کلانشهر تبریز سرانه تجهیزات شهری ۰/۲۸ مترمربع بیشتر از میزان سرانه استاندارد می‌باشد و در محله احمدآباد ۰/۴۶- مترمربع به ازای هر نفر با کمبود سرانه تجهیزات شهری مواجه هستیم. در ارتباط با ویژگی‌های اقتصادی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز با وجود اینکه از اقتصاد رسمی شهر به حاشیه رانده شده‌اند ولی در صورت شناسایی توانمندی‌های بالقوه ساکنین در این محدوده و با سرمایه‌گذاری در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و ... می‌توان محله احمدآباد تبریز را به موتور محرکه اقتصاد شهری در پهنه شمالی سکونتگاه‌های غیررسمی کلانشهر تبریز تبدیل نمود. پس بنابراین ضروری است تا نهادهای دولتی در راستای رسیدگی به مشکلات ساکنین این سکونتگاه‌ها بیش از پیش توجه نمایند.

شکل ۲. بافت سکونتگاهی محله احمدآباد تبریز

Figure 2. Residential context of Ahmadabad neighborhood of Tabriz
Source: Authors, 2023

نقشه ۱. موقعیت محله احمدآباد در کلانشهر تبریز

Map 1. Location of Ahmadabad neighborhood in Tabriz metropolis
Source: Authors, 2023

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی پژوهش

یافته‌های توصیفی تحقیق حاکی از این است که بیشتر از ۶۰ درصد اینیه در این محله احمدآباد تبریز در بافت ریزدانه (کمتر از ۸۰ مترمربع) قرار گرفته‌اند. در جدول (۳) به نتایج توصیفی پرسش‌شوندگان اشاره شده است.

جدول ۳. نتایج توصیفی پرسش‌شوندگان محله یوسف‌آباد تبریز

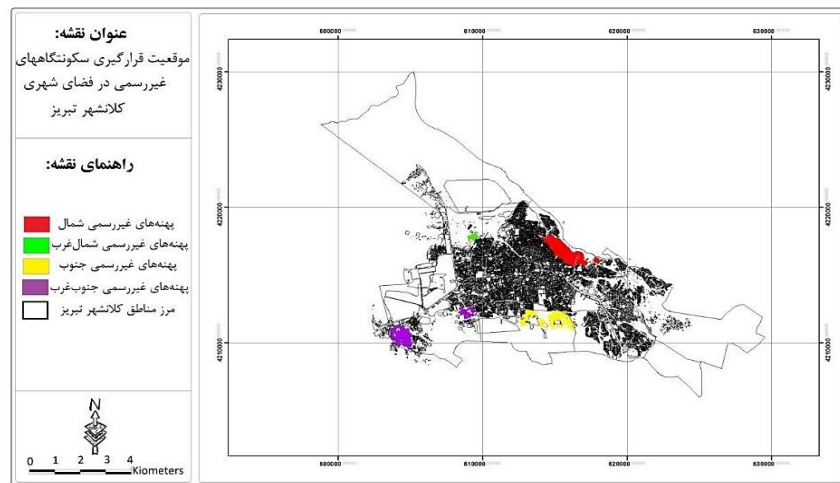
Table 3. Descriptive results of the respondents of Ahmedabad neighborhood of Tabriz

جنسیت	مرد	زن	تأهل	متأهل	مجرد
تعداد	۱۶۸	۲۰۳	تعداد	۲۵۵	۱۱۶
درصد	۴۵/۳	۵۴/۷	درصد	۶۸/۷	۱۳/۳
رده سنی	۳۰-۱۸	۴۵-۳۰	۶۰-۴۵	۷۵-۶۰	۷۵ سال به بالا

سنجش و ارزیابی کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن در سکونتگاه‌های غیررسمی شمال تبریز ۱۴۱

تعداد	۱۶۳	۷۶	۱۲۱	۶۹	۴۲
درصد	۱۷	۲۰/۵	۳۲/۶	۱۸/۶	۱۱/۳
تحصیلات	بی سواد	سیکل	دیپلم	کارشناسی	کارشناسی ارشد و بالاتر
تعداد	۶۹	۱۵۲	۹۲	۴۷	۱۱
درصد	۱۸/۶	۴۱	۲۴/۸	۱۲/۷	۳
شغل	شاغل	بیکار	خانه‌دار	در حال تحصیل	
تعداد	۱۰۲	۱۳۸	۶۸	۶۳	
درصد	۲۷/۵	۳۷/۲	۱۸/۳	۱۷	
مدت اقامت افراد	کمتر از ۱ سال	۱ تا ۵ سال	۶ تا ۱۰ سال	۱۱ تا ۱۵ سال	
تعداد	۲۱۷	۱۰۴	۳۴	۱۶	
درصد	۵۸/۵	۲۸	۹/۲	۴/۳	
تعداد کل	۳۷۱				
درصد کل	۱۰۰				

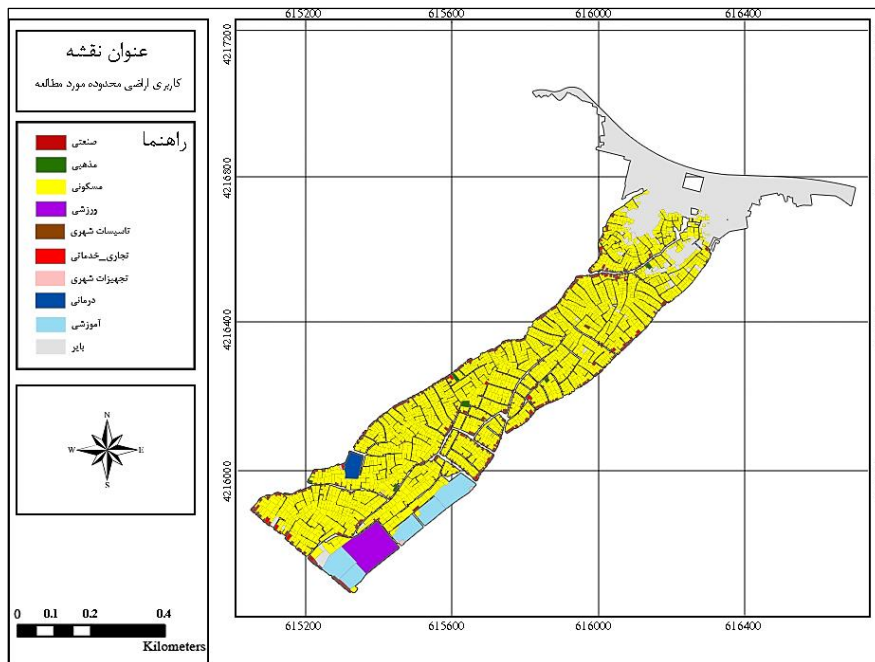
Source: Research findings, 2023

نقشه ۲. موقعیت سکونتگاه‌های غیررسمی کلاتشهر تبریز

Map 2. Location of informal settlements in Tabriz metropolis

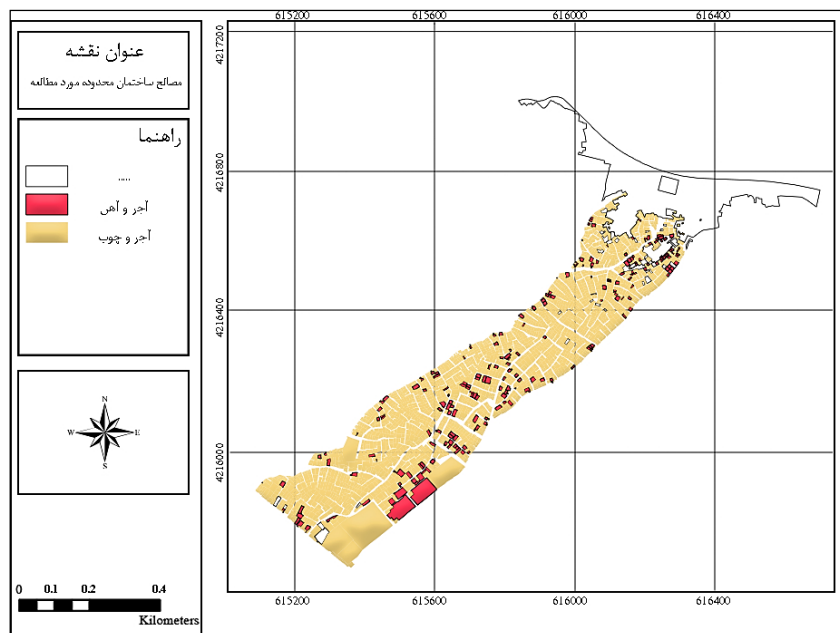
Source: Authors, 2023

نقشه ۳. کاربری اراضی محله احمدآباد تبریز

Map 3. Land use of Ahmadabad neighborhood of Tabriz

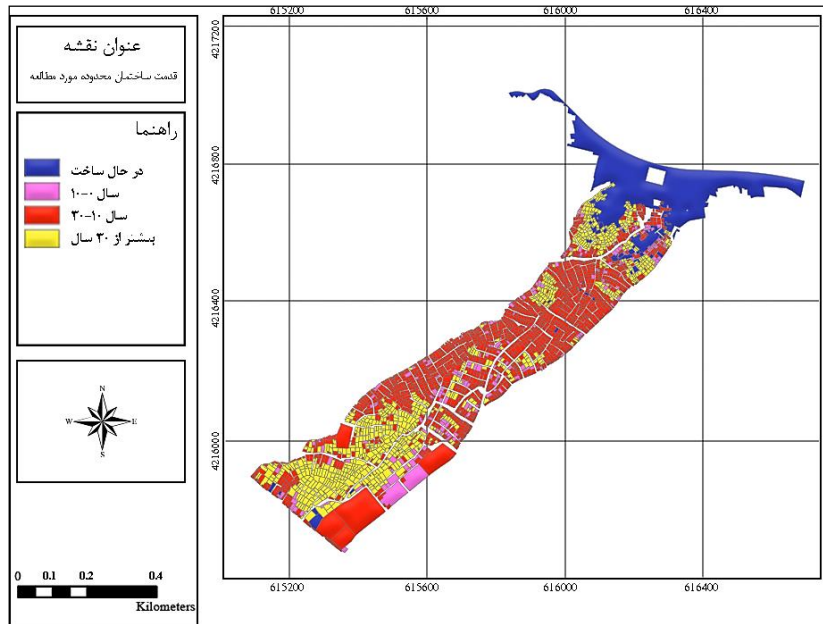
Source: Authors, 2023

نقشه ۴. کیفیت مصالح ابنیه محله احمدآباد

Map 4. Quality of building materials of Ahmadabad neighborhood

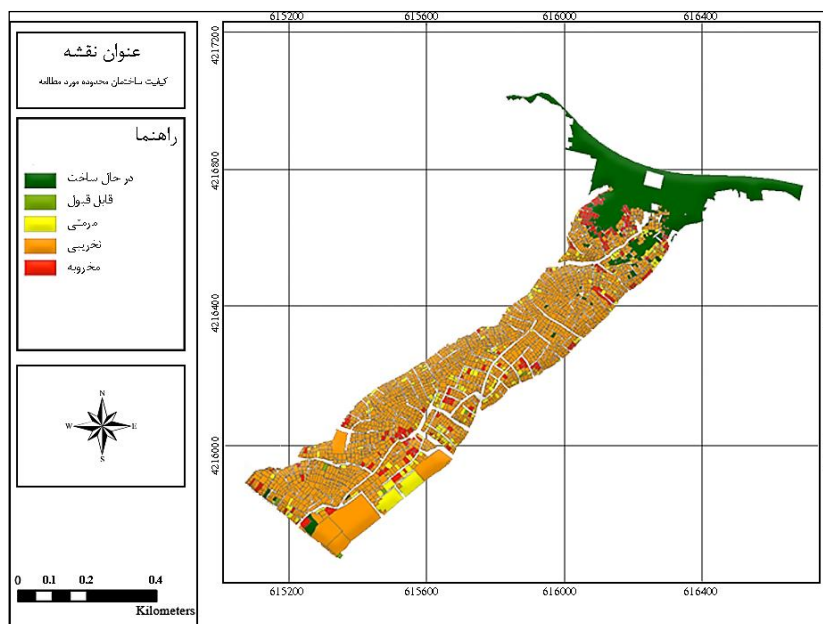
Source: Authors, 2023

نقشه ۵ قدمت ساختمان‌های محدوده مورد مطالعه

Map 5. Age of buildings in the study area

Source: Authors, 2023

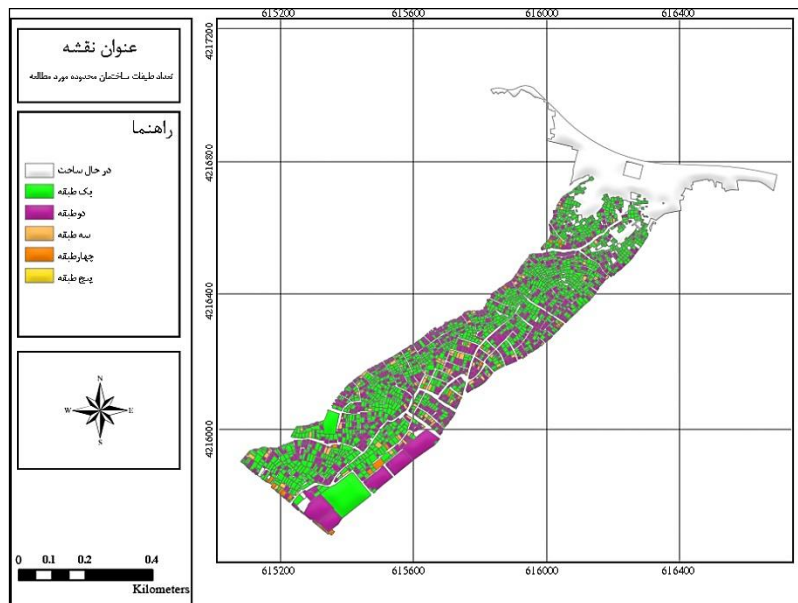

نقشه ۶. کیفیت ابنیه محله احمدآباد

Map 6. Building quality of Ahmadabad neighborhood

Source: Authors, 2023

نقشه ۷. تعداد طبقات ساختمان‌های محله احمدآباد

Map 7. The number of floors of buildings in Ahmadabad neighborhood

Source: Authors, 2023

به منظور اولویت‌بندی ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز، از آزمون فریدمن بهره‌گیری شده است. با توجه به میانگین رتبه هر چه قدر به عدد پنج نزدیک باشد از اهمیت بیشتری برخوردار است و از پنج هر چه قدر به عدد ۳ نزدیک شود سطح متوسط، و هر قدر به طرف عدد ۱ نزدیک شود از درجه اهمیت آن کاسته می‌شود. مقدار خی دو $۸۰/۲۲۳$ و درجه آزادی ۴ و سطح معناداری $۰/۰۰۰$ می‌باشد. چون در این آزمون سطح معناداری کمتر از $۰/۰۵$ به دست آمد، فرض صفر رد و فرضیه مقابل آن مورد تأیید قرار می‌گیرد. بنابراین بین میانگین رتبه‌های ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری ساکنان محله احمدآباد، اختلاف معنی‌داری وجود دارد. رتبه‌های ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری ساکنان محله احمدآباد به ترتیب از بیشترین به کمترین طبق جدول (۴) می‌باشد. به گونه‌ای که از بین ابعاد، بعد اقتصادی در رتبه یک ($۳/۴۸$)، بعد کالبدی در رتبه دوم ($۳/۱۱$)، بعد اجتماعی در رتبه سوم ($۳/۰۹$)، بعد رفاهی در رتبه چهارم ($۲/۸۲$) و در نهایت بعد بهداشتی در رتبه پنجم ($۲/۵۰$) قرار دارد.

جدول ۴. اولویت‌بندی ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری

Table 4. Prioritizing dimensions of satisfaction with the quality of urban life

ابعاد	میانگین رتبه	مقدار کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
اقتصادی	۳/۴۸	۸۰/۲۲۳	۴	۰/۰۰۰
کالبدی	۳/۱۱			
اجتماعی	۳/۰۹			
رفاهی	۲/۸۲			
بهداشتی	۲/۵۰			

Source: Research findings, 2023

رتبه‌بندی شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری

برای اولویت‌بندی شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنان سکونتگاه غیررسمی محله احمدآباد تبریز، از آزمون فریدمن بهره‌گیری شده است. مقدار کای اسکوتر ۲۶۶/۸۶۸ و درجه آزادی ۱۴ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ می‌باشد. چون در این آزمون سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ به دست آمد، با اطمینان ۹۹ درصد فرض صفر رد و فرضیه مقابل آن مورد تأیید قرار می‌گیرد. بنابراین بین میانگین رتبه‌های شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنان محله احمدآباد تبریز، اختلاف معنی‌داری وجود دارد. رتبه‌های شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنان سکونتگاه غیررسمی محله احمدآباد تبریز، به ترتیب از بیشترین به کمترین طبق جدول (۵) می‌باشد.

جدول ۵. اولویت‌بندی شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری براساس آزمون فریدمن

Table 5. Prioritization of indicators of satisfaction with the quality of urban life based on the Friedman test

میانگین رتبه‌ها	شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری
۹/۴۸	درآمد ماهیانه سرپرست خانوار
۹/۳۲	امنیت شغلی
۹/۲۰	کیفیت بنای ساختمانی
۹/۰۱	تناسب بین درآمد و هزینه خانوار
۸/۴۴	فرصت‌های شغلی
۸/۲۷	تسهیلات مسکن
۸/۱۲	وضعیت نمای ساختمانی
۷/۷۸	دسترسی به کلاتری محل
۷/۵۹	نحوه گذران اوقات فراغت
۷/۵۹	فضاهای تفریحی
۷/۵۸	امنیت تردد شبانه
۷/۱۵	تأمین هزینه‌های بهداشتی و درمانی
۶/۹۹	ارتباط همسایگان
۶/۷۴	دسترسی به مراکز بهداشتی
۶/۷۳	مشارکت در امور محله

Source: Research findings, 2023

بررسی تفاوت خصوصیات عمومی و رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری

برای بررسی رابطه بین خصوصیات عمومی ساکنین و میزان رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری بایستی از آزمون‌های آماری بهره‌گیری نمود. به همین منظور ابتدا از طریق آزمون کولموگوروف - اسمیرنف نرمال یا غیرنرمال بودن داده‌ها را مورد سنجش قرار می‌دهیم.

جدول ۶. نتایج آزمون کولموگوروف - اسمیرنف برای تمامی متغیرهای پژوهش

Table 6. Kolmogorov-Smirnov test results for all research variables

سطح معناداری	میانگین کولموگوروف - اسمیرنف
۰/۰۰۰	۰/۷۶۲

Source: Research findings, 2023

سطح معناداری تمامی متغیرها کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد ($Sig = 0/000$). پس نتایج حاکی از توزیع غیرنرمال داده‌ها است و بایستی برای آزمون فرضیات از آزمون ناپارامتریک استفاده کرد. برای بررسی اختلاف میانگین چند جامعه آماری از آزمون کروسکال‌والیس و به منظور مقایسه میانگین دو جامعه آماری از آزمون مان - ویتنی بهره‌گیری شده است. خصوصیات عمومی پرسش‌نامه که شامل جنسیت، سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال و مدت اقامت در محل می‌باشد به تفکیک مورد بررسی قرار می‌گیرند. به منظور بررسی رابطه میان جنسیت و وضعیت تأهل ساکنین با رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری از آزمون مان - ویتنی بهره‌گیری شده است. جدول (۷)، متغیر مستقل و وابسته به همراه میانگین و مجموعه رتبه‌های آن‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۷. آماره توصیفی آزمون مان - ویتنی

Table 7. Descriptive statistics of the Mann-Whitney test

وضعیت تأهل		جنسیت	
مجرد	متأهل	مرد	زنان
۱۱۶	۲۵۵	۱۶۸	۲۰۳
۲۰۴/۳۸	۱۷۷/۶۴	۱۹۳/۳۴	۱۷۹/۹۲
۲۳۷۰۸/۵۰	۴۵۲۹۷/۵۰	۳۲۴۸۱/۵۰	۳۶۵۲۴/۵۰

Source: Research findings, 2023

جدول (۸) آماره آزمون مان - ویتنی را نشان می‌دهد. طبق نتایج جدول (۸)، در ارتباط با جنسیت ساکنین می‌توان گفت که سطح معناداری بیشتر از حد معمول ۰/۰۵ می‌باشد در صورتی که به لحاظ وضعیت تأهل ساکنین سطح معناداری

کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد. بنابراین تفاوت معناداری بین جنسیت ساکنین و رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز وجود ندارد. به عبارت بهتر، میزان رضایتمندی ساکنین از کیفیت زندگی شهری در گروه‌های جنسیتی مختلف، تقریباً یکسان بوده است. اما بین وضعیت تأهل ساکنین و رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز، تفاوت معناداری وجود دارد. به عبارت بهتر، افراد متأهل در مقایسه با افراد مجرد دارای رضایتمندی بیشتری از کیفیت زندگی شهری بوده‌اند.

جدول ۸. آماره آزمون مان - ویتنی

Table 8. Mann-Whitney test statistic

Asymp. Sig. (2-tailed)	Z	Wilcoxon W	Mann-Whitney U	
۰/۲۳۰	-۱/۲۰۰	۳۶۵۲۴/۵۰۰	۱۵۸۱۸/۵۰۰	جنسیت
۰/۰۲۶	-۲/۲۲۷	۴۵۲۹۷/۵۰۰	۱۲۶۵۷/۵۰۰	وضعیت تأهل

Source: Research findings, 2023

جهت مشخص کردن این که آیا بین سن، وضعیت تحصیلات و مدت زمان سکونت ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و میزان رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری تفاوت معناداری وجود دارد یا نه از آزمون کروسکال - والیس بهره‌گیری شده است. جدول (۹) آمار توصیفی این آزمون را نشان می‌دهد.

جدول ۹. آمار توصیفی آزمون کروسکال - والیس

Table 9. Descriptive statistics of the Kruskal-Wallis test

مدت زمان سکونت در محله				وضعیت اشتغال				وضعیت تحصیلی				سن						
۱۵-۱۱	۱۰-۶	۵-۱	۱<	درحال‌تج‌ صیل	خانه‌دا ر	بیکار	شاغل	کارشناسی رشد و بالتر	کارشناسی	دیپلم	سیکل	بی‌سواد	۷۵>	۶۰-۷۵	۴۵-۶۰	۳۰-۴۵	۱۸-۳۰	
۱۶	۳۴	۱۰۴	۲۱۷	۶۳	۶۸	۱۳۸	۱۰۲	۱۱	۴۷	۹۲	۱۵۲	۶۹	۴۲	۶۹	۱۲۱	۷۶	۶۳	فراوانی
۱۵۵/۷۸	/۹۱	/۱۳	۱۸۳/۷۶	۱۸۱/۱۴	/۹۵	۱۸۷/۵۷	۱۸۱/۶۰	۲۲۳/۵۰	۲۱۵/۹۸	۱۹۹/۷۲	۱۷۲/۸۰	۱۷۰/۴۰	۱۷۱/۸۹	۱۷۰/۵۰	۱۷۶/۲۶	۱۹۴/۴۵	/۸۹	میانگین
	۲۰۱	۱۹۰			۱۹۵												۲۲۰	رتبه‌ها

Source: Research findings, 2023

جدول (۱۰) آماره آزمون کروسکال - والیس را نشان می‌دهد. طبق نتایج این آزمون در ارتباط با سن و وضعیت تحصیلی ساکنین می‌توان گفت که سطح معناداری، کمتر از حد معمول (۰/۰۵) می‌باشد. طبق همین استناد، بین سن و وضعیت تحصیلی ساکنین با رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری تفاوت معناداری وجود دارد. به عبارت بهتر، افراد در گروه‌های سنی زیر ۴۵ سال در مقایسه با افراد در گروه‌های سنی بالای ۴۵ سال، افراد دارای مدارک دانشگاهی از مراکز عالی (کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و بالاتر) در مقایسه با افراد با مدارک دیپلم و زیردیپلم دارای رضایتمندی بیشتری از کیفیت زندگی شهری بوده‌اند. اما بین مدت زمان سکونت و وضعیت شغلی ساکنین در محله احمدآباد تبریز با رضایتمندی آنان از کیفیت زندگی شهری ارتباط معناداری وجود ندارد. چراکه سطح معناداری بیشتر از ۰/۰۵ می‌باشد. به

عبارت بهتر، میزان رضایتمندی ساکنین از کیفیت زندگی شهری در وضعیت‌های متفاوت شغلی و بازه‌های زمانی متفاوتی که در محله هدف سکونت داشته‌اند، تقریباً یکسان بوده است.

جدول ۱۰. آماره آزمون کروسکال - والیس

Table 10. Kruskal-Wallis test statistic

کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
سن	۴	۰/۰۳۶
وضعیت تحصیلی	۴	۰/۰۳۶
وضعیت اشتغال	۳	۰/۸۲۸
مدت زمان سکونت در محله	۳	۰/۵۱۹

Source: Research findings, 2023

بحث و نتیجه‌گیری

این تحقیق بر آن بود تا رضایتمندی ساکنان سکونتگاه غیررسمی احمدآباد تبریز را از کیفیت زندگی شهری بررسی کند. محله احمدآباد تبریز یکی از سکونتگاه‌های غیررسمی شمال کلانشهر تبریز می‌باشد که براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۴۰۰ جمعیت این محله از شهر حدود ۱۱۱۶۵ نفر می‌باشد. جهت انجام این بررسی، پنج معیار اقتصادی، کالبدی، اجتماعی، بهداشتی و رفاهی و با ۱۵ شاخص و با ۴۰ گویه مورد ارزیابی قرار گرفتند که با استفاده از نرم‌افزار SPSS16 این شاخص‌ها و گویه‌ها تجزیه و تحلیل شدند. باتوجه به نتایج حاصل از این تحلیل‌ها، چنین استنباط شد که در بین ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در میان ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز، بعد اقتصادی از اهمیت بیشتری برخوردار است و بعد از آن بعد کالبدی (۳/۱۱) در رتبه دوم، بعد اجتماعی (۳/۰۹) در رتبه سوم، بعد رفاهی (۲/۸۲) در رتبه چهارم و در نهایت بعد بهداشتی (۲/۵۰) در رتبه آخر قرار دارد. پس بنابراین بعد اقتصادی در مقایسه با سایر ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری برای ساکنین در رتبه نخست به لحاظ اهمیت قرار دارد.

در بین شاخص‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در محله احمدآباد، شاخص درآمد ماهیانه سرپرست خانوار با میانگین رتبه (۹/۴۸) در رده اول قرار دارد و این نشان می‌دهد این شاخص برای ساکنین از اهمیت بیشتری برخوردار است.

در بررسی تفاوت خصوصیات عمومی براساس نتایج، بین جنسیت ساکنین، وضعیت اشتغال و مدت زمان سکونت آنان در سکونتگاه‌های غیررسمی محله احمدآباد تبریز با رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری ارتباط معناداری وجود ندارد. به بیان بهتر، میزان رضایتمندی ساکنین از کیفیت زندگی شهری در گروه‌های جنسیتی مختلف، وضعیت‌های متفاوت شغلی و بازه‌های زمانی متفاوتی که در محله هدف سکونت داشته‌اند، تقریباً یکسان بوده است. اما در حالی که بین سن ساکنین، وضعیت تحصیلی و وضعیت تأهل آنان با میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری در محله احمدآباد تفاوت معناداری وجود دارد. به بیان بهتر، افراد در گروه‌های سنی زیر ۴۵ سال در مقایسه با افراد در گروه‌های سنی بالای ۴۵ سال، افراد

دارای مدارک دانشگاهی از مراکز عالی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و بالاتر) در مقایسه با افراد با مدارک دیپلم و زیردیپلم و در نهایت افراد متأهل در مقایسه با افراد مجرد دارای رضایتمندی بیشتری از کیفیت زندگی شهری بوده‌اند. پژوهش حاضر با پژوهش شهدادنزاد (۱۳۹۷) و پایان‌نامه حیدری (۱۳۹۷) به جهت اینکه در هر دو پژوهش عامل اقتصادی به لحاظ اهمیت در رتبه اول از نظر ساکنین قرار داشته و همچنین با پژوهش حیدری سرای به جهت اینکه بین مدت زمان سکونت ساکنان در محله و کیفیت زندگی آنان رابطه معناداری وجود نداشته و میان شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، شاخص پس‌انداز ماهیانه سرپرست خانوار در رتبه نخست قرار داشته، دارای نتایج مشابهی می‌باشد. اما در پژوهش ماندلنی و همکاران (۲۰۲۱)، رحیمی و کارگر (۱۳۹۹) و اسکوئی ارس و حکیمی (۱۴۰۰) به ترتیب عوامل «آموزشی»، «مشارکت» و «اجتماعی» به لحاظ اهمیت در رتبه نخست قرار داشته‌اند.

به طور کلی می‌توان گفت بین دو مفهوم کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن، ارتباطی دو سویه و مستقیم برقرار است. به طوری که ارتقای کیفیت زندگی شهری منجر به افزایش میزان رضایتمندی از آن و بالعکس پایین بودن میزان کیفیت زندگی شهری منجر به افزایش میزان نارضایتی از آن خواهد شد. رضایتمندی ساکنین از ابعاد مختلف کیفیت زندگی شهری به مثابه ابزاری است که وظیفه پایش کیفیت زندگی آنان را بر عهده دارد و یکی از اهداف مهم برنامه‌ریزی شهری، سنجش و پایش میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری می‌باشد. در این پژوهش کیفیت زندگی شهری ساکنین و میزان رضایتمندی ساکنین محله احمدآباد تبریز از آن مورد بررسی قرار گرفت؛ که این مهم منجر به اولویت‌بندی ابعاد و شاخص‌های موردنظر ساکنین در راستای افزایش میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی شهری شد.

پیشنهادات

پیشنهادات و راهکارها در راستای ارتقای کیفیت زندگی شهری و رضایتمندی از آن در محدوده مورد مطالعه بایستی در ابعاد مختلف مطرح گردد. به همین دلیل به طور خلاصه راهکارهای اقتصادی، کالبدی، اجتماعی، بهداشتی و رفاهی ارائه می‌شود:

- اعطای بیمه‌های از کارافتادگی و اشتغال به سرپرستان خانوارها و واحدهای تولید خانوادگی.
- ساماندهی وضعیت اشتغال ساکنین و در نظر گرفتن تمهیداتی به منظور ارتقای سطح درآمد سرپرستان خانوارها با هدف کاهش فقر.
- اعطای وام‌های بلندمدت و بلاعوض مسکن با هدف افزایش مشارکت جمعی در راستای بهسازی مسکن.
- ترغیب ارگان‌های مالی بخش‌های دولتی در راستای اعطای تسهیلات مالی به ساکنین جهت نوسازی مسکن.
- افزایش سطح زیستی و سکونتی در محدوده مورد مطالعه با استفاده از طراحی فضاهای عمومی معابر و کانون‌های اجتماعی برای افزایش سطح عملکرد اجتماعی فضاهای عمومی.

- ارتقا کیفیت بصری، سیما و منظر شهری از طریق اعمال نظارت بر تدوین ضوابط هماهنگ‌کننده در بهسازی محلی بافت شهری و نمای ساختمان‌ها.
- تشویق مردم جهت گذران اوقات فراغت در محدوده باغات و بافت تاریخی و توسعه گردشگری تاریخی - فرهنگی و طبیعی.
- کاربست بسته‌های تشویقی از قبیل صدور رایگان پروانه ساخت یا تخفیف ویژه برای بخش خصوصی در ایجاد کارگاه‌های کوچک به منظور کاهش نرخ بیکاری.
- تسهیلگری در استفاده از توان بخش خصوصی به منظور مشارکت با شهرداری جهت اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری و توسعه‌ای و بازسازی بافت‌های فرسوده به منظور تعدیل شکاف طبقاتی بین بخش مرفه‌نشین و بخش کم‌برخوردار شهر.
- اشتغال‌زایی از طریق حمایت از صنایع دستی از قبیل ایجاد مراکز عرضه و فروش صنایع دستی به ویژه در جوار مناطق گردشگری طبیعی و تاریخی و فرهنگی در محله احمدآباد تبریز.
- توجه به خدمات بیمه‌ای درمانی ساکنین (تأمین اجتماعی، تکمیلی و ...) در راستای کاهش هزینه‌های درمانی.
- برطرف کردن مشکل کمبود مراکز خدمات‌رسانی درمانی در محله با احداث ۲ مرکز درمانی (خانه‌های بهداشت و یا درمانگاه‌های محله‌ای).
- تشکیل شورایی‌های محله‌ای در راستای افزایش تعامل و همکاری میان ساکنین.
- تقویت همکاری ساکنین با گشت‌های نیروهای انتظامی در راستای افزایش امنیت اجتماعی.
- احداث پارک‌های جدید محله‌ای در راستای افزایش فضای سبز عمومی و ایجاد فضاهایی مناسب جهت گذراندن اوقات فراغت ساکنین.
- تجهیز پارک‌های محله‌ای به دستگاه‌های ورزشی متناسب با گروه‌های سنی مختلف.

سپاسگزاری

- نویسندگان مقاله از اهالی محله احمدآباد کلانشهر تبریز به واسطه همکاری در جمع‌آوری داده‌ها، نهایت امتنان را دارند. نویسندگان مقاله در قبال ارائه اثر خود وجهی دریافت ننموده‌اند.

References

- Alene, E.T, (2022). Determinant factors for the expansion of informal settlement in Gondar city, Northwest Ethiopia, *Urban Management*, 11(3), 321-337.
- Aliu, I.R., Akoteyon, I.S, Soladoye, O. (2021). Living on the margins: Socio-spatial characterization of residential and water deprivations in Lagos informal settlements, Nigeria. *Habitat International*, Vol 107. 1-17.

- Arefi, M. (2018). *Informal Settlements and Urban Management in Iran*. Spring International Publishing, Pp: 23-27.
- Asadi, A, Akbari, E. (2021), Spatial analysis of the quality of life of citizens in urban environments using the Geographic Information System (GIS) (Case study: Region 2 of Mashhad), *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, 20 (58), 36 (In Persian).
- Asadi, A., Rajabi, A., Janbazi Ghobadi, G, Komeili, M. (2021). Strategic analysis of informal settlement management Case study: Pakdasht city. *Geography*, 19 (70): 43-60. (In Persian).
- Asghari Zamani, A, Zadoli Khajeh, S, Gholam Hosseini, R. (2012). Assessing the quality of urban life in marginalized areas using the factor analysis model (Case study: marginal areas of northern Tabriz), *Zagros Vision Geography and Urban Planning Chapter*, 4 (11), 69 (In Persian).
- Badiee Kheirabadi, S. R, Masoudnejad, M. (2022). Model of Barriers to Renovation of Informal Settlements in Metropolitan Areas Using Interpretive Structure Modeling Technique (Case study of Mashhad). *Urban Structure and Function Studies*, 9 (32): 119-136. (In Persian).
- Darkey, D. Visagie, J. (2013). The more things change the more they remain the same: A study on the quality of life in an informal township in Tshwane. *Habitat International* 39: 302-309.
- Faraji, A. (2017). Measuring Satisfaction with Quality of Life in Informal Settlements, Case Study: Bojnourd City, *Urban ecology research*, 8 (2): 97.
- Farrokhi, N. (2020). Assessing the satisfaction of women heads of households from their residential environment in informal settlements (Case study: Mirasharraf neighborhood of Ardabil), Master Thesis, major Of Geography and Urban Planning, Housing Planning, Faculty of Literature and Humanities, Mohaghegh Ardabili University: 33. (In Persian).
- Fatahi, A. (2012), *Quality of life and human development*, One printed, Tehran, Publication Entekhab. (In Persian).
- Fathzadeh, H, Zahedzahedani, S.S. (2015). Strategic planning to empower marginalized neighborhoods (suburban neighborhoods of Silab, Ahmadabad and Yanough Darreh Si Tabriz, *Contemporary Sociological Research*, 4 (6): 67. (In Persian).
- Firozi, M.A, Zarei, R, Zafari, M. (2013). Analysis of factors affecting the expansion of informal settlements in the cities of Khuzestan province and providing an empowerment and organizing strategy, *Quarterly of New Attitudes in Human Geography*, 4 (1): 116. (In Persian).
- Ghorbani, R. (2016). *principles and foundations of urban planning*, Tehran: Organization for the Study and Compilation of Humanities Books (Samt) (In Persian).
- Ghorbani, R., Oskouee Aras, A, Tahmasebi Moghaddam, H. (2022). Survey of Satisfaction with the Quality of Urban life in Informal Settlements (Case Study: YousefAbad Neighborhood of Tabriz). *Geographical Engineering of Territory*, 6(4), 817-834. (In Persian).
- Gouverneur, D. (2015). *Planning and Design for Future Informal Settlements* Earthscan from Routledge.
- Heidari Sarai, R. (2019). Assessing the mental quality of life in residents of informal settlements in North Tabriz Study Case study: Yousef Abad, Tabriz, Master Thesis, Geography and Urban Planning - Housing Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz. (In Persian).
- Hernandez, J, Garcia, J, Yenda, G. (2018). Untangling the Vitality of spaces of BOGOTA Informal Settlements-Urban space: Experiences 7 Reflections from the global south: 975-978.
- Khidmatzadeh, A, Feizizadeh, B. (2022). Study of urban quality of life using remote sensing and GIS (Case study: urban areas of Urmia), *Journal of Applied Research in Geographical Sciences*, 22 (67): 260 (In Persian).
- Mandleni, B.N, Omotayo, A.O, Ighodaro, D.I, Agbola, S.B. (2021). Analysis of the Living Conditions at Ezakheleni Informal Settlement of Durban: Implications for Community Revitalization in South Africa, *Sustainability*, 14 (3): 1-16.

- Manisha. j, jorg knieling ،H.T. (2015). Urban transformation in the capital territory of dehli ،india: the emergence and growth of slums? habitat International-Vol. 48: 87.
- Mansoorian, H. (2016). Population scan and land cover patterns in the metropolitan area of Tehran, Geographical Research in Urban Planning, 4 (4), 614 (In Persian).
- Mousavi, M.N, Bagheri Kashkoli, A. (2012). Assessment of spatial distribution of quality of life in neighborhoods of Sardasht", Quarterly Journal of Urban Research and Planning, 3 (9), 111.
- Nakamura, S. (2016). Revealing Invisible Rules in Slums: The Nexus Between Perceived Tenure Security and Housing Investment, Vol. 53: 151.
- Niazi, H. (2012). An Introduction to the Organization of the Ahmadabad Suburbs of Tabriz, Fifth International Congress of Islamic Geographers, University of Tabriz, Tabriz, Iran, Pp: 6 (In Persian).
- Oskouee Aras, A, Hakimi, H. (2021). Measurement of Urban Vitality Indicators in Informal Settlements (Case Study: Tabriz Seilab Qoshkhane), Urban Planning Geographical Research, 9 (1): 146. (In Persian).
- Oskouee Aras, A. (2022). Study of structural features of informal settlements (Case study: Akhmaqieh neighborhood of Tabriz), Quarterly Journal of Urban and Regional Development Planning, 7 (20); 90. (In Persian).
- Qadri, P, Karimian Bostani, M, Hafez Rezazadeh, M. (2022). Analysis of the spatial distribution of composite indicators of the quality of urban life (case study: Chabahar city), New Attitudes in Human Geography Quarterly, 13 (2): 213. (In Persian).
- Rahimi, M, Kargar, B. (2021). Explaining the pattern of social resilience in informal settlements with emphasis on the quality of life of the case study of Line 4 neighborhood of Hesar Karaj, Geography Quarterly (Program Regional Planning), 11 (1), 91-75. (In Persian).
- Rajabi Amirabad, R, Rahmani, B. (2021). The role of urban spaces in improving the quality of life (Case study: Malayer city), Journal of Applied Research in Geographical Sciences, 20 (58), 320. (In Persian).
- Rajaei, A, Abbasi Fallah, V, Najafi, I. (2020). Comparative evaluation of objective and subjective indicators of quality of life in informal settlements of Varamin, Quarterly Journal of Environmental Planning, 12 (46), 176 -149. (In Persian).
- Sarrafi, M. (2015). The Policy of Depriving Informal Settlements is Wrong. Hamshahri, April; 120. (In Persian).
- Shahdadnejad, M. (2019). Renovation and Improvement, Study of strategies to improve quality of life indicators in informal settlements of Sisabad, Mashhad, Master Thesis, Geography and Urban Planning, Faculty of Literature and Humanities Dr. Ali Shariati, Ferdowsi University of Mashhad. (In Persian).
- Statistics Center of Iran, (2016). General Census of Population and Housing. (In Persian).
- UN-Habitat, (2003). Slums of the World: The face of urban poverty in the new millennium. Available from: unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publicationID=1124, HS Number HS/692/03E, Updated on: 8.2013.
- UN-Habitat. (2013). State of the world & cities 2012/2013: Prosperity of cities, Routledge.
- UN/Habitat. (2014). united Nations Human Settlements Programme, www.unhabitat.org/whd.
- UN-Habitat. (2020). The new urban agenda. UN-Habitat <https://doi.org/10.18356/4665f6fb-en>.
- United Nations. (2014). World urbanization prospects: The 2014 revision. New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division .
- UNSD. 2021. Extended Report Goal 11. 2011. The Sustainable Development Goals Report. United Nations Statistics Division. <<https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/extended-report/>> .
- Wainaina, G.K, Truffer, B, Lüthi, C. (2022). The role of institutional logics during participation in urban processes and projects: Insights from a comparative analysis of upgrading fifteen informal settlements in Kenya, Cities: 128: 1-12.

Wokekoro, E. (2015). Resident's Satisfaction with Residential Quality of Life in Informal Settlements in Port Harcourt Municipality, *European Journal of Research in Social Sciences*, 3(3): 1-17.

Wolff, E, Rauf, H.A, Hamel, P. (2023). Nature-based solutions in informal settlements: A systematic review of projects in Southeast Asian and Pacific countries, *Environmental Science and Policy*, 145: 275-285.

Www.irna.ir

Yousefzadeh, Z, Nouri Kermani, A, Hataminejad, H, Hosseinzadeh, M.M. (2019). Recreation of urban spaces with a quality-of-life approach in Tehran's 15th district, *Geography Quarterly (Regional Planning)*, 11 (1): 299. (In Persian).

Assessing and evaluating the quality of urban life and its satisfaction in informal settlements in North of Tabriz (Case study: Ahmadabad neighborhood)

Ali Oskouee Aras

M.Sc. of Urban Planning, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Rasoul Ghorbani*

Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Shahrivar Roustaei

Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Planning and Environmental Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Abstract

Introduction: The need to address the issue of the quality of urban life in these areas becomes more apparent when the residents of informal settlements are considered to be among the most vulnerable sections of an urban society, and paying attention to the urban and biological needs, Providing the minimum needs and enjoying citizenship rights are among the necessities of life for them. The most important goal of this research is to evaluate the indicators of the quality of urban life in the informal settlements of Tabriz city in Ahmedabad neighborhood. Based on this, the research seeks to find answers to two basic questions; First, which of the dimensions of satisfaction with the quality of urban life among the residents of Tabriz's Ahmadabad neighborhood have a better situation? And then which of the indicators of satisfaction with the quality of urban life in Ahmadabad neighborhood of Tabriz is at a better level?

Methodology: The current research is applied and descriptive-analytical. The variables of the research have been identified with the use of library studies, and in order to reach the research questions and test the hypotheses, the information was collected through a field study and through a questionnaire. The validity and reliability of the research was also checked. The validity of the questionnaire was obtained by a formal method and the reliability was also checked using Cronbach's alpha, the coefficient of which was 0.863 for the entire questionnaire. The statistical population of the research was the residents of Ahmadabad neighborhood of Tabriz, which were estimated to be 11165 people based on the statistical blocks of Tabriz metropolis in 2015. Using Cochran's formula, the sample size of 371 people was calculated with an error level of 5%. To achieve the main goal of the research based on measuring and evaluating the quality of urban life and satisfaction with it among the residents of informal settlements in the north of Tabriz metropolis (case study: Ahmadabad neighborhood) Friedman, Mann-Whitney and Kruskal-Wallis tests used. The Kolmogorov-Smirnov test was also used to measure the normality of the data. In order to prioritize the dimensions and indicators of satisfaction with the quality of urban life among the residents of informal settlements in Ahmadabad neighborhood of Tabriz, Friedman's test was used and to investigate the difference in the general characteristics of the residents and satisfaction with the quality-of-life Shahri's Mann-Whitney and Kruskal-Wallis statistical tests were used.

Results and discussion: In order to prioritize dimensions and indicators of satisfaction with the quality of urban life among the residents of informal settlements in Ahmadabad

neighborhood of Tabriz, Friedman's test was used. There is a significant difference between the average ratings of dimensions and indicators of satisfaction with the quality of urban life of the residents of Ahmedabad neighborhood. There is no significant difference between the gender of the residents and their satisfaction with the quality of urban life in the informal settlements of Ahmadabad neighborhood of Tabriz. There is a significant difference between the marital status of the residents and their satisfaction with the quality of urban life in the informal settlements of Ahmadabad neighborhood of Tabriz. Kruskal-Wallis's test was used to determine whether there is a significant difference between the age, education status and duration of residence of the residents of informal settlements and their level of satisfaction with the quality of urban life. Regarding the age and educational status of the residents, it can be said that there is a significant difference between the age and educational status of the residents and their satisfaction with the quality of urban life. However, there is no significant relationship between the length of residence and the job status of the residents in Ahmadabad neighborhood of Tabriz with their satisfaction with the quality of urban life. Because the significance level is greater than 0.05.

Conclusion: This research aimed to investigate the satisfaction of the residents of the informal settlement of Ahmedabad, Tabriz with the quality of urban life. According to the results, it was concluded that among the dimensions of satisfaction with the quality of urban life among the residents of informal settlements in Ahmadabad neighborhood of Tabriz, the economic dimension is more important, followed by the physical dimension (3.11) in the second rank, the social dimension (3.09) is in the third rank, the welfare dimension (2.82) is in the fourth rank, and finally the health dimension (2.50) is in the last rank. Therefore, the economic dimension is in the first rank in terms of importance in comparison with other dimensions of satisfaction with the quality of urban life for the residents. Among the indicators of satisfaction with the quality of urban life in Ahmedabad neighborhood, the monthly income index of the head of the household ranks first with an average rank of (9.48) and this shows that this index is more important for the residents. In the examination of the difference in general characteristics based on the results, there is no significant relationship between the gender of the residents, their employment status and the duration of their residence in the informal settlements of Ahmadabad neighborhood of Tabriz with satisfaction with the quality of urban life. To put it better, the level of satisfaction of the residents with the quality of urban life in different gender groups, different job statuses and different time periods they lived in the target neighborhood was almost the same. But while there is a significant difference between the age of the residents, their educational status and their marital status with the level of satisfaction with the quality of urban life in Ahmedabad neighborhood. To put it better, people in the age groups below 45 years compared to people in the age groups above 45 years, people with university degrees from higher institutions (bachelor's, master's and higher) compared to people with diploma degrees and Graduates and finally married people have more satisfaction with the quality of urban life compared to single people.

Keywords: Quality of Urban Life, Satisfaction, Informal Settlements, Friedman, Ahmadabad, Tabriz.

---

* (Corresponding Author) rghorbani@tabrizu.ac.ir

آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه‌ی شهری بوشهر از منظر حق به شهر با تأکید بر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی

غلامرضا مرادی*

استادیار گروه شهرسازی، دانشگاه سلمان فارسی، فارس، کازرون، ایران

احمدرضا خواجه

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پویا حاجی‌زا

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی منطقه‌ای، دانشگاه شیراز، فارس، ایران

مهسا دهقانیان

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

چکیده

طرح‌های شهری، ابزاری جهت حل مشکلات توسعه شهرنشینی است که از برنامه چهارم عمرانی در دستور کار قرار گرفت و با گذشت چند دهه از اجرای این طرح‌ها در ایران، به دلیل کاستی‌ها، موفقیت در زمینه ساماندهی مشکلات شهری دارای ابهام است. شناخت سطحی از زمینه و عدم رعایت نظریه حق به شهر لوفور و بی‌توجهی به اثرات ضابطه‌ای نادرست بر فضای عمومی شهری از جمله معایب این طرح‌ها است. این پژوهش به تبیین رابطه‌ی آن‌ها با نظریه حق به شهر لوفور در شهر بوشهر پرداخته است. روش پژوهش، کاربردی است. شیوه گردآوری اطلاعات، بررسی اسناد کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی است. شهر بوشهر مرکز استان بوشهر است که طبق سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت این شهر ۲۲۳ هزار نفر است و قلمروی جغرافیایی است. در پژوهش حاضر از طریق شبیه‌سازی ضوابط طرح تفصیلی شهر بوشهر، مؤلفه‌هایی همچون سیما و منظر شهری، توده‌گذاری و نحوه استقرار ابنیه، سبزی‌نگی، محصوریت، پدافند غیرعامل و ایجاد ظرفیت تخلفات ساختمانی از منظر نظریه حق به شهر لوفور بررسی شده است. نتایج حاکی از آن است که ضوابط شهر بوشهر باعث ایجاد تعادل و انضباط فضایی و کالبدی نخواهد شد و با عدم مشارکت شهروندان در زمان تهیه طرح و بدون توجه به اثرات آن بر فضای عمومی در نقطه مقابل نظریه حق به شهر لوفور سیر می‌کند و مشکلاتی همچون کاهش سبزی‌نگی محلات، محصوریت زیاد در کوچه‌های کم‌عرض، تأثیر بر جدایی‌گزینی و توده‌گذاری بی‌نظم و نامناسب، زمینه‌ساز تخلفات گسترده ساختمانی و بروز موانع در پدافند غیرعامل را در پی دارد.

واژگان کلیدی: طرح‌های شهری، طرح جامع و تفصیلی، نظریه حق به شهر لوفور، بوشهر.

مقدمه

با رشد جمعیت و جوامع شهری و پیدایش مشکلات جدید شهری، نیازها و احتیاجات زندگی شهری گسترده‌تر، متنوع‌تر و ضروری‌تر شده‌اند و با در نظر داشتن چنین شرایطی است که می‌گویند رها ساختن شهرها به حال خود، نه ممکن است و نه معقول؛ زیرا حاکمیت شکل‌گیری و خودانگیختگی مطلق، به‌ویژه در شهرهای بزرگ، آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی را به جامعه تحمیل می‌کند (صالحی، ۱۳۹۹، ۱۴)؛ به‌منظور حل این مشکل و در جهت به حداقل رساندن مشکلات و مسائل مختلف شهری، ایجاد و استفاده از طرح‌های شهری که بنیادی‌ترین ابزار شکل‌دهی به شهرها می‌باشند پیشنهاد شده است؛ اما نکته‌ی حائز اهمیت این است که با وجود بیش از نیم‌قرن سابقه و با تمامی ابزارها و امکانات تعبیه‌شده برای اجرای این طرح‌ها در ایران؛ آن‌طور که باید و شاید در مراحل عملیاتی و اجرایی، موفقیت‌آمیز نبوده‌اند و با اقبال عمومی مواجه نشده‌اند. علاوه بر این متأسفانه باگذشت چند دهه از تهیه طرح‌های شهری، تخلفات بسیار و عدم تحقق این طرح‌ها به امری رایج تبدیل شده است و حقوق عمومی از طریق به چالش کشیده شدن کیفیت عرصه‌های عمومی شهر ضایع می‌گردد. بازتاب این رویکرد به ضوابط و طرح‌های شهری را در وضعیت کنونی شهرهای ایرانی به‌وضوح با مشکلات پیش‌آمده می‌توان مشاهده کرد (اعتصامی پور و همکاران، ۱۳۹۹)؛ بنابراین عدم توجه و دقت کافی در تهیه و تصویب ضوابط و مقررات طرح‌های شهری که در نتیجه باعث عدم سختی این ضوابط و مقررات با زمینه شهر شده و همچنین توجه یک‌سویه مجریان طرح‌های شهری به این ضوابط و مقررات، در کنار ساخت‌وسازهای غیرمجازی که در شهر صورت می‌گیرد، شهر را با مشکلاتی کلان مواجه خواهد کرد (دارکش و استرکی، ۱۳۹۹) با توجه به موارد ذکرشده و با توجه به سیر صعودی روند شهرنشینی، تهیه طرح‌های شهری با رویکرد تکنوتراژیک، عدم مشارکت شهروندان در تهیه طرح‌ها، تعرض به فضای عمومی شهر اصطلاحات جدیدی همچون حق به شهر به‌مرور شکل گرفت؛ و مردم بدین نتیجه و باور رسیدند که علاوه بر حق مشارکت در امور شهری و تصمیم‌گیری‌ها، حق تصاحب و تخصیص و برخورداری از فضاهای شهری مناسب به‌ویژه فضاهای عمومی را دارند، بدین معنا که به‌صورت کاملاً برابر و عادلانه، حق استفاده از فضاهای شهری، به‌ویژه فضاهای عمومی را دارند و طرح‌های شهری می‌بایست به‌گونه‌ای طراحی شوند که در جهت استفاده‌ی همی اقشار و گروه‌های اجتماعی مناسب باشند. مطابق با این روند جهت احقاق حق و حقوق شهروندان باید مطالبه‌گری در راستای تخصیص و ایجاد فضا در شهر برای همه‌ی گروه‌های مردم لحاظ شود. فضای شهری به‌خصوص فضای عمومی شهر متعلق به همه است و نیازمند تغییر رویکرد در ایجاد فرصت برابر برای همگان در استفاده از فضای شهری ضرورت دارد، این امر دقیقاً چیزی است که در اجرای طرح‌های شهری کمتر شاهد آن بوده‌ایم و به‌ندرت در ایران، در روند تهیه و اجرای این طرح‌ها توجه گردیده است که این خود یکی از اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین ایرادات وارده به تهیه طرح‌های شهری تهیه‌شده است. به‌عبارتی دیگر در عمده‌ی پژوهش‌های صورت گرفته در رابطه با طرح‌های شهری کمتر به اهمیت تهیه‌ی این طرح‌ها از منظر حق به شهر پرداخته‌شده است و عمدتاً تاریخچه و چگونگی شکل‌گیری، نحوه‌ی تدوین و

اجرای این طرح‌ها و ... مورد بحث قرار گرفته است و کمتر از زاویه‌ی حق به شهر لوفور به ایرادات و مشکلات طرح‌های شهری پرداخته شده است و یکی از وجوه افتراق این پژوهش با سایر پژوهش‌های صورت گرفته در رابطه با حق به شهر آن است که علاوه بر بحث حق مشارکت همه شهروندان، از حق تصاحب و تخصیص در فضاهای شهری به‌ویژه فضاهای شهری عمومی سخن به میان آمده است و با توجه به آمار و اطلاعات جمع‌آوری شده از مراکز مهم مدیریت شهری شهر بوشهر نظیر شهرداری، بررسی میزان کارآمدی در مدیریت شهری از منظر حق به شهر نظیر حق و حقوق تخصیص، تصاحب، مشارکت با توجه به بررسی‌های طرح تفصیلی در دستور کار قرار گرفته است.

این پژوهش پس از بیان تاریخچه، ضرورت، اهداف و ویژگی‌های طرح‌های شهری علی‌الخصوص طرح تفصیلی و جامع، به دنبال میزان اثرگذاری ضوابط و معیارهای طرح تفصیلی شهر بوشهر بر مؤلفه‌هایی همچون سیما و منظر شهری، محصوریت، پدافند غیرعامل و پتانسیل ایجاد تخلفات ساختمانی از منظر حق به شهر است. لذا باید دید، ضوابط طرح تفصیلی شهر بوشهر به چه میزان بر حقوق شهری شهروندان، حق تصاحب و تخصیص در فضاهای عمومی شهری و ارتقاء کیفیت فضای عمومی شهر اثرگذار است؟ آیا شهروندان تمایل به رعایت این ضوابط و مقررات دارند؟ آیا ساخت‌وسازهای غیرمجاز و بدون ضابطه و تخلفات ساختمانی سبب پایین آمدن کیفیت فضاهای شهری عمومی از منظر حق به شهر گردیده است و حق جمعی همه یا حداقل اکثر ساکنین شهر با توجه به موارد مطرح شده رعایت گردیده است؟

پیشینه پژوهش

در جهت مروری اجمالی بر نتایج و ارزیابی‌های پژوهش‌های انجام‌شده‌ی پیشین در زمینه‌ی تأثیر ضوابط و مقررات طرح‌های شهری بر سیما و منظر شهری، سازمان کالبدی، شکل‌گیری منظر شهری و همچنین آسیب‌های طرح‌های شهری مطالعاتی صورت گرفته است که در جدول شماره ۱ نمایش داده می‌شود.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

Table1. Research background

نویسندگان	عنوان مقاله	نتایج
محمدیان گرون‌گاه و همکاران/۱۳۹۹	نقش ضوابط و مقررات بر روند شکل‌گیری منظر شهری در محلات منطقه ۸ تهران	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در محلات منطقه ۸ تهران، کارآمدی ضوابط و مقررات و منظر شهری در سطح مطلوبی قرار ندارد و اختلاف معنی‌داری میان وضع موجود و وضع مطلوب در این دو بستر وجود دارد. به عبارتی آشننگی موجود در سیما و منظر شهری محلات، ریشه در تاریخ شهرنشینی این منطقه دارد.
دارکش و استرکی/۱۳۹۹	آسیب‌شناسی طرح‌های شهری از منظر حق به شهر (محلله بریانک شهر تهران)	طرح‌های پیاده شده در محلله بریانک، نه‌فقط هیچ تناسبی با مؤلفه‌های حق به شهر ندارند، بلکه مبتنی بر سیاست‌های غصب و تصاحب فضایی هستند، بدین معنا که به بهانه ارائه خدمات عمومی و نوسازی، زمین را از چنگ جامعه‌ی محلی درآورده و در قالب فضای باارزش‌تر در بازار دوباره ادغام کرده‌اند.

تقویت نهادهای مدنی و اجتماعی و ایجاد سازوکارهای نظارت و مشارکت شهروندان در روند تصمیم‌گیری‌ها درباره‌ی انتخاب و انجام پروژه‌های کلان‌شهری در کنار به‌کارگیری بودجه‌ریزی مشارکتی در چگونگی هزینه‌ی سرمایه‌های شهر از جمله مواردی است که در عمل می‌تواند منجر به تحقق حق به شهر در ادارهی شهرها شود.	بررسی مفهوم حق به شهر در سیاست‌گذاری شهری	اشتیاقی و شارع پور/۱۳۹۹
در پژوهش پیش‌رو تلاش بر این است تا احداث مجتمع تجاری به‌جای پارک و زمین‌بازی در نمونه‌ای از محلات تهران (محلّه آجودانیه) و شرایطی که برای ساکنان به وجود آمده را با بهره‌گیری از دیدگاه شهروندان و با توجه به انگاره حق به شهر، موردسنجش قرار دهد. تم‌های اصلی که خواست ساکنان با تکیه بر انگاره حق به شهر دسته‌بندی شده‌اند، شامل حق به حرکت و دسترسی، حق به فضای عمومی، حق دسترسی به خدمات، حق دسترسی به فضای سبز، حق برخورداری از امنیت و حق مشارکت ساکنان در اداره امور محله خود می‌شوند.	بازخوانی یک طرح شهری با بهره‌گیری از انگاره حق به شهر - مجتمع تجاری عرش آجودانیه تهران	محمدی و کاظمی/۱۳۹۹
یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که مفهوم نظریه‌ی حق به شهر به دنبال حفاظت از تمام ساکنین شهری و به‌خصوص گروه‌های آسیب‌پذیر است. لذا بر اساس تحلیل‌های انجام‌شده، میانگین ابعاد شروع زندگی، حفاظت در برابر خطر، استاندارد زندگی کالبدی و فرهنگی در منطقه‌ی ۱۲ کلان‌شهر تهران، پایین‌تر از حد متوسط است.	تحلیل مؤلفه‌های ارتقاء کیفیت فضاهای شهری کودکان با رویکرد حق به شهر (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ کلان‌شهر تهران)	تمجیدی و همکاران/۱۴۰۱
نتایج پژوهش حاکی از آن است که حق به شهر لوفور آزادی شهروندان برای مشارکت در استفاده و تولید فضای شهری بوده است؛ در نتیجه نمی‌توان تولید فضا از طریق کنش اجتماعی را بدون مشارکت شهروندان در آن تصور کرد؛ از این‌رو هدف بنیادین مشارکت، بازپس‌گیری توان تصمیم‌گیری توسط مردم از نهاد قدرت است و به همین دلیل می‌توان الگوی مشارکت را به مثابه‌ی فرایند جابه‌جایی قدرت میان نهادها و مردم در نظر گرفت؛ به بیانی دیگر باید از طریق پیگیری مداوم حق به شهر، در برابر تولید فضای سرمایه‌دارانه ایستادگی کرد و راهبردی رهایی‌بخش اتخاذ کرد.	حق به شهر و الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی (تحلیلی بر تولید اجتماعی فضاهای شهری با تأکید بر مجتمع‌های بزرگ تجاری کلان‌شهر تهران)	مرشدی و همکاران/۱۴۰۱
یافته‌ها حاکی از آن است که حق به شهر نوعی مطالبه‌گری است و مطالبه حق به شهر بیشتر مربوط به دسترسی به امکانات شهری است؛ در واقع حق به شهر، مطالبه‌ی حق مشارکت در شکل‌گیری و تحول شهر و حق تملک مرکز شهر است. لذا حق به شهر در مقیاس بزرگ شهروندی با تعریف آن به‌عنوان یک‌رویه‌ی جمعی و نه یک وضعیت مورد تأیید دولت شناخته می‌شود.	Grassroots practices of citizenship and politicization in the urban: the case of right to the city initiatives in Barcelona	Islar & Ezgi Irgil/2018
نتایج حاصل از پژوهش نامبرده حاکی از آن است که تعامل بین توسعه شهری رسمی و غیررسمی یک جنبه حیاتی در برنامه‌ریزی برزیل است و از منظر حق به شهر علی‌رغم برداشتن گام‌های بزرگ در جهت مشارکت شهروندان در فرآیندهای برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی عمدتاً تکنوکراتیک است.	Characterization of Spatial Planning in Brazil: The Right to the City in Theory and Practice	Rocco et al/2019
این مقاله با در نظر گرفتن افراد دارای معلولیت به‌عنوان مطالعه‌ی موردی، اثبات می‌کند که توسعه شهری در جهت هم‌خوانی با استانداردهای حقوق بشر، نیازمند تغییرات اساسی است و تنها فرآیند طراحی و ایجاد فضاهای شهری همه‌شمول، فضاهای شهری فراگیر را ایجاد کرده که با نظریه‌ی حق به شهر هم‌خوانی دارد.	Human rights and the city: Including marginalized communities in urban development and smart cities	Kempin Reuter/2019

با وجود آن‌که مطالعات متعدد و مختلفی در رابطه با ضوابط و مقررات شهری و همچنین آسیب‌های طرح‌های شهری صورت گرفته است اما به‌طور خاص و ویژه درباره‌ی آسیب‌های ضوابط و مقررات طرح‌های شهری علی‌الخصوص

طرح‌های جامع و تفصیلی از منظر حق به شهر مطالعات بسیار محدودی صورت گرفته است. در این پژوهش تلاش گردیده است تا به بررسی و ارزیابی تأثیر ضوابط و مقررات تفکیک کاربری مسکونی بر توده‌گذاری و استقرار بنا، سیما و منظر شهری، محصوریت، پدافند غیرعامل، تخلفات ساختمانی، قدرت خرید مسکن و جدایی‌گزینی اجتماعی از منظر حق به شهر پرداخته شود.

مبانی نظری

تاریخچه‌ی طرح‌های شهری

رشد و تحول سریع شهرها در قرن اخیر و به‌خصوص در چند دهه اخیر باعث رواج طرح‌های شهری برای موزون ساختن توسعه‌های شهری شد و کشورهای صنعتی و پیشرفته به‌عنوان اولین کشورها، اقدام به طرح‌ریزی برای شهرهای خود نمودند (صفری و همکاران، ۱۳۹۹). برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی برای شهرها که در پی وقوع انقلاب صنعتی و آغاز سیر صعودی شهرنشینی در قرن هجدهم شکل گرفت، پاسخ دولت‌ها در مواجهه با روند افزایشی شهرنشینی و پیامدهای ناشی از آن است (Freestone, 2015).

شهرهای ایران نیز الگوی خود را از شهرهای بزرگ غربی می‌گیرد، از شهرهایی که در اثر فرایند تولیدی ایجاد گشته‌اند، از شهرهایی که از شروع قرن بیستم و به‌خصوص پس از جنگ جهانی دوم و بازسازی وسیعی که به دنبال داشت، نه به‌عنوان یک عنصر مجزا، بلکه در دل تقسیم‌کار ملی و جهانی، نقش تعیین‌کننده‌ای را بر عهده داشته و دارند (حبیبی، ۱۳۹۷)؛ رشد و توسعه شهری در ایران هرچند با تأخیر شروع شد، اما در واقعیت دربرگیرنده همان مشکلاتی بود که شهرهای غربی در سال‌ها قبل با آن مواجه بودند (صفری و همکاران، ۱۳۹۹)؛ در نتیجه، طرح‌های شهری، به‌عنوان ابزاری جهت تأمین نیازها و برطرف سازی احتیاجات، هم‌زمان با پایان اعتبار آن‌ها در شهرها و کشورهای اروپایی، در ایران نیز رواج یافت (صالحی، ۱۳۹۹، ۱۴).

با تصویب قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در اسفند ۱۳۵۱، طرح‌های جامع شهری شامل دو مرحله، طرح جامع و طرح تفصیلی تصویب و قرارداد تهیه طرح‌های جامع و تفصیلی (قرارداد تیپ شماره ۱۲) تهیه شد (امین زاده و رودکی، ۱۳۹۶). در واقع شروع واقعی تهیه و اجرای طرح‌های شهری و به‌خصوص طرح جامع و تفصیلی در ایران را می‌توان مصادف با تهیه برنامه عمرانی چهارم دانست (صالحی، ۱۳۹۹).

طرح جامع

این طرح که به لحاظ زمانی یک طرح بلندمدت است، ابزاری است به منظور هدایت و مدیریت رشد شهرها به روشی برنامه‌ریزی‌شده که کل نظام مداخله در شهرها متکی بر آن بوده و اجزای نظام یعنی قوانین و مقررات، تشکیلات و روش‌ها، با این فرض شکل گرفته‌اند؛ به عبارتی طرح جامع ابزار قانونی و فنی مداخله در شهرها است (شهریاری و همکاران، ۱۴۰۰). طرح جامع شهری، به منظور تدوین برنامه و تعیین جهات توسعه شهر و تأمین نیازمندی‌های آن بر مبنای پیش‌بینی‌ها و اهداف توسعه، تهیه می‌شود؛ چنین طرحی در حقیقت برنامه‌ای است که به صورت یک راهنما عمل می‌کند (جودکی و علیجانی، ۱۴۰۰).

طرح تفصیلی

طرح تفصیلی، سند اجرایی و ملاک تحقق چشم‌انداز، اهداف و راهبردهای طرح جامع شهر است تا از طریق آن تحولات کالبدی، تغییرات عملکردی و سازمان فضایی را هدایت و کنترل کند؛ بنابراین تعیین استانداردها، ساختار پهنه‌بندی، ضوابط و مقررات ساخت‌وسازها از مهم‌ترین اهداف طرح تفصیلی است (امین زاده و رودکی، ۱۳۹۶). طرح تفصیلی عبارت است از طرحی که بر اساس معیارها و ضوابط کلی طرح جامع شهر، نحوه‌ی استفاده از زمین‌های شهری، مساحت دقیق هر یک از آنها، وضع دقیق شبکه عبور و مرور، میزان تراکم جمعیت و تراکم ساختمانی بر اساس مدارک ثبتی تهیه و تنظیم می‌گردد (خوبیاری و کشاورزی، ۱۴۰۰).

حق به شهر

مفهوم حق به شهر برای اولین بار در سال ۱۹۶۸ توسط هانری لوفر مطرح شد. لوفر با توجه به ساختار دولت‌ها و نظام سرمایه‌داری حاکم بر شهرها، معتقد است که زندگی شهری در حصر دولت و سرمایه درآمده است (کلاتری و صدیقی کسمایی، ۱۳۹۶). لوفر نگاهی رادیکال برای شهر و همچنین برای دستیابی به ضرورت‌های زیستی در شهر ارائه می‌کند که در آن استفاده‌کنندگان فراتر از کنترل دولت و نظام سرمایه‌داری، خودشان فضای شهری را اداره می‌کنند و تمام شهروندان نسبت به شهر دارای حق و حقوقی می‌باشند (بهنام مرشدی و همکاران، ۱۴۰۱). این حق، ابزار لازم برای تغییرات و خلق شهری است که تمامی ساکنانش شهروند محسوب می‌شوند. این رویکرد یکی از حقوق اولیه شهروندان است که باید آنان را توانمند کند تا نه در تنها در تصمیم‌گیری‌ها در شهر دخیل باشند، بلکه بتوانند آزادانه شهر خود را به خود اختصاص دهند و از آن استفاده کنند (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۸). پورسل مفهوم حق به شهر را به کار می‌گیرد و توضیح می‌دهد که حق به شهر را می‌توان به مثابه کنشی برای گسترش حقوق زیست ساکنان شهری تلقی کرد (Purcell, 2014).

به گفته هاروی، حق به شهر حقی است که به هرکسی اجازه می‌دهد تا شهری را بسازد که مطابق با نیازهای فرد به او خدمات‌رسانی می‌کند (سنایی و همکاران، ۱۴۰۱)؛ بنابراین هدف این نظریه، به اجرا درآوردن مطالبه‌ی حق به شهر و عدالت اجتماعی شهری است (دولت شاه و همکاران، ۱۴۰۰). حق به شهر، یک فریاد و یک درخواست است، فریاد به

دلیل آنکه واکنشی به درد وجودی بحران غمبار زندگی روزمره است (هاروی، ۱۳۹۹: ۱۱)؛ بنابراین طلب حق به شهر که حقی کاملاً قانونی است، در راستای افزایش مشارکت و تأثیرگذاری شهروندان در فضای شهری است (زارع شاه‌آبادی و غلامی، ۱۳۹۸).

حق به شهر، نه حقی که از قبل در شهر وجود داشته بلکه، به‌عنوان حق بازسازی‌شده از شهر در بدنه سیاست‌گذاری سوسیالیستی، با یک تصویر کاملاً متفاوت از این حقیقت که فقر و نابرابری اجتماعی را ریشه‌کن می‌کند (Shields, 2013: 12).

حق به شهر یا آنچه لوفور حق به زندگی در شهر نامیده است، بیش از اینکه ادعای ساده وابستگی سرزمینی باشد، مطالبه‌ای اجتماعی است (Harvey, 2008).

حق به شهر در نزد لوفور شامل دو حق اساسی برای ساکنان شهر است:

حق مشارکت: حق مشارکت ناظر بر این است که شهروندان شهر باید نقشی کلیدی در هر تصمیمی که منجر به تولید فضای شهری می‌شود، ایفا کنند. این تصمیم می‌تواند مربوط به دولت، سرمایه، یک‌نهاد چندجانبه یا هر نهاد دیگری باشد که بر تولید فضای شهری در یک شهر خاص تأثیر می‌گذارد (خزایی و همکاران، ۱۴۰۰). ایده‌ی لوفور اشاره به مرکزیت شهروندان در تصمیم‌گیری در امور است که به‌طور مشخص فضای شهری را تحت تأثیر قرار می‌دهند (Purcell & Tyman, 2015).

حق تخصیص یا تصاحب: اختصاص یابی شهر به شهروندان به شکل مساوی که با حق استفاده کامل از فضاهای شهری در زندگی روزمره، حق زندگی کردن، بازی کردن، کار کردن، استفاده کردن از فضاها و تولید احساس تعلق در شهروندان همراه است (بهنام مرشدی و همکاران، ۱۴۰۱). این حق مبتنی بر عدالت اجتماعی است و در قالب حق توزیع مجدد بیان می‌شود (فنی و احمدی، ۱۳۹۹). حق به شهر از دو عنصر شهروندی دفاع می‌کند: توانایی همه گروه‌ها و افراد برای زندگی در شهر، حضور در آن و لذت بردن از همه قسمت‌های آن و شرکت در تصمیماتی که شهر را شکل می‌دهد (اشتیاقی و شارع پور، ۱۳۹۹).

مواد و روش‌ها

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی و تحلیلی است. گردآوری اطلاعات نیز به روش کتابخانه‌ای و میدانی است؛ در روش کتابخانه‌ای با استفاده از منابع مختلف، آمارنامه‌ها و نقشه‌ها و در روش میدانی از محلات اصلی شهر بوشهر، همچون محله‌های سنگی، جفره، بن‌مانع، عاشوری صورت گرفته است و از آنجاکه در این پژوهش به بررسی ضوابط و استانداردهای طرح تفصیلی شهر بوشهر و به‌طور اخص ضوابط و مقررات تفکیک کاربری مسکونی از منظر حق به شهر و تبیین روابط

این دو پرداخته می‌شود، هم‌جهت با پژوهش‌های نظری قرار می‌گیرد؛ و از آنجاکه تحلیل‌های انجام‌شده می‌تواند مورد استفاده شرکت‌های مهندسیین مشاور، برنامه‌ریزان و طراحان شهری و حتی نظام اجرایی شهرها قرار گیرد، کاربردی است. با توجه به سؤالات و مسائل مطرح‌شده، مدل مفهومی تحقیق در راستای همین مطالب ارائه‌شده است (شکل ۱).

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

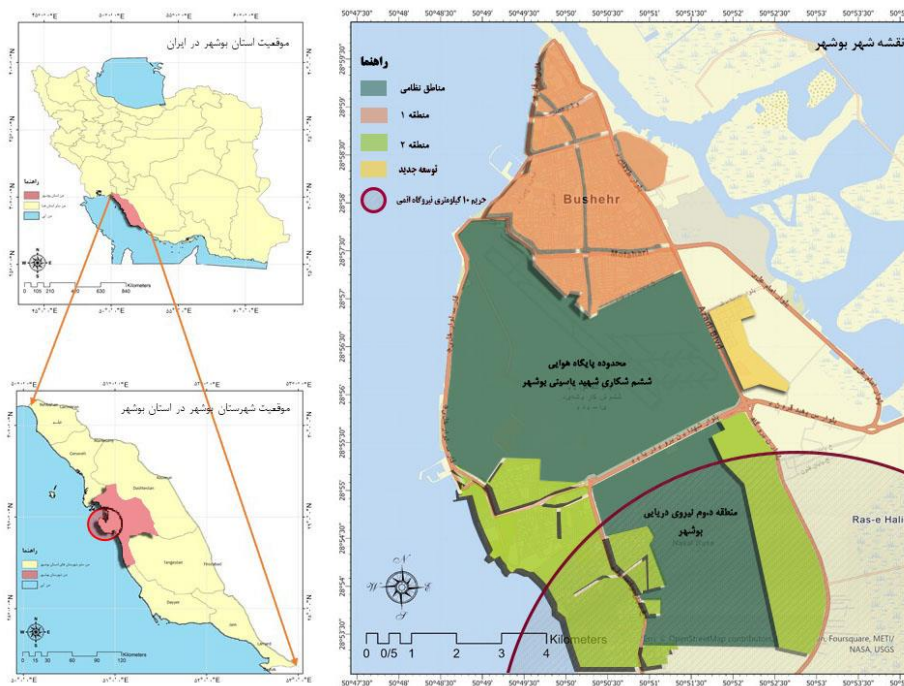
Figure 1: Research Conceptual Model

منبع: نگارندگان

محدوده مورد مطالعه

شهر پوشش‌دهنده در حدود ۸۲۹۶/۰۸ هکتار وسعت دارد که از این سطح در حدود ۲۱۰۲/۷۲ هکتار به اراضی شهری و ۶۱۹۳/۳۶ هکتار به سایر اراضی (اراضی بایر و متروکه، اراضی نظامی، شوره‌زار، بوته‌زار، مسیل و مانداب و ...) اختصاص دارد. در واقع بافت شهری با ۲۱۰۲/۷۲ هکتار مساحت، ۲۵ درصد از کل سطح شهر را در محدوده شهر را شامل می‌شود (شهر و برنامه، ۱: ۱۳۹۲). همچنین این شهر به واسطه موقعیت و محل استقرار پایگاه‌های نظامی به دو منطقه‌ی شمالی و جنوبی و برمبنای ساختار و سازمان فضایی پیشنهادی طرح جامع و تفصیلی شهر مصوب سال ۱۳۹۲ به ۱۰ ناحیه و ۴۳ محله تقسیم‌شده است (شهر و برنامه، ۱۳۹۲: ۱۰). در پژوهش حاضر، شهر پوشش‌دهنده، به‌عنوان یکی از شهرهای جنوب غربی ایران و مرکز استان پوشش‌دهنده که طبق سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیتی بالغ بر ۲۲۳ هزار نفر را در خود جای‌داده است، به‌عنوان قلمروی جغرافیایی مدنظر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). شهر پوشش‌دهنده از جمله شهرهایی به شمار می‌رود که دارای مطالعات طرح‌های جامع و تفصیلی قبلی بوده‌اند؛ آخرین طرح تفصیلی شهر پوشش‌دهنده متعاقب طرح جامع آن سال، در سال ۱۳۶۸ خورشیدی به تصویب رسیده است و به‌عنوان ملاک عمل نهادها و سازمان‌های اجرایی پوشش‌دهنده قرار گرفته است؛ پس از

انقضای طرح مذکور، آخرین طرح جامع بندر بوشهر تحت عنوان طرح راهبردی _ ساختاری شهر بوشهر که توسط شرکت مهندسين مشاور شهر و برنامه تهیه شد، در سال ۱۳۹۲ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسیده که پیش‌بینی افق آن برای سال ۱۴۰۰ خورشیدی در نظر گرفته شده است (شهر و برنامه، ۱۳۹۲:۱۱۵).

شکل ۲. موقعیت شهر بوشهر در تقسیمات کشوری ایران

Figure 2: The location of Bushehr city in the country divisions of Iran

منبع: نگارندگان

یافته‌ها (تجزیه و تحلیل)

هدف از تدوین ضوابط و معیارها در طرح‌های شهری، هدایت و کنترل توسعه شهر در جهت نظام بخشی و ایجاد هماهنگی سازمان و ساختار فضایی، استحکام و پایداری و ارتقاء کیفیت سیما و تأمین نیازهای مرتبط با توسعه شهری است (مشاور شهر و برنامه، ۱۳۹۲: ۱)؛ بنابراین در این قسمت به بیان ضوابط و مقررات تفکیک اراضی مسکونی پرداخته شده است و با در نظر داشتن آن‌ها، به بررسی و آسیب‌شناسی طرح توسعه‌ی شهری بوشهر بر اساس مؤلفه‌هایی همچون سبزی‌نگی، محصوریت، پدافند غیرعامل، میزان تخلقات ساختمانی، جدایی‌گزینی اجتماعی و قدرت خرید مسکن از منظر حق به شهر پرداخته شده است؛ چراکه طرح‌های شهری و ضوابط و مقررات آن‌ها می‌بایست پاسدار و پشتیبان مفهوم حق و حقوق شهر باشند و از آنجاکه یکی از مؤلفه‌هایی که لوفور در نظریه حق به شهر به آن اشاره دارد، حق برخورداری از فضاهای شهری مناسب است؛ این طرح‌ها باید بستر لازم را جهت آماده‌سازی فضاهای عمومی مهیا کنند و آن‌ها را آماده‌ی حضور همه

اقتدار و گروه‌های اجتماعی و ذی‌نفعان کنند، چه‌بسا که در صورت عدم آگاهی در تهیه ضوابط و مقررات طرح‌های شهری و اعمال نادرست آن‌ها، فضاهای عمومی که متعلق به همگان است دچار آسیب جدی شده است و به‌نوعی به‌حق و حقوق شهروندان و ساکنین یک شهر تجاوز خواهد شد؛ در انتها نیز به مقایسه و بررسی ساختمان‌های موجود با ساختمان‌هایی که بر اساس ضوابط و مقررات تفکیک و ساخت‌وساز اراضی مسکونی ایجاد خواهد شد، پرداخته‌شده است و میزان اثرگذاری آن‌ها بر کیفیت فضاهای عمومی، بررسی و موردنقد قرار گرفته است.

ضوابط تفکیک اراضی مسکونی

در طرح تفصیلی شهر پوشهر معیار تفکیک اراضی مسکونی بر اساس شناخت حاصل از بررسی مورفولوژی بافت و تغییر الگوی سکونت مبتنی بر بررسی و تحلیل پروانه‌های ساختمانی در نواحی شهری و باهدف جلوگیری از ریزدانی بافت شهری و توجه به فرصت‌های توسعه در چهار گروه پهنه سکونت، فعالیت، مختلط، سبز و حفاظتی پیش‌بینی شده است. پهنه سکونت با علامت اختصاری R و با توجه به موقعیت و ویژگی‌ها به پنج زیر پهنه بافت باارزش، تراکم کم، تراکم متوسط، تراکم زیاد و باغ مسکن دسته‌بندی شده است. از آنجایی که بافت تاریخی و پهنه باغ مسکن (در حریم نیروگاه اتمی) شرایط ویژه‌ای دارند، در این مقاله سه زیر پهنه تراکم کم، متوسط و زیاد پهنه سکونت با تأکید ویژه بر محلات مسکونی (جدول شماره ۲) موردتوجه است.

جدول ۲. ضوابط و معیارهای توسعه ساخت‌وساز

Table2. Rules and criteria of construction development

کد کاربری	کد رزمنی	کد دورزمنی	شرح عملکرد			
			حدانصاب تفکیک	مناطق مساحت عرصه برای احداث بنا	حداکثر سطح اشغال	حداکثر تعداد طبقات
R	R2	R21	۱۸۰	۱۲۰	۶۰٪	۳*
		R22	۲۴۰	۱۸۰	۶۰٪	۳*
		R23	۳۶۰	۲۴۰	۶۰٪	۳*

(مشاور شهر و برنامه، ۱۳۹۲: ۳۴)

بر اساس جدول فوق سه ریز پهنه‌های R21 تا R23 حداکثر سطح اشغال ۶۰ درصد، حداکثر تعداد طبقات ۳ و حداقل مساحت عرصه به ازای واحد مسکونی ۶۰، ۷۰ و ۸۰ مترمربع تعیین شده است. همچنین تعداد طبقات روی پیلوت در نظر گرفته‌شده، به‌طوری است که مجموع ارتفاع پیلوت و طبقات و جان‌پناه ۱۳/۵ متر محاسبه شده است.

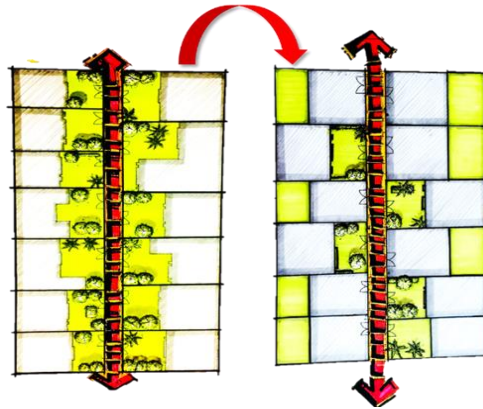
با عنایت به سه نوع ضابطه استقرار ساختمان در معابر کمتر از ۱۲ متر مشاهده می‌شود که ساختمان یا توده در دو جبهه کوچه و مجاور آن و به‌نوعی باعث شکل‌گیری فرم درب به ساختمان خواهد شد. از طرف دیگر حداقل مساحت عرصه به ازای واحد مسکونی که در جدول فوق اشاره‌شده، بیان‌گر میانگین هفتاد مترمربع عرصه به ازای هر واحد است که در صدور پروانه ساختمانی توسط شهرداری بوشهر لحاظ می‌گردد. این امر به معنای تعیین واحدها بر اساس این آیت و مساحت ملک است.

تأثیر ضوابط و مقررات تفکیک اراضی مسکونی بر کیفیت فضاهای عمومی از منظر حق به شهر

در ادامه تأثیر آیت‌های توده‌گذاری یا نحوه استقرار بنا، ارتفاع بنا و مساحت عرصه به ازای واحد مسکونی که بر اساس ضوابط ساختمانی طرح تفصیلی بوشهر وضع شده از لحاظ پنج منظر توده‌گذاری، سیما و منظر شهری، محصوریت، پدافند غیرعامل و زمینه‌ساز تخلف در کنار تأثیر اقتصادی سنجیده و ارزیابی خواهد شد.

تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر توده‌گذاری و استقرار بنا

بررسی‌های انجام‌شده از سطح برخی محلات و معابر شهر بوشهر نشان می‌دهد، در عمده ساخت‌وسازهای جدید و ساختمان‌های نوساز که طبق ضوابط و مقررات صورت گرفته است، توده‌ها بر کوچه قرار می‌گیرند؛ این در حالی است که اکثریت ساختمان‌ها و کاربری‌های مسکونی قدیمی، برعکس ساختمان‌های نوساز، درب به حیاط می‌باشند؛ بنابراین، وجود تضاد توده‌گذاری بین ساختمان‌های قدیمی و ساختمان‌های نوساز که بر طبق ضوابط و مقررات ساخته شده خواهند شد، سبب شکل‌گیری آرایشی دندان‌ای شکل در محلات بوشهر شده است (شکل ۲)؛ شکل‌گیری چنین وضعیتی، آشفتگی بصری و کاهش کیفیت فضاهای عمومی محلات را در پی دارد (شکل ۳) و از آنجاکه نظریه حق به شهر به برخورداری شهروندان از فضاهای شهری خوب و مناسب تأکید دارد، می‌توان نتیجه گرفت، شکل‌گیری چنین وضعیتی با آنچه مدنظر لوفور است در تضاد است و کیفیت فضاهای عمومی از طریق شکل‌گیری چنین وضعیتی به چالش کشیده خواهد شد.

شکل ۳. نحوه توده گذاری ساختمان‌های قدیمی (شکل چپ) و ساختمان‌های ناشی از ضابطه طرح تفصیلی در حال حاضر (سمت راست)

Figure 3: The way of stacking old buildings (left figure) and buildings resulting from the current detailed plan rules (right side)

(نگارندگان)

شکل ۴. تأثیر ضابطه بر توده گذاری ساختمان‌های نوساز نسبت به ساختمان‌های قدیمی

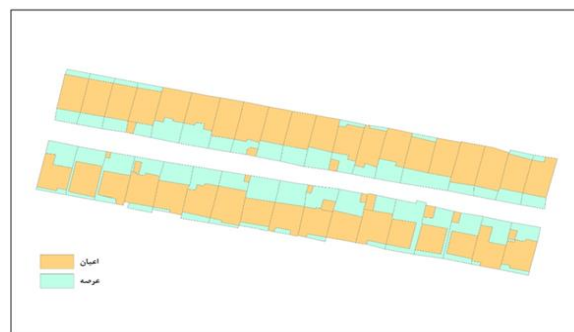
Figure 4: The effect of the rule on the massing of new buildings compared to old buildings

(نگارندگان)

دو تصویر زیر، از سطح یکی از معابر شهر پوشهر به فاصله‌ی زمانی ۱۸ سال از یکدیگر گرفته شده است. تصویر اول، نقشه توده و فضا مربوط به سال ۱۳۸۲ یکی از معابر شهر پوشهر است؛ که به وضوح درب به حیاط بودن دو طرف کوچه را نشان می‌دهد (شکل ۴). تصویر دوم نیز که عکس هوایی وضع موجود همان کوچه است، ترکیبی از ساختمان‌های نوساز و ساختمان‌های قدیمی را نشان می‌دهد (شکل ۵)؛ بنابراین با مشاهده تصویر دوم که بیانگر وضع موجود است، می‌توان بیان

نمود تضاد توده گذاری در ضوابط و مقررات جدید شهر بوشهر، با آنچه از قبل وجود داشته است، سبب شکل‌گیری بافتی نامنظم و آرایشی دندان‌های شکل شده است؛ که نه تنها سبب آشفتگی خاطر ساکنان محلات شده است، بلکه سیمای شهر را هم تحت تأثیر قرار داده است. (شکل ۱-۶ و ۲-۶) بنابراین می‌توان عنوان نمود عدم آگاهی شهروندان و ساکنین محلات بوشهر از حق آثار که در نظریه لوفور مطرح شده و به معنای حق برخورداری از اطلاعات، در مورد آنچه قرار است تولید شود؛ سبب شکل‌گیری چنین وضعیت نابسامانی شده است. لذا آگاهی شهروندان و ساکنین یک شهر، از آنچه وجود دارد و تولید شده و آنچه قرار است در آینده تولید شود، سبب همکاری آن‌ها در شکل‌گیری فضاهای عمومی مناسب خواهد شد.

شکل ۵. نقشه توده و فضا مربوط به سال ۱۳۸۲ یکی از معابر شهر بوشهر که نشان‌دهنده درب به حیاط بودن پلاک‌ها است.

Figure 5: The mass and space map of one of the roads in Bushehr, which shows that the number plates are connected to the yard.

شکل ۶. عکس هوایی از وضع موجود همان محله در سال ۱۴۰۰ که بیانگر ایجاد و شکل‌گیری بافت دندان‌های شکل است.

Figure 6: Aerial photo of the current situation of the same neighborhood in 1400, which shows the creation and formation of tooth-shaped texture.

(google earth,2022)

شکل ۱-۷. نمای دیگر از وضعیت موجود محله مطرح شده که به‌وضوح نشانگر شکل‌گیری بافت دندان‌های شکل است.

Figure 7-1: Another view of the current situation of the neighborhood has been proposed, which clearly shows the formation of a tooth-shaped texture...

(نگارندگان)

شکل ۲-۷. تصویری از عمق کوچه محله موردنظر

Figure 7-2: An image of the depth of the desired neighborhood alley

(نگارندگان)

تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر سیما و منظر شهری

با نگاهی گذرا و سطحی به محلات و کوچه‌های شهر پوشهر به‌سادگی می‌توان عنوان نمود، افزایش ساختمان‌های نوساز که مطابق با ضوابط و مقررات جدید ایجاد می‌شوند، کاهش سبزی‌نگی و میدان دید محلات و کوچه‌ها را به دنبال دارند، چراکه در ساختمان‌های درب به حیاط، به‌سادگی می‌توان فضایی برای کاشت گیاهان در نظر گرفت و رشد این گیاهان و پیدایش آن‌ها در معابر، علاوه بر کمک به تلطیف هوا و سازگاری با معیارهای پایداری، سیما و منظر جذابی برای عابر پیاده ایجاد می‌کند (شکل ۷)؛ این در حالی است که در ساختمان‌های نوساز، توده‌ها برگذر قرار می‌گیرند و فضایی جهت کاشت گیاهان و سبزی‌نگی تعبیه نخواهد شد که در نتیجه این امر، فضاهایی خشک و بی‌روح در محلات شکل می‌گیرد که هیچ‌گونه

جذابیتی برای عابران و ساکنان ندارد. در نتیجه، یکی از عواملی که برافزایش کیفیت فضاهای عمومی شهرها اثرگذار است و معیاری مناسب و مهم در آماده‌سازی فضاهای شهری به‌منظور حضور اقشار و گروه‌های اجتماعی مختلف است، معیار سبزی‌نگی است که در نتیجه تهیه ضوابط جدید و اجرای آن‌ها، سبزی‌نگی محلات بوشهر نیز کاهش پیدا نموده و شاهد فضاهایی بی‌روح و سرد بوده‌ایم، این موضوع با آنچه لوفور با عنوان حق برخورداری که به معنای برخورداری شهروندان از فضاهای شهری مناسب است در تضاد است و منجر به کاهش کیفیت فضاهای عمومی شده است.

شکل ۸. سبزی‌نگی حاصل از ساختمان‌های قدیمی و درب به حیاط

Figure 8: Greenness from old buildings and door to yard

(نگارندگان)

همچنین با بررسی پیش‌آمدگی توده‌ها در ساختمان‌های نوساز نسبت به ساختمان‌های قدیمی و درب به حیاط، به‌سادگی می‌توان کاهش میدان دید در معابر را تجربه کرد، به بیانی دیگر، قرارگیری توده‌ها بر معابر، باعث محدودتر شدن دید ناظر نسبت به وضعیت موجود (ساختمان‌های درب به حیاط) خواهد شد (شکل ۸). این در حالی است که وجود فضاهای عمومی دل‌باز در محلات، عاملی مهم و تأثیرگذار در جهت حضور اهالی یک محله در عرصه‌های عمومی و مشارکت آن‌ها در ایجاد پاتوق‌های محلی بوده است، چه‌بسا که با نگاهی به سال‌های قبل، می‌توان حضور پرشور و علاقه ساکنین محلات بوشهر را در عرصه‌های عمومی و مشارکت آن‌ها در ساخت پاتوق‌های محلی و آبادسازی محلات را مشاهده نمود.

شکل ۹. کاهش دید ناظر در اثر پیش‌آمدگی ساختمان‌ها و توده‌ها یکی از پیامدهای ضوابط و مقررات شهر بوشهر

Figure 9: Reducing the visibility of the observer due to the occurrence of buildings and masses is one of the consequences of the rules and regulations of Bushehr city

(نگارندگان)

تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر محصوریت

محصوریت از جمله کیفیت‌های سازنده فضای شهری و یک عامل به‌منظور تبدیل فضاهای شهری به مکان‌های شهری است؛ در واقع محصوریت، یک عنصر به‌منظور ایجاد حس هویت و القای حس قرارگیری انسان در یک فضای تعریف‌شده است؛ لذا برای دستیابی به یک مکان شهری مطلوب، فضا باید به شکل مطلوبی محصور گردد؛ به همین منظور است که محصوریت به‌عنوان نخستین اصل حاکم بر طراحی فضاهای شهری شناخته می‌شود (حاتمی و پژمان ضیائی، ۱۳۹۸).

با عنایت به مطالب بیان‌شده، به اهمیت محصوریت در فضاهای شهری پی بردیم، اما باید دید ضوابط و مقررات ساختمانی بوشهر، چه تأثیری بر اصل محصوریت دارد؟

برای دستیابی به سؤال بالا به بررسی و مقایسه محصوریت معابر ۸ متری که دارای پلاک‌های درب به حیاط و پلاک‌های درب به ساختمان می‌باشند، پرداخته‌ایم؛ با در نظر گرفتن ارتفاع ۲/۵ متری دیوار ساختمان‌های درب به حیاط، میزان محصوریت در این معابر حدود ۱ به ۳ است که بنا به تعاریف ارائه‌شده، حداقل میزان محصوریت را دارا است (تصویر شماره ۹)؛ اما با بررسی میزان محصوریت در وضعیت مشابه برای پلاک‌های درب به ساختمان با ارتفاع ۱۳/۵ متر، به میزان محصوریت ۱/۶ رسیده‌ایم که بیانگر محصوریت زیاد است. (تصویر شماره ۱۰).

لذا در معابر با پلاک‌های درب به حیاط، میزان محصوریت بسیار مناسب‌تر از معابر دارای پلاک‌های درب به ساختمان است و شکل‌گیری محصوریت زیاد، به عاملی در جهت عدم حضور ساکنین محلات در عرصه‌های عمومی تبدیل‌شده، چراکه دلپذیر بودن فضاهای عمومی محلات، از طریق محصوریت زیاد ابنیه جدیدالاحداث به چالش کشیده شده است و

این موضوع سبب عدم مشارکت شهروندان در تولید فضاهای شهری مناسب و باب میل اهالی محل شده است؛ بنابراین ضوابط جدید شهر بوشهر، سبب عدم حضور فعال شهروندان در فضاهای شهری و کاهش سرزندگی محلات بوشهر شده است؛ و در نهایت همه این عوامل سبب شده، آنچه لوفور در این نظریه به آن می‌پردازد، یعنی مشارکت شهروندان در تولید فضاهای شهری و حق برخورداری همه اقشار و شهروندان از فضاهای شهری باکیفیت، از طریق شکل‌گیری چنین محصوریتی از بین برود.

شکل ۱۱. محصوریت پلاک‌های درب به حیاط

شکل ۱۰. محصوریت پلاک‌های درب ساختمان

Figure 10 and 11: Enclosure of building door plates and Enclosure of door plates to the yard

(نگارندگان)

تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر پدافند غیرعامل

ضوابط و مقررات طرح‌های شهری از جمله عواملی است که نه تنها بر سیما و منظر شهری و محصوریت، بلکه در مبحث پدافند غیرعامل نیز بسیار اثرگذار و به دنبال محدود نمودن آسیب‌های ناشی از انفجار تهدیدات نظامی، سیل، زلزله، خدمات‌رسانی مناسب در مواقع اضطراری و بهبود قابلیت‌های فضای کالبدی به منظور محافظت از جان و به حداقل رساندن تلفات جانی ناشی از خطرات در شهرها است؛ (میرزائی و حسنی، ۱۳۹۵)، از این رو باید در تدوین و تهیه این ضوابط بیشترین حساسیت و دقت را به کاربرد. با عنایت به برداشت‌های میدانی و شبیه‌سازی‌های صورت گرفته، وجود ساختمان‌های نوساز با وضع توده‌گذاری عنوان‌شده که حاصل پیروی از ضوابط و مقررات شهر بوشهر است، در معابر کم‌عرض به‌خصوص معابری که دارای عرض کمتر از ۱۲ متر است، می‌تواند در مواقع بحران، باعث ریختن آوار در معابر شده و دسترسی به محلات را با مشکل مواجه سازد (شماره ۱۱). این در حالی است که ساختمان‌های درب به حیاط در هنگام

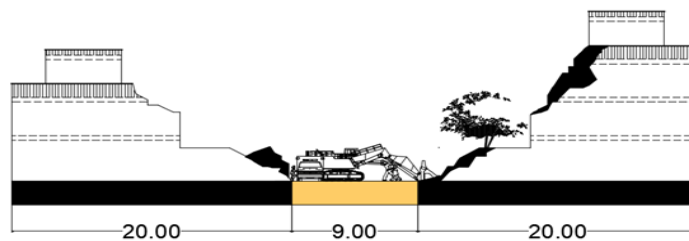
وقوع زلزله، وضعیت بهتری رادارند و به دلیل اینکه توده‌ها در قسمت انتهایی زمین قرار می‌گیرند، آوارها و خرابی‌های حاصل از زلزله، مانع دسترسی نیروهای امدادی به محلات نخواهد شد. در نتیجه، عدم مشارکت شهروندان در تهیه طرح‌های شهری و عدم آگاهی شهروندان از آنچه تولید شده و آنچه قرار است در آینده تولید شود، به عبارتی، عدم برخورداری شهروندان از حق آثار که از مؤلفه‌های اصلی نظریه حق به شهر لوفور است، سبب شکل‌گیری وضعیت نامناسبی از منظر پدافند غیرعامل در محلات شهر پوشهر شده است. باین حال اگر در تهیه طرح‌های شهری، به مشارکت شهروندان اهمیت داده شود و حق به شهر مبنای عمل قرار گیرد و شهروندان از آنچه قرار است مبنای عمل آن‌ها قرار بگیرد باخبر باشند و به‌نوعی رابطه‌ی دوسویه‌ای بین تهیه‌کنندگان و شهروندان و ساکنین شهرها برقرار شود، شاهد شکل‌گیری فضاهای عمومی مناسب‌تری خواهیم بود.

شکل ۱۲. ریزش آوار در معابر و ایجاد محدودیت به منظور امدادسانی نیروهای آتش‌نشانی و آمبولانس

Figure 12: Falling debris in the roads and creating restrictions in order to provide relief to the fire brigade and ambulance

(نگارندگان)

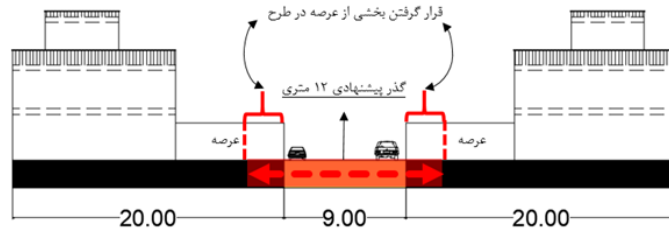
شکل ۱۳. ریزش آوار در ساختمان‌های درب به حیاط و سهولت در امدادسانی

Figure 13: Falling of debris in buildings from door to yard and ease of relief

(نگارندگان)

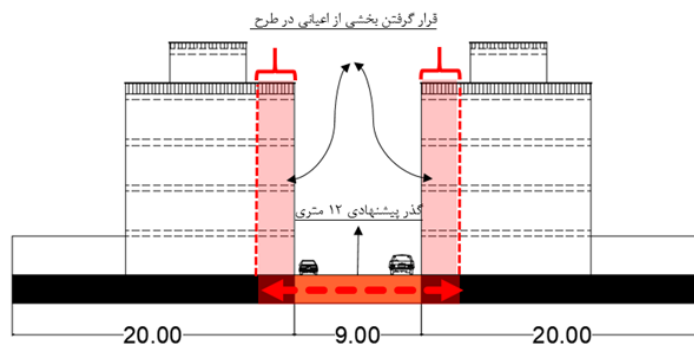
در بحث مدیریت شهری نیز می‌توان بر ضوابط شهر پوشهر انتقاداتی را وارد نمود؛ با فرض بر اینکه شهرداری یا نهادهای اجرایی شهر پوشهر، به دنبال تعریض معابر باشند، باوجود ساختمان‌های درب به حیاط، بحث تعریض راحت‌تر انجام می‌گیرد، چراکه شهرداری باید اقدام به خرید عرصه پلاک‌ها نموده و قطعاً هزینه کمتری را تقبل خواهد کرد (شکل ۱۳)،

اما اگر پلاک‌های دو طرف معابر فرض شده، درب به ساختمان بوده و بر طبق ضوابط جدید احداث شده باشند، شهرداری برای تعریض معابر چاره‌ای جز خرید اعیانی ساختمان‌های احداث شده نخواهد داشت که در این صورت نه تنها هزینه بسیاری بر شهرداری‌ها تحمیل می‌شود؛ بلکه از لحاظ مباحث اجرایی نیز با مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهند شد (شکل ۱۴). در نتیجه سازمان‌های اجرایی شهرها که به دنبال افزایش کیفیت فضاهای عمومی به منظور حضور پررنگ‌تر اقشار و گروه‌ها اجتماعی گوناگون در این فضاها می‌باشند، در عمل به مشکل خورده و این موضوع با آنچه لوفور مطرح نموده، یعنی حق برخورداری شهروندان از فضاهای شهری مناسب که از اساسی‌ترین مؤلفه‌های حق به شهر لوفور است، فاصله دارد و لذا باید در تدوین ضوابط و مقررات شهرها و به‌طور خاص، بوشهر دقت بسیار نمود.

شکل ۱۴. سهولت اجرای طرح‌های تعریض معابر با وجود پلاک‌های درب به حیاط

Figure 14: Ease of implementation of road widening projects with door-to-yard plates

شکل ۱۵. عدم اجرای طرح‌های پیشنهادی تعریض معابر با وجود پلاک‌های درب به ساختمان

Figure 15: Non-implementation of proposed road widening plans despite the presence of door to building plaques

(نگارندگان)

تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر تخلفات ساختمانی، قدرت خرید مسکن و جدایی‌گزینی اجتماعی

پس از بیان تأثیر ضوابط تفکیک اراضی مسکونی بر توده‌گذاری، سبزی‌نگی، محصوریت و پدافند غیرعامل، به بیان اثرات ضوابط ساخت‌وساز اراضی مسکونی شهر بوشهر بر قدرت خرید، جدایی‌گزینی اجتماعی و تخلفات ساختمانی پرداخته می‌شود:

از دیگر ضوابط طرح تفصیلی شهر بوشهر می‌توان به قانون ما به ازای ۷۰ مترمربع اشاره کرد، این ضابطه یا قانون در حالت کلی مشخص‌کننده تعداد واحدهای مجاز در ساخت‌وسازها است که در نهایت به درشت‌دانگی واحدها و ایجاد واحدهایی با مساحت بالا منجر خواهد شد؛ این موضوع در کنار شرایط اقتصادی حاکم بر جامعه و همچنین در نظر گرفتن وضعیت جغرافیایی شبه‌جزیره بوشهر که دارای محدودیت در زمین و منابع است، نتیجه‌ای جز افزایش بی‌حدومرز قیمت مسکن نخواهد داشت؛ بنابراین با وجود تضادی که بین قیمت مسکن و سطح درآمد جوانان و اقشار کم‌درآمد بوشهر وجود دارد، می‌توان به سادگی بیان کرد، خانوارهای کم‌درآمد و همچنین جوانان بوشهر توانایی خرید واحدهای بزرگ و درشت‌دانه را نخواهند داشت و واحدهای با مساحت بالا، صرفاً در اختیار قشری از جامعه قرار می‌گیرد که وضعیت مالی و معیشتی مناسبی دارند و جوانان و اقشار کم‌درآمد مجبور به سفر به حاشیه‌های شهر بوشهر و به دنبال خرید واحدهای کوچک باشند؛ علاوه بر این در ضابطه طرح تفصیلی برای حریم نیروگاه اتمی که در پنج کیلومتری شهر قرار دارد ضابطه تفکیک مسکونی درشت‌دانه و با تراکم کم پیشنهاد داده شده است به طوری که کاربری در حریم هفت تا ده کیلومتری که مناطق جنوبی شهر بوشهر در آن واقع شده به دو صورت مسکونی و باغ مسکن پیشنهاد داده شده و حدنصاب تفکیک از ۲۵۰ مترمربع در حریم نه تا ده کیلومتر به ۸۰۰ متر در حریم هفت تا هشت کیلومتر افزایش می‌یابد؛ این ضابطه درشت‌دانه افراد را ترغیب به تفکیک غیرمجاز و ریزدانه، عدم رعایت ضوابط شهرسازی و اخذ پروانه و ... نموده است که در نهایت، این امر سبب جدایی‌گزینی میان اقشار مختلف جامعه شهری بوشهر و همچنین ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی همچون تنگک ۱ و ۲ و ۳ و ایضاً محله‌ی سرتل، امامزاده و رایانی شده است؛ محلات ذکر شده و همچنین بخشی از ریشهر به‌عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی در بوشهر شناخته می‌شود و اکثر ساخت‌وسازها در این محلات غیرمجاز و بناها فاقد سند رسمی می‌باشند این محلات جمعیتی معادل ۴۶۰۰۰ نفر را در برمی‌گیرد که ۲۰٫۶ درصد از کل جمعیت شهر بوشهر است. شکل‌گیری چنین وضعیتی، با آنچه لوفور در نظریه حق به شهر، تحت عنوان حق تخصیص و تصاحب، به معنای استفاده برابر و عادلانه از تمامی امکانات و خدمات شهری مطرح نموده، در تضاد است.

از دیگر تبعات قانون ما به ازای ۷۰ مترمربع در کنار سایر ضوابط طرح تفصیلی شهر، وقوع تخلفات بسیار در امر ساختمانی است که در نهایت موجب تشکیل پرونده‌های بسیاری در کمیسیون ماده ۱۰۰ بوشهر شده است. طبق قانون ما به ازای ۷۰ مترمربع، برای یک زمین ۲۱۰ متری تنها مجوز ساخت ۳ واحد مسکونی خواهیم داشت که با توجه به قانون حداکثر سطح اشغال که ۶۰ درصد است و به شرط ساخت ۳ طبقه روی پیلوت، مساحت هر واحد ۱۲۶ مترمربع خواهد بود که با توجه

به وضعیت اقتصادی فعلی، عددی بزرگ محسوب می‌شود و پرونده‌های موجود در کمیسیون ماده ۱۰۰ شهرداری بوشهر نشان از عدم تمایل سازندگان به پیروی از این قانون دارد، چه بسا اگر در تهیه طرح‌های شهری، به بحث حق و حقوق شهر و ساکنین و شهروندان بوشهر توجه می‌شد و یا شهروندان بوشهری در تهیه طرح‌های شهری، مشارکت داشتند یا به نوعی دیگر در تهیه طرح‌های شهری، حق و حقوق شهروندان و ساکنین مدنظر قرار می‌گرفت و صرفاً به اعداد و ارقام توجه نمی‌شد، اکنون شاهد چنین وضع تخلفاتی در بوشهر نبودیم چراکه دلیل اصلی عدم رعایت ضوابط طرح‌های شهری توسط شهروندان و ساکنین بوشهر، ناسازگاری با خواسته‌ها و توقعات مردم این شهر است.

بر اساس آمار و اطلاعات تهیه‌شده از شهرداری بوشهر در بازه‌ی زمانی دوساله‌ی ۱۳۹۵/۰۱/۰۱ تا ۱۳۹۷/۰۱/۰۱ حدود ۶۳۸ پروانه به کمیسیون ماده ۱۰۰ ارجاع داده‌شده است و طی همین زمان حدود ۱۹۸۴ پروانه صادرشده است و حدود ۱۳۴۱ تعداد پایان کاره صادره نیز طی بازه‌ی زمانی مورد اشاره صادرشده است (شکل ۱۵). این حجم از تخلفات در بازه ۲ ساله ۹۵ تا ۹۷ در شهر بوشهر، نشان از عدم توجه به مسئله حق و حقوق شهروندان در تهیه طرح‌های شهری و تولید فضاهای عمومی دارد، این موضوع به سادگی تقابل طرح‌های شهری و ضوابط و مقررات آن‌ها را با نظریه حق به شهر لوفور نشان می‌دهد. بر اساس این آمار، حدود ۹۹۷ پرونده مربوط به تغییر نقشه‌ها از کمیسیون ماده ۱۰۰ این شهر صادرشده که نشان از عدم سخت‌گیری ضوابط بوشهر با تمایلات ساکنین این شهر دارد.

نتیجه‌گیری

تهیه طرح‌های شهری در نتیجه افزایش تعدد شهرها و روند رو به رشد شهرنشینی و باهدف سامان بخشیدن به استفاده از زمین و ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری انجام‌شده است و مطالعات اقلیمی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی در بستر محیط شهری، اساس تهیه این‌گونه طرح‌ها را در برمی‌گیرد؛ طرح‌های توسعه شهری و به‌طور اخص طرح تفصیلی، با ارائه فصل ضوابط و مقررات، آینده و سرنوشت شهر را از نظر فضایی رقم خواهد زد؛ لذا هدف پژوهش حاضر بررسی و ارزیابی ضوابط و استانداردهای طرح تفصیلی شهر بوشهر از منظر حق به شهر و تبیین رابطه‌ی آن‌ها است، چراکه طرح‌های توسعه شهری و ضوابط و مقررات آن‌ها می‌بایست پاسدار و پشتیبان مفهوم حق و حقوق شهر باشند و باید بستر لازم را جهت آماده‌سازی فضاهای عمومی مهیا کنند و آن‌ها را آماده‌ی حضور همه اقشار و گروه‌های اجتماعی و ذینفعان کنند، امروزه، تهیه طرح‌های توسعه شهری به صورت یک فرایند نخبه‌گرا و پوزیتیویستی بدون حضور و نظر سایر اقشار و بدون لحاظ حق و حقوق شهر تدوین می‌گردد، به عبارتی تهیه این طرح‌ها بدون در نظر گرفتن زمینه موجود شهر، بدون شناسایی صحیح و عدم درک فضایی اثرات آن در آینده شهر، می‌تواند به حقوق شهر از منظر فضای عمومی تأثیر سوء داشته باشد و بسیاری از ساکنان و شهروندان یک شهر را از استفاده عادلانه و یکسان از فضاهای عمومی، محروم سازد. بر این اساس میزان اثرگذاری ضوابط و معیارهای طرح تفصیلی شهر بوشهر بر مؤلفه‌هایی همچون سیما و منظر شهری، توده‌گذاری،

محصوریت، پدافند غیرعامل و پتانسیل ایجاد تخلقات ساختمانی از منظر حق به شهر بررسی شده و نتایج حاکی از آن است که ضوابط و مقررات مذکور نه تنها منجر به ارتقاء کیفیت محیط‌های شهر پوشهر نشده، بلکه عمدتاً سبب کاهش کیفیت محیط شهری و فضاهای عمومی و همچنین برهم زدن نظم و انضباط فضایی شهر گردیده، به گونه‌ای که در پی اجرای آن‌ها، شکل‌گیری نظام دندانه‌ای شکل توده و فضا، کاهش میزان سبزی‌نگی و نزول کیفیت بصری، افزایش بیش‌ازاندازه‌ی محصوریت در معابر ۶ و ۸ متری و کاهش میزان ایمنی و امنیت و محدودیت دسترسی در مواقع بحران مشاهده شده است؛ همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد ضوابط و مقررات شهر پوشهر سبب جدایی‌گزینی اقشار مختلف اجتماعی نیز گردیده است به گونه‌ای که با توجه به محدودیت زمین و قیمت بالای آن در شهر پوشهر، عمده این ضوابط و مقررات در بخش ساخت‌وساز و استفاده از امکانات و خدمات شهری، به نفع اقشار مرفه جامعه است و جوانان و قشر ناتوان شهرنشین مجبور به مهاجرت به زمین‌های خالی و بدون مالکیت اطراف شهر شده و در چنین وضعیتی است که سکونتگاه‌های غیررسمی همانند محلات تنگک، سر تل و رونی به وجود آمده است؛ این در حالی است که لوفور در نظریه‌ی خود به استفاده‌ی برابر و عادلانه از تمامی امکانات و خدمات شهری برای تمامی شهروندان و ساکنان یک شهر اشاره دارد. به‌منظور کاهش اثرات منفی طرح‌های شهری و ضوابط و مقررات آن‌ها بر پیکره‌ی شهرها، پیشنهادهای زیر ارائه شده است:

- دوری از رویکرد فن‌سالارانه صرف و پوزیتویستی در کنار توجه به علایق و نیازهای شهروندان و همچنین نگاهی آینده‌نگر از طریق شبیه‌سازی ضوابط و مقررات در هنگام تهیه طرح‌های توسعه شهری.
- توجه به زمینه موجود و شناسایی و درک صحیح فضایی از شهرها در انجام مطالعات اقلیمی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و تدوین ضوابط و مقررات طرح‌های توسعه شهری.
- هماهنگ نمودن سیاست‌های اجرایی با سیاست‌های پیشنهادی طرح‌های شهری در زمینه عملی نمودن پیشنهادها.
- ساخت زمینه و بستر مناسب به‌منظور مشارکت شهروندان در تهیه طرح‌های توسعه شهری

منابع

- آزاد فلاح، زهره؛ درودی، ایمان؛ درخشان، کیوان و دبیر، منصوره. (۱۳۹۵). بررسی طرح‌های جامع - تفصیلی شهری و طرح‌های جامع شهرستان با تأکید بر ایران. همایش بین‌المللی افق‌های نوین در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی و مدیریت فرهنگی شهرها، اسلامشهر، ایران.
- اشتیاقی، معصومه و شارع پور، محمود. (۱۳۹۹). بررسی مفهوم حق به شهر در سیاست‌گذاری شهری. نشریه مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای، ۲(۱)، ۸۲-۶۵.
- اعتصامی پور، محسن؛ اردشیری، مهیار؛ ماجدی، حمید و زرآبادی، زهرا سادات سعیده. (۱۳۹۹). واکاوی نظریات پیرامون ضوابط شهری و انطباق‌پذیری با شهر معاصر ایرانی. نشریه دانش شهرسازی، ۴(۲)، ۱۷-۱.
- امین زاده، بهناز و رودکی، سمیه. (۱۳۹۶). ارائه روشی تلفیقی برای ارزیابی طرح‌های تفصیلی شهری (مطالعه موردی: طرح تفصیلی منطقه ۶ شهرداری شیراز). نشریه هویت شهر، ۲۹(۱۱)، ۴۲-۲۹.

بهنام مرشدی، حسن؛ قائد رحمتی، صفو؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و مشکینی، ابوالفضل. (۱۴۰۱). حق به شهر و الگوی برنامه‌ریزی مشارکتی (تحلیلی بر تولید اجتماعی فضاهای شهری با تأکید بر مجتمع‌های بزرگ تجاری کلان‌شهر تهران). فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲۰(۶۶)، ۱-۳۱.

پور حسین روشن، حمید و رفیعیان، مجتبی. (۱۳۹۷). کاربرد رهیافت برنامه‌ریزی وکالتی در طرح‌های شهری ایران، نمونه مطالعاتی: طرح‌های انطباق کاربری اراضی شهری. نشریه برنامه‌ریزی و توسعه کالبدی، ۳(۹۱ پی‌پی)، ۲۳-۱۱.

پور حسین روشن، حمید؛ پور جعفر، محمدرضا و علی‌اکبری، صدیقه. (۱۴۰۰). تبیین چالش‌های تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در ایران. نشریه صفا، ۳۱(۹۳)، ۱۲۸-۱۱۱.

پورمحمدی، محمدرضا؛ و روستایی، شهرپور و خضر نژاد، پخشان. (۱۳۹۸). بررسی نقش حق به شهر بر احساس تعلق در میان گروه‌های جنسیتی (مطالعه‌ی موردی: فضاهای عمومی ارومیه). پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۱۷(۱)، ۱۹-۱.

تمجیدی، زهرا؛ و زرآبادی، زهرا سادات سعیده؛ و حبیب، فرح. (۱۴۰۱). تحلیل مولفه‌های ارتقاء کیفیت فضاهای شهری برای کودکان با رویکرد حق به شهر (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ کلان‌شهر تهران). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۵۴(۴)، ۱۴۹۱-۱۵۰۹.

جودکی، حمیدرضا و علیجانی، رضا. (۱۴۰۰). مطالعه‌ی طرح جامع شهری در ایران با رویکردی بر طرح‌های توسعه شهری. چهارمین کنفرانس ملی و نخستین کنفرانس بین‌المللی الگوهای نوین مدیریت و کسب‌وکار، تهران، ایران.

حاتمی، رضا و پژمان ضیایی، ناجی. (۱۳۹۸). تبیین مفهوم محصوریت فضایی در معماری از طریق ترجمان مؤلفه‌های موجود محصوریت در مفاهیم شهرسازی. چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری، مدیریت شهری و محیط‌زیست، کرج، ایران.

حبیب نژاد، سید احمد و خسروی، احمد. (۱۴۰۱). حق به شهر و امکان شناسایی آن در نظام حقوقی ایران. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۵۲(۱)، ۱۸۳-۱۶۳.

حبیبی، محسن. (۱۳۹۷). از شار تا شهر (تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن، تفکر و تأثر). تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.

حسن‌پور، محمد و بخشنده نصرت، عباس. (۱۳۹۶). ارزیابی فرآیند تهیه طرح‌های ساختاری راهبردی منطقه ۱۱ شهر تهران با تأکید بر محدوده میدان راه‌آهن و چهارراه ولیعصر. نشریه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۳۶)، ۸۷-۷۵.

خزایی، مصطفی؛ ابهری، مریم و مظفری، محسن. (۱۴۰۰). تحلیل مفهومی انگاره حق به شهر با تأکید بر تحولات فضایی شهر تهران. فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، ۱۳(۴۷)، ۱۱۸-۹۹.

خوبیاری، حامد و کشاورزی، شیما. (۱۴۰۰). مسئولیت مدنی کمیسیون طرح تفصیلی در برابر خسارات ناشی از اجرای مصوبات آن نهاد. فصلنامه علمی تخصصی دانشنامه‌های حقوقی، ۱۲(۴)، ۶۸-۴۸.

دارکش، محمد و استرکی، سارا. (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی طرح‌های شهری از منظر حق به شهر (نمونه موردی: طرح شهری نواب-گسترش مترو در محله بریانک). جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۲(۳): ۲۵-۲۱.

دولت شاه، صدیقه؛ سرور، رحیم و توکلان، علی. (۱۴۰۰). تحلیلی بر شاخص‌های زیست‌پذیری با رویکرد حق به شهر، مطالعه موردی: بندر ماهشهر. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۳)، ۱۳۱-۱۱۰.

رضایی، محمود. (۱۳۹۷). سیر پیشرفت و گرایش طرح‌های شهری جمهوری اسلامی ایران (پروژه‌های اجراشده تهران از ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۵). فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۳(۴)، ۶۶-۳۵.

- زارع شاه‌آبادی، اکبر و غلامی، میثم. (۱۳۹۸). رابطه بین حق به شهر و احساس تعلق در بین شهروندان ۱۸ سال به بالای شهر یزد. فصلنامه‌ی مطالعات ملی، ۲۰(۲)، ۹۵-۱۰۹.
- سالکی، مهرداد. (۱۳۹۵). تعریف طرح‌های توسعه شهری با رویکرد بررسی روش‌شناسی. دومین همایش بین‌المللی معماری، عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم، تهران، ایران.
- سلطان احمدی، الناز؛ آفتاب، احمد و اسماعیل‌زاده، وحید. (۱۳۹۶). تأثیر ضوابط و قوانین شهری در شاخص‌های مؤثر بر سیما و منظر شهری ارومیه. فصلنامه مطالعات جغرافیا، عمران و مدیریت شهری، ۳(۱)، ۱۵-۱.
- سنایی، مجید؛ وفادار سورکی، رضا و عاطفی، کتایون. (۱۴۰۱). سنجش افتراقات فضایی تحقق حق به مشارکت و اختصاص دهی شهر به خود در پرتو اندیشه حق به شهر در شهر هچیرود- شهرستان چالوس. نشریه برنامه‌ریزی و توسعه محیط شهری، ۲(۵)، ۶۰-۴۵.
- شهریاری، محمدرضا؛ برفی پور، مریم و بهرامی، مهشید. (۱۴۰۰). سنجش و ارزیابی میزان تحقق‌پذیری طرح جامع شهری صفاشهر. نشریه جغرافیا و روابط انسانی، ۳(۴)، ۱۴۱-۱۲۱.
- صالحی، اسماعیل. (۱۳۹۹). کتاب سبز ۱۴۰۰ (راهنمای عمل شهرداری‌ها). جلد ۵. تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- صفایی پور، مسعود؛ سعیدی، جعفر. (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر در ناکارآمدی طرح‌های توسعه شهری ایران. مطالعات مدیریت شهری ۷(۲۲)، ۱۲-۳۰.
- صفری، فاطمه؛ حسین زاده دلیر، کریم و پورمحمدی، محمدرضا. (۱۳۹۹). امکان‌سنجی تهیه طرح‌های سیال شهری در برنامه‌ریزی کلان‌شهرها (مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز). نشریه آمایش محیط، ۱۳(۴۹)، ۱۰۸-۸۵.
- علیلو، مهدی؛ میر غلامی، مرتضی و هاشم‌پور، سیما. (۱۳۹۸). واکاوی تأثیر ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری بر سازمان کالبدی محله. نشریه دانش شهرسازی ۳(۱): ۷۱-۸۳.
- فتحی، سمیه؛ علی‌الحسابی، مهران و بهزاد فر، مصطفی. (۱۳۹۶). ضرورت‌های توجه شهرسازان جهت ایجاد انسجام کالبدی - اجتماعی در محلات بلندمرتبه؛ با تأملی بر توسعه منطقه ۲۲ شهرداری تهران به‌عنوان یک منطقه پیراشهر. نشریه مدیریت شهری، ۱۶(۴۷)، ۲۵۴-۲۱۹.
- فنی، زهره و احمدی، لایلا. (۱۳۹۹). زنان و جستجوی حق به شهر در پیاده‌راه‌های جنسیتی (مورد مطالعه: منطقه ۶ شهرداری تهران). نشریه توسعه اجتماعی، ۱۵(۱)، ۱۰۰-۷۱.
- قاجار خسروی، محمدمهدی و حقیقت نائینی، غلامرضا. (۱۳۹۷). کیفیت طرح مفاهیم، روش‌های ارزیابی و مدل مفهومی کیفیت طرح‌های توسعه و عمران (جامع) در ایران. نامه معماری و شهرسازی، ۱۱(۲۳)، ۹۴-۷۳.
- کلانتری، عبدالحسین و صدیقی کسمایی، مینو. (۱۳۹۶). از مطالبه حق به شهر تا شکل‌گیری انقلاب شهری (شهر تهران، سال ۱۳۵۷). نشریه مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، ۷(۲۳)، ۷۷-۵۳.
- محمدی، مریم و کاظمی، کیارش. (۱۳۹۹). بازخوانی یک طرح شهری با بهره‌گیری از انگاره حق به شهر - مجتمع تجاری عرش آجودانیه تهران. فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۵(۱۵)، ۱۱۷-۸۹.
- محمدیان گرنگاه، رضا؛ اقبالی، ناصر؛ جودکی، حمیدرضا و زیویار، پروانه. (۱۳۹۹). نقش ضوابط و مقررات بر روند شکل‌گیری منظر شهری در محلات منطقه ۸ تهران. فصلنامه علمی و پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲(۴)، ۱۷-۱.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). جمعیت شهرهای کشور به تفکیک جنس و گروه‌های سنی. تهران: مرکز آمار ایران.
- مهدویان، وحید و محمدی، محمود. (۱۳۹۸). ارزیابی تأثیر ضوابط و مقررات شهرسازی و ساختمانی بر تحقق‌پذیری نظام ارتفاعات (طرح بازنگری طرح تفصیلی منطقه چهار اصفهان). نشریه مرمت و معماری ایران (مرمت آثار و بافت نای تاریخی فرهنگی)، ۹(۱۷)، ۹۰-۷۵.

- مهندسین مشاور شهر و برنامه. (۱۳۹۲). طرح تفصیلی شهر بوشهر. اداره کل راه و شهرسازی استان بوشهر.
- میر عیسی ئی، معصومه و نوروزی، اکرم. (۱۳۹۶). بررسی علل ناموفق بودن طرح‌های جامع شهری در ایران. پنجمین کنگره علمی - پژوهشی افق‌های نوین در حوزه مهندسی عمران، معماری، فرهنگ و مدیریت شهری، تهران، ایران.
- میرزائی، مهدی و حسنی، زینب. (۱۳۹۵). پدافند غیرعامل و معماری مجتمع‌های مسکونی بلندمرتبه شهرهای نوین. کنفرانس ملی پدافند غیرعامل و توسعه پایدار، تهران، ایران.
- هادی زنور، بهروز. (۱۳۹۵). ارزیابی تحقق‌پذیری طرح‌های شهری در تهران. نشریه هفت شهر، ۴(شماره ۵۳ و ۵۴)، ۳۵-۸.
- هاروی، دیوید. (۱۳۹۹). از حق به شهر تا شهرهای شورشی. ترجمه خسرو کلاتری و پرویز صداقت. چاپ ششم. تهران: نشر آگاه.

References

- Alilou, Mehdi; Mirgholami, Morteza and Hashempour, Sima. (2018). Analyzing the impact of urban planning and architecture rules and regulations on the physical organization of the neighborhood. *Danesh ShahrSazi Journal*, 3(1): 71-83. (In Persian)
- Aminzadeh, Behnaz and Rodaki, Somia. (2015). Presenting a unified method for evaluating detailed urban plans (case study: detailed plan of District 6 of Shiraz Municipality). *City identity magazine*, 29(11), 29-42. (In Persian)
- Azad Fallah, Zohre; Duroodi, Iman; Derakhshan, Keyvan and Dabir, Mansoure. (2016). Examining comprehensive-detailed urban plans and city comprehensive plans with an emphasis on Iran. *International Conference of New Horizons in Civil Engineering, Architecture and Urban Planning and Cultural Management of Cities*, Islamshahr, Iran. (In Persian)
- Behnam Morshidi, Hassan; Quaid Rahmati, Safar; Ruknuddin Eftekhari, Abdul Reza and Meshkini, Abolfazl. (2022). The right to the city and the model of participatory planning (an analysis of the social production of urban spaces with an emphasis on large commercial complexes in the metropolis of Tehran). *Geography and Development Quarterly*, 20(66), 1_31. (In Persian)
- Darkesh, Mohammad and Sterkey, Sara. (2020). Pathology of urban plans from the perspective of the right to the city (case example: Nawab's urban plan - metro expansion in Briyank neighborhood). *Sociology of Culture and Art*, 2(3): 21-25. (In Persian)
- Dolatshah, Siddiqa; Sarwar, Rahim and Tavakolan, Ali. (2021). An analysis of livability indicators with the right to the city approach, case study: Bandar Mahshahr. *Scientific and Research Quarterly of New Approaches in Human Geography*, 13(3), 110-131. (In Persian)
- Eshtiaghi, Masoumeh and Sharapour, Mahmoud. (2019). Investigating the concept of the right to the city in urban policymaking. *Journal of Urban and Regional Sustainable Development Studies*, 2(1), 65-82. (In Persian)
- Etsamipour, Mohsen; Ardeshiri, Mahyar; Majdi, Hamid and Zarabadi, Zahra Sadat Saideh. (2020). Analyzing theories about urban standards and adaptability to the contemporary Iranian city. *Danesh ShahrSazi Journal*, 4(2), 1_17. (In Persian)
- Fani, Zohra and Ahmadi, Leila. (2020). Women and the search for the right to the city in gendered sidewalks (case study: District 6 of Tehran Municipality). *Journal of Social Development*, 15(1), 100-71. (In Persian)
- Fathi, Samia; AlalHesabi, Mehran and Behzadfar, Mustafa. (2016). The needs of urban planners to create social-physical cohesion in high-rise neighborhoods; Considering the development of the 22nd district of Tehran municipality as a suburban area. *Urban Management Journal*, 16(47), 219-254. (In Persian)
- Freestone, R. (2015). Urban planning (Western), History of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 862-868.

- Habibi, Mohsen. (2018). From flux to the city (a historical analysis of the concept of the city and its physical appearance, thinking and impression). Tehran: University of Tehran Publishing Institute. (In Persian)
- Habibnejad, Seyyed Ahmad and Khosravi, Ahmad. (2022). The right to the city and the possibility of recognizing it in Iran's legal system. *Tehran University Public Law Studies Quarterly*, 52(1), 163-183. (In Persian)
- Hadi Zenor, Behrouz. (2015). Assessing the feasibility of urban plans in Tehran. *Haft Shahr magazine*, 4 (numbers 53 and 54), 8-35. (In Persian)
- Harvey, David. (2008), "The Right to the City", *New Left Review*, 53: 23-40.
- Harvey, David. (2020). From right to city to rebel cities. Translated by Khosro Kalantari and Parviz Sedaghat. Sixth edition. Tehran: Aghaz Publishing. (In Persian)
- Hasanpour, Mohammad and Bakhshandeh Nusrat, Abbas. (2016). Evaluation of the process of preparation of strategic structural plans for the 11th district of Tehran, with an emphasis on the area of the railway square and Valiasr intersection. *Journal of New Perspectives in Human Geography*, 13(36), 87-75. (In Persian)
- Hatami, Reza and Pejman Ziyai, Naji. (2019). Explaining the concept of spatial confinement in architecture through interpreting the existing components of confinement in urban planning concepts. The fourth international conference on modern researches in civil engineering, architecture, urban management and environment, Karaj, Iran. (In Persian)
- Jodaki, Hamidreza and Alijani, Reza. (2021). A study on the urban master plan in Iran with an approach to urban development plans. The fourth national conference and the first international conference on modern management and business models, Tehran, Iran. (In Persian)
- Kalantari, Abdul Hossein and Sedighi Kasmay, Mino. (2017). From demanding the right to the city to the formation of the urban revolution (Tehran, 1357). *Journal of Urban Sociological Studies (Urban Studies)*, 7(23), 53-77. (In Persian).
- Kapsali, M. (2023) Grassroots temporary urbanism as a challenge to the city of austerity? Lessons from a self-organised park in Thessaloniki, Greece. *The Geographical Journal*, 00, 1–12.
- Khazaei, Mustafa; Abhari, Maryam and Mozafari, Mohsen. (2021). Conceptual analysis of the notion of the right to the city with an emphasis on the spatial developments of Tehran. *Zagros Landscape Geography and Urban Planning Quarterly*, 13(47), 118-99. (In Persian)
- Khobiari, Hamed and Keshavarzi, Shima. (2021). The civil liability of the Detailed Planning Commission against damages caused by the implementation of its approvals. *Specialized scientific quarterly of legal encyclopedias*. 12(4), 48_68. (In Persian)
- Mahdavian, Vahid and Mohammadi, Mahmoud. (2019). Evaluation of the effect of urban planning and construction rules and regulations on the realization of the height system (revision plan of the detailed plan of Chahar Isfahan region). *Iranian Journal of Restoration and Architecture (repair of historical and cultural works and textures)*, 9(17), 75-90. (In Persian)
- Mir Issaei, Masoumeh and Nouroozi, Akram. (2017). Investigating the causes of failure of comprehensive urban plans in Iran. The 5th scientific-research congress of new horizons in the field of civil engineering, architecture, culture and urban management, Tehran, Iran. (In Persian)
- Mirzaei, Mehdi and Hasani, Zainab. (2016). Non-active defense and architecture of high-rise residential complexes in new foundation cities. National conference on non-active defense and sustainable development, Tehran, Iran. (In Persian)
- Mohammadi, Maryam and Kazemi, Kiaresh. (2020). Rereading an urban plan using the concept of the right to the city - Arash Ajudaniye commercial complex in Tehran. *Urban and Regional Development Planning Quarterly*, 5(15), 117-89. (In Persian)
- Mohammadian Garengah, Reza; Iqbali, Naser; Jodki, Hamidreza and Zaviar, Parvaneh. (2019). The role of rules and regulations on the process of urban landscape formation in the neighborhoods of District 8 of

- Tehran. Scientific and Research Quarterly of New Attitudes in Human Geography, 12(4), 1-17. (In Persian)
- Mohandesin Moshaver Shahr & Barname. (2013). Detailed plan of Bushehr city. General Administration of Roads and Urban Development of Bushehr Province. (In Persian)
- Pourhossein Roshan, Hamid and Rafiyan, Mojtabi. (201[^]). Application of representative planning approach in urban plans of Iran, case study: urban land use adaptation plans. Journal of Physical Planning and Development, 3(1(9 consecutive)), 23-11. (In Persian)
- Pourhossein Roshan, Hamid; Pourjafar, Mohammad Reza and Ali Akbari, Siddiqa. (2020). Explaining the challenges of realization of urban plans in Iran. Safeh magazine, 31(93), 111-128. (In Persian)
- Pourmohammadi, Mohammadreza; Rustaei, Shahriyar and Khazranjad, Pasharan. (2019). Investigating the role of the right to the city on the sense of belonging among gender groups (case study: Urmia's public spaces). Urban Planning Geography Research, 7(1), 1_19. (In Persian)
- Purcell, M. (2013). Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City. JOURNAL OF URBAN AFFAIRS, 36, 141-154.
- Purcell, Mark (2014), Possible worlds: Henri Lefebvre and the right city, Journal of Urban Affairs 36.1: 141-145.
- Qajar-Khosravi, Mohammad Mahdi and Haghghat Naini, Gholamreza. (2018). Concept design quality, evaluation methods and conceptual model of the quality of development and construction plans (comprehensive) in Iran. Architecture and Urbanism Journal, 11(23), 73-94. (In Persian)
- Rob Shields (2013) Lefebvre and the Right to the Open City? Space and Culture 16(3) 345– 348 Reprints and permissions: sagepub.com/journalsPermissions.nav DOI: 10.1177/1206331213491885 sac.sagepub.com.
- Rocco, R. Royer, L. & Mariz Gonçalves, F. (2019). Characterization of Spatial Planning in Brazil: The Right to the City in Theory and Practice. Planning Practice and Research, 34(4: Practice Forum Special Theme), 419-437.
- Rezaei, Mahmoud. (2018). Progress and trend of urban plans of the Islamic Republic of Iran (projects implemented in Tehran from 1360 to 1395). Urban and Regional Development Planning Quarterly, 3(4), 35-66. (In Persian)
- Safari, Fatima; Hosseinzadeh Delir, Karim and Pourmohammadi, Mohammadreza. (2020). Feasibility of preparing urban fluid plans in metropolitan planning (case study: Tabriz metropolis). Journal of Environmental Studies, 13(49), 108-85. (In Persian)
- Salehi, Ismail. (2020). Green book 1400 (guidelines for municipalities). Volume 5. Tehran: Publications of the Organization of Municipalities and Villages of the country. (In Persian)
- Salki, Mehrdad. (2015). Defining urban development plans with a methodology review approach. The second international conference on architecture, construction and urban planning at the beginning of the third millennium, Tehran, Iran. (In Persian)
- Sanai, Majid; Vafadar Suraki, Reza and Atefi, Ketayoun. (2022). Measuring the spatial differences of the realization of the right to participate and assigning the city to oneself in the light of the idea of the right to the city in the city of Hachiroud - Chalus city. Urban Environment Planning and Development Journal, 2(5), 45-60. (In Persian)
- Shahriari, Mohammadreza; Barfipour, Maryam and Bahrami, Mahshid. (2021). Measuring and evaluating the feasibility of the comprehensive urban plan of Safashehr. Journal of Geography and Human Relations, 3(4), 121-141. (In Persian)
- Statistical Center of Iran. (2015). The population of the country's cities by gender and age groups. Tehran: Iran Statistics Center. (In Persian)

- Sultan Ahmadi, Elnaz; Aftab, Ahmed and Ismailzadeh, Vahid. (2017). The impact of city regulations and laws on the indicators affecting the image and urban landscape of Urmia. *Geography, Civil and Urban Management Studies Quarterly*, 3(1), 1-15. (In Persian)
- Tina Kempin Reuter (2019): Human rights and the city: Including marginalized communities in urban development and smart cities, *Journal of Human Rights*.
- Zare Shahabadi, Akbar and Gholami, Maitham. (2019). The relationship between the right to the city and the sense of belonging among the citizens of Yazd over the age of 18. *National Studies Quarterly*, 20(2), 109-95. (In Persian)

Pathology of Bushehr's urban development plans From the the perspective of view of the right to the city with emphasis on residential land separation criteria

Moradi. Gholamreza*

Assistant Professor of Urban Planning Department, Salman Farsi University, Fars, Kazerun, Iran

Khajeh. Ahmadreza

Master's student in Urban Planning, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Hajizadeh. poya

Master's student in regional planning, Shiraz University, Fars, Iran

Dehghanian.Mahsa

Phd student in Urban planning, Yazd University, Yazd, Iran

Abstract

Introduction: Due to the upward trend of urbanization, the preparation of urban plans with a technocratic approach, the lack of participation of citizens in the preparation of plans, encroachment on the public space of the city, new terms such as the right to the city were gradually formed; And the people came to the conclusion and belief that in addition to the right to participate in urban affairs and decision-making, they have the right to own and allocate and enjoy suitable urban spaces, especially public spaces, which means that in a completely equal and fair way, the right to use urban spaces, especially spaces They are public and urban plans should be designed in such a way that they are suitable for the use of all classes and social groups. According to this process, in order to realize the rights of the citizens, demands should be taken into account in order to allocate and create space in the city for all groups of people. The urban space, especially the public space of the city, belongs to everyone and requires a change of approach in creating equal opportunities for everyone to use the urban space, this is exactly what we have rarely witnessed in the implementation of urban plans and rarely in Iran In the process of preparing and implementing these plans, it has been noticed that this is one of the most basic and fundamental flaws in the preparation of urban plans.

Research aim: After stating the history, necessity, goals and characteristics of urban plans, especially the detailed and comprehensive plan, this research seeks to find out the effect of the rules and criteria of the detailed plan of Bushehr city on components such as appearance and urban landscape, enclosure, passive defense and the potential to create construction violations. From the point of view of the right to the city. Therefore, it should be seen, to what extent the rules of detailed plan of Bushehr city affect the urban rights of citizens, the right of possession and allocation in urban public spaces and the improvement of the quality of the city's public space? Are citizens willing to comply with these rules and regulations? Have unauthorized and unregulated constructions and construction violations caused the quality of public urban spaces to decrease from the point of view of the right to the city, and have the collective rights of all or at least most of the city's residents been respected according to the issues raised?

Methodology: The present research method is descriptive and analytical. The collection of information is also by library and field method; In the library method, using various sources, statistics and maps, and in the field method, it has been done from the main neighborhoods of Bushehr city, such as Sangi, Jafrah, Ben Mane, Ashuri neighborhoods, and since in this research, the rules and standards of the detailed plan of Bushehr city and in particular The

rules and regulations of the separation of residential use from the perspective of the right to the city and the explanation of the relationship between the two are discussed, it is aligned with theoretical researches; And since the analyzes performed can be used by consulting engineering companies, urban planners and designers, and even the executive system of cities, it is practical.

Studied Areas: In the current research, Bushehr city, as one of the southwestern cities of Iran and the center of Bushehr province, which has a population of 223 thousand people according to the 2015 census, is considered as a geographical territory (Iran Statistics Center, 2015). Bushehr is one of the cities that have had previous comprehensive and detailed studies; The last detailed plan of Bushehr city, following the comprehensive plan of that year, was approved in 1368 solar year, and it is set as the benchmark for Bushehr's executive institutions and organizations; After the expiration of the mentioned plan, the last master plan of Bushehr port under the title of strategic-structural plan of Bushehr city, which was prepared by Shahr and Plan Consulting Engineers Company, was approved by the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran in 2012, whose horizon forecast is for the year 1400. considered (Shahr and Program, 1392:115).

Results: The lack of awareness of the citizens and residents of Bushehr neighborhoods about the right to the works proposed in Lefebvre's theory, which means the right to have information about what is going to be produced; It has caused such a chaotic situation. Therefore, the awareness of the citizens and residents of a city about what exists and is produced and what is going to be produced in the future will cause their cooperation in the formation of suitable public spaces. The presence of open public spaces in neighborhoods has been an important and influential factor in the presence of residents of a neighborhood in public arenas and their participation in creating local hangouts. He observed the public arenas and their participation in the construction of local hangouts and settlement of neighborhoods. The new regulations of Bushehr city have caused the lack of active presence of citizens in urban spaces and reduced the vitality of Bushehr neighborhoods. And finally, all these factors have caused what Lefebvre deals with in this theory, namely the participation of citizens in the production of urban spaces and the right of all classes and citizens to enjoy high-quality urban spaces, through the formation of such an enclosure.

Conclusion: In order to reduce the negative effects of urban plans and their rules and regulations on the structure of cities, the following suggestions have been presented: Avoiding the purely technocratic and positivist approach, while paying attention to the interests and needs of citizens, as well as a forward-looking view through the simulation of rules and regulations when preparing urban development plans, Paying attention to the existing context and identifying and correctly understanding the spatiality of cities in conducting climatic, economic, social and physical studies and compiling the rules and regulations of urban development plans, Coordinating the executive policies with the proposed policies of urban plans in the field of implementing the proposals, Creating a suitable context and platform for the participation of citizens in the preparation of urban development plans.

KEYWORDS: Urban plans, Comprehensive and detailed plan, Theory of the right to the city of Lefebvre, Bushehr.

---

* (Corresponding Author) gh.r.moradi@gmail.com

تحلیل متغیرهای اثرگذار بر رویارویی ژئوپولیتیک چین و ایالات متحده در دریای

جنوبی چین

محمد رضا سید آبادی*

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

یدالله کریمی پور

استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

حسین ربیعی

دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

بهزاد شاهنده

استاد روابط بین‌الملل، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۰۶

چکیده

شکست ایالات متحده در جنگ ویتنام و سقوط اتحاد شوروی، چین را در موقعیت مناسبی برای بسط قدرت خود در آسیای شرقی قرار داد. در دوره ای کوتاه، پکن به قدرتی جهانی تبدیل شده و حوزه نفوذ ژئواستراتژیک سومی را در رقابت با دو جهان قاره ای و دریایی شکل داد. همچنین رشد اقتصادی شتابان چین در دهه‌های اخیر، بستر مناسبی را برای تقویت توان نظامی این کشور و اقدامات توسعه طلبانه آن فراهم آورده است. افزایش قدرت چین و خیزش این کشور، مترصد لحظه ای برای زور آزمایی و تغییر موازنه است و پیامدهای خیزش سریع چین در ۴۰ سال گذشته، ناگزیر منجر به چالش با قدرتهای بزرگ غالب به ویژه ایالات متحده شده است. این پژوهش در پی آن است تا به این سوال پاسخ گوید که تحولات ژئوپولیتیک دریای جنوبی چین در سده ی ۲۱، متاثر از چه متغیرهایی است؟ این مقاله، چگونگی بازتولید و به کارگیری استراتژی مهار توسط ایالات متحده در برابر چین و نیز چالش های کاربرد آن را مورد کنکاش قرار داده و نیز ایده استراتژی بزرگ چین در دریای جنوبی چین را به چالش می کشد و تاکید می کند که کشور چین، یک بازیگر واحد نیست بلکه امروز در این کشور، جناح ها و نهادهای مختلف سیاسی به رقابت برای نفوذ بر سیاست خارجی می پردازند.

واژگان کلیدی: هموردی، ژئوپولیتیک، دریای جنوبی چین، ایالات متحده آمریکا

*نویسنده مسئول: mrsayyedabadi@gmail.com

مقدمه

افزایش اهمیت ژئوپولیتیک آسیا، از جمله احتمالاً به دلیل نقش رو به رشد چین به عنوان یک نیروی موازنه ساز، هم در منطقه و نیز در نظام بین المللی، نشان دهنده تغییری قابل توجه و تاریخی است (Liff, 2016:2). شکست ایالات متحده در جنگ ویتنام و سقوط اتحاد شوروی، چین را در موقعیت مناسبی برای بسط قدرت خود در آسیای شرقی و نیز ایفای نقشی بیشتر در حاشیه ی آسیا- پاسیفیک و آسیای جنوبی و مرکزی قرار داد. در دوره ای کوتاه، پکن به قدرتی جهانی تبدیل شده و حوزه ژئواستراتژیک سومی را در رقابت با دو جهان قاره ای اوراسیا و دریایی شکل داد (Cohen,2007:469). همراه با این افزایش قابلیت، چین بیشتر درگیر امور دیپلماتیک شده، به دنبال حل و فصل اختلافات سرزمینی برآمده، در نهادهای بین المللی و منطقه ای دخالت بیشتری کرده و روابط خود را در سطح جهان، از جنوب شرقی آسیا به آفریقا و آمریکای لاتین بسط داده است. افزایش تمایل چین به همکاری منطقه ای با شرق آسیا برای تقویت تجارت و خیزش آن کشور، دغدغه همسایگان و جامعه بین المللی به ویژه ایالات متحده را به سوی خود جلب کرده است. چیزی که به سرعت در حال تغییر موازنه قوا در آسیا است ارتقاء سریع نظامی و توسعه اقتصادی چین است (Fu,2015:182). چنان که تنوری^۱ شی جین پینگ "بر خیزش چین و تبدیل شدن به یک قدرت بزرگ تأکید می کند، همانطور که می توان از طریق چنین اظهاراتی آن را دریافت:" زمان آن رسیده است که ما میانه میدان جهانی را به دست بگیریم و سهم بیشتری در بشریت داشته باشیم" (BBC,2017).

تحلیل گران معتقدند، جریان تاریخ و جغرافیا در حال حرکت از دنیای متمرکز بر آتلانتیک به یک جهان تمرکز یافته در حوضه اقیانوس آرام است (Mitchell, 2016: 20). بعد از پنج اقیانوس جهان، دریای جنوبی چین، بزرگترین ناحیه ی دریایی است که صدها جزیره را شامل می شود و به سرعت در حال تبدیل شدن به مهمترین آبراه جهان است. به عنوان راهرو اصلی بین اقیانوس هند و اقیانوس آرام، این دریا یک سوم از تجارت دریایی جهانی را به ارزش بیش از ۵ تریلیون دلار در سال حمل می کند، که ۲.۱ تریلیون دلار آن به ایالات متحده اختصاص دارد. ذخایر بزرگ نفت و گاز دریایی و مناطق وسیع ماهیگیری آن، که ۱۲ درصد از صید سالانه جهان را شامل می شود، نیازهای ۶۲۰ میلیون نفر از مردم آسیای جنوب شرقی را از نظر انرژی و مواد غذایی تامین می کند (Ratner, 2017: 1). این دریا توسط کشورهای ساحلی صنعتی شده احاطه گردیده که اخیراً فرآیندهای توسعه داخلی از نظر ثبات اقتصاد سیاسی و ظرفیت سازی دولتی را تکمیل کرده اند و SCS^۱ (دریای جنوبی چین) به سرعت در حال تبدیل شدن به فضای رقابت بین چندین مدعی مستقل، شامل چین، ویتنام، فیلیپین، مالزی، اندونزی، سنگاپور و برونئی و همچنین به طور گسترده تر ژاپن، کره جنوبی، هند و ایالات متحده شده است (Agnew, 2016: 252).

¹ - South China Sea

آمریکا مایل به حفظ سیستم فعلی حاکمیت دریایی و اقتدار سیاسی گسترده تر در آسیا و اقیانوسیه است و بدین ترتیب، ایالات متحده به طور پیوسته به منازعه با چین کشیده می شود. ایالات متحده، هم مستقیماً با چین به عنوان یک بازیگر یک جانبه درگیر است و نیز به طور غیر مستقیم از طریق پیوستگی نهادی و نظامی خود با سایر کشورهای حاشیه ای منطقه، پیوند می یابد، که دارای سهم متفاوتی از نگرانی درباره تأثیر ژئوپولیتیک ظهور چین هستند. بنابراین در تحولات SCS به نظر می رسد که احتمالاً نوعی از درگیری بین چین و همسایگانش یا حتی مستقیماً با ایالات متحده آمریکا قابل وقوع باشد. در عین حال، SCS فقط یک نمونه از مناطق بسیاری در اطراف مرزهای دریایی چین از جمله دریای شرقی چین، دریای زرد و کمی دورتر در اقیانوس هند است، که در همه آنها شاهد شدت گرفتن رقابت ژئوپولیتیک با ایالات متحده در طول یک دهه گذشته بوده ایم (Agnew, 2016: 250). به گونه ای که در اظهارات دیپلماسی مقامات چین، بیاناتی که تهدید به تحمیل افزایش هزینه ها به بازیگران دیگر می کند به وضوح بیشتر از قبل است (Johnston, 2013:10). این تهدید وجود دارد که تحکیم ادعاهای قلمروی چین ممکن است منجر به "فنلاندی کردن" آسیای جنوب شرقی شود و بعضی حتی استدلال می کنند که ممکن است به بازساخت نوعی حکومت مطلقه در منطقه بینجامد (Majid, 2014:401). پژوهش های متعددی در مورد این موضوع صورت گرفته است که به پاره ای از آن ها اشاره می شود. تایلور فراول در سال ۲۰۱۱، در مقاله ای با عنوان «استراتژی چین در دریای جنوبی چین» به مطالعه در این زمینه پرداخته است. تحقیق او، رفتار چین در مناقشات دریای جنوبی چین را از طریق لنز استراتژی آن کشور برای مدیریت ادعاهای آن بررسی می کند و تلاش چین برای به کارگیری استراتژی تعویق را نشان می دهد (Fravel, 2011:293). مارتین دی مایکل در سال ۲۰۱۶، در مقاله ای با عنوان «دریای جنوبی چین: تجزیه و تحلیل ژئوپولیتیک»، تلاش چین برای تبدیل شدن به یک قدرت دریایی و تسلط کامل بر دریای جنوبی چین را در مقابل آمریکا به تصویر می کشد (Mitchell, 2016: 16). هیرو آکی آتاکا در سال ۲۰۱۶ و در مقاله ای با عنوان «ژئوپولیتیک یا سیاست های سرزمینی»، تلاش پکن برای بسط نفوذ خود در منطقه از جمله دریای جنوبی چین را طبیعی می داند و معتقدان به برخورد غیر قابل اجتناب بین چین به عنوان قدرت خیزش یافته و ایالات متحده به عنوان قدرت مستقر را مورد نقد قرار می دهد (Ataka, 2016: 78). جان اگنیو در مقاله «ظهور چین و ژئوپولیتیک انتقادی: بین سیاست جهانی و خاصیت چینی»، روایت عمومیت یافته ای را که بیانگر تلاش هدفمند چین برای طی کردن فرآیند جانشینی هژمونیک به جای ایالات متحده می باشد را مورد نقد قرار داده است (Agnew, 2010: 572). همچنین یان استوری در پژوهشی به نام «منازعه در دریای جنوبی چین»، به همآوردی ایالات متحده آمریکا و چین در زمینه دریانوردی پرداخته و معتقد است که سیاست پکن می تواند آزادی تردد و نیز هنجارهای حاکمیت دریایی را به چالش بکشد (storey, 2014:3).

با این وصف، این پژوهش در پی تبیین تحولات ژئوپولیتیک دریای جنوبی چین و پاسخگویی به این سوال است که تحولات ژئوپولیتیک فعلی در این دریا متاثر از چه متغیرهایی است؟ هدف کلی تحقیق تحلیل ژئوپولیتیک مناسبات دریای جنوبی چین و مشخص کردن متغیرها، عوامل و بازیگران دخیل در رقابت های ژئوپولیتیک این منطقه است.

مبانی نظری

سوئل برنارد کوهن در کتاب «ژئوپولیتیک نظام جهانی» به تقسیم بندی ساختار نظام جهانی می پردازد. وی معتقد است چین و شوروی که در گذشته، در حوزه ی ژئواستراتژیک «آسیای قاره ای» با یکدیگر متحد شده بودند، اکنون مسیرهای متفاوتی را می پیمایند. چین اکنون به عنوان کانون آسیای شرقی، یک مرکز اقتصادی قدرتمند دریا محور را توسعه داده و در کنار امکانات قاره ای، این کشور را قادر به ایجاد یک حوزه ی ژئواستراتژیک قاره ی- دریایی (بری - بحری) کرده است (Cohen, 2007: 32). «شکست ایالات متحده در جنگ ویتنام و سقوط اتحاد شوروی، چین را در موقعیت مناسبی برای بسط قدرت خود در آسیای شرقی و نیز ایفای نقشی بیشتر در حاشیه ی آسیا- پاسیفیک و آسیای جنوبی و مرکزی قرار داد. در دوره ای کوتاه، پکن به قدرتی جهانی تبدیل شده و حوزه ژئواستراتژیک سومی را در رقابت با دو جهان قاره ای اوراسیا و دریایی شکل داد.» (Ibid, 469).

برای فهم تحولات ژئوپولیتیکی که در زمان حاضر در دریای جنوبی چین در جریان است، بررسی تحولات ژئوپولیتیک دو قرن اخیر ضروری است. سالها پیش از آن که هالفورد مکیندر با ارایه ی نظریه ی هارتلند، در صدد ارائه ی رهنمودهایی برای سیاستمداران کشورش در جهت ارتقای جایگاه بریتانیا باشد، رویدادهایی در منطقه ی آسیای مرکزی در جریان بود که نام «بازی بزرگ» را در ادبیات سیاسی جهان به خود اختصاص داد. انگلیس درصدد محافظت هندوستان و روسیه به دنبال مغری برای دستیابی به آبهای گرم به عنوان یک استراتژی ژئوپولیتیکی بود که تجارت دریایی را برای روسیه امکان پذیر می کرد. در آغاز قرن بیستم، آلمان پس از سلطه ی بیسمارک بر پروس متحد شده و این اتحاد، سکوی پرتاب قدرتمندی برای رشد توان اقتصادی و سیاسی این کشور فراهم آورده بود (Braden, 2000: 37). این بار متفکرانی چون مکیندر، آلمان را به عنوان رقیب جهانی بریتانیا تلقی کردند که در صورت اتحاد با روسیه و یا با تسلط یک جانبه بر هارتلند، می توانست هژمونی بریتانیا را به چالش بکشد. پس، بخشی از خشکی اوراسیا که غیرقابل دسترسی از سوی قدرت بحری بوده (Cohen, 2007: 371) به عنوان ناحیه ی محور معرفی شد. منطقه ای که فاقد محورهای نفوذی دریایی بوده و در طول تاریخ همیشه کانون فشار به اطراف خود بوده است (Hafez nia, 2005: 236). از نظر تاریخی، امپراتوری روسیه در بهترین موقعیت برای کنترل هارتلند قرار داشت اما مکیندر دریافته بود که نیروی در حال رشد آلمان، این کشور را به جای دولت تزاری روسیه، در قلب هارتلند قرار خواهد داد. نیکولاس اسپایکمن اما عقیده داشت متفقین، باید سیاست های خود را پس از جنگ جهانی بر پایه ی بازداشتن رقیب از هر نوع نفوذ و حضور در قلمرو ریملند قرار دهند، زیرا این منطقه

امکان ترکیب قدرت بری و بحری (وضعیت دوگانه) را فراهم می‌سازد (Ibid,239) و بدین سان بود که حلقه محاصره‌ی شوروی توسط تعدادی از کشورهای مخالف آن در منطقه‌ی ریملند بسته شد. اسپایکمن این ناحیه را «منطقه‌ی پیرامونی یا منطقه‌ی حاشیه‌ای» نامید که کنترل بر آن می‌توانست نیروی هارتلند را خنثی نماید. بدین ترتیب هرگاه حلقه‌ای از زنجیره‌ی محاصره قطع می‌شد، دخالت نظامی قطعیت پیدا می‌کرد و ناحیه‌ی ریملند، به منطقه‌ای برای درگیری‌های نظامی کوچک و بزرگ دوران پس از سال ۱۹۴۵ م. تبدیل شد (Mojtahedzade,2003:156)؛ بر همین اساس گفته می‌شود سیاست معروف کانتیننت آمریکا که از سوی جرج کنان ارائه شده و در دوره‌ی جنگ سرد مبنای سیاست آمریکا در اطراف شوروی و ایجاد کمربند سد نفوذ کمونیسم بوده است متأثر از نظریه‌ی ریملند اسپایکمن شکل گرفته است (Hafez nia,2005:239). آغاز جنگ سرد، علاقه دوباره غرب به ژئوپولیتیک را در پی داشت اما این بار ژئوپولیتیک دولت محور، جایگزین ژئوپولیتیک جهان گرایانه شد (Cohen,2007:61). معماران آمریکایی جنگ سرد، ژئوپولیتیک را اساسی برای سیاست ملی با هدف مقابله با اتحاد جماهیر شوروی و گسترش کمونیسم بین‌المللی در نظر گرفتند و جرج کنان، ایده مهار را رواج داد (Moradi,2014:147). و به تدریج این استراتژی به اصل و اساس سیاست خارجی آمریکا تبدیل شد. (Cohen,2007:62). با فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد، این نظریه تا حدی به محاق رفت اما به نظر می‌رسد با خیزش اقتصادی چین در دهه‌های اخیر و پیامد افزایش توان نظامی این کشور و ظهور آن به عنوان یک حوزه ژئواستراتژیک جدید (قاره‌ای - دریایی)، لزوم بازتولید و به کارگیری مجدد آن در آمریکا احساس شده است.

چیزی که به سرعت در حال تغییر موازنه قوا در آسیا است ارتقاء سریع نظامی و توسعه اقتصادی چین است. منافع و توانایی‌های چین، گسترش یافته و رشد اقتصادی و نظامی، آن کشور را قادر می‌سازد که منافع خود را از طریق نیروی نظامی یا اجبار پیگیری نماید. کشورهای منطقه به وضوح نگران نیت چین از افزایش توانایی‌های نظامی و اقتصادی آن کشور هستند (Teixeira,2018:25). ایالات متحده به طور روزافزونی مطابق با منطق سیاست واقع‌گرا رفتار می‌کند، و ساخت یک اتحاد منطقه‌ای را که به طور فزاینده‌ای به عنوان تلاش برای مهار ظهور چین قلمداد می‌شود در دستور کار قرار داده است (Agnew, 2016: 268). رابرت دی. بلک ویل و اشلی جی. تلیس (۲۰۱۵) ادعا می‌کنند که چین در حال تلاش برای جایگزینی ایالات متحده به عنوان قدرت اصلی در آسیا است و بنابراین ایالات متحده باید بر علیه چین به عنوان یک قدرت در حال ظهور، به مهار پردازد (Ataka, 2016: 81). میرشایمر از دیدگاه ایالات متحده حمایت کرده و معتقد است ایالات متحده به دنبال تشکیل ائتلافی متعادل در آسیا است که شامل بیشتر همسایگان چین و ایالات متحده خواهد بود و آنها تلاش خواهند کرد که تا با کار مضاعف، چین را مهار کنند و از تسلط آن بر آسیا جلوگیری کنند (Teixeira,2018:29).

با این وصف؛ حضور نظامی گسترده‌ی ایالات متحده در پیرامون چین و افزایش رزمایش‌های نظامی این کشور در منطقه‌ی آسیا - پاسیفیک در چارچوب نظریه مناطق استراتژیک کوهن و نظریه کانتیننت آمریکا قابل تحلیل است. چین در

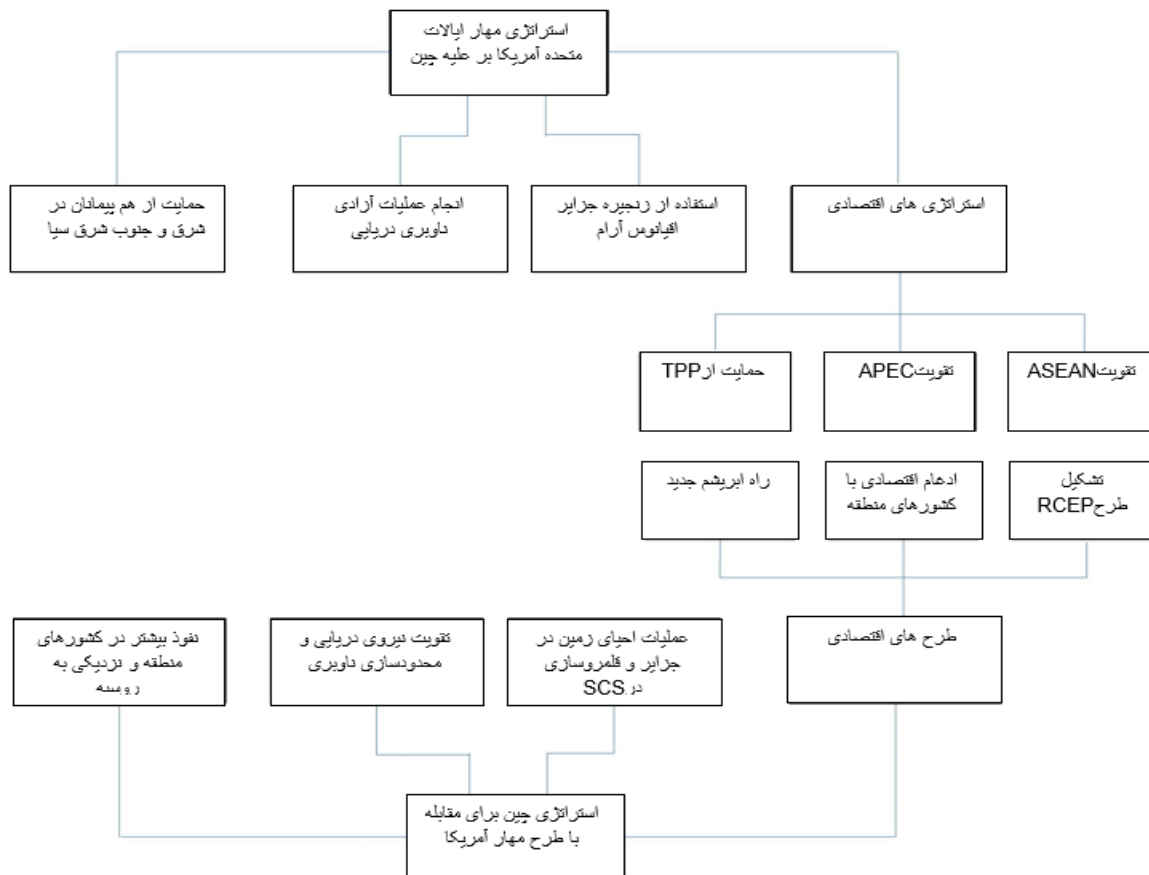
دهه‌های اخیر رشد شتابانی را در عرصه‌ی اقتصادی تجربه نموده و بدیهی است غفلت آمریکا می‌تواند منافع این کشور و نیز متحدان آن را در حوزه‌ی آسیا- پاسیفیک با تهدید مواجه نماید. به دلیل پیش‌بینی این تهدیدات، سیاست مهار چین در قالب راهبرد «ثقل آسیایی» در دستور کار سیاست خارجی آمریکا قرار گرفته است. مطابق این راهبرد، خیزش چین به عنوان یک قدرت منطقه‌ای، توان متاثر ساختن اقتصاد و امنیت آمریکا را دارد.

نشانه‌های این رویکرد را در اتحاد سیاست‌های متعدد و متنوعی از جمله: سیاست‌های چرخش به آسیا (بازگشت به آسیا)، افزایش اجرای عملیات آزادی ناوبری دریایی در دریای جنوبی چین، حمایت از معاهده تجاری اقیانوس آرام (TPP)^۱، مشارکت در سازمان همکاری‌های اقتصادی آسیا-پاسفیک (APEC)، تقویت آسه آن در برابر چین و . . . قابل مشاهده است که در شکل شماره ۱ تنظیم شده و مبنای تحلیل‌های این پژوهش است.

مواد و روش‌ها

روش انجام این تحقیق، توصیف و تحلیل است. به این منظور داده‌های مربوط به جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک دریای جنوبی چین از منابع و اسناد معتبر گردآوری شده و با توجه به اصول و مبانی نظریه‌ها، اقدامات بازیگران و وضعیت موجود تحلیل و بررسی می‌شود. این پژوهش به لحاظ هدف، کاربردی است و در تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق از روش تحلیل کیفی استفاده شده و نتیجه‌گیری پایانی پژوهش نیز بر مبنای تحلیل کیفی انجام شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق: استراتژی مهار ایالات متحده آمریکا علیه چین و واکنش چین

Fig 1. US containment strategy against China and China's response

یافته‌های پژوهش

دگرگونی در دریای جنوبی چین

درگیری در دریای جنوبی چین به دنبال تمایل برای کنترل منابع طبیعی بین کشورهای مدعی حاکمیت مجمع‌الجزایر منطقه ای، مانند جزایر اسپراتلی و پاراسل اشاعه یافته است. اختلاف در SCS بر اساس مسائل حیاتی حاکمیت ارضی، امنیت نظامی، توسعه اقتصادی و مشروعیت سیاسی برای چین و مدعیان دیگر می باشد. این منطقه دارای ذخایر غنی از منابع گاز و نفت است که در نزدیکی کشورهای مصرف کننده انرژی در مقیاس بزرگ قرار دارند. جستجو و بهره برداری مستمری که برای ذخایر نفت جدید انجام می شود، دریای جنوبی چین را به یکی از جنجالی ترین مناطق جهان مبدل کرده است. علاوه بر این، منطقه دریای جنوبی چین، دومین منطقه حمل و نقل دریایی بین المللی است. بیش از نیمی از ترافیک سوپر تانکرها در جهان از آنجا می گذرد. SCS توجه بیشتری را به عنوان یک منطقه سیاسی مهم در دهه های اخیر به سوی خود جلب کرده است، با وجود منابع طبیعی و اهمیت خطوط دریایی، دلیل واقعی منازعات؛ افزایش قدرت چین است. به عبارت دیگر، ظهور چین به عنوان یک قدرت جهانی و منطقه ای نشان دهنده یک تعارض با نظم موجود یعنی ایالات

متحده آمریکا است. خیزش سریع چین به عنوان یک قدرت بزرگ، تحولات مهمی را در سیستم جهانی معاصر ایجاد کرده است (Teixeira, 2018: 24).

استراتژی و تاکتیک های چین به طور موثری یک منطقه محوری یا مرزی کنترل در درون دریای جنوبی چین ایجاد کرده که از سال ۱۹۴۵ تا کنون تداوم داشته است، منطقه ای که بدون تردید به صورت همزمان و به وسیله گشت زنی و نظارت نیروهای دریایی و هوایی ایالات متحده مورد دفاع و تحت نظارت است. با استفاده از ادعاهای سامان نیافته به جزایر و تپه های دریایی متعدد، چین از طریق تصرف چنین مناطقی از مدعیان دیگر و متعاقباً ایجاد پایگاه های نظامی و پیاده کردن پرسنل نظامی در آنها، موقعیت های استراتژیکی را به منظور: (۱) تقویت دفاع از سواحل جنوبی سرزمین اصلی چین، به دست آورده است (۲) پلتفرم های ساحلی را برای خدمت به نیروهای آبهای دورتر و نیز کمک به پایگاه های پشت صحنه ساحلی، به دست می آورد (۳) از استقلال تایوان جلوگیری می کند و (۴) امنیت دریای جنوبی چین را به عنوان آبهای سرزمینی، متعاقب نقشه های معروف به زبان گاو در سال ۱۹۴۷ حفظ کرده، و بنابراین در نهایت، (۵) آن را به عنوان آب های انحصاری خود درمی آورد، که به چین اجازه می دهد تا برای اخراج نیروهای دریایی و هوایی خارجی در بسیاری از مناطق دریای جنوبی چین اقدام کند (Mitchell, 2016: 23).

با فروپاشی سیستم مالی جهانی در سال ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹، به نظر می رسد که رهبری جمهوری خلق چین فرصتی را احساس کرده است که سرانجام دستور دنگ شیائوپینگ؛ یعنی رهیافت "پنهان کردن قدرت خود، به دست آوردن زمان"، را کنار نهد و به جای آن به یک سیاست خارجی جسورانه پردازد و تحت رهبری شی جین پینگ، حاکمیت خود را عمیق تر و متمرکزتر کند. در حالی که چند قطبی اقتصادی و سیاسی از دیرباز جزو ویژگی های نظم بین المللی پس از جنگ سرد بوده است، SCS که توسط رابرت کاپلان (۲۰۱۴) به عنوان "گلدان آسیا" نامیده شده است نمایانگر یک عرصه مهم نظم جهانی معاصر است، جایی که به نظر می رسد، چند قطبی نظامی و رقابت قدرتهای بزرگ دوباره ظهور می کنند (Agnew, 2016: 252).

از نقطه نظر استراتژیک، برد منطقه ای چین به مناطق مهمی از جهان، توانایی تبدیل شدن به یک قدرت جهانی قوی را به آن می بخشد. رد این موضوع به این دلیل که چین هم اکنون فاقد تسلیحات پیشرفته ایالات متحده می باشد، به معنای نادیده گرفتن تاثیر مستقیم جغرافیایی پکن بر بخش بزرگی از جهان است. چین، مرزهای زمینی با چهارده کشور و مرزهای دریایی با سه کشور - کره جنوبی، ژاپن و فیلیپین - و نیز تایوان دارد. این هفده همسایه روی هم جمعیتی بالغ بر ۲ میلیارد نفر دارند که در کنار جمعیت چین، ۳/۵ میلیارد نفر شده و حدود نیمی از جمعیت دنیا را که تحت تاثیر اقدامات پکن هستند تشکیل می دهند (Cohen, 2007: 538).

بهبود اقتصاد ملی چین؛ ظرفیت ارتقاء ارتش، نیروی هوایی و برای اولین بار پس از سلسله مینگ، ساخت و راه اندازی یک نیروی دریایی آبی را فراهم کرده است. نیروی دریایی آبی، وسیله ای برای گسترش یا کنترل رقابت بر روی دریاهای

پیرامونی این کشور (دریای جنوب و شرق چین) را فراهم می‌کند، در عین حالی که چین، ادعاهای دریایی مغشوش خود را با خصومت بیشتری اعلام می‌کند (Mitchel, 2016: 18).

حوزه های منازعه

جزایر

دولت چین مدعیست که بر جزایر دریای جنوبی چین و آبهای اطراف آنها حاکمیت دارد و مبنای ادعایش این است که اولین کشور کاشف و استفاده کننده از منابع آن بوده و همچنین اولین کشوری است که حاکمیت خود را به نحو مستمر و مداوم بر آن اعمال کرده است (Dehshiar & Najmabadi, 2017: 32). بر اساس اظهارات مقامات چین، جزایر دریای جنوبی چین به وسیله قدرت های بزرگ با معاهدات ناعادلانه از چین گرفته شده است؛ مانند جزایر اسپراتلی که به مدت دو هزار سال بخش جدایی ناپذیری از چین بوده است، این استدلال برگرفته از نسخ خطی، سکه و سفال های باقی مانده از چین باستان است که در آن ادعای چین نسبت به جزایر تقویت می شود (Gholamhosseinzadeh, 2017: 67). بیشتر اختلافات در دریای جنوبی چین بر سر مالکیت صخره ها و جزایر مهم آن است. زیرا کنترل یک جزیره به یک کشور در اطراف آن حق برخورداری از منطقه انحصاری اقتصادی را می دهد و به دولت این حق را می دهد که منابع تحت حاکمیت این جزیره را توسعه دهد.

جزایر پاراسل و اسپراتلی پلت فرم هایی را ارائه می دهند که توسط گارد ساحلی نیروی دریایی چین می توانند با استفاده از اعمال کنترل خود و یا تغییر درجه اجبار در سراسر دریای جنوبی چین به کار روند. این پلتفرم های جزیره ای همچنین به عنوان یک دفاع جلو عمل می کنند که آسیب پذیری سواحل جنوب شرقی چین را محدود کرده و تسهیلات دریایی گسترده ای ارائه می دهند، از جمله آشیانه های زیردریایی در جزیره هاینان که می تواند به پیش بینی تحرکات نیروی دریایی آمریکا کمک کند (Mitchell, 2016: 20).

چین با رویکرد احیای زمین و ساخت زمین های ساحلی، به اشغال جزایر در اسپراتلی و پاراسل می پردازد و به سرعت در حال به دست آوردن منطقه بوده و موجبات نگرانی ایالات متحده را فراهم می آورد (Department of Defense, 2017: 9-10). از اواخر سال ۲۰۱۴، نیروی دریایی ارتش آزادی بخش مردم چین (PLAN)^۱ مسئولیت ساخت جزایر مصنوعی در دریای جنوبی چین را بر عهده گرفته و به موجب آن شن و ماسه لایروبی شده از کف اقیانوس را بر روی صخره ها پمپ کرده و ارتفاعات پایین تر از سطح جزر و مد را به جزایر دائمی تغییر می دهد. چین اعلام کرده است که ساخت این پروژه ها در راستای بهبود شرایط زندگی و کار کسانی است که در ایستگاه های ایمنی ناوبری و پژوهشی هستند اما اکثر

تحلیل گران معتقدند که دولت چین در حال تلاش برای تقویت کنترل خود با تجهیز زیرساخت های نظامی و غیر نظامی در دریای جنوبی چین است (Dehshiar & Najmabadi, 2017: 24).

شکل ۲. مناطق انحصاری اقتصادی مورد ادعای کشورهای ساحلی دریای جنوبی چین

Fig 2. Exclusive economic zones claimed by the coastal countries of the South China Sea

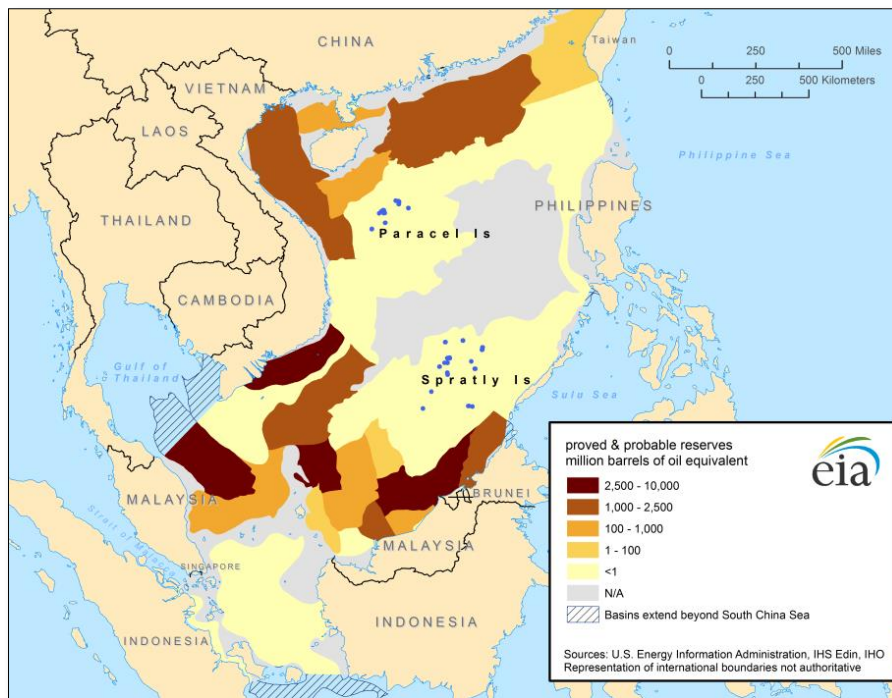
Source: https://southchinasea.com/images/20180623_ASM934.png

برای مثال بر طبق یک گزارش در سال ۲۰۱۴، چین در حال انجام پروژه های بزرگ احیای صخره ها از طریق لایروبی کردن میلیون ها تن شن و سنگ در بستر دریای جنوبی چین بوده است (BBC, 2014). یا در نمونه ای دیگر در فایری کراس، کار احیاء توسط چین؛ اندازه صخره ها را از ۰/۰۸ کیلومتر مربع در آگوست ۲۰۱۴ به ۰/۹۶ کیلومتر مربع در مارس ۲۰۱۵ گسترش داد (Agnew, 2016: 259).

ذخایر هیدروکربنی

منطقه دریای جنوبی چین دارای ذخایر غنی از منابع گاز و نفت است که در نزدیکی کشورهای مصرف‌کننده انرژی در مقیاس بزرگ قرار دارند. جستجو و بهره‌برداری مستمری که برای ذخایر نفت جدید انجام می‌شود، دریای جنوبی چین را به یکی از جنجالی‌ترین مناطق جهان مبدل کرده است (Teixeira, 2018: 24).

تخمین زده می‌شود که با افزایش حفاری‌های عمیق و توسعه‌ی فن‌آوری‌های اکتشافی بیش از ۲۰۰ میلیارد بشکه ذخایر نفت در منطقه کشف شود. اگر این تخمین درست باشد، ارزش آن معادل ذخایر انرژی عربستان سعودی است. صرف نظر از اندازه آنها، کنترل این ذخایر انرژی چندین مزیت را برای چین ایجاد می‌کند. اولین موردی که اغلب ادعا می‌شود، ذخایر انرژی دریای جنوبی چین می‌تواند وابستگی چین به منابع دور دست نفتی خاورمیانه و سایر کشورها را کاهش دهد که ممکن است در طول بحران در معرض خطر باشند. فایده دوم این است که شرکت‌های انرژی دولتی چینی به تولید و فروش این نفت می‌پردازند و به آنها اجازه می‌دهد رانت زمین را در این فرآیند استخراج کنند. با توجه به اینکه این شرکت‌ها متعلق به حزب کمونیست چین و تحت کنترل آن می‌باشند، احتمالاً نخبگان حاکم سود حاصل از استخراج را در اختیار می‌گیرند. بنابراین، این ذخایر انرژی نمایانگر رانتی هستند که می‌تواند تصرف و توزیع مجدد شود (Markowitz, 2014: 355). نه تنها وجود ذخایر عظیم نفت و گاز طبیعی فوق، موجب اهمیت ژئواستراتژیک دریای جنوبی چین شده است بلکه بر وجود اختلافات دریایی نیز تاثیر گذار بوده است. شیوه ترسیم خطوط دریایی ادعایی توسط چین که تا نزدیکی سنگاپور و مالزی هم می‌رود موجب شده تمامی ۹ کشوری که با دریای جنوبی چین در تماس هستند در مقابل چین قرار گیرند و در نتیجه وابسته به حمایت‌های نظامی و سیاسی ایالات متحده گردند (Gholamhosseinzadeh, 2017: 68).

شکل ۳. ذخایر نفت و گاز اثبات شده و احتمالی موجود در دریای جنوبی چین
Fig 3. Proved and probable oil and gas reserves in the South China Sea
 Source: US Energy Information Administration

محدود سازی عملیات ناوبری دریایی

بخش عمده ای از روند توسعه و صنعتی شدن چین در ساحل این کشور رخ داده است، چنان که از آن به نام «ساحل طلایی» یاد می شود. پیامدهای تمرکز بیشتر بر تولید و خدمات در امتداد مناطق ساحلی همچنین به معنای آسیب پذیری بیشتر استراتژیکی نیز می باشد که به نوبه خود چین را مجبور به تقویت قدرت تهاجمی و دفاعی هوایی، موشکی و دریایی خود در این مناطق خواهد کرد (Cohen, 2007: 492). یکی از عواملی که می تواند به تقویت پتانسیل دفاعی چین کمک نماید، محدود سازی شناورهای خارجی در دسترسی آزادانه آنها به آبهای پیرامونی این کشور و توانایی در کنترل و نظارت بر رفت و آمد آنها می باشد. چین در اعلامیه صادره در خصوص امضای کنوانسیون حقوق دریاها در ۱۹۹۶، تاکید نمود که مقررات کنوانسیون نباید بر حق دولت ساحلی در مطالبه مجوز یا اطلاع قبلی از سوی کشتی های جنگی خارجی برای ورود به آبهای سرزمینی و اعمال عبور بی ضرر، خدشه ای وارد کند، اما ایالات متحده به این اعلامیه اعتراض نمود (Rastgou, 2017: 95). چین معتقد است که برخی کشورها (ایالات متحده آمریکا) به طور یکجانبه و به طور غیر مستقیم،

آزادی ناوبری تصریح شده در کنوانسیون بین‌المللی حقوق دریاهای (UNCLOS)^۱ را به عنوان آزادی عملیات نظامی توجیه می‌کنند که درست نیست. چین مدعیست که سالانه بیشتر از ۱۰۰/۰۰۰ کشتی تجاری از این آبها عبور می‌کنند و مشکلی برای آزادی ناوبری وجود نداشته است (Dehshiar & Najmabadi, 2017: 28-29). واشنگتن برای نظارت بر فعالیت‌ها و ارتباطات نظامی چین نمی‌تواند هیچ محدودیتی را در استفاده خود از آب‌های بین‌المللی بپذیرد. بدون چنین نظارتی، سپر دفاعی ایالات متحده در مقابل تایوان و همچنین کره جنوبی و ژاپن تضعیف خواهد شد (Cohen, 2007: 541).

به کارگیری اهرم‌های ژئواکونومیک

اعتقاد بر این است که چین در حال طراحی سیستم بین‌المللی جایگزین برای تضعیف سیستم استاندارد موجود است؛ انواع ارگان‌های مشابهی که موقعیت چین را ممتاز کرده و استانداردهای حاکمیتی که توسط نهادهای اقتصادی مانند سازمان همکاری و توسعه، بانک جهانی، و سایر نهادهای بین‌المللی نمایندگی می‌شوند را تضعیف می‌کنند (Teixeira, 2018: 26). پکن چندین ابتکار عمل موفقیت‌آمیز اقتصادی را راه‌اندازی کرده است، از جمله مذاکراتی را برای مشارکت اقتصادی جامع منطقه ای (RCEP)^۲ در سر می‌گذارند، اتحادیه تجاری در منطقه که هدف آن جمع‌آوری ده کشور عضو آسه آن به همراه چین، استرالیا، نیوزیلند، هند، ژاپن و کره جنوبی می‌باشد. قابل توجه است که این گروه تقریباً نیمی از جمعیت جهان و نیز حدود نیمی از سطح تولید ناخالص داخلی جهان را دارد. حتی اگر این توافق حاصل نشود، RCEP "بازی" جدیدی است که باز هم ایالات متحده در آن حضور ندارد (Teixeira, 2018: 27). همچنین این کشور، توسعه دو مسیر تجاری «کمر بند اقتصادی راه ابریشم» و «راه ابریشم دریایی» را در دستور کار دارد که این طرح می‌تواند به همراه قدرت نظامی چین، به هژمونی این کشور در آسیای شرقی بینجامد و در نهایت با تفوق بر مسیرهای تجاری خشکی و آبی اوراسیا، چین را به سوی قدرت برتر در اقتصاد جهانی رهنمون کند (Agnew, 2016: 262).

ایالات متحده نیز از طرح‌هایی همانند همکاری‌های اقتصادی آسیا-پاسیفیک (APEC)^۳ و یا TPP، به عنوان ابزاری برای مهار رشد اقتصادی چین در تسلط بر آسیا استفاده می‌کند و در هر دو موافقت‌نامه، تلاش دارد تا مانع حضور چین در این معاهدات گردد. TPP را می‌توان به عنوان یک موافقت‌نامه انحصاری ترجیحی توصیف کرد، یک توافق منطقه‌ای، که در آن یک قدرت جهانی بزرگ مانند ایالات متحده، باید کمک بیشتری در توسعه سرمایه‌گذاری‌ها و تجارت جهانی،

1-United Nations Convention on the Law of the Sea

2-Regional Comprehensive Economic Partnership

3-Asia-Pacific Economic Cooperation

4-Association of Southeast Asian Nations

برای جلوگیری از گسترش ابتکار عمل سایر قدرتهای منطقه ای، مانند اتحادیه کشورهای جنوب شرق آسیا (ASEAN) و چین داشته باشد (Teixeira, 2018: 27).

تأثیر مسایل داخلی دو کشور

مشکل تجزیه و تحلیل واقع گرایانه این است که "دولت را به عنوان نظم اجتماعی تکمیل شده مطرح می کند به گونه ای که منافع خارجی آن کاملاً در سطح بین المللی شکل می گیرد- در نتیجه تفسیر "منافع ملی" از زاویه ی رقابت های سیاسی داخلی حذف می شود. " شرک (۲۰۱۴) و فریدبرگ (۲۰۱۴) -، به ترتیب، از چشم انداز دیدگاه های لیبرال و واقع گرایانه - اهمیت سیاست داخلی را در تعیین سیاست خارجی چین در در SCS ضروری در نظر گرفته اند که موجب تفکیک کشور چین به قسمت های تشکیل دهنده آن می شود (Agnew, 2016: 263). علائق سیاست خارجی کشورها و تمایل آنها برای پیگیری پروژه قدرت تأمین امنیت، تحت تأثیر نهادهای سیاسی داخلی و منافع اقتصادی آنها قرار دارند. وزارت امور خارجه به وضوح سیاست چین در قبال دریای جنوبی چین را کنترل نمی کند (Hameiri and Jones 2016, 87). یک گزارش گروه بحران بین المللی نشان می دهد که چطور دفتر شیلات اداره وزارت کشاورزی، نظارت دریایی چین، دولت های استانی، نیروی دریایی ارتش آزادی بخش خلق، شرکت های نفتی ملی و شش آژانس مدیریتی زیر نظر چهار وزارتخانه هر کدام منافع نهادی خود را دنبال می کنند و تنش را در منطقه افزایش می دهند (Ataka, 2016: 82). همچنین فریدبرگ به نقش این چندگانگی ها توجه کرده و این که چگونه منافع نیروی دریایی چین موجب تحریک اختلافات در SCS می شود. (Friedberg & Aaron, 2014: 139) برای مثال شرکت ملی نفت چین و کمپانی های نفتی قصد دارند از حقوق استخراج هیدروکربن ها محافظت کنند؛ جایگاه نیروی دریایی ارتش آزادی بخش و تأمین اعتبار بودجه امنیتی آن تحت تأثیر میزان اختلافات دریایی است؛ و دولت استان هاینان، برای تضمین صید آبزیان و حقوق استخراج در برابر رقبای منطقه ای خود، تحریک می شود. آنها همچنین بسیاری از اختلافات بین وزارت امور خارجه چین و مؤسسات دولتی متخاصم تر را ایجاد می کنند، و بر بی قدرت بودن وزارت امور خارجه در مقابل دیکته سیاسی نیروهای مسلح و دستگاههای حزب پافشاری می کنند. مطالعه آنها بینش ارزشمندی را در مورد تأثیر بنیادهای کوچک در شکل گیری انگیزه بازیگران پیشتاز توسعه طلبی در دریای جنوبی چین ارائه می دهد و هرگونه توصیف ساده را در مورد یک استراتژی بزرگ منسجم از سیاست چین در SCS به چالش می کشد (Agnew, 2016: 266).

این تفاوت های سیاسی صرفاً به این دلیل وجود دارد که خود چین یک بازیگر واحد نیست. امروز در چین، جناح ها و نهادهای مختلف سیاسی به رقابت برای نفوذ بر سیاست خارجی می پردازند. اجماع یکپارچه و واضحی میان محققان و

سیاست‌گذاران در خود چین نیز وجود ندارد. چین بین دو انگیزه متمایز سیاسی - اقتصادی که لیبرال و واقع‌گرایانه است، گرفتار شده است.

در عین حال در ایالات متحده نیز به مانند چین، مشکل دیدگاه‌های متناقض گروه‌های ذینفع وجود دارد. لیبرالیست‌ها از یک سیاست‌نهادی و همبستگی اقتصادی که هدف آن ادغام چین در اقتصاد جهانی آن است، حمایت می‌کنند. آنها ادعا می‌کنند که با اجازه دادن به صعود مسالمت‌آمیز چین، می‌توان از کشمکش‌های احتمالی جلوگیری کرد و سرانجام لیبرالیسم دموکراتیک را که در غرب رایج است این کشور نیز اتخاذ خواهد کرد. از طرف دیگر، واقع‌گرایان یک رویکرد تهاجمی را در برابر رشد چین تشویق می‌کنند که شامل سیاست مهار نیز می‌شود. آنها معتقدند که قدرت در حال رشد چین تهدیدی برای هژمونی آمریکا است و باید به دقت بررسی شود تا بی‌ثبات کردن وضع موجود به حداقل برسد. ایالات متحده باید کدام رویکرد را اتخاذ کند تا درگیری‌های احتمالی را به حداقل برساند و مذاکرات صلح در دریای جنوبی را راهبری کند؟ (Teixeira, 2018:26).

ایالات متحده و دریای جنوبی چین

دلایل بازگشت ایالات متحده به آسیا پاسیفیک

دلایل بازگشت ایالات متحده به آسیا پاسیفیک نسبتاً پیچیده است، اولین دلیل به موقعیت ژئوپولیتیک منطقه باز می‌گردد که به طور مستقیم با چین نیز ارتباط پیدا می‌کند. پیشرفت‌های سریع اقتصادی چین و تاثیرگذاری آن در منطقه، فراتر از پیش‌بینی‌های ایالات متحده بوده است. اگر ایالات متحده نسبت به این مسئله واکنش نشان ندهد احتمالاً منجر به حذف و خارج شدن از آسیا پاسیفیک خواهد شد لذا ایالات متحده نیاز به بازگشت سریع به این منطقه و رقابت و مقابله با نفوذ چین دارد. دومین دلیل اقتصادی است، توان و رشد اقتصادی منطقه بسیار بالاست هر چند توسعه‌ی چین کلید اصلی است، اما پیشرفت و توسعه اقتصادی کشورهای دیگر مانند کره جنوبی، هند، اندونزی و... هم بسیار چشمگیر بوده است. از منظر منافع ملی، ایالات متحده نیاز دارد تا در منطقه‌ای که تحرک و پویایی اقتصادی بالاست، حضور و نقش داشته باشد. دلیل سوم، این است که در مناطق پیرامون چین نوعی طرز تفکر جدید ایجاد شده مبنی بر "اتکای به چین در اقتصاد و اتکای به ایالات متحده در امنیت" که به دلیل نگرانی این کشورها از جانب چین می‌باشد. از این رو همگی خواهان حضور پررنگ ایالات متحده در منطقه هستند. دلیل آخر به مسائل داخلی ایالات متحده بر می‌گردد. دولت اوباما امیدوار بود بتواند آنچه را که اشتباه دولت بوش پس از غفلت از آسیا پاسیفیک به دلیل اهمیت بیش از حد و تمرکز بر روی موضوع مبارزه با تروریسم و منطقه خاورمیانه داشت، جبران نماید. چالش دائمی دونالد ترامپ با چین نیز بیانگر جایگاه و حساسیت ایالات متحده نسبت به این منطقه بود. آمریکا تنها نگران رشد چین در این منطقه نیست بلکه نگران نفوذ جهانی چین از جمله در مناطقی همانند آفریقا و آمریکای لاتین نیز می‌باشد، بر این اساس ایالات متحده تلاش می‌

کند تا در همان حالی که چین را در منطقه آسیا پاسیفیک مهار و درگیر می نماید، از نفوذ آن در مناطق دیگر نیز بکاهد (Gholamhosseinzadeh, 2017:70). روی هم رفته، به نظر می رسد آسیا به یک اولویت در سیاست خارجی، سیاست و ایدئولوژی ایالات متحده تبدیل شده است (Ikenberry, 2016:9).

میرشایمر بر مبنای رئالیسم تهاجمی استدلال می کند که اگر چین همچنان رشد کند، در تلاش خواهد بود که به یک هژمون منطقه ای تبدیل شود چرا که غلبه بر رقبای بالقوه تنها راه برای تضمین بقا است، و همچنین به آن دلیل که بهترین راه برای چین جهت حل و فصل (باقیمانده) اختلافات سرزمینی دشوار در شرایط مطلوب همین گزینه خواهد بود. از آنجا که ایالات متحده برای جلوگیری از دستیابی چین به هژمون منطقه ای و سپس جهانی خواهد کوشید، و این که کشورهای همسایه به استراتژی مهار می پیوندند میرشایمر نتیجه می گیرد که ظهور چین ناگزیر منجر به رقابت شدید امنیتی و به طور بالقوه به جنگ منجر خواهد شد. (Mearsheimer, 2014:375-376)

مطالعه ای کمی که در سال ۲۰۱۹ در منطقه جنوب شرق آسیا صورت گرفته، نمونه هایی از نفوذ جغرافیایی چین و آمریکا را در آسیای جنوب شرقی، با استفاده از داده های سال های ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ نشان می دهد. پذیرش کشورهای جنوب شرق آسیا برای اثرات ژئوپولیتیک چین، نشان دهنده روند رو به رشد است. میانگین درجه ارزش پذیرش ده کشور جنوب شرقی آسیا برای اثرات ژئوپولیتیک چین در سال های ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵، به ترتیب ۰/۲۶۹، ۰/۳۳۳ و ۰/۴۰۵ بوده است. درجه پذیرش کشورهای قاره ای جنوب شرقی آسیا بزرگتر از کشورهای دریایی است. در مقابل، درجه پذیرش کشورهای جنوب شرقی آسیا برای اثرات ژئوپولیتیک ایالات متحده، یک روند کاهشی را نشان می دهد. میانگین ارزش پذیرش کشورهای جنوب شرقی آسیا نسبت به ایالات متحده ۰/۳۰۲، ۰/۲۲۳ و ۰/۲۱۶، در ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ به ترتیب بوده است. در سال ۲۰۰۵، میانگین میزان پذیرش ایالات متحده بزرگتر از چین بود، اما بعد از سال ۲۰۱۰، چین بیشتر از ایالات متحده به خصوص در همکاری های اقتصادی و تجاری، با توجه به مزیت های مکانی در مسائل جنوب شرقی آسیا پذیرفته شد. این ممکن است تا حدی چرایی پیاده سازی سیاست بازگشت به آسیا و چرخش به آسیا پس از ۲۰۱۰ را توضیح دهد. در سال ۲۰۰۵، درجه پذیرش از چین تنها در ۴ کشور بزرگتر از ایالات متحده بود، از جمله لائوس، میانمار، ویتنام و برونئی. تعداد این کشورها به ترتیب به ۶ و ۷ در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ افزایش یافته است (Shengkui, 2019: 345). کشورهای منطقه درک می کنند که توسعه آینده اقتصادی آنها تحت رهبری چین خواهد بود. یک مطالعه که اخیراً توسط ایکنبری صورت گرفته، نشان داده است که کشورهای منطقه آگاه هستند که ایالات متحده در حال از دست دادن زمین است (Ikenberry & Lim, 2017:17).

چالش آمریکا در دریای جنوبی چین

مجموعه ای آهسته اما مستمر از فرآیندهای ژئوپولیتیکی در خدمت تبدیل دریای جنوبی چین، از بخشی از مشترکات جهانی به مرزهایی است که تحت کنترل و احتمالاً حاکمیت چین است و در حال فشار بی امان به برتری نیروی دریایی و هوایی آمریکا است که مشغول اجرای قوانین بین المللی حاکم بر آزادی ناوبری و حمل و نقل هوایی در ۷۰ سال گذشته می باشد. ایالات متحده آمریکا، حضور نظامی مهم خود را در دریای جنوبی چین حفظ کرده است. اگرچه ایالات متحده آمریکا هیچ ادعایی در مورد منابع موجود در دریای جنوبی چین مطرح نکرده (و مطابق قوانین بین المللی نیز نمی تواند)، هنوز هم تأثیر عمده ای بر روابط بین الملل در منطقه داشته است. ایالات متحده از سه طریق اصلی بر رقابت بین منابع دریای جنوبی چین تأثیر می گذارد و این امر می تواند تمایل دولتها به پیگیری پروژه قدرت را تحت تأثیر قرار دهد. اول، ایالات متحده ارتش مسلط در دریای جنوبی چین بوده و هست. اگرچه این سلطه با رشد اقتصادی چین و سرمایه گذاری این کشور در جلوگیری از دسترسی دیگران به منطقه و افزایش توانایی های این کشور در انکار این حق ضعیف شده و به احتمال زیاد خواهد شد. دوم، ایالات متحده تعدادی اتحاد رسمی و غیر رسمی با دولتهای منطقه دارد که متضمن تعهداتی است و ممکن است متحدان را برای پیگیری سخت تر ادعاها تشویق کند. از طرف دیگر، تعهدات کشورهای متحد ایالات متحده ممکن است کشورها را از رفتار تخصیص آمیز باز دارد. سوم، گرچه ایالات متحده ادعای منابع ندارد، اما علائقی در حکمرانی عام جهانی و تقسیم منابع در روشی که مطابق با قوانین UNCLOS باشد را دارد. ایالات متحده آمریکا به دو دلیل این علاقه را دارد: اولین و مهمترین آن، حفظ دسترسی آزاد به خطوط دریایی است. دوم؛ آن که علاقه دارد تا مطمئن شود که تقسیم منابع بستر دریایی از طریق مسالمت آمیز و حسب توافقات بین المللی و نه از طریق زور حل و فصل شود (Markowitz, 2014: 294).

قصد آمریکا این است که خیزش چین را برای جلوگیری از انتقال قدرت در آینده سرکوب کند. افرادی مانند میرشایمر با این نظر همراه هستند که "ایالات متحده علاقه جدی دارد تا به کشورهای متحد و شرکای خود در منطقه این اطمینان را ارائه کند که آنها را با حضور امنیتی شدید خود حفظ خواهد کرد و از خلاء قدرت و رشد خیزش چین جلوگیری خواهد نمود" (Teixeira, 2018: 28). اما آیا ایالات متحده قادر به انجام این تعهدات خواهد بود؟ برای دادن پاسخ درست به این سوال، نیاز به آن است تا چند "متغیر متنی" پس از جنگ سرد مورد بحث قرار گیرد.

اول، کاهش نیروی دریایی ایالات متحده و نیز نیروی هوایی آن کشور که در منطقه اقیانوس آرام، به عنوان یک نیروی افزایش یافته برای نیروی دریایی خدمت می کند. دوم، صنعتی زدایی از اقتصاد آمریکا به معنای آن است که بخش قابل توجهی از مالیات مبتنی بر آن نقصان یافته، و از این رو ظرفیت تامین مالی برنامه های نظامی نیز کاهش یافته است. سوم، ایالات متحده ظاهراً خود را در معرض هزینه ها و مداخلات بی پایان در خاورمیانه قرار داده است. چهارم، ایالات متحده در ارزیابی سیستماتیک ساختار اتحادی آشفته در درون یک نظم جهانی پس از جنگ سرد، دچار شکست شده است. به همین

ترتیب، ایالات متحده به شدت به اتحاد ناتو متعهد باقی مانده است که به طور فعال در دوران پس از شوروی گسترش یافته و در حال حاضر، مرزهای روسیه را در می نوردد (هر چند دولت ترامپ تلاش کرد تا نشان دهد که خواهان کاهش تعهدات و هزینه های خود در ناتو می باشد) در حالی که در اقیانوس آرام، تعادل نیروهای ایالات متحده با شمال غربی اقیانوس آرام مرتبط می شود (شبه جزیره کره) چرا که به دفاع از متارکه جنگ کره متعهد است. پنجم، ایالات متحده با انبوه بدهی های ملی، که برخی از آنها توسط چین تامین می شود، تا حد زیادی به فشارهای اقتصادی خارجی آسیب پذیر شده است، که می تواند در زمینه های توسعه، تهیه، اعمال و جایگزینی متغیرهای اقتصادی (در حوادث ناشی از تلفات جنگی)، سیستم سلاح های پیشرفته و پلتفرم هایی که بر روی آن مستقر هستند دچار محدودیت شود (Mitchell, 2014: 20).

بی جهت نیست که این رویکرد، تقویت شده است که آنچه برای توافق صلح آمیز و راه حل های تعاملی متقابل برای چالش های ژئوپولیتیک در دریای جنوبی چین لازم است، کنار گذاشتن سیاست مهار و تغییر پارادایم برای شناخت چین نه به عنوان دشمن، بلکه به عنوان شریک زندگی است (Graham, 2017:69).

بحث و تحلیل

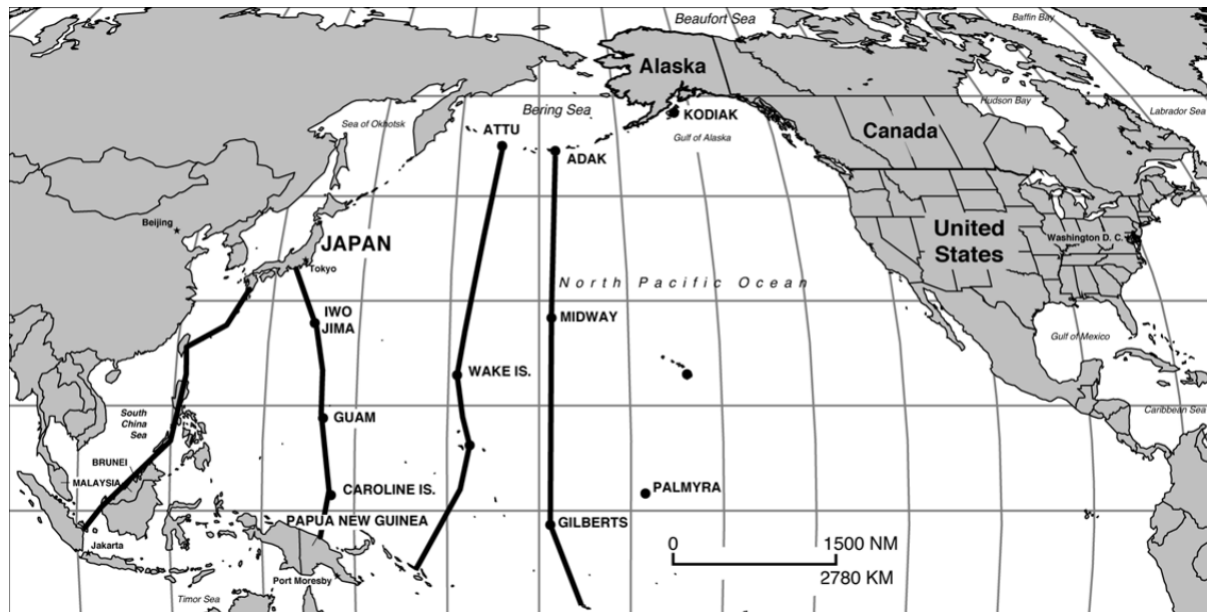
دریای جنوبی چین، نسخه چینی کارائیب آمریکایی است. همانطور که ماهان (۱۸۹۰) اظهار داشت، ایالات متحده نیاز به تامین امنیت در دریاها و پیرامون خود را دارد، بنابراین چین نیز باید همین مشی را در پیش گیرد و در نتیجه تمرکز آن بر دریای جنوبی چین باشد (Thayer, 2016). چین صرفاً به دنبال ایجاد "دکترین مونروئه" خاص خودش می باشد که به دنبال تامین امنیت کشورش در گوشه ای ژئوپولیتیکی از جهان است که در آن جای گرفته است. همانطور که کوپان اشاره کرد، "درست همانگونه که ایالات متحده، دکترین مونروئه را برای مقابله با قدرت های اروپایی که هژمونی ایالات متحده را در نیمکره غربی به چالش می کشیدند، اتخاذ کرد؛ چین نیز مدعی حوزه نفوذ در شمال شرقی آسیا و سرپرستی خطوط دریایی حیاتی منطقه خود است. (Teixeira, 2018:28)"

همانطور که کانال پاناما شکل گرفته و به عنوان یک مبنای استراتژیک برای کنترل آمریکا عمل می کند، تنگه مالاکا نیز که از طریق آن بیش از ۸۰ درصد از کل نفت خام خاورمیانه به مقصد بنادر شرق آسیا منتقل می شود همین نقش را برای چین ایفا می کند (Haddick, 2014:22). توانایی چین در مقابله با کنترل موجود آمریکا در مالاکا سه هدف را دنبال می کند. اولاً، خطوط دریایی چین را که ارتباطات و تجارت را در نقاط حیاتی حاشیه دریایی اوراسیا که موجب اتصال حوضه اقیانوس هند به ویژه خلیج فارس، به اقیانوس آرام می شود را حفظ می کند. علی رغم وجود دو خط لوله آسیایی، چین ۸۵ درصد نفت خام خود را از طریق تنگه مالاکا وارد می کند. دوم، ناامنی را به رقیب خود ژاپن تحمیل می کند که تقریباً

تمام نفتش را از طریق تنگه مالاکا وارد می‌کند. در نهایت نقش چین را در بالای سلسله مراتب شرق دور آسیا تحکیم می‌کند (Mitchel, 2016: 18). در نتیجه، از نظرگاه چین، استراتژی ژئوپولیتیک کلی آنها در غرب اقیانوس آرام تمرکز بر کنترل جزایر و تپه‌های زیر آبی متعددی است که بین خط ساحلی چین و تنگه مالاکا قرار گرفته‌اند، بسیار شبیه به جزایر هند غربی که به سان پلی خط ساحلی آمریکا را به باریکه پاناما متصل می‌کند (Ibid, 21).

ایالات متحده پس از یک دهه عملیات در کوهها و کویرهای خاورمیانه برای چالش استراتژیک بعدی خود به دیدار با دریای جنوبی چین می‌رود. به ویژه، ایالات متحده مشتاق است تا رشد سیاسی، نظامی و نفوذ اقتصادی رو به رشد چین در منطقه را مهار نماید. سیاست مهار ایالات متحده منجر به افزایش حضور نظامی در SCS شده که تجارت و صلح جهانی را با تداوم تنش‌ها تهدید می‌کند (Kenneth, 2014: 2). اجرای یک سیاست مهار علیه اتحاد جماهیر شوروی در طول جنگ سرد کاملاً ممکن بود زیرا نه ایالات متحده و نه متحدان آن چیز زیادی برای از دست دادن نداشتند. بنابراین هزینه‌های سیاسی و اقتصادی مهار مسکو حداقل بود. اما چین و آمریکا شرکای تجاری هستند و واردات چین، کالاهایی به ارزش ۱۵۵ میلیارد دلار از ایالات متحده و صادرات کالا به آمریکا به ارزش ۴۷۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ بوده و روابط اقتصادی دوجانبه آنها بسیار مهم و گسترده است. با وجود اظهارات تحریک‌آمیز اخیر نسبت به چین توسط رئیس‌جمهور [سابق] دونالد ترامپ، مختل شدن این وابستگی اقتصادی متقابل بین این دو کشور هزینه‌های زیادی خواهد داشت (Teixeira, 2018: 29). طبق گفته‌های بلک ویل و همکاران، حمایت آمریکا از سیاست مهار علیه چین که همچنان ادامه دارد، حداقل شانس را برای موفقیت دارد. چند کشور معدود که بیشتر متکی به پشتیبانی ایالات متحده هستند، ممکن است از این ایده استقبال کنند، اما قدرتهای بزرگ، تعهدات محکم را که ممکن است سبب تضاد روابط آنها با چین شود را نخواهند پذیرفت. بنابراین سیاست مهار علیه چین؛ برای آمریکا گزینه ضعیفی است (Blackwill, 2015: 36).

از نقطه نظر بزرگتر، غرب اقیانوس آرام متشکل از مجموعه‌ای از جزایر زنجیره‌ای متوالی است که در فواصل مختلفی از سواحل آسیا قرار گرفته‌اند. همانطور که در شکل نشان داده شده، اولین زنجیره جزایر شامل ژاپن، تایوان و فیلیپین است. زنجیره دوم شامل یک خط از مرکز ژاپن از طریق آیو جیما و سپس با یک قوس از طریق ماریانا (از جمله گوام) و جزایر کارولین به گینه نو می‌رسد. زنجیره جزیره سوم از جنوب آلوتیناس بیرونی (اتو و کیسکا) از طریق جزیره ویک و سپس از طریق انتهای مارشال به جزایر سلیمان در شمال شرقی استرالیا ختم می‌شود. زنجیره چهارم جزایر، خطی از آداک و از طریق میدوی و گیلبرت ادامه یافته و در ساموآ به پایان می‌رسد.

شکل ۴: زنجیره جزایر در اقیانوس آرام

Figure 4. A chain of islands in the Pacific Ocean
Source: <https://www.researchgate.net/publication/306527696>

اکثر جزایر اقیانوس آرام در تحت قیمومیت متفقین غربی (آمریکا، فرانسه، انگلستان، نیوزیلند، استرالیا و ژاپن) قرار دارد و ایالات متحده تقریباً حاکمیت مطلق را داراست و هاوایی به لحاظ مرکزیت نظامی کلید منطقه محسوب می‌شود و پایگاه مهم پرل هاربور، بزرگترین پایگاه دریایی آمریکا در این جزیره است. به این ترتیب، این محرومیت به این معنی است که هر گونه قدرت آسیایی در حال گسترش، از داشتن یک پلتفرم دریایی برای طراحی قدرت جهت نفوذ به آمریکای شمالی یا برای محدود کردن دسترسی نیروی دریایی ایالات متحده به اقیانوس آرام از بندرگاه‌های غربی منجمله هاوایی، ناتوان است. برای چین این موقعیت جغرافیایی به عنوان یک مجموعه از دیوارهای بزرگ عمل می‌کند که در خدمت بازداشتن و یا مهار توانایی این قدرت آسیایی برای دسترسی و کنترل بخش‌هایی از اقیانوس آرام است و توانایی این کشور برای تبدیل دریای جنوبی چین به سکوی گسترش سواحل چینی، فراتر از زنجیره جزیره اول رو به زوال می‌گذارد. برای ایالات متحده، اولین دو زنجیره جزیره ای، این امکان را برای اعمال قدرت سخت به مناطق ساحلی سرزمین اصلی آسیا فراهم می‌کنند، همانطور که در مورد کره، سالهای ۱۹۵۰-۱۹۵۳ و سپس در ویتنام در ۱۹۶۵-۱۹۷۳ عمل کرد (Mitchell, 2016).

علاوه بر این، غرب اقیانوس آرام، به عنوان صحنه نبرد اصلی بین ایالات متحده و ژاپن در جنگ جهانی دوم، جغرافیایی را در اختیار دارد که در آن ایالات متحده آمریکا و ژاپن دارای مکان‌های کلیدی هستند و تاریخ طولانی جنگ دریایی دارند. اتحاد قوی ایالات متحده و ژاپن همراه با مشارکت استرالیا و هند، موانع قابل توجهی را در درازمدت برای جلوگیری

از گسترش نیروهای چین به اقیانوس آرام و یا اقیانوس هند فراهم می‌آورد. سرانجام، نیروی دریایی چین در جنگهای مدرن اقیانوسی هیچ تجربه‌ای ندارد، فاقد حضور تاریخی در منطقه بوده است که بتواند از آن برای ایجاد یک هژمونی و به عنوان یک کشور مقتدر استفاده کند و نیز رژیم کمونیست حاکم بر چین می‌تواند به هرگونه شکستی که موجب تحریک احساسات مرتبط با قرن تحقیر چین باشد کاملاً آسیب پذیر باشد (Ibid,22). با وجود آن که چین در دوره‌های اخیر، افزایش قابل توجهی را در بودجه‌های نظامی و نوسازی تسلیحات خود انجام داده، اما همچنان بودجه نظامی این کشور، به طور قابل توجهی پایین‌تر از ایالات متحده و متحدان مهم آن در آسیا - اقیانوس آرام، باقی مانده است (Liff,2013:808).

نتیجه‌گیری و دستاوردهای علمی و پژوهشی

یکی از عوامل عمده شکل‌گیری هم‌آوردی‌های ژئوپولیتیک، تغییر در ساختار ژئوپولیتیک جهان است. این تحول، محیطی را که هم‌آوردی ژئوپولیتیک تحت آن رخ می‌دهد تغییر داده و فرصت‌های جدیدی را برای کشمکش رقبا ایجاد می‌کند. شکست ایالات متحده در جنگ ویتنام و خروج از منطقه، اضمحلال شوروی به عنوان یکی از ارکان جهان دو قطبی دوران جنگ سرد و خیزش سریع چین در سایه رشد اقتصادی برق‌آسا که برآمده از بهبود روابط این کشور با جهان غرب و اصلاحات اقتصادی در داخل بود؛ چین را در موقعیت مناسبی برای بسط قدرت خود در آسیای شرقی قرار داد. در دوره‌ای کوتاه، پکن به قدرتی جهانی تبدیل شده و حوزه نفوذ ژئواستراتژیک سومی را در رقابت با دو جهان قاره‌ای اوراسیا و دریایی شکل داد. همچنین رشد اقتصادی شتابان چین در دهه‌های اخیر، بستر مناسبی را برای تقویت توان نظامی این کشور و اقدامات توسعه‌طلبانه فراهم آورده است. افزایش قدرت چین و خیزش این کشور، مترصد لحظه‌ای برای زور آزمایی و تغییر موازنه است و پیامدهای خیزش سریع چین در ۴۰ سال گذشته، ناگزیر منجر به برخورد با قدرتهای بزرگ غالب به ویژه ایالات متحده خواهد شد.

دریای جنوبی چین بخشی از اقیانوس آرام بوده و مساحتی در حدود سه و نیم میلیون کیلومتر مربع از سنگاپور تا تنگه تایوان را در بر گرفته و در محدوده‌ی سواحل کشورهای چین، تایوان، ویتنام، فیلیپین، مالزی و برونئی قرار دارد. تا همین دهه‌های اخیر، این منطقه‌ی دریایی جزو آرام‌ترین مناطق جهان محسوب می‌شد اما اختلافات سرزمینی کشورهای مدعی، این منطقه را به یکی از کانون‌های بالقوه بحران در جهان تبدیل کرده است. با وجود آن که کشورهای تایوان، ویتنام، فیلیپین، مالزی و برونئی هر کدام مدعی مالکیت بر بخش‌هایی از این دریا می‌باشند، چین به تنهایی ادعای مالکیت بر ۹۰ درصد از این دریا و جزایر موجود در آن را دارد. با توجه به جایگاه این دریا به عنوان بخشی از سپر دریایی ساحل طلایی چین، ذخایر هیدروکربنی فراوان و شیلات غنی موجود در آن، استفاده از ساخت و ساز در جزایر جهت بسط قلمرو دریایی و کنترل و نظارت بر یکی از شاهراه‌های مهم آبی جهان و در نهایت تلاش چین برای تبدیل این پهنه آبی به دریاچه‌ای

چینی؛ این دریا به صحنه نمایش هم‌آوردی های ایالات متحده به عنوان هژمون موجود و چین به عنوان قدرت خیزش یافته، در سده بیست و یک تبدیل شده است.

روی هم رفته، به نظر می رسد آسیا به یک اولویت در سیاست خارجی، سیاست و ایدئولوژی ایالات متحده تبدیل شده است. نگرانی آمریکا در دریای جنوبی چین صرفاً به دلیل ترس از پتانسیل تشدید درگیری نظامی در منطقه یا حتی تعهد به متحدان همپیمان خود نیست؛ بلکه دخالت آمریکا در این اختلاف، تلاش برای مهار صعود چین است. به عبارت دیگر، ظهور خیزش چین به وضعیت یک قدرت منطقه ای و جهانی نمایانگر پادزهر نظم جهانی تأسیس شده است که هژمونی آمریکا را تهدید می کند. از نظر ژئوپولیتیک، سیاست مهار، جایگاه چین را به وضعیت قدرت منطقه ای کاهش می دهد و ژئواستراتژی، تسلط مداوم هژمونی آمریکایی را تضمین می کند.

در عین حالی که استراتژی مهار ایالات متحده با چالش هایی نظیر: کند شدن رویکردهای نظامیگری، صنعتی زدایی از اقتصاد آمریکا و کاهش مالیات های مبتنی بر آن، هزینه و مداخلات بی پایان و کم ثمر در خاورمیانه، تعهدات گسترده امنیتی در ناتو و سایر پیمان های دفاعی و بالاخره انبوه بدهی های ملی، که برخی از آنها توسط چین تامین می شود، روبرو است و تا حد زیادی به فشارهای اقتصادی خارجی آسیب پذیر است، که می تواند در زمینه های توسعه، تهیه، اعمال و جایگزینی متغیرهای اقتصادی (در حوادث ناشی از خسارات جنگی)، سیستم سلاح های پیشرفته و پلتفرم هایی که بر روی آن مستقر هستند دچار محدودیت شود اما از طرف دیگر، غرب اقیانوس آرام متشکل از مجموعه ای از جزایر زنجیره ای متوالی است که در فواصل مختلفی از سواحل آسیا قرار گرفته اند. همانطور که در شکل نشان داده شد، این زنجیره جزایر در تحت قیمومیت متفقین غربی (آمریکا، فرانسه، انگلستان، زلاند نو، استرالیا و ژاپن) قرار دارد و ایالات متحده تقریباً حاکمیت مطلق را داراست. به این ترتیب، این محرومیت به این معنی است که هر گونه قدرت آسیایی در حال گسترش از جمله چین، از داشتن یک پلتفرم دریایی برای طراحی قدرت جهت نفوذ به آمریکای شمالی یا برای محدود کردن دسترسی نیروی دریایی ایالات متحده به اقیانوس آرام از بندرگاه های غربی منجمله هاوایی، ناتوان است. برای چین این موقعیت جغرافیایی به عنوان یک مجموعه از دیوارهای بزرگ عمل می کند که در خدمت بازداشتن و یا مهار توانایی این قدرت آسیایی برای دسترسی و کنترل بخش هایی از اقیانوس آرام، فراتر از دریای جنوبی چین است و توانایی این کشور برای تبدیل دریای جنوبی چین به سکوی گسترش سواحل چینی فراتر از زنجیره جزیره اول رو به زوال می گذارد. لازم به یادآوری است که بین نتایج مطالعه صورت گرفته با دستاوردهای پژوهشی مشابه دیگر، همپوشانی هایی به چشم می آید که به چند مورد اشاره خواهد شد. از جمله مارتین دی مایکل در سال ۲۰۱۶ در مقاله ای با عنوان «دریای جنوبی چین: تجزیه و تحلیل ژئوپولیتیک»، چالش های ایالات متحده را برای پیاده سازی استراتژی محور آسیا مورد مطالعه قرار داده و محدودیت های این استراتژی را نشان می دهد و در عین حال، ضعف های جمهوری خلق چین را در به کارگیری استراتژی های دریایی مورد تاکید قرار می دهد (Mitchell, 2016: 21). تایلور فراول در سال ۲۰۱۱ و در مقاله ای با عنوان

«استراتژی چین در دریای جنوبی چین» نشان می‌دهد در صورتی که چین به حد مطلوبی از قدرت مورد نظر خود دست یابد به گسترش تسلط خود بر کل دریای جنوبی چین، حتی به بهای به کارگیری نیروی نظامی مبادرت خواهد کرد (Fravel, 2011:314). همچنین جانانان مارکوویتز در پژوهشی با عنوان «چه موقع و چرا کشورها از زور استفاده می‌کنند؟» بر رابطه بین میزان وابستگی اقتصادی دولت به ثروت برگرفته از قلمرو و ترجیح آن کشور برای استفاده از پروژه قدرت تاکید می‌کند و درستی این فرض را در دریای جنوبی چین و در مورد کشور چین نشان می‌دهد (Markowitz, 2014: 309) و نیز منافع آمریکا در حفظ دسترسی آزاد به خطوط دریایی منطقه و نیز حمایت از هم پیمانان خود در پیرامون دریای جنوبی چین را مورد تبیین قرار می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که دیپلماسی قایق‌های توپدار به دریای جنوبی چین باز می‌گردد (Markowitz, 2014: 383).

همچنین هیرو آکی آتاکا در مقاله «ژئوپولیتیک یا سیاست‌های سرزمینی»، نتیجه می‌گیرد که برای درک کامل اقدامات چین در دریای جنوبی چین، به جای آن که صرفاً بر استفاده از دیدگاه‌های ژئوپولیتیک در پیگیری منافع اقتصادی یا حداکثر سازی امنیت تاکید شود، لازم است که سیاست‌های داخلی کشور چین و نقش نهادهایی که در پس زمینه عمل می‌کنند مورد بررسی قرار گیرد (Ataka, 2016: 87). یان استوری در پژوهشی با عنوان «منازعه در دریای جنوبی چین»، بر نقش فزاینده سیاست داخلی چین در اتخاذ استراتژی‌های تهاجمی در دریای جنوبی چین تاکید می‌کند و به ویژه تاثیر احساسات ناسیونالیستی پرشور را در چگونگی حاکمیت بر جزایر پاراسل و اسپراتلی موثر می‌داند (storey, 2014:12). امروزه در چین، جناح‌ها و نهادهای مختلف سیاسی به رقابت برای نفوذ بر سیاست خارجی می‌پردازند. اجماع یکپارچه و واضحی میان محققان و سیاست‌گذاران در خود چین نیز وجود ندارد. چین بین دو انگیزه متمایز سیاسی - اقتصادی که لیبرال و واقع‌گرایانه است، گرفتار شده است. از یک سو انگیزه تحقق ادعاهای ارضی و یکپارچگی ملی و از سوی دیگر مطالبات اقتصاد جهانی شده که رشد اقتصادی مبتنی بر صادرات تا حد زیادی به آن وابسته است، به رقابت با هم می‌پردازند. از آنجا که علائق سیاست خارجی کشورها و تمایل آنها برای پیگیری پروژه قدرت تأمین امنیت، تحت تأثیر نهادهای سیاسی داخلی و منافع اقتصادی آنها قرار دارند، بنابراین پیشنهاد شد که دولت چین نباید به عنوان یکپارچه؛ بلکه به عنوان متکثر، غیر متمرکز و بین‌المللی دیده شود؛ بنابراین اگر فرض شود که یک منطق و واکنش چینی واحد به امور بین‌الملل وجود دارد می‌تواند گمراه‌کننده باشد. در هیچ‌جا، همانند دریای جنوبی چین واضح و آشکار نیست که در آن ادارات مختلف دولتی ملی و فروملی بدون هماهنگی بین خود عمل می‌کنند و وزارت امور خارجه به وضوح سیاست چین در قبال دریای جنوبی چین را کنترل نمی‌کند. مطالعه آنها بینش ارزشمندی را در مورد تاثیر بنیادهای کوچک در شکل‌گیری انگیزه بازیگران پیش‌تاز توسعه طلبی در دریای جنوبی چین ارائه می‌دهد و هرگونه توصیف ساده در مورد یک استراتژی بزرگ منسجم از سیاست چین در SCS را به چالش می‌کشد.

References

- Agnew, John. (2010). Emerging China and Critical Geopolitics: Between World Politics and Chinese Particularity. *Eurasian Geography and Economics*, 2010, 51, No. 5, pp. 569-582.
- Ataka, Hiroaki. (2016). Geopolitics or Geobody Politics? Understanding the Rise of China and Its Actions in the South China Sea. *Asian Journal of Peacebuilding* Vol. 4 No. 1 (2016): 77-95
- Blackwell RD, Tellis A. (2015). Revising U. S. Grand Strategy Toward China. Council on Foreign Relations Press. At: https://carnegieendowment.org/files/Tellis_Blackwell.pdf. China 's Islands Factory, Available at: <http://www.bbc.com/news/magazine-29107792> access on 18 October 2014
- Cohen, Saul Bernard. (2007). *Geopolitics of the World System*, translated by Abbas Kardan, Abrar Contemporary International Institute for Cultural Studies and Research, Tehran, First Edition. ersity of Guilan, December 2017, p829. (In Persian).
- Dehshiar, Hussein; Najmabadi, Morteza; Bakhshi, Hussein. (2017). Sino-US Competition in the South China Sea, *Political Strategy Quarterly*, Year 3, Issue 9, Summer 2017, pp1-41. (In Persian).
- Department of Defense. (2017). Annual Report to Congress [on] Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2017, May 15, 2017 ,
- Frawel, M. Taylor. (2011). China's Strategy in the South China Sea. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 33, No. 3 (2011), pp. 292-319.
- Friedberg, Aaron L. (2014). "The Sources of Chinese Conduct: Explaining Beijing's Assertiveness." *The Washington Quarterly* 37: 133-150.
- Fu RT, David JG, Hundman E, Liff AP, Ikenberry GJ. (2015). Correspondence: Looking for Asia's Security Dilemma. *International Security* 40: 181-204
- Gholamhosseinzadeh, N. (2017). Thesis on China's Economic Growth and the Challenges of US Hegemony in the Asia-Pacific Region, Department of Political Science, International Relations, University of Guilan, December 2017, p111. (In Persian).
- Graham A. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Houghton Mifflin Harcourt; pp: 69-70
- Haddick, R. (2014). *Fire on the Water: China, America and the Future of the Pacific* (Annapolis: Naval Institute Press) 21-27, 31-32, 34-45, 64-67, 90-95 and 139-143
- Hafez nia, Mohammad Reza. (2005). *Principles and Concepts of Geopolitics*, Papli Publications (affiliated to Amirkabir Jahan Research Institute), First Edition, p400. (In Persian).
- Hameiri, Shahar, and Lee Jones. (2016). "Rising Powers and State Transformation: The Case of China." *European Journal of International Relations* 22 (1): 72-98 <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-41647872>
- Ikenberry GJ. (2016). Between the Eagle and the Dragon: America, China, and Middle State Strategies in East Asia. *Political Science Quarterly* 131: 9-43
- Ikenberry JG, Lim DJ. (2017). China's emerging institutional statecraft, the Asian Infrastructure Investment Bank and the prospects for counter-hegemony. *Brookings*.
- Jeffrey AB, Kenneth GL, Michael M. (2014). Report; Keeping the South China Sea in Perspective. *Brookings*. At: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/south-china-sea-perspective-bader-lieberthal-mcdevitt.pdf>
- Johnston, Alastair Iain. (2013). "How New and Assertive Is China's New Assertiveness?" *International Security* 37 (4): 7-48
- Kathleen, Braden; Shelley, Fard. (2000). *Inclusive Geopolitics*, (2000), translated by Farshchi, Ali Reza; Rahnama, Hamidreza; First Edition (2005), Publisher of the High War Period, P. 400. (In Persian).
- Liff AP. (2016). "Whither the Balancers? The Case for a Methodological Reset." *Security Studies* 25: 1-42.

- Liff AP, Andrew SE. (2013). Demystifying China's Defence Spending: Less Mysterious in the Aggregate. *China Quarterly* 216: 805-830
- Majid, Munir. (2014). "Southeast Asian View of China's 'Not So Neighbourly' Rise." *International Politics* 51 (3): 398-403.
- Markowitz, Jonathan. (2014). When and Why States Project Power 2014 Series: UC San Diego Electronic Theses and Dissertations Degree: Political science UC San Diego Permalink: at: <http://escholarship.org/uc/item/5hr5m1gr>
- Martin D Mitchell. (2016). The South China Sea: A Geopolitical Analysis *Journal of Geography and Geology*; Vol. 8, No. 3; 2016. At: <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jgg/article/view/62416>
- Mearsheimer, John J. (2014). "Can China Rise Peacefully?" In *The Tragedy of Great Power Politics*, Updated, 360-411. New York: W. W. Norton
- Mojtahedzadeh, Pirooz. (2003). *Political Geography and Geographical Politics*, Samat Publications, First Edition, p. 382. (In Persian)
- Moradi, Eskandar; Afzali, Rasoul. (2014). *New ideas in geopolitics, Postmodernism-Poststructuralism and Discourse*, Green Publications, First Edition, 344 pages
- Qin Qi^{1, 2}, Cheng Shengkui^{1, 2}, LI Fei^{1, 2}, Zhang Shuwen³, WU Liang¹, Zhang Dan¹. (2019). Approach to the Geopolitical Influences of Great Powers in Southeast Asia: Case Studies of China and the US. *Chin. Geogra. Sci.* 2019 Vol. 29 No. 2 pp. 341-351 At: <https://doi.org/10.1007/s11769-018-0998-7>
- Rastgou Afkham, A. (2017). Thesis on the Legitimacy of the US Maritime Freedom Program in the South China Sea, Shahid Beheshti University School of Law, 2017, p167. (In Persian).
- Ratner, Ely. (2017). How to Stop China's Maritime Advance. Essay July/August 2017 Issue U. S. Foreign Policy At: https://www.realclearworld.com/2017/07/13/how_to_stop_china039s_maritime_advance_186461.html
- Rolf, S. (2016). Sovereignty regimes in the South China Sea & Agnew, J *Economics*, 57(2), 249-273. DOI: 10.1080/15387216.2016.1234403 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2747/1539-7216.51.5.569>
- Storey, Ian. (2014). *The South China Sea Dispute: How Geopolitics Impedes Dispute Resolution and Conflict Management. Global and Regional Powers in a Changing World.* FLACSO- ISA, Buenos Aires, Argentina, 23-25 July 2014.
- Thayer, C. (2016). Australian Intelligence: China Poised to Take Decisive Action in the South China Sea. *The Diplomat*. Retrieved April 22, 2016, at: <http://thediplomat.com/2016/04/australian-intelligence-chinapoised-to-take-decisive-and-provocative-action-in-the-south-china-sea/>
- Victor Alexandre Gonçalves Teixeira. (2018). United States' Policy Strategy in South China Sea Volume 1:6SchJApplSciRes2018 At: https://www.researchgate.net/publication/331585211_United_States'_Policy_Strategy_in_South_China_Sea_Citation_Teixeira_VAG_2018_United_States'_Policy_Strategy_in_South_China_Sea

Analysis of variables affecting the geopolitical confrontation between China and the United States in the South China Sea

Mohammad Reza Sayyedabadi*

PhD student in Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Yadollah Karimipour

Professor of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Hossein Rabiee

Asocited Professor of Political Geography, Kharazmi University, Tehran, Iran

Behzad Shahandeh

Professor of International Relations, University of Tehran, Tehran, Iran

---

Abstract

Introduction: The defeat of the United States in the Vietnam War and the fall of the Soviet Union put China in a good position to expand its power in East Asia. In a short period of time, Beijing became a world power and formed a third geostrategic sphere of influence in competition with the continental and maritime worlds. Also, China's rapid economic growth in recent decades has provided a good platform for strengthening its military might and expansionist measures. China's rise to power and uprising is a moment in time to test its strength and balance, and the aftermath of China's rapid rise over the past 40 years has inevitably led to a challenge to the dominant powers, especially the United States. This study seeks to answer the question of what variables are affected by the geopolitical developments of the South China Sea in the 21st century? Conflicts such as disputes over the South China Sea islands, ownership of hydrocarbon reserves, limitation of navigation operations, use of geoeconomic levers, etc. have been studied in this study. Explored by the United States against China, as well as the challenges of implementing it, and the indications for using this strategy in a variety of policies, including: return to Asia policies, increasing the implementation of naval freedom operations. In the South China Sea, support for the TPP trade agreement, participation in the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC), strengthening of ASEAN against China, etc. have also been challenged. He emphasizes that China is not a single player, but today in this country, different factions and political institutions are competing to influence foreign policy.

Methodology: This research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of nature and method. The data needed to argue and answer research questions have been collected from library sources. In the analysis of research findings, qualitative analysis method was used and the final conclusion of the research was based on qualitative analysis.

Results and discussion: While the US containment strategy with challenges such as slowing militaristic approaches, deindustrialisation of the US economy and tax cuts, costless and fruitless interventions in the Middle East, extensive security commitments in NATO and other alliances Defense and, ultimately, massive national debt, some of which are financed by China, are largely vulnerable to external economic pressures, but on the other hand, the Pacific West consists of a series of consecutive islands in They are located at different distances from the coasts of Asia. As shown in the figure, this chain of islands is under the tutelage of the Western Allies (US, France, UK, New Zealand, Australia and Japan) and the United States has almost absolute sovereignty.

In addition, the Pacific West, as the main battlefield between the United States and Japan in World War II, has a geography in which the United States and Japan have key locations and a long history of naval warfare. The strong alliance between the United States and Japan, along with the partnership of Australia and India, provides significant long-term barriers to preventing Chinese forces from expanding into the Pacific or Indian Ocean. Finally, the Chinese navy has no experience in modern oceanic wars, has no historical presence in the region that it can use to establish a hegemony and as a powerful country, and the communist regime in China can defeat any Stimulate the emotions associated with China's century of humiliation and be completely vulnerable.

Conclusion: Overall, Asia seems to have become a priority in US foreign policy, policy and ideology. US concern in the South China Sea is not simply a fear of the potential for escalation of military conflict in the region or even a commitment to its allies; Rather, US involvement in the dispute is an attempt to contain China's rise, which threatens US hegemony in the region and the world.

In China today, various political factions and institutions are competing to influence foreign policy. On the one hand, the impetus for the realization of territorial claims and national unity, and on the other hand, the demands of the global economy, on which export-based economic growth largely depends, compete with each other. Since the foreign policy interests of countries and their willingness to pursue the security power project are influenced by domestic political institutions and their economic interests, it was suggested that the Chinese government should not be integrated; But to be seen as pluralistic, decentralized and international; So it would be misleading to assume that there is a single Chinese logic and reaction to international affairs. Nowhere is it as clear as the South China Sea, where various national and sub-national government departments operate without coordination, and the Ministry of Foreign Affairs does not clearly control China's policy towards the South China Sea. Their study provides valuable insights into the impact of small foundations on shaping the motivation of leading expansionist actors in the South China Sea, and challenges any simple description of a large coherent strategy of Chinese policy in the SCS.

Keywords: Confrontation, Geopolitics, South China Sea, USA

---

* (Corresponding Author) mrsayyedabadi@gmail.com